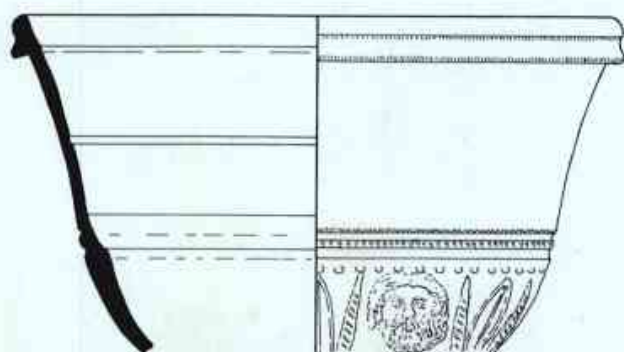

MUSEU COMARCAL DEL MARESME - MATARÓ
SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

LALETANIA

ESTUDIS D'HISTÒRIA I D'ARQUEOLOGIA DEL MARESME

LAIETANIA

Consell de Redacció de la revista Laietania:

- Josep Antoni Cerdà i Mellado
- Joan-Francesc Clariana i Roig
- Carles Martí i Garcia
- Joaquim Pera i Isern
- Jaume Pujol i del Horno

LAIETANIA s'intercanvia amb totes les publicacions similars, amb l'objecte d'incrementar el fons bibliogràfic del Museu Comarcal del Maresme. Mataró
Per informació, intercanvis, subscripcions i vendes, adreceu-vos a:
MUSEU COMARCAL DEL MARESME. MATARÓ
El Carreró, 17-19. 08301 - MATARÓ
Tel. 796 10 29

EDITA MUSEU COMARCAL DEL MARESME. MATARÓ - 1992

Fotocomposició i impressió:
Master-Graf, S.L.
Trilla, 8, 08012 BARCELONA

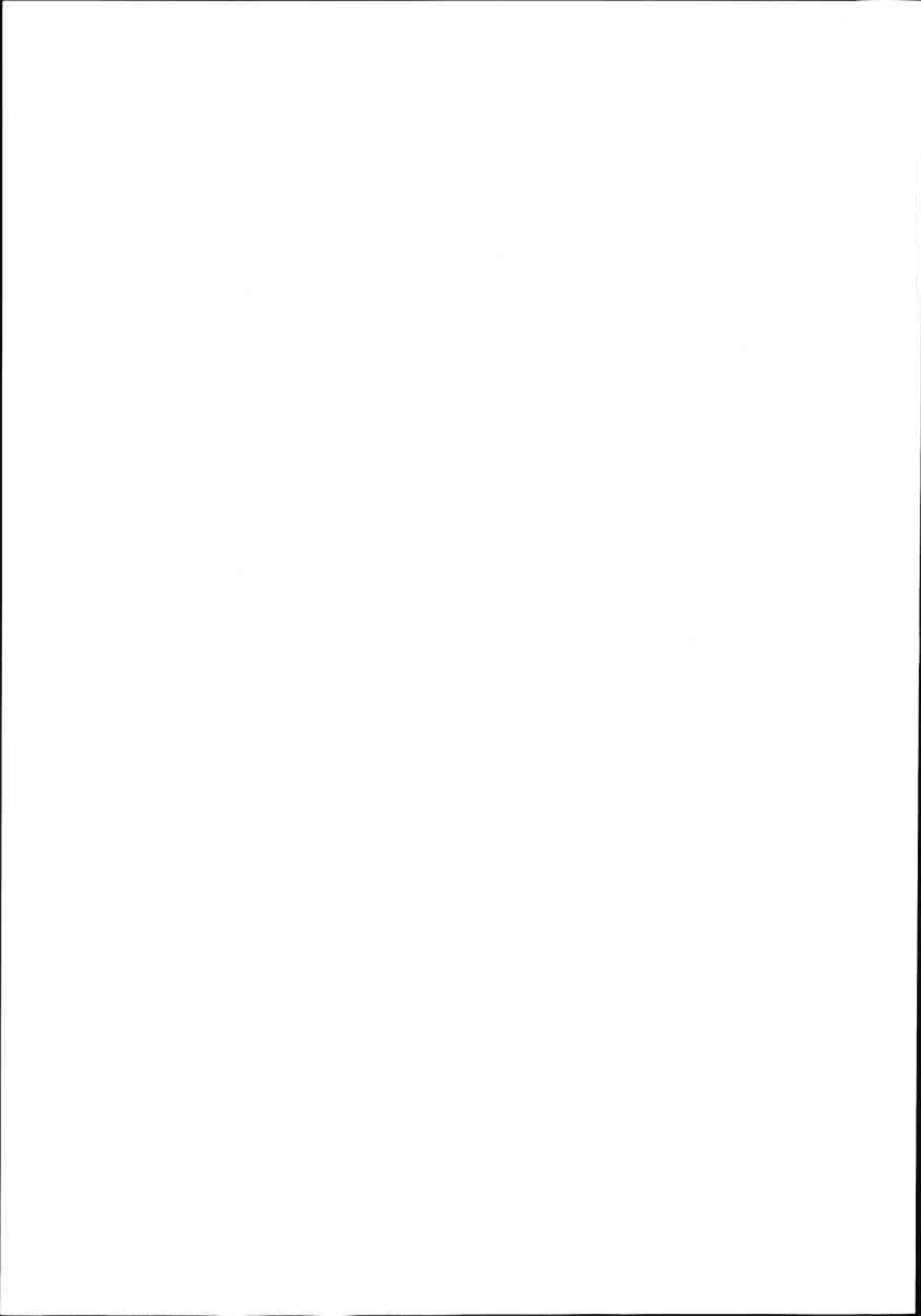
I.S.N.N.: 0212-8985
D.L.: B-23.408-93

Portada: Copa de ceràmica sigil·lada aretina de la f. Drag-W. Ic, amb decoració feta a motlle, datable entre el 25 i el 50 d.C.

CAN XAMMAR
(Mataró, El Maresme)

Campanya d'excavació de
1987

1. APORTACIÓ DE L'EXCAVACIÓ DE CAN XAMMAR AL CONEIXEMENT DE L'URBANISME D'AQUEST SECTOR D'ILURO

JOAQUIM PERA I ISERN

1.1. INTRODUCCIÓ

Aquest treball presenta els resultats que de l'estació ilironesa de Can Xammar hem obtingut arran de la darrera campanya d'excavacions, feta el mes de maig de 1987.

L'estació arqueològica de Can Xammar s'ha de veure dins del context general del jaciment d'ILURO, situat sota el nucli antic de Mataró.

La presència de restes monumentals a l'indret de la Masia Xammar de Mataró, és coneguda des d'antic (1); algun mosaic era visible en superfície i quasi bé es trepitjava en alguna de les seves estances. Aquesta masia, però, es trobava a començaments dels anys 60 en estat d'abandonament, fet que havia accelerat un procés de ruïna imparable; va ser a finals de la dècada quan es procedí a la remodelació urbanística d'aquesta parcel·la de la ciutat: l'actuació es concretà primer amb l'enderroc de la Masia Xammar, posteriorment es procedí a la construcció en el solar de la masia d'un edifici públic amb soterrani, aprofitant el desnivell natural del turó, que va comportar importants rebaixos de terres (2). Tot plegat va suposar la destrucció conscient, amb la complicitat de l'Ajuntament d'aquell moment, de les estructures sumptuàries romanes més ben conservades, trobades fins ara, de la ciutat romana d'*Iluro*.

La recollida de materials, l'observació, el dibuix i la fotografia de les estructures arquitectòniques que s'anaven destruint, va permetre a M. Ribas interpretar el conjunt com el d'unes termes monumentals de la ciutat romana. El rebombori que la desfeta va desencadenar va fer que l'any 1970 el Museu Arqueològic de Barce-

lona hi portés a terme una campanya d'excavació sota la direcció de F. Gusi, excavació que va consistir en l'obertura de varies cales.

Aquesta intervenció, els resultats de la qual han estat publicats recentment (3), va servir per constatar la destrucció i desaparició quasi total del conjunt termal i musivari, feta dos anys abans, tal com havia observat Ribas; però alhora va aportar una dada nova a tenir en compte pels estudis urbanístics sobre *Iluro*: la documentació d'unes estructures, més antigues que les de l'edifici monumental destruït, que es trobaven a sota conservades gràcies a la potent estratigrafia que presentava la zona i a la naturalesa semisubterrània de l'edificació. Gusi va donar a aquestes estructures el nom de «Edifici B» per separar-les convenientment de l'edifici dels mosaics, destruït.

El treball que presentem s'estructura en tres capítols: el primer, dedicat a l'excavació, el presentem dividit per sectors, obligats per les circumstàncies de l'excavació; dins cada sector es descriuen detalladament les unitats estratigràfiques que s'hi documenten i es dóna una primera interpretació de l'U.E., en funció de les seves relacions estratigràfiques; també de cada sector se'n treu una interpretació global. L'annex al sector 2, malgrat no formar part del mateix moment històric que els sectors 1 i 2, l'analizem per l'interès que presenta respecte a l'obtenció de la seqüència històrico-cronològica de Can Xammar.

Les conclusions d'ordre general aportades per aquests estudis especialitzats seran contrastades en el darrer capítol, on d'una manera molt sintètica es fa una valoració general del conjunt de Can Xammar, analitzant

a fons la fase antiga; basant-nos en aquesta fem una proposta d'interpretació respecte de l'hipotètica evolució de l'edifici i conclouem, amb unes precisions sobre les cronologies, fins ara barallades, atribuïdes al «Edifici dels mosaics». Tot i que seria desitjable, no ens atrevim a anar més enllà davant la dificultat d'interpretació que presenta la planta general publicada per M. Ribas (vegi's Laietania 5), molt poc precisa, on a simple vista poden observar-se diferents sobreposicions, per tant pensem que tot estudi fet a partir de la migrada informació de què hom disposa de les campanyes de 1964-68 i 1970, és tan hipotètica que defugim de fer-la aquí.

L'interès que presenta el lot de materials trobats, sobretot els ceràmics, fa que dediquem un capítol monogràfic al seu estudi; les característiques del dipòsit han fet que puguem considerar el paquet estratigràfic gairebé com un conjunt tancat; per aquest motiu els estudis que se'n desprenen permeten avançar en el

coneixement de cadascun d'ells, veient interessants convivències en el temps, i així les diferents varietats ceràmiques serveixen per perfilar cronologies, gràcies a la fiabilitat d'aquest registre. Conscients d'aquest interès, hem ofert l'estudi de cada tipus de material a diferents especialistes, vinculats amb el jaciment d'//uro, els quals han desenvolupat una investigació exhaustiva de cada varietat, fent-se responsables del seu estudi.

Notes

(1) Veure bibliografia general sobre el jaciment, recollida exhaustivament en el núm. monogràfic de la revista Laietania, dedicat a Can Xammar, (núm. 5, Mataró 1990)

(2) La nova construcció pública, pensada en un primer moment com a mercat, ha tingut diferents utilitats i actualment funciona com a seu de la policia municipal de Mataró.

(3) La revista Laietania ha dedicat el núm 5 (Mataró 1990) a un estudi monogràfic d'aquesta campanya d'excavació, juntament amb les dades i materials recollits per M. Ribas.

1.2. L'EXCAVACIÓ

Les remodelacions urbanístiques de la zona de Can Xammar de finals dels anys 60 havien deixat sense edificar un petit solar marcadament allargassat de 29 x 3'5 m. que seguia en sentit longitudinal el carrer, en aquell moment sense nom, que anomenarem Carrer Espenyas en ser la prolongació de la Baixada de les Espenyas; el solar feia cantonada amb el carrer de la Palma (4). Va ser l'any 1987 quan el propietari decidí construir un bloc d'habitatges en el referit solar; incomprendiblement l'Ajuntament de Mataró va concedir la llicència d'obres sense haver fet prèviament la intervenció arqueològica preceptiva en el lloc, en ser aquest solar dins la zona afectada per la incoació de Declaració Monumental de la ciutat romana d'*Iluro*.

Aquest fet desafortunat va fer que es comencessin les obres de fonamentació del nou habitatge, que destruïren una part de la seqüència estratigràfica de la zona i, parcialment, un mur (5); amb aquests fets consumats, gràcies a una decidida actuació d'alguns membres de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme s'aconseguí la paralització forçosa de les obres amb el consegüent enfrontament amb la propietat, que hauria estat innecessari d'haver-se complert la normativa establerta per a aquests casos.

L'excavació, dirigida per Joaquim Pera, es va portar a terme entre els dies 6 i 22 de maig del 1987; va comptar amb dos obrers cedits per la propietat, d'una discutible efectivitat arqueològica, i amb el suport institucional i humà de la S.A.M.C.M., a qui agraïm la col·laboració en el moment de l'excavació. Metodològicament la intervenció va fer-se excavant en extensió la superfície de mig solar, dividit prèviament en dos sectors (veure plànol general de situació dels sectors a Fig. 1), aplicant el mètode de registre que proposa E. Harris, basat en la individualització d'Unitats Estratigràfiques i les seves relacions documentades en fitxes, juntament amb el suport d'una documentació gràfica

de plantes, seccions i fotografia. El material exhumat es troba dipositat en els magatzems de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme.

1.2.1.- LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES MODERNES

COMUNES ALS SECTORS 1 i 2

U.E. 1 (Estrat), U.E. 2 (Estrat), U.E. 4 (Estrat), U.E. 12 (Hipogeu)

SECTOR 1

U.E. 3 (Paviment), U.E. 5 (Paret)

SECTOR 2

U.E. 7 (Estrat), U.E. 22 (Paret), U.E. 23 (Paret)

DESCRIPCIÓ DE LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES

Unitat Estratigràfica 1: És un estrat format per les terres i materials procedents del forat obert prèviament a l'excavació per una retroexcavadora. Un cop acabada la desfeta, la màquina tornà a tancar el forat amb les mateixes terres abans extretes. Aquesta operació va comportar la formació d'un estrat de farciment artificial, molt barrejat quant a materials, ja que va afectar la majoria d'estrats que posteriorment trobarem i que estudiem més endavant.

Unitat Estratigràfica 2: És l'estrat que correspon a la capa superficial de tota l'àrea excavada, format per diferents nivells. Presenta molt poca consistència a causa de la seva naturalesa heterogènia. Com a components més abundosos destaquen les sorres fosques (pel component orgànic), fragments de maons i calç provinents d'enderrocs i un ampli conjunt ceràmic i numismàtic que abraça des del segle XVIII fins al XX.

La formació de la major part d'aquests nivells la relacionem amb les transformacions urbanístiques de la zona de Can Xammar: enderroc de la masia i obertura del carrer, operacions que comportaren la remoció dels estrats superficials formats al llarg de dos segles.

Cobreix: U.E.3, U.E.4 i U.E.5

Unitat Estratigràfica 4: És un estrat d'argiles de molt poca consistència i color fosc, conté molt de material arqueològic medieval i modern: ceràmiques blaves, de reflexos metàl·lics, de cuina, ossos, ferros, monedes, etc. Relacionem la seva formació amb l'abocament d'escombraries fet a la zona des de mitjans del segle XV a mitjans del XVI. Cal remarcar la important col·lecció de ceràmiques exhumades en aquest nivell, que han estat estudiades d'una manera monogràfica per J.A. Cerdà. (veure revista Laietania núm. 6).

Cobert per: U.E.2 i U.E.3

Cobreix: U.E.9, U.E.10 i U.E.6

És tallat per: U.E.1, U.E.12 i U.E.7

Unitat Estratigràfica 12: Aquest element correspon a una construcció subterrània d'època moderna que es coneix popularment amb el nom d'hipogeu. Per tal de procedir a la seva construcció es va haver de travessar tota la seqüència estratigràfica de la zona, la qual cosa va suposar la pèrdua parcial dels estrats que travessava i la destrucció parcial d'una paret romana (U.E.11-A) que s'interposava en el seu camí (veure alçat de la paret a Fig. 3).

L'hipogeu consisteix en un corredor subterrani d'uns 70 cm. d'amplada i 1'60 cm. d'alçada, fa una lleugera pendent descendent; la seva construcció va consistir en l'obertura d'una galeria subterrània que s'anava adaptant al tipus de terreny que anava trobant al seu pas: a les zones on travessava estrats arqueològics, per la naturalesa poc compacte d'aquests, va ser necessari cobrir la galeria amb una volta feta de peces de rajoleria; també les parets laterals apareixen folrades per un muret de pedra que alhora sosté la volta i evita esllavissaments laterals; en el moment en què la galeria entra en el terreny natural, més consistent, s'abandona qualsevol suport d'obra i s'excava directament el terreny sense cap reforç artificial.

L'hipogeu, construït possiblement en el segle XVI, va ser utilitzat fins fa poc temps com a fresquera i celler, i conserva encara restes de l'enllumenat elèctric.

Relacionada amb el mateix hipogeu, l'excavació va documentar una entrada tapiada més antiga amortitzada probablement en el segle XVIII (U.E.7)

Per seguretat, l'hipogeu fou tapiat i reomplert parcialment amb formigó i grava després de l'excavació arqueològica.

Talla: U.E.4, U.E.10, U.E.11, U.E.6, U.E.8, U.E.14, U.E.13 i U.E.21

Unitat Estratigràfica 3 (Sector 1): Aquest element correspon a un paviment de calç i terra trepitjada, sense materials arqueològics. És d'uns 5 cm. de gruixa. L'interpretem com el paviment d'una habitació que cal suposar més antiga que la paret U.E.5, ja que aquesta s'hi basteix a sobre separant-lo en dues parts, sense trencar-lo però.

Cobreix: U.E.4

Cobert per: U.E.2 i U.E.5

Unitat Estratigràfica 5 (Sector 1): Aquest element correspon a una paret moderna; la forma un fonament de pedra i calç sobre el qual és bastit un mur de maons; com a curiositat observem l'aprofitament en el fonament com a material de construcció d'una pica gòtica de costelles feta de granit i trencada en un extrem. La paret presenta una cara llisa i ben acabada que devia correspondre a l'interior d'una estança; apareix fonamentada sobre l'estrat superficial (U.E.2) i sobre el paviment U.E.3 sense trencar-lo. Les seves mides són de 50 cm. d'amplada en el fonament i de 30 cm. en l'alçat; se'n conserva una llargada de 1'80 m.

Coberta per: U.E.2 (en els seus nivells més moderns)

Talla: U.E.2

Cobreix: U.E.3

Unitat Estratigràfica 7 (Sector 2): Correspon a un estrat d'època moderna format per tal d'amortitzar una primitiva entrada a l'hipogeu U.E.12.

L'estrat és un farciment de terres i material fet de cop que amortitza el pas, obert a manera de corredor, retallat en els estrats romans per tal d'accedir a la porta de l'hipogeu que en aquest punt apareix tapiada, com a resultat de la remodelació de la mateixa porta i del corredor d'accés, apareix orientada al carrer d'en Xammar actual, mentre que l'accés més modern es feia per una porta situada en un nivell molt superior i disposava d'una escala feta d'obra.

Aquest potent estrat és format per sorres i argiles de color clar i de consistència tova, conté molt de material abocat procedent d'enderrocs i el fòssil director per establir la cronologia és la ceràmica blava típica del segle XVIII; hi apareix també material medieval i romà que hi és de forma residual.

Cobert per: U.E.2

Talla: U.E.4, U.E.17, U.E.25, U.E.20, U.E.26, U.E.29 i U.E.30

S'adossa a: U.E.12

Unitats Estratigràfiques 22 i 23 (Sector 2): Corresponen a dues parets, o fonaments de les mateixes parets, fetes de pedra i calç. Tenen una disposició paral·lela entre elles i van en sentit perpendicular al carrer d'en Xammar. Les atribuïm a les darres construc-

cions del conjunt modern de la masia de Can Xammar.
Cobreixen: U.E.2

1.2.2.- LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES ROMANES

SECTOR 1

U.E.9 (Paret)
U.E.10 (Estrat)
U.E.6 (Estrat)
U.E.14 (Estrat)
U.E.8 (Estrat)
U.E.19 (Interestrat)
U.E.13 (Estrat)
U.E.24 (Pedra)
U.E.11 (Parets)
U.E.21 (Terreny natural)

SECTOR 2

U.E.17 (Estrat)
U.E.25 (Estrat)
U.E.20 (Estrat)
U.E.26 (Estrat)
U.E.29 (Estrat)
U.E.27 (Estructura)
U.E.18 (Parets)
U.E.30 (Terreny natural)

DESCRIPCIÓ DE LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES DEL SECTOR 1

Les estructures

En el sector 1 (vegi's plànol de situació dels sectors a Fig. 1) es documentaren dues estructures romanes clarament diferenciades corresponents a diferents èpoques: la més moderna, U.E.9, és el tram d'una paret que va en sentit perpendicular al carrer d'en Xammar; d'un moment edilici anterior és el conjunt de tres parets U.E.11 A-B-C, que configuren un dels límits d'una gran estança semisubterrània que presenta un estat de conservació excepcional. (Fig. 2)

Unitat Estratigràfica 9: Aquesta paret, conservada només en les seves dues darreres filades, fa 80 cm. d'amplada i apareix orientada en sentit perpendicular al carrer d'en Xammar, coincidint la seva orientació amb la que presenten les estructures més antigues (l'U.E.11), que cobreix, però amb les quals no té cap relació constructiva. La tècnica constructiva és l'*opus incertum* de Lugli amb tendència però a formar filades, utilitza pedres de granit sense treballar, de mides diverses, unides amb morter de sorra i calç. El tram documentat, d'una llargada 3'5 m., no correspon a tota la seva longitud, ja que continua fora dels marges de l'excavació: sota el carrer d'en Xammar i en l'altre extrem sota els fonaments de la casa veïna del carrer de la Palma.

La interpretem com una paret o fonament de paret (6), d'època romana; aquesta filació l'establim en primer lloc per la tècnica constructiva que presenta, per estar assentada directament sobre l'estrat romà U.E.10 (sense tallar-lo però) i recolzada sobre el coronament del mur U.E.11-B, i per últim la relacionem amb la continuació d'una de les parets documentades per Gusi en l'excavació de 1970 (7), i que ell feia contemporà-

nia de l'edifici dels mosaics d'època severa (8). Aquesta paret no la podem relacionar, tal com exposem més endavant amb la resta d'estrats i estructures romanes del Sector 1; cal remarcar també que en el moment de formació de l'estrat medieval U.E.4 la paret estava a la vista, ja que aquest estrat l'amortitza totalment (9), i no descartem per aquesta dada estratigràfica la possible reutilització de la paret en època medieval. (Fig. 2)

Coberta per: l'estrat U.E.4

Cobreix: l'estrat U.E.10

Es recolza en: la paret U.E.11-B

Unitat Estratigràfica 11: Aquesta correspon a un conjunt de tres parets A-B-C (Fig. 2) que configuren part d'una estança rectangular semisubterrània (10), ja que es pogué comprovar l'existència de terra verge darrera els murs 11-B i 11-A.

La tècnica que presenten les parets és del tipus *opus incertum* de Lugli, són pedres de granit de formes i mides irregulars, enganxades amb morter de calç i sorra, sense formar filades definides, presenten la cara més regular a la part interior del que seria l'estança; en algun punt les pedres presenten sobre la seva superfície morter, però més que les restes d'un arrebossat, cal pensar en una solució pròpia de l'acabat feta en el moment de la construcció, utilitzant el mateix morter per regularitzar la superfície vista. Formant part de la paret 11-A hem documentat un carreu de granit (11) ben treballat de 40 x 50 cm. del qual no hem pogut determinar la llargada per trobar-se en el marge de l'excavació, continuant per sota el carrer d'en Xammar.

Les parets 11-A i 11-B són de 60 cm. d'amplada, mentre que a la 11-C li hem de suposar una amplada igual (12), ja que en servir aquesta paret de fonament de la casa moderna veïna no permet comprovar-ho.

L'altura de les parets és desigual, determinada per la pròpia estructura arquitectònica de la construcció, que després passarem a valorar: La paret 11-C (Foto 1) (Fig. 4) (13), perpendicular al carrer d'en Xammar, és la més alta, es conserva un alçat de 2'80 m., la totalitat de la seva altura original. La paret 11-B (Foto 2) (Fig. 5), que corre paral·lela al carrer d'En Xammar, es conserva en diferents alçades: a la part que es lliga amb la 11-C conserva 2'80 m. i va disminuint la seva altura a mida que va acostant-se a l'angle on s'uneix a la paret 11-A, on fa 1'80 m. (14); aquesta paret apareix retallada per encaixar-hi el mur U.E.9 d'època posterior a l'amortització, que com hem vist s'hi recolza. La paret 11-A (Foto 3) (Fig. 3) originalment devia tenir a l'entorn de 1'80 m. d'altura (15), però va resultar afectada i destruïda en part per l'acció de la retroexcavadora abans de començar l'excavació.

Cap de les tres parets presenta trinxera de fonamentació i totes tres es fonamenten directament sobre la terra verge, que retallen en part, fent part de les parets adosades a ella (11-A i 11-B).

El paviment original de l'estança devia ser mateixa terra verge (U.E.21) aplanada, que en aquesta zona observa una certa consistència. Posteriorment s'hi devia fer una pavimentació a base de calç, cendra i ceràmica que correspon al nivell U.E.13, que més endavant descrivim.

Malgrat que no s'hagi conservat cap element material pertanyent amb seguretat a la coberta, podem fer algunes consideracions entorn de la naturalesa d'aquesta observant detingudament alguns detalls de l'edifici:

a) A l'angle que formen les parets 11-B i 11-A es conserva un bloc d'*opus caementicium* que sobresurt vers l'interior de l'estança i que interpretem com la part conservada de l'inici de la coberta o com un punt de reforç o suport relacionat amb el seu sosteniment. Cal tenir en compte que aquesta paret (U.E.11-A) va resultar molt afectada per la destrucció de la màquina excavadora, que possiblement va fer desaparèixer part de l'estructura juntament amb part de la paret, ja que a la vista del tall del marge del carrer observem que aquesta configuració estructural continua. (Foto 4)

b) **Unitat Estratigràfica 24.** És un bloc de pedra quadrangular de 30 x 40 cm. encaixada dins la terra verge, que presenta un rebaix rectangular sobre la seva superfície de 10 x 17 cm. i 4 de fondària, que interpretem com el basament d'un suport vertical, segurament de fusta, que relacionem amb la coberta de l'estança. (Foto 5)

c) Sobre les superfícies de les parets 11-C i 11-B (sobretot a la zona de l'angle), s'obren uns forats alineats, que per la seva disposició i situació enlairada entorn dels 2 m. interpretem com uns punts d'encaix per al sosteniment de la coberta (Foto 6). Aquests elements ens fan proposar la hipòtesi d'un cobriment per a l'habitació fet a base d'uns embigats que aguantarien un sostre de fusta que podria correspondre al pis d'una habitació superior; no s'observen desnivells que ens facin pensar en una teulada de vessant única (16); aquesta possibilitat sobre la naturalesa del sostre ve reforçada per la situació sota el nivell natural del terreny i, per tant, amb problemes de desguàs; pel fet de no haver-hi trobat restes de teules; i per les dimensions dels forats, que fan pensar en unes bigues no massa gruixudes.

L'habitació estava colmatada amb un conjunt d'estrats que tot seguit passem a estudiar.

Amortitzada per: els estrats U.E.10, U.E.6, U.E.14, U.E.10 i U.E.13

Tallada per: la paret U.E.9, el forat de la màquina U.E.1, i per l'hipogeu U.E. 12

Talla: la terra verge U.E.21

Se li adossa: l'estructura U.E.27

S'adossa a: terra verge U.E.21

Unitat Estratigràfica 27 (Sector 2): Incloem aquesta U.E. del Sector 2 en aquesta part de la descripció

per estar estretament relacionada amb l'edifici U.E.11.; si bé podríem considerar-la un estrat, el fet de no presentar gairebé material, tret d'una moneda i els envasos amfòrics reutilitzats, i la seva funcionalitat estructural, formant part de l'edifici, ens inclinen a donar-li la categoria d'element estratigràfic.

Correspon a una estructura bastida sobre el nivell de terra verge situat immediatament darrera la paret U.E.11-A, entre aquesta i l'antiga rasa d'accés a l'hipogeu modern (U.E.7).

Presenta 13 fragments sencers de cossos d'àmfora clavats sobre la superfície de l'estrat. Originàriament l'extensió del conjunt era més gran, ja que apareix destruït per l'obertura de la rasa de l'entrada a l'hipogeu i pel propi hipogeu. També s'ha pogut observar que el nivell amfòric continuava per sota el carrer d'en Xammar seguint la paret U.E.11-A.

Les àmfores apareixen trencades en els extrems (colls i pivots), i se'n troben tan sols les parts corresponents a les panxes; estan clavades indistintament del dret o del revés. Una de les peculiaritats que presenta el conjunt amfòric és que en el seu interior s'hi troba una gran quantitat de sorra de platja, típica d'aquesta zona del Maresme (sorra de granit rentada).

D'aquest conjunt és difícil fer-ne una interpretació. Descartem per les característiques del conjunt la hipòtesi del magatzem de contenidors; tampoc no pensem que pogués tractar-se d'una instal·lació de filtres relacionat amb la depuració d'aigües, tal com ho suggereix la presència de sorres en el seu interior; ans al contrari, sembla més probable l'hipòtesi que es tracta d'un sistema d'aïllament contra la humitat relacionat amb la pròpia ubicació subterrània de l'habitació U.E.11, oberta a la terra verge.

Del conjunt amfòric tan sols s'ha pogut identificar algun fragment de la forma Pasqual-1; també per les pastes podem establir un origen local dels envasos reaprofitats. No ha sortit material que permeti determinar el moment de construcció d'aquest conjunt, excepció feta d'una moneda gal·loromana de la seca Cabellio amb una datació *ante quem* 24 a.C.; el fet de no presentar l'edificació dels murs de l'estança trinxeres de fonamentació, fa que aquesta U.E. sigui l'única capaç d'aportar una cronologia per al moment de la construcció de l'edifici, segurament del darrer terç del segle I a.C. Entre aquesta datació i la del nivell superior se situaria el moment d'utilització de l'estança. El nivell que tapava aquest conjunt (l'estrat d'amortització U.E.26) té una datació de finals d'època juli-clàudia o començaments d'època flàvia, la qual cosa reafirma la relació del conjunt U.E.27 amb la 1a etapa edilícia de la zona de Can Xammar, on s'insereix la construcció de l'habitació semisubterrània.

S'adossa a: la paret U.E.11-A

Cobert per: l'estrat U.E.26

Tallat per: l'hipogeu U.E.12 i U.E.7

Els estrats

El conjunt d'estrats romans documentats en el sector 1, que estudiem a continuació, pertanyen tots ells als nivells d'amortització de l'estructura U.E.11 (17). Aquesta amortització va consistir en la colmatació de l'estructura semisubterrània amb abocaments intencionats d'escombraries de diferent naturalesa que configuren els diferents estrats documentats (veure tall estratigràfic del Sector 1, Fig. 7).

A continuació passem a descriure físicament els estrats deixant per a un altre capítol l'estudi específic dels materials més representatius.

Unitat Estratigràfica 10: Aquest estrat és constituït per una primera capa d'argiles dures de color marró-vermellós, formada per la descomposició de tovots de la construcció (s'han documentat 7 peces senceres i 14 fragments d'altres) i alguns fragments de *tegulae*, sense altres materials; a sota un segon nivell també argilós, aquest però amb material. La potència de l'estrat oscila entre els 50 i 80 cm.

Aquest és el primer estrat plenament romà trobat en el sector 1, i la seva formació cal relacionar-la amb el moment final de l'amortització de l'estructura arquitectònica U.E.11. Cal destacar que sobre l'estrat U.E.10 s'hi troba directament l'estrat modern U.E.4. En algunes parts s'observa que l'estrat romà ha estat retallat en un moment medieval o modern (18), cosa que justificaria aquest buit de XV segles que observem entre un estrat i l'altre.

La procedència dels materials documentats en aquest estrat, sobretot els constructius, és incerta, però donat que alguns dels tovots apareixen sencers, i que cal situar-lo en un moment anterior a la paret romana U.E.9, que s'hi fonamenta a sobre, proposem la hipòtesi que es tracti de les restes d'una paret de tovot romana que correspongui potser a l'habitació de sobre la semisubterrània U.E.11.

Cobert per: l'estrat U.E.4 i la paret 9

Cobreix: l'estrat U.E.6

Farceix: l'estructura U.E.11

Tallat per: l'estrat U.E.4 i l'hipogeu U.E.12

Unitat Estratigràfica 6: Estrat format per argiles molt fosques amb gran quantitat de components orgànics (ossos i carbons) i materials ceràmics molt ben conservats; entre els objectes metàl·lics cal destacar un *strigillum* i tres monedes (la més moderna un As de Tarraco d'època de Tiberi). Té una potència uniforme d'aproximadament 20 cm.

L'interpretem com un estrat format per un abocament d'escombraries domèstiques. Cal assenyalar també que alguns dels materials ceràmics trobats corresponen a fragments que lliguen amb altres fragments trobats en els estrats superior U.E.10 i inferior U.E.14. L'origen

d'aquesta barreja l'atribuim a l'obertura de l'hipogeu U.E.12 en època moderna.

Cobert per: l'estrat U.E.10

Cobreix: l'estrat U.E.14

Farceix: l'estructura U.E.11

Tallat per: l'hipogeu U.E.12

Unitat Estratigràfica 14: Estrat molt potent d'aproximadament 1 m.; en la seva composició intervenen materials de dues naturaleses diferents: runes de material constructiu i deixalles domèstiques. Les primeres consisteixen en milers de fragments d'estuc de calç de color blanc, la majoria corresponents a motlures, que havien format part del recobriments d'alguna paret o sostre, ja que la majoria presenten l'empremta d'un encanyissat per la part posterior; apareixen també *tegulae* i centenars de petits fragments d'àmfora associats encara a restes de morter que interpretem com el recobriments d'alguna paret; per últim també aparegué algun fragment de tovot; com a dades negatives trobem que entre aquestes runes no apareix cap pedra ni estuc pintat. Per altra banda les deixalles domèstiques consisteixen en restes de vaixel·la de taula i cuina, restes de menjar (ossos), claus de ferro, etc.

L'estrat l'interpretem com un abocament intencionat, fet de cop, amb la finalitat d'anar colmatant l'estructura U.E.11, ja amortitzada prèviament. La procedència dels materials és incerta.

Cobert per: l'estrat U.E.6

Cobreix: l'estrat U.E.8

Farceix: l'estructura U.E.11

Tallat per: l'hipogeu U.E.12

Unitat Estratigràfica 8: Estrat de molt pocs centímetres, entre 15 i 20; format a base de capes molt fines d'argila de color clar i terres orgàniques molt fosques amb petites clapes de cendra. És un estrat que presenta una gran quantitat de materials: ceràmica, vidre, ossos i ferros; d'aquest material destaquem com a peça significativa un amulet de bronze de tipus fàl·lic i el conjunt de sigil·lates aretines i sudgàl·liques.

Aquest nivell el podem considerar com el primer estrat d'amortització format després de l'abandonament de l'estança U.E.11, malgrat cobrir un altre estrat romà U.E.13 que interpretem com uns nivells de pavimentació.

Cobert per: l'estrat U.E.14

Cobreix: l'estrat U.E.13

Farceix: l'estructura U.E.11 i l'interestrat U.E.19

Tallat per: l'hipogeu U.E.12

Unitat Estratigràfica 13: Aquest està format per cinc capes, però en conjunt formen un estrat únic: el nivell més superficial és una capa de calç amb fragments de ceràmica i claus de ferro incrustats; sota

aquesta primera capa apareix una preparació formada per argila i fragments d'àmfora disposats de manera plana; sota aquest nivell hi ha una capa de cendres, sense materials, una nova capa d'argila i una segona capa de cendres tocant la superfície de la terra verge. El gruix total d'aquest estrat és bastant regular, girant a l'entorn dels 30 cm. en tota la superfície que s'ha documentat.

Hi ha tres zones ben delimitades on no apareix el nivell de paviment U.E.13:

- * A la zona afectada per l'hipogeu U.E.12

- * L'empremta d'una franja de 40 cm., que apareix ben definida seguint un sentit perpendicular al Carrer d'en Xammar i paral·lela a la paret U.E.11-A

- * Un petit rectangle de 50 x 30 cm. U.E. 19, que apareix tocant a la paret U.E.11-A i farcit per l'estrat superior U.E.8.

Aquestes zones les interpretem com les empremtes d'alguna estructura o elements fixos, que haurien desaparegut abans del primer estrat d'amortització U.E.8, relacionats, pensem, amb algun envà en el cas de la franja; i algun suport en el cas de l'U.E.19 col·locat abans del paviment de calç.

La interpretació que donem en aquest estrat és el d'un nivell de pavimentació corresponent a l'àmbit arquitectònic U.E.11, tal com ens ho suggereix la disposició de les diferents capes: la capa de calç, la disposició expressa de col·locar els fragments d'àmfora plans, i les capes de cendra alternant amb una d'argila. El conjunt tindria la finalitat de ser un aïllament de la humitat: cal recordar la situació semi-soterrada de l'estructura U.E.11, i també el fet d'estar en contacte directe amb la terra verge, cobrint tota l'estança amb un gruix regular.

Cobert per: l'estrat U.E.8

Cobreix: la terra verge U.E.21 i al suport U.E.24

S'adossa a: la paret U.E.11

Tallat per: l'hipogeu U.E.12

Unitat Estratigràfica 21: Correspon a la terra verge documentada en aquest sector. Són argiles barrejades amb molta sorra, de consistència dura i de color marró-vermellós. Nivell totalment estèril.

INTERPRETACIÓ DEL SECTOR 1

Les primeres unitats estratigràfiques individualitzades en el sector, constaten una certa activitat en època moderna a la zona de la Masia Xammar; aquesta activitat generadora d'uns estrats i elements construïts la comencem a trobar a la segona meitat del segle XV, i directament fonamentada sobre les restes de la ciutat romana d'*Iluro*.

No apareixen en aquest sector estrats d'època medieval anteriors al segle XV, cosa que ens porta a pensar que aquesta zona de la ciutat resta sense ocu-

pació; o bé aquesta ocupació no ha deixat traces arqueològiques que puguem resseguir, fet bastant improbable; també poden haver desaparegut amb algun trasllat de terres o anivellament artificial fet en el moment en què comencem a trobar els primers nivells moderns: l'U.E.4; aquesta hipotètica eliminació d'estrats feta de manera intencionada explicaria el fet que els estrats moderns es trobin en contacte directe amb els nivells romans més antics de la zona i que no s'hi documenti cap estrat entremig des de mitjans del segle I d.C. fins a mitjans del segle XV, és a dir 1.400 anys de silenci estratigràfic i arqueològic.

Les estructures romanes més antigues del sector corresponen a un edifici del qual es coneix una habitació subterrània molt ben conservada, que es trobava colmatada per uns estrats d'amortització. L'interès que presenta l'estudi d'aquest sector ve donat per la naturalesa d'aquesta formació. L'habitació va ser tapada en un espai de temps molt curt, entre finals d'època juliàndia i començaments d'època flàvia, restant intacte fins al moment de la seva descoberta l'any 1970 per part de la campanya de Gusi, que la va excavar en part; es tornà a reprendre la seva investigació l'any 1987 arran d'una intervenció arqueològica d'urgència.

L'estratigrafia que publica Gusi no es correspon estrictament a la que hem documentat nosaltres: al primer nivell romà (E-I), que correspon al nostre U.E.10, que pels materials que conté fem contemporani als estrats de sota (U.E.6 i U.E.14), ell hi trobà materials de segle II: «... els migrats fragments de ceràmiques sigillates clares ocupaven estratigràficament les primeres capes de l'estrat»(19); aquest enunciat suggereix la no individualització, per part de Gusi, d'algun estrat més modern que taparia al nostre estrat U.E.10, i que ell, conscient d'aquesta diferència, relaciona amb el moment de construcció d'un «mur amb semilateres» (potser la nostra paret U.E.9). El segon estrat de Gusi (E-II) coincideix en la seva descripció i datació a mitjans del segle I d.C. amb la U.E.6; dins d'aquest estrat Gusi hi situa la fonamentació del «mur amb semilateres», que de tractar-se de la paret U.E.9, nosaltres trobàvem fonamentada sobre l'estrat superior U.E.10 (o E-I de Gusi). El tercer estrat que identifica (E-III), d'uns 70 cm. de potència, és per la seva descripció absolutament diferent del nostre U.E.14, que era format majoritàriament per runes procedents d'alguna reforma dels acabats murals d'un edifici (motlures de calç i fragments de teula i àmfora enganxats amb morter). També Gusi fa constar un paviment de «fins a tres pisos de terra batuda sobreposats; immediatament per sota apareixia la base del terreny, constituïda per una argila rogenca compactada» (20); aquesta descripció coincideix també amb el nostre paviment U.E.13; fem constar, però, que els nivells de paviment eren formats per capes d'argila barrejades amb calç i ceràmica, que li conferien la consistència i duresa adequades per fer de sòl d'habitació.

Respecte a les dimensions d'aquest edifici, Gusi parlava (21) d'una estructura rectangular de 5 m. d'amplada (22) per 8 m. de llargada comprovats, proposant Gusi els 10 m. per a la llargada total de l'edifici. La nostra excavació de l'any 1987, que va fer-se, recordem-ho, en el solar deixat per l'enderroc de les cases que l'any 1970 no van permetre a Gusi seguir amb la documentació del «Edifici B», per estar en aquell moment dempeus, ha confirmat l'amplada de 5 m. que donava Gusi, i afegeix 2,9 m. a la llargada de 8 m. per ell proposada; el problema es planteja a l'hora de fusionar les dues plantes per obtenir la planta general d'aquest edifici subterrani: si als 8 m. de llargada que documenta Gusi (23), li sumem els 2,9 m. del nou tram conegut després de l'excavació de 1987, dona una llargada total de 10,9 m.; la dificultat estaria en ajustar aquestes dues plantes, que si considerem les mides publicades per Gusi en la Planta General (24) són tan sols de 7 m. (a no ser que es tracti d'un error de dibuix); de ser correcta aquesta mida per la llargada, al sumar-hi els 2,9 m. coneguts per l'excavació de 1987, faria un total de 9,9 m. de llargada, donant una planta totalment regular de 5 x 10 m. (Lám. 12). Cal precisar que, en el transcurs de l'excavació de l'any 1987, es va localitzar el marge nord del Quadre 6 de Gusi, en el tall de la cala situat davant del carrer d'en Xammar, just tocant la paret 11-C; per tant podem afirmar amb seguretat que vam documentar l'estructura a partir del punt on Gusi, per dificultats tècniques, no havia pogut prosseguir l'excavació. Abans d'acabar aquestes consideracions tècniques sobre l'edifici subterrani de Can Xammar («Edifici B» de Gusi), cal fer dues precisions que divergeixen de la documentació publicada per Gusi l'any 1990: Mentre que Gusi descriu el parament del «Edifici B» com de blocs de pedra calcària, nosaltres hem documentat pedra de granit local en la totalitat dels murs 11-A, 11-B i 11-C. La segona precisió és a l'entorn del mur, d'una fase més moderna, que Gusi anomena «mur amb semilàteres»; aquest mur, que per la disposició en les plantes i seccions que publica Gusi correspondria al mur U.E.7, talla longitudinalment, en sentit nord-sud, l'edifici subterrani, però només se'n conserven dues filades de pedra (*opus incertum*), sense cap alçat fet amb rajols semilàteres; això ens porta a considerar que estem davant del fonament d'aquest mur, tal com Gusi el descriu (25), però amb les precisions estratigràfiques que abans apuntàvem respecte als estrats on es fonamenta. L'ús que es donava a aquesta habitació subterrània és incert; en la nostra excavació no va sortir cap element estructural o material que ens aportés informació respecte a una utilitat en concret; Gusi proposa interpretar-la com una dependència subterrània (26), a la qual s'hi accediria per uns esglaons adossats a la paret sud, utilitzada possiblement com a celler o magatzem

(27), hipòtesi recolzada amb la troballa d'un possible fons de *dolium*.

Nosaltres ens decantem també per considerar-la com un magatzem subterrani; aquest tindria una cobertura de fusta, tal com proposem en la descripció de l'estructura U.E.11, i això ens porta a considerar que l'estructura subterrània estaria dins l'àmbit d'un edifici que hauria desaparegut totalment en les remodelacions edilícies del moment de construcció de l'edifici amb mosaics, opinió compartida també per Gusi (28). Un dels aspectes més difícils de determinar, per manca d'informació arqueològica, és el moment de construcció de l'edifici en qüestió; Gusi, sense massa suport arqueològic, proposa una hipòtesi al respecte: «La nostra suposició és la següent: dins una data incerta però mes o menys propera al canvi d'Era, durant els inicis de l'època augustea, es va construir un ampli edifici urbà de cuidada arquitectura («Edifici B»)» (29). Nosaltres pensem que és difícil establir una data per a la construcció de l'edifici, per manca d'informació estratigràfica (està excavat a la terra verge i no disposa de trinxeres de fonamentació); la proposta de Gusi, que donaria a l'edifici una vida d'uns 50 anys, és realment escassa i per tant som del parer de fer l'edifici lleugerament més antic al canvi d'Era; proposem, atinent a la datació de l'estructura d'aïllament U.E.27, el tercer quart del segle I a.C., sense arribar però, pensem a l'època fundacional de la ciutat, cal recordar que entre les pedres del parament d'*opus incertum* de l'estructura U.E.11 hi trobem carreus de granit, sens dubte reaprofitats d'alguna construcció més antiga amortitzada.

DESCRIPCIÓ DE LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES DEL SECTOR 2

Les estructures

En el Sector 2 de l'excavació apareixen dues estructures arquitectòniques d'època romana ben diferenciades: Una d'elles, la U.E.18, formada per dos murs conservats i resseguits en part, configuren l'àmbit d'una habitació, que malgrat estar desconnectada del Sector 1, pel tall fet per la màquina (30), cal situar-la dins el mateix context urbanístic que l'estructura U.E.11 documentada en aquell sector. La segona estructura del Sector 2, l'U.E.16, la forma una única paret que apareix orientada en sentit perpendicular al Carrer d'en Xammar i que com veurem correspon a un moment cronològic romà molt més modern, que degut a la urgència de la intervenció no va poder ser documentat d'una manera exhaustiva. Aquesta segona estructura i l'estratigrafia que l'acompanya seran estudiats com un Annex al marge, ja que malgrat aparèixer dins el context general de l'estació de Can Xammar, pertanyen a una altra fase i no guarden relació amb tot el conjunt

anterior, que estudiem com una única *facies* histórico-arqueològica d'interès per a l'estudi general del jaciment (Fig. 1)

Unitat Estratigràfica 18: Aquest element correspon a dues parets A i B que engalzen en un angle recte (Foto 7) formant una habitació.

Les dues parets són de pedra de granit, de formes irregulars enganxades amb morter de calç; les pedres presenten visible la cara més plana; el tipus d'aparell, tot i pertànyer a la tècnica de l'*opus incertum* presenta algunes diferències que convé ressenyar.

La paret 18-A, que va en sentit perpendicular al Carrer d'en Xammar, fa 60 cm. d'amplada; en la seva construcció predominen pedres de mida relativament grossa (45 x 25 cm.) al costat d'altres de més petites (veure alçat a Fig. 6 Foto 8), la cara visible presenta un arrebossat de morter de calç i sorra en algun punt, amb la finalitat, pensem, de regularitzar i allisar la superfície, no arribant a cobrir tota la paret. La paret 18-A s'ha pogut seguir aproximadament 2 m. i es perd en el marge de la cala d'excavació, sota el Carrer d'en Xammar.

La paret 18-B (Fig. 6), conserva un parament de 3,80 m. de llargada, des de l'angle d'unió amb la 18-A fins a trobar-se amb l'hipogeu modern U.E.12 que la talla, la qual cosa ens porta a suposar que originalment devia ser més llarga; l'amplada, a l'igual que la 18-A, és de 60 cm.; però a diferència d'aquesta presenta en el seu alçat una disposició particular i lleugerament diferent de les pedres; en aquesta predominen les pedres de mida petita, de no més de 20 cm. en la seva cara més llarga, amb tendència a l'horitzontalitat; alhora hi apareixen unes pedres més grosses disposades d'una manera força particular, que suggereixen dues hipòtesis: Les pedres petites taparien una antiga obertura feta en el mur, tal vegada un accés que posteriorment s'hauria inutilitzat i en la remodelació de l'estança es taparia formant paret amb pedres més petites; aquesta primera hipòtesi que considerarem, la vam desestimar posteriorment, observant la disposició de les pedres en l'angle, ja que lliguen perfectament amb l'altra part del mur i també per la irregularitat que presenten les pedres que suposadament haurien emmarcat l'obertura. Pensem que la peculiar disposició que presenten les pedres obeeix a una solució de tipus tècnic, utilitzada *in extremis* pel constructor, per tal de reforçar la paret en un moment de la construcció en què s'estarien acabant les pedres grosses; aquesta hipòtesi, no per simple menys improbable, explicaria la utilització a la part baixa del mur fent de sòcol de les pedres més grosses, ja que aguanten millor el pes del mur; també la disposició d'una sobre l'altra en un punt intermig del mur serviria per lligar i equilibrar l'estructura mural feta amb pedres més petites, compartimentant

i reforçant la paret. En la construcció d'aquest mur s'observa la reutilització d'algun fragment de rajol ceràmic i teula com a tascons d'anivellació.

Ambdues parets presenten una altura conservada de 1,20 m. i apareixen fonamentades directament sobre la terra verge de la zona U.E.30 (31); no presenten trinxeres de fonamentació, si més no en la seva cara visible per l'interior de l'estança (l'exterior dels murs no va poder ser excavat) (32); tampoc no presenta l'estança cap mena de paviment, apareixent la terra verge retallada i aplanada de manera que aquesta fou utilitzada com a sòl de l'habitació; això dificulta el poder precisar una data per al moment de construcció d'aquesta estructura; per la tècnica constructiva, orientació i aspecte, les considerem, en principi, del mateix moment edilici que l'estructura subterrània U.E.11 del Sector 1, també per les característiques de la seva amortització presenta molts paral·lels amb l'anterior, tal com després passem a analitzar.

Coberta i amortitzada per: els estrats U.E.25, U.E.17 = 20 i U.E.26 = 29

Talla: la terra verge U.E.30

Tallada per: l'hipogeu modern U.E.12

Els estrats

El conjunt de tres estrats que descrivim a continuació correspon als nivells d'amortització de l'estructura U.E.18. (Fig. 8)

Unitat Estratigràfica 25: Correspon a l'estrat romà superior i està format per l'abocament d'escombraries domèstiques, en què la composició orgànica és molt important: un centenar d'ossos, cinquanta esclòvies d'ostra i carbonets, juntament amb vaixel·la fina de taula (sigil·lata aretina i sudgal·lica), àmfora, ceràmica d'ús comú i cuina, alguns exemplars de les primeres produccions de ceràmica comuna africana, etc.. Cal destacar també la troballa de dues monedes: un dupondi d'August de la seca de Tarraco del 14 d.C. i un as molt gastat de la mateixa època.

L'estrat 25 apareix dins l'àmbit U.E.18, formant part del seu farciment; no és però un estrat que recobreixi tot l'àmbit, sinó que gairebé es pot definir com una bossada que no arriba a tocar les parets de l'habitació; la seva composició és molt homogènia i destaca per la gran concentració de material en relació al seu poc volum físic.

Es troba tallat de ple per l'antiga entrada (U.E.7) a l'hipogeu modern U.E.12, que separa l'estrat en dues parts (veure secció del Sector 2a Fig. 8), havent-se'n perdut gran part amb l'obertura del camí d'accés a l'estructura moderna: aquesta comportà una gran remoció de terres que va suposar una contaminació dels estrats veïns, que ha estat degudament documentada en l'excavació.

Cobert per: l'estrat modern U.E.4
 Cobreix: els estrats U.E.17 = 20
 Tallat per: l'hipogeu U.E.12 i l'antiga entrada U.E.7
 Amortitza: l'estructura U.E.18

Unitat Estratigràfica 20 = 17: En aquest nivell es varen diferenciar en un primer moment dues Unitats Estratigràfiques, la 20 i la 17, que finalment, comprovant-se que es tractava del mateix estrat van ser unificades.

L'estrat és format bàsicament per argiles d'un color marró clar, de consistència dura. Conté una gran quantitat de material romà, entre el qual cal destacar les runes de construcció: *tegulae*, trossos de morter de calç, fragments de rajols *sesquipedales* amb algun exemplar sencer (veure foto 7 en el tall del marge). Cal destacar entre el material recuperat considerables fragments d'estuc pintat i d'un mosaic, als quals dediquem un estudi monogràfic (33); també una dotzena de fragments de *tegulae mamatae*, plaques de marbre i una motllura de marbre gris, aporten una valuosa informació. Entre el material, convé ressenyar la gran quantitat de ceràmica exhumada en aquest nivell: sigillata aretina, sudgàtica i hispànica; àmfora; parets fines; comuna romana; cuina africana; etc; així com també ossos petxines, ostres i cargols marins.

Es un estrat molt potent d'aproximadament 50 cm. que s'estén per tot l'àmbit 18, apareix tallat per l'hipogeu modern U.E.12 i la rasa de l'entrada antiga (U.E.7) continuant a l'altre costat. Per la disposició dels materials, així com per la seva heterogeneïtat, atribuïm la seva formació als abocaments de runes de construcció i escombraries domèstiques, que van ser dipositats a la zona per tal de colmar l'estructura amortitzada de l'U.E.18, materials que en un principi considerem procedents de la mateixa estació de Can Xammar o d'algun punt molt proper (34).

Entre el material sumptuari destaca el dit d'una estàtua de marbre, de mida natural; les dues monedes aparegudes en l'estrat amb una datació antiga (mitjans segle II a.C.) no són rellevants a l'hora d'establir la cronologia de la formació de l'estrat, essent en aquest cas el fòssil director la ceràmica.

Cobert per: l'estrat U.E.25
 Cobreix: l'estrat U.E.26 = 29
 Tallat per: l'hipogeu U.E.12 i l'entrada U.E.7
 Amortitza: l'estructura U.E.18

Unitat Estratigràfica 26 = 29: És un estrat compost per argiles de color marró-vermellós, molt compactades; la seva formació cal relacionar-la, pensem, amb una aportació de tovots i tàpia, que amb el temps s'ha anat consolidant i unint fins a formar una massa argilosa homogènia (35).

La procedència d'aquests materials cal buscar-la en

un abocament intencionat, o bé l'enderroc *in situ* dels murs de l'estança U.E.18; la presència, però, de gran quantitat de ceràmica barrejada amb l'argila, fa pensar més en la possibilitat d'un abocament intencionat o en una fase d'abandonament més llarga que comportés la degradació de les parets i en conseqüència l'estratificació dels seus components argilosos dins la cubeta que suposa els sòcols de pedra, unida aquesta a esporàdics abocaments de deixalles.

És un estrat que cobreix també l'estructura U.E.27 (aïllament amfòric) que hem relacionat anteriorment amb el magatzem subterrani U.E.11; entre les dues Unitats Estratigràfiques tan sols podem establir una relació temporal de manera que l'estrat 26 = 29 és de formació més moderna que l'estructura 27, però no podem establir la dinàmica del seu funcionament per estar tallats en aquest punt per la rasa de la màquina.

L'estrat 26 = 29 correspon al primer nivell d'amortització de l'àmbit U.E.18 (36), abans de l'estrat natural U.E.30

Cobert per: l'estrat U.E.17 = 20
 Cobreix: l'estructura U.E.27 i l'estrat natural U.E.30
 Tallat per: l'hipogeu U.E.12 i l'entrada U.E.7
 Amortitza: l'àmbit U.E.18

Unitat Estratigràfica 30: Aquest nivell correspon a la terra natural que hem documentat en aquest sector. La seva composició són argiles amb molta sorra i algunes pedretes, de color vermellós; no cal dir que arqueològicament és totalment estèril. Tal com se'ns presenta a l'interior de l'àmbit 18, sembla que ha estat retallat i aplanat per tal d'utilitzar-se com a sòl d'habitació de l'estança.

Després de practicar sobre aquest estrat unes rases de comprovació, vam poder constatar com els murs de la U.E.18 tallen aquest nivell natural per fonamentar-s'hi, sense que s'hagi documentat en la part interior de l'estança cap trinxera de fonamentació, que permetés la datació d'aquesta construcció.

Cobert per: l'estrat U.E.26 = 29, l'element U.E.27
 Tallat per: l'hipogeu U.E.12, l'entrada U.E.7, l'estructura U.E.8

INTERPRETACIÓ DEL SECTOR 2

A diferència del Sector 1, l'existència d'unes estructures habitacionals en aquesta zona de Can Xammar era desconeguda fins ara. L'excavació que a la zona va fer-hi el Museu Arqueològic de Barcelona sota la direcció, de fet, de F. Gusi de l'any 1970, no va documentar l'existència d'aquesta segona habitació, que per les característiques estructurals i d'amortització que presenta podem precisar que correspon a la mateixa *facies* cronològica que la del Sector 1 (habitació subterrània o «Edifici B» de Gusi).

Els materials documentats en els estrats U.E.25,

U.E.20 = 17 i U.E.26 = 29 situen a finals de l'època juli-clàudia o començaments de la flàvia el moment en què es produeix la colmatació de l'estructura habitacional, formada pel tancament de les parets U.E. 18 A i B. Aquesta habitació, tot i estar aproximadament a 1 m. per sobre el nivell de l'altra estructura U.E.11 del Sector 1, segurament estava excavada en part dins el terreny natural (U.E.30); cosa que també, pensem, ha suposat un factor determinant de cara a la seva conservació (37), a l'igual que l'anterior; d'haver estat elevada per sobre el nivell del terreny, potser hauria estat arrasada per les transformacions edificies posteriors de la zona.

Dels nivells d'amortització mereix fer-se ressaltar, per l'interès que presenta, l'estrat U.E.20 = 17, que conserva entre el seu material gran quantitat de fragments d'estucs pintats i d'un mosaic, actualment en fase de restauració (38), i als quals dediquem en el present treball un estudi monogràfic; aquests elements sumptuaris procedents, sense cap mena de dubte, de la reforma d'alguna domus d'lluro, contribueixen a conèixer millor les arts decoratives que es donen en una petita ciutat romana provincial, arts que en el cas d'lluro coneixem encara molt poc.

Les dades que haurien de permetre la interpretació de l'ús que es donaria a l'estança són molt precàries; potser la més significativa és la inexistència d'un paviment construït i el fet de trobar-se per sota el nivell natural del terreny; ambdues dades fan pensar en un ús secundari de l'edifici, tal vegada de magatzem (a l'igual que U.E.11), però, desconeixent la resta d'estructures del mateix moment a les quals aniria associada, és difícil interpretar la planta al ser molt escadusseres les restes conservades; al respecte convé precisar que tant les estructures del Sector 1, com aquesta del Sector 2, serveixen la mateixa orientació; aquesta seria una dada més per considerar-les del mateix conjunt edificat.

ANNEX AL SECTOR 2

Hem volgut separar aquestes Unitats Estratigràfiques de la resta de Unitats romanes documentades a la zona de Can Xammar per varies raons:

La seva situació marginal dins el solar d'excavació, respecte al conjunt excavat (39), i la pertinença a una fase cronològica més moderna respecte al Sector 1 i 2, en seria la raó fonamental. També el fet d'haver-se plantejat l'excavació com una urgència-salvament forçada va comportar un seguit de pressions per part del promotor de la finca, que va aconseguir permís per continuar l'obra, quan encara restava bona part del solar per excavar.

És en aquesta zona que anomenem Annex que l'excavació tan sols es va poder fer parcialment; però per l'interès que presenta respecte a l'urbanisme de la zona

i a la història general del jaciment és el motiu pel que volem recollir aquest incomplet però interessant registre estratigràfic.

U.E.15 (Estrat)

U.E.16 (Paret)

U.E.28 (Terreny natural)

Unitat Estratigràfica 16: Correspon a una paret o un fonament de paret de 62 cm. d'amplada; l'aparell constructiu del mur presenta una tècnica poc acurada que combina pedres de granit de diferents mides amb altres materials residuals tals com teules i fragments d'àmfora, gairebé no té morter i la calç que utilitza és de molt baixa qualitat; cal destacar l'aprofitament en el mur d'una pedra de moli de tipus granític de forma còncava.

La paret s'assenta sobre el terreny natural (U.E.28), sense tallar-lo però; la paret conservada (aproximadament 1 m. d'altura) no presenta trinxeres de fonamentació; és de suposar que es construí tallant algun estrat anterior, però en l'excavació no hem documentat cap canvi de nivell en l'estrat que l'amortitzava (U.E.15), així com tampoc cap paviment que hi anés associat, la qual cosa també suggereix que l'estrat U.E.15 pugui ser el nivell on es fonamenta. La paret segueix una direcció perpendicular al Carrer d'en Xammar, servant la mateixa orientació urbanística que la resta de murs romans d'època anterior de Can Xammar.

Cobert per: l'estrat U.E.15

S'assenta sobre: l'estrat natural U.E.28

Unitat Estratigràfica 15: Aquesta unitat correspon a un estrat que apareix en tota la zona compresa entre les parets modernes 22 i 23 fins al limit del solar amb el Carrer de la Palma.

Està format per argiles molt fosques, d'una consistència regular; apareix just sota l'estrat medieval U.E.4 i acaba directament sobre la terra verge de la zona (U.E.28). L'estrat és molt homogeni i conté poc material arqueològic; la major part d'aquest apareix molt fragmentat i rodat.

L'interpretem com un nivell d'abandonament format en època baix-imperial romana; en aquest cas el fòssil director ha estat la sigil·lata africana «D» que apareix representada per una trentena de fragments (40); s'ha documentat les formes Lamboglia 54 i la Hayes 99. L'estrat amortitza la paret U.E.16.

Cobert per: l'estrat medieval U.E.4

Cobreix: l'estrat natural U.E.28

Amortitza: la paret U.E.16 o és tallat per aquesta.

Unitat Estratigràfica 28: Correspon al nivell de terra natural, documentat en aquest Annex del Sector 20. És de naturalesa argilosa igual als trobats en el Sector 1 (U.E.21) i Sector 2 (U.E.30).

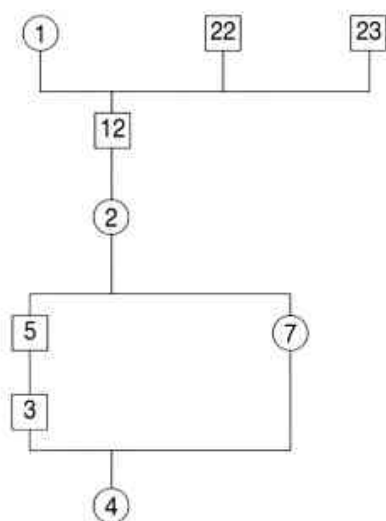
Cobert per: la paret U.E.16 i l'estrat U.E.15

Interpretació a l'annex al sector 2

El tret més significatiu, bo i considerant les limitacions abans esmentades respecte a la seva excavació, és la inexistència en aquest punt de l'estació de Can Xammar d'estrats romans corresponents a l'Alt Imperi, com sembla que hauria d'ésser atenent als rics vestigis que del segle I fins al III són documentats a pocs metres de la zona Annex Sector 2 que ara estudiem.

En aquesta zona passa just el contrari que a la resta de l'estació: hi trobem un únic nivell baix-imperial (U.E.15), inexistent pocs metres més enllà, i també es constata una potència estratigràfica, a l'entorn de 1,50 m., trobant de seguida la terra verge. La documentació del nivell natural en aquesta zona d'*lluro*, tan a prop de la superfície i amb un únic estrat tardoromà assentat directament a sobre, fa pensar en la pèrdua de nivells anteriors per erosió o per un retall intencionat per tal

UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES MODERNES

Notes

(4) L'any 1989 el citat per nosaltres com carrer de les Espenyas va rebre el nom oficial de carrer D'en Xammar.

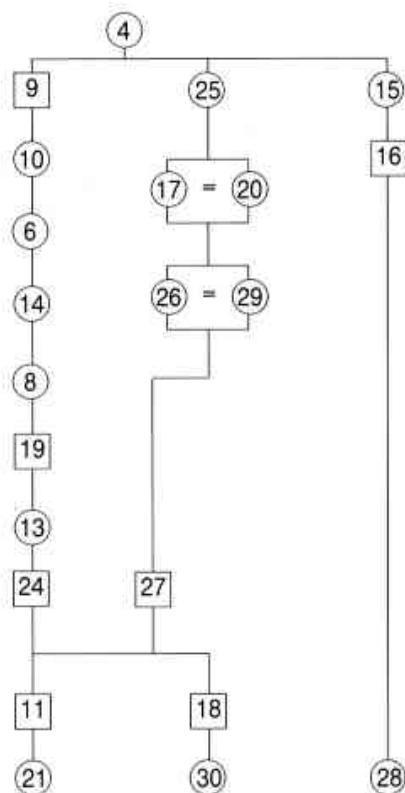
(5) Com veurem en el desenvolupament del treball aquesta destrucció inicial afecta directament una part de les interpretacions del jaciment i fou responsable de l'obligada divisió de l'excavació en dos sectors.

de buscar el nivell natural per construir-hi. Convé ressenyar també que topogràficament ens trobem en una zona marginal d'*lluro*, on el turó en què s'assenta la ciutat comença a davallar sobtadament (Carrer Baixada de les Espenyas) per anar a trobar les rieres i la plana de la platja.

El fet de trobar una estructura mural (U.E.16) que pel l'aspecte tècnic i context estratigràfic sembla romano-tardana, i l'amortització d'aquesta amb un estrat (U.E.15) datat entorn del segle V d.C. és una dada important per tal d'anar configurant el panorama urbanístic d'*lluro* durant el Baix Imperi.

Per acabar aquesta part dedicada a l'Annex al Sector 2 volem indicar que la major part de la zona del solar que hem considerat Annex no ha estat excavada i resta sota el bloc d'habitatges construït, ja que no va ser afectada en la seva totalitat per les fonamentacions de la nova edificació.

UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES ROMANES

(6) Com suggereix l'amplada del mur i el fet de trobar les darres filades.

(7) Vegi's revista Laietania núm. 5 Planta General excavació.

(8) Barral 1978, p. 111-113.

(9) La informació estratigràfica de l'estrat que s'hi adossa U.E.4 tampoc no ens serveix; pensem que l'estrat on es devia fonamentar va desaparèixer en època medieval o moderna.

(10) Gusi, en l'excavació del 1970, ja documentà una altra part

d'aquesta habitació, juntament amb uns esglaons descendents per accedir-hi des d'un nivell més alt. (vegi's Laietania num. 5).

(11) Tal vegada reutilitzat.

(12) Gusi també ho confirma.

(13) Per ara constitueix la paret romana més alta trobada en bon estat de conservació de tot el jaciment de la ciutat romana d'Illuro.

(14) La comprovació exacta de l'altura no s'ha pogut fer a causa de la interferència que suposa la construcció moderna de l'hipogeu.

(15) Aquesta dada l'hem extret observant el tall del marge corresponent al carrer d'en Xammar.

(16) L'altura on s'obren els forats de les parets 11-B i 11-C i el sortint de *opus caementicium* de la paret 11-A quasi es troben a la mateixa alçada: entre 1,80 i 2,00 m.

(17) Excepte el paviment U.E.13.

(18) És bastant improbable que els retalls es fessin en època romana, car no apareix en l'estrat cap fragment de material més modern de mitjans del segle I d.C. Aquests anivellaments potser varen afectar també, fent-los desaparèixer, altres nivells romans més moderns que són documentats en altres sectors del jaciment de Can Xammar.

(19) Gusi 1990, p. 21.

(20) Gusi 1990, p. 22.

(21) Gusi 1990, vege's Laietania núm. 5 pp. 20-22.

(22) Gusi 1990, p. 21, encara que a la pàg. 25, a la làmina de la Planta General, l'amplada de l'edifici fa 5,40 m., amplada que pensem que obeeix a un error de dibuix, ja que com exposem, en la nostra excavació hem pogut contrastar exactament 5 m. d'amplada per aquesta habitació.

(23) Gusi 1990, pàg. 21.

(24) Gusi 1990, pàg. 25.

(25) Gusi 1990, pàg. 21.

(26) Cal recordar que l'estructura apareix encaixada dins la terra verge.

(27) Gusi parlava també de criptoportic.

(28) Gusi 1990, p. 23.

(29) Gusi 1990, p. 23.

(30) Cal recordar que el tall de la màquina fou el criteri que ens va fer adoptar aquesta divisió forçada de l'àrea d'excavació en dos sectors.

(31) Apareix la terra natural aplanada i utilitzada segurament com un sol de l'estança.

(32) La comprovació es va fer excavant un forat a la terra verge on es pogué veure la continuació, a nivell de fonaments, del mur U.E.18A tallant la terra verge.

(33) Veure estudi d'E. Juhé i C. Martí dins aquesta mateixa publicació.

(34) Pensem que les escombranes dins la ciutat no viatgen massa, ni tampoc les runes de remodelacions interiors d'una casa, com és aquest cas.

(35) És un estrat amb unes característiques formals semblants a l'U.E.10 del Sector 1, però el tall de la màquina no ha permès comprovar si es tracta d'un nivell general a tot el sector.

(36) En un principi van ser numerades diferentment (26 i 29) les dues parts de l'estrat que apareixien a banda i banda de la rasa corresponent a la primitiva entrada a l'hipogeu (U.E.7); després de comprovar que es tractava del mateix estrat tallat van ser unificades.

(37) En aquest cas no es va poder excavar a la part exterior de la paret, en primer lloc per haver estat destruïda per l'obertura de la nova porta de l'hipogeu que corre paral·lela a la paret 18-B i per existir una paret moderna adossada a la cara exterior de la paret 18-A.

(38) Cal suposar que en cas d'excavar-se, en un futur, la part de l'habitació que actualment queda sota el carrer d'en Xammar, es podrà completar, encara més, les parts conservades d'aquests elements.

(39) Aquest Annex al Sector 2 el considerem des de les parets modernes 22 i 23 fins al límit del solar amb el Carrer de la Palma que aproximadament correspon a la meitat del solar, (veure planta general dels sectors).

(40) De sigilata aretina, sudgàlica, hispànica i africana «A» apareixen molts pocs fragments rodats i amorfs.

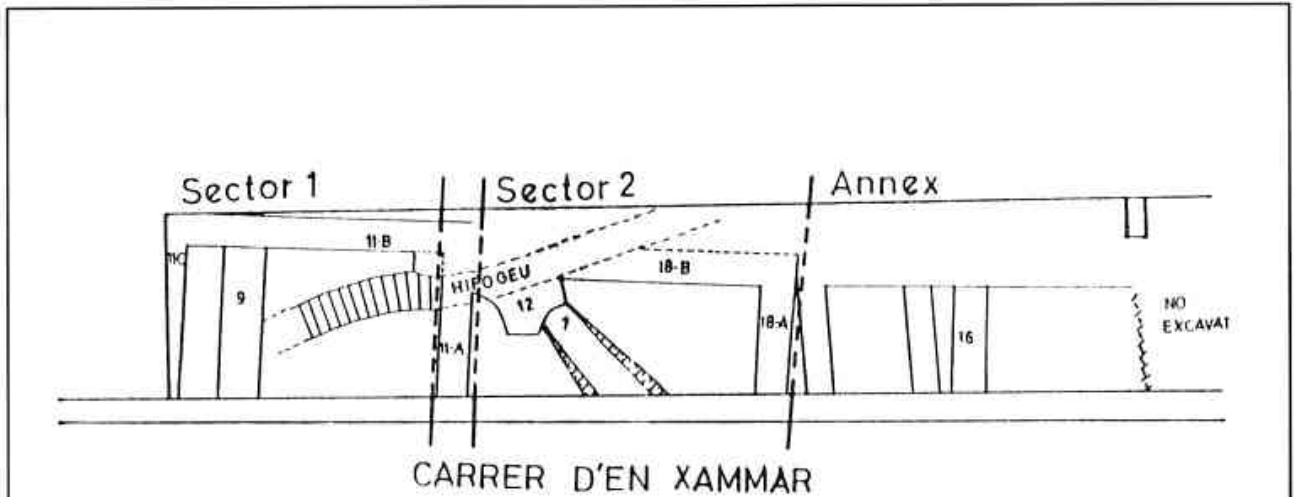

Fig. 1: Situació dels sectors d'excavació.

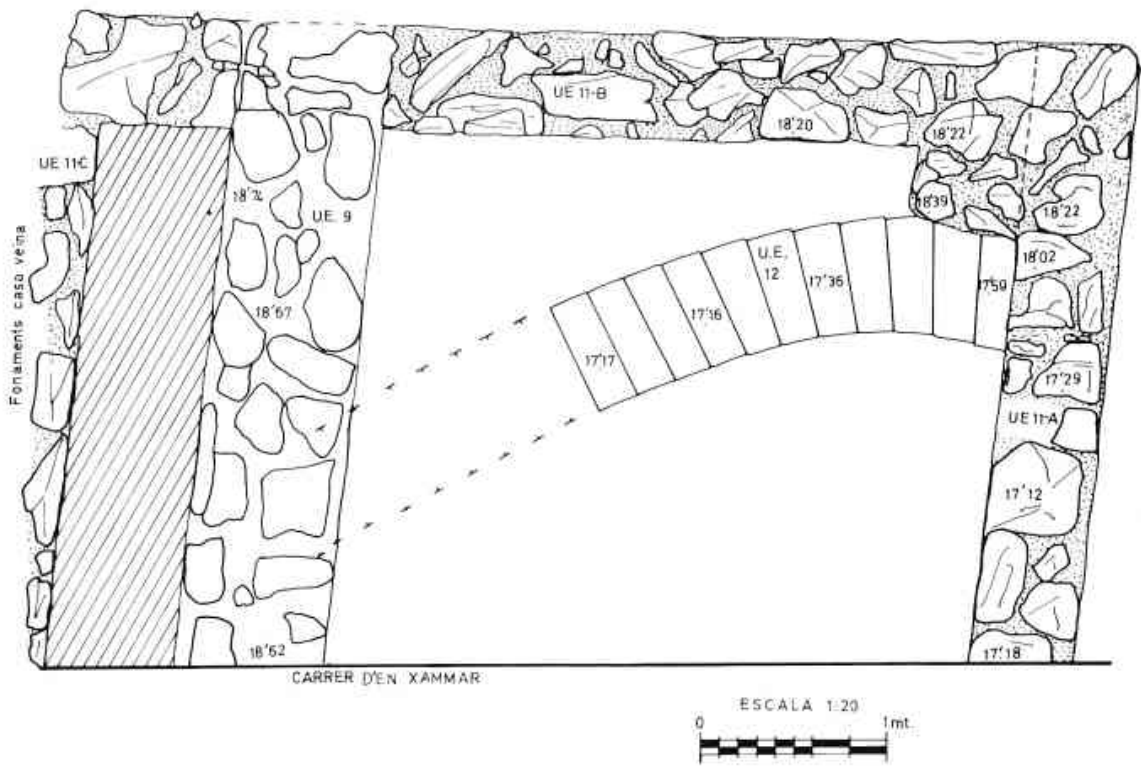

Fig. 2: Planta general d'estructures del Sector 1.

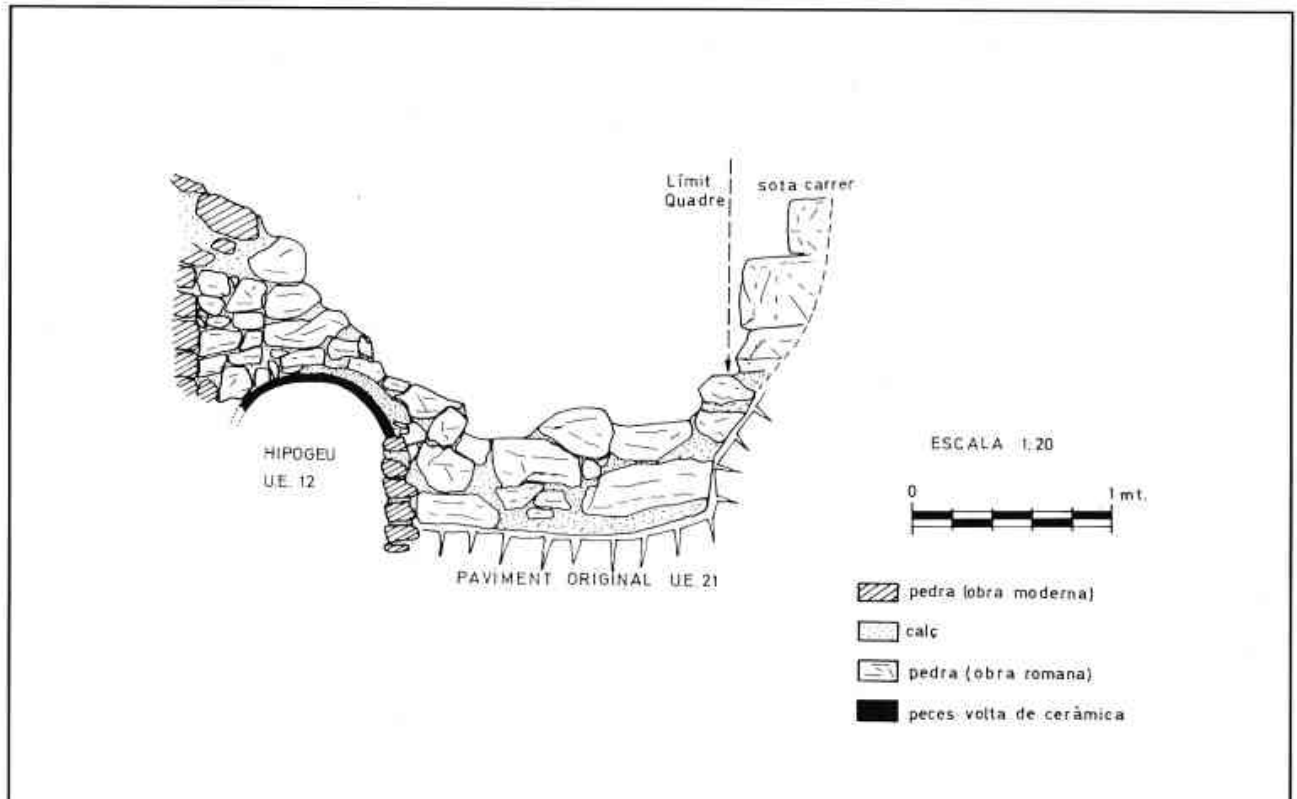

Fig. 3: Paret U.E. 11-A (Alçat).

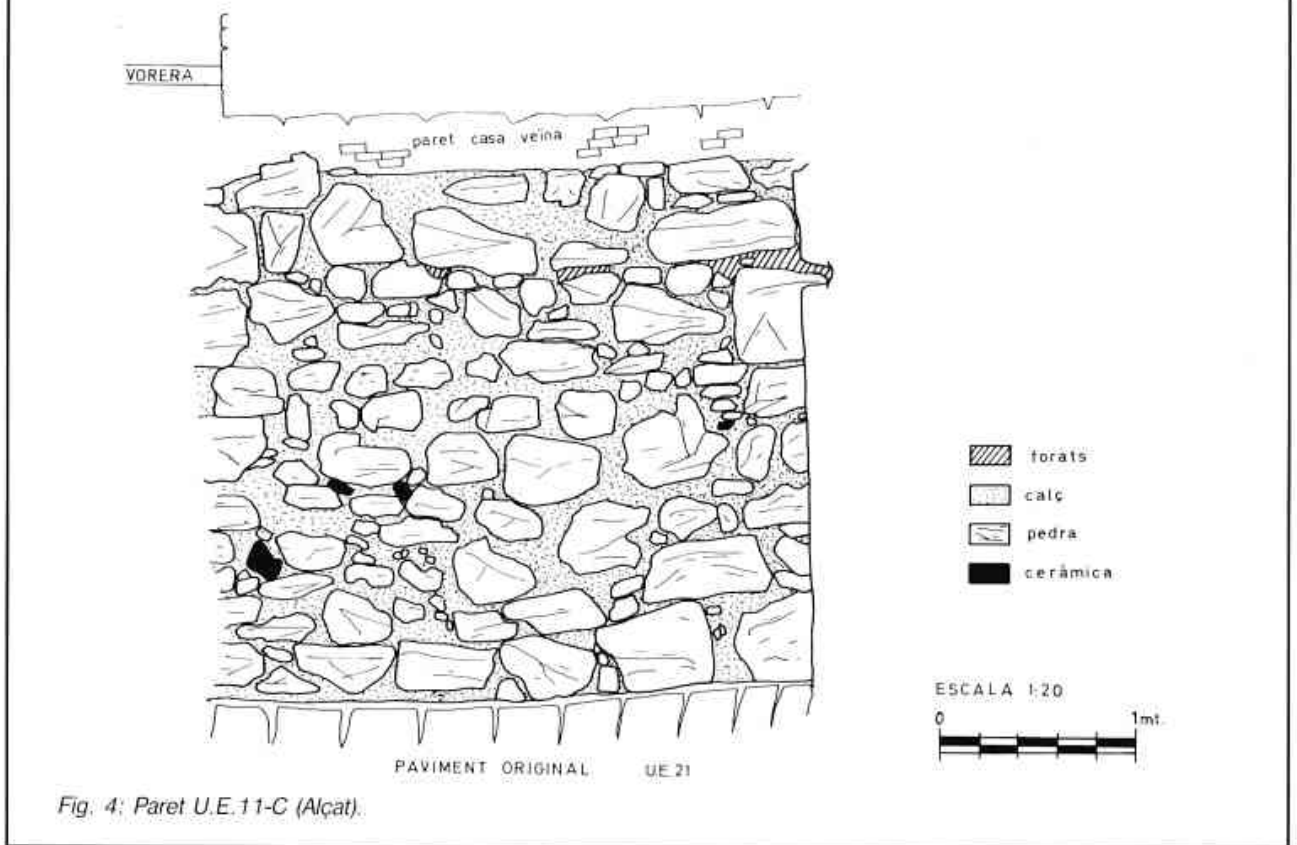

Fig. 4: Paret U.E. 11-C (Alçat).

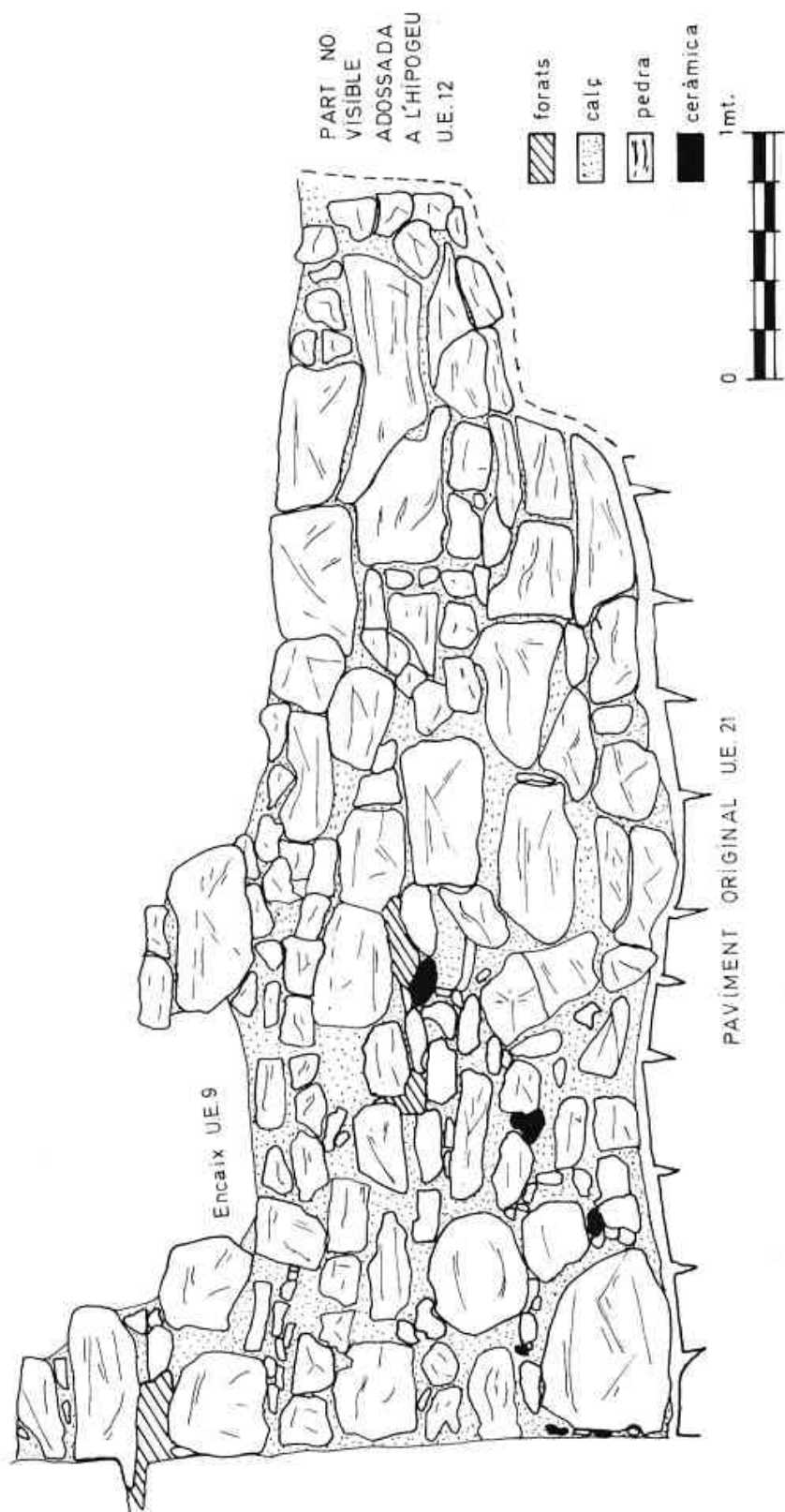

Fig. 5. Paret U.E. 11-B (Alcat).

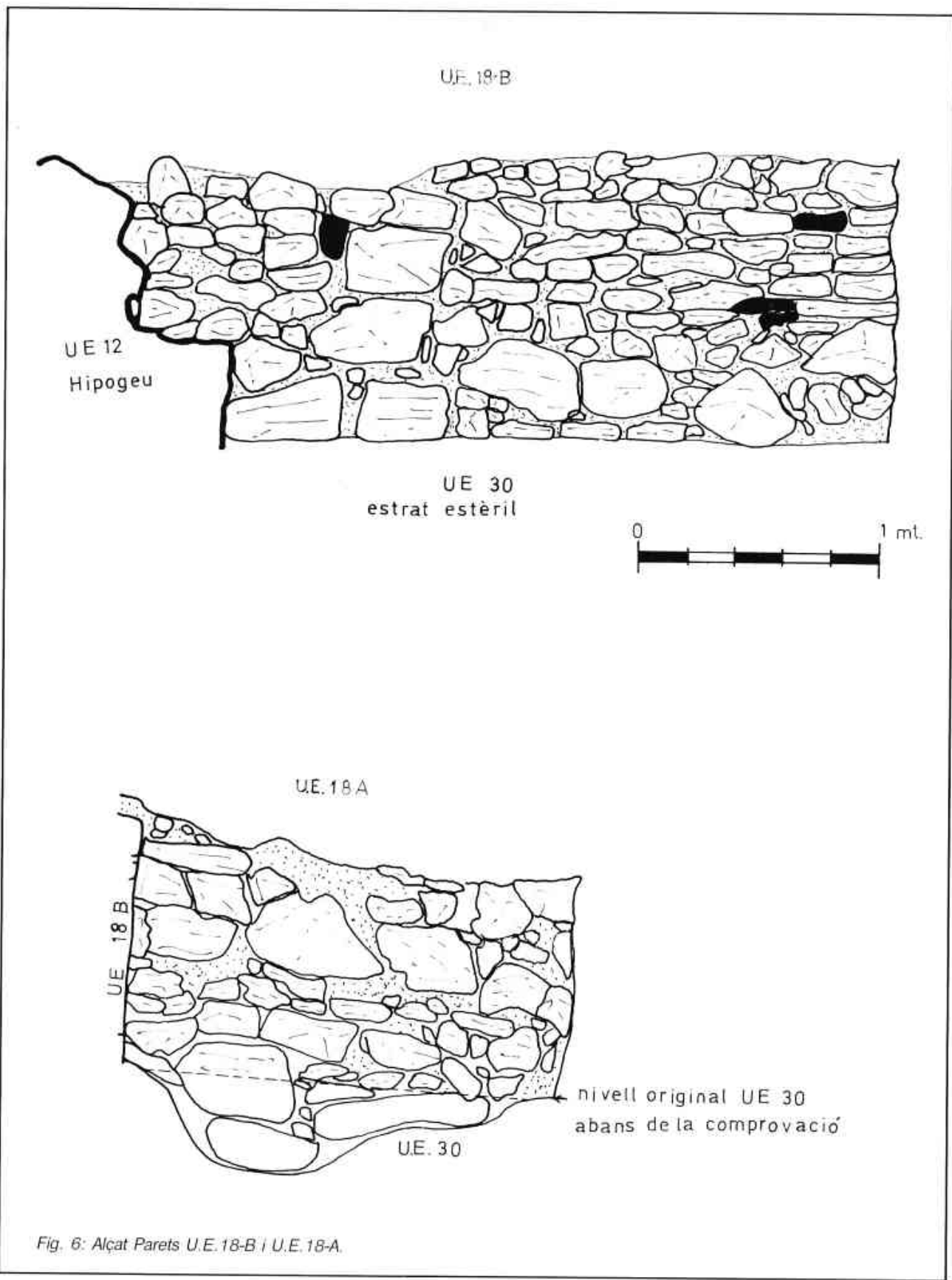

Fig. 6: Alçat Parets U.E.18-B | U.E.18-A.

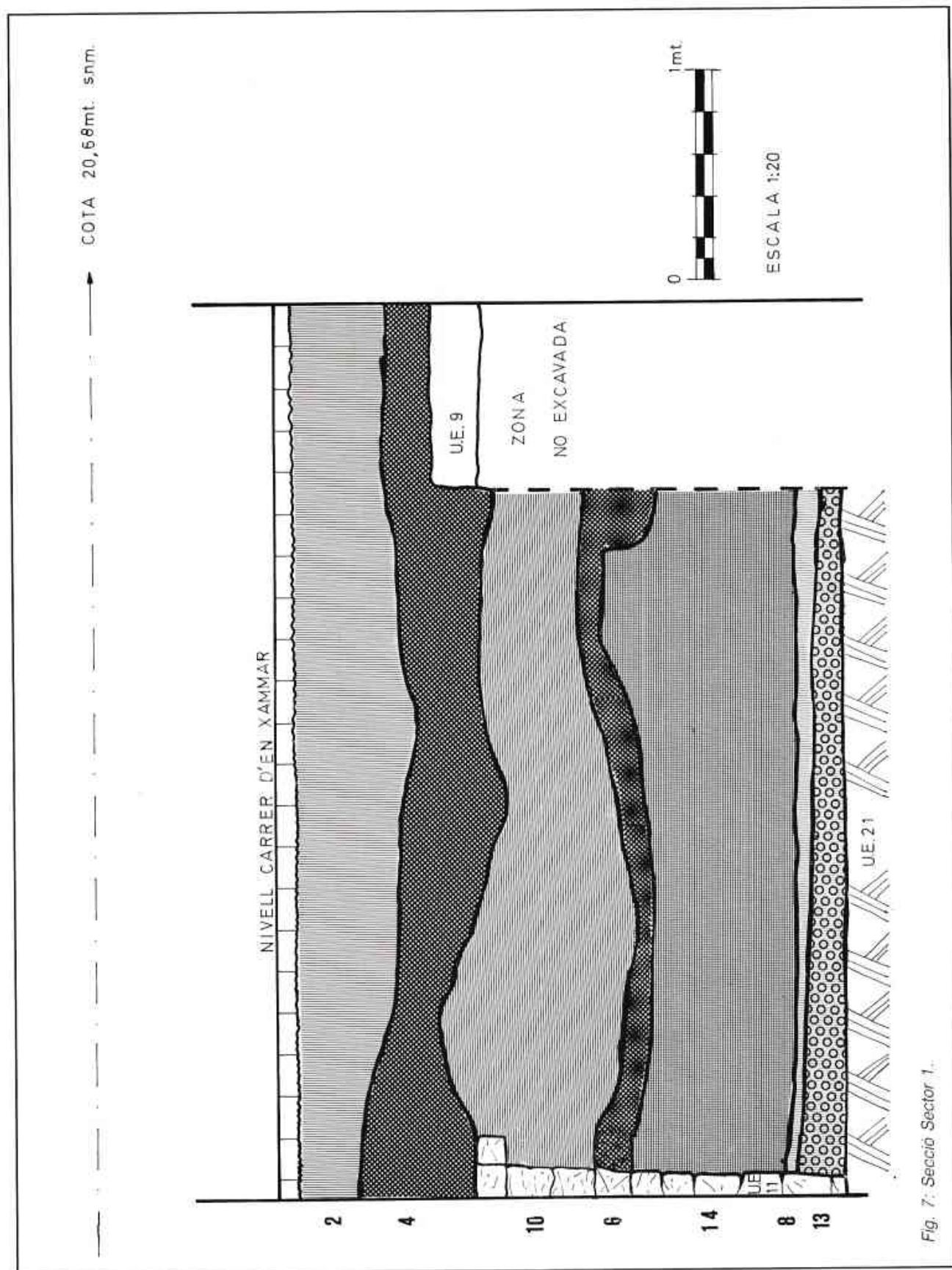

Fig. 7: Secció Sector 1.

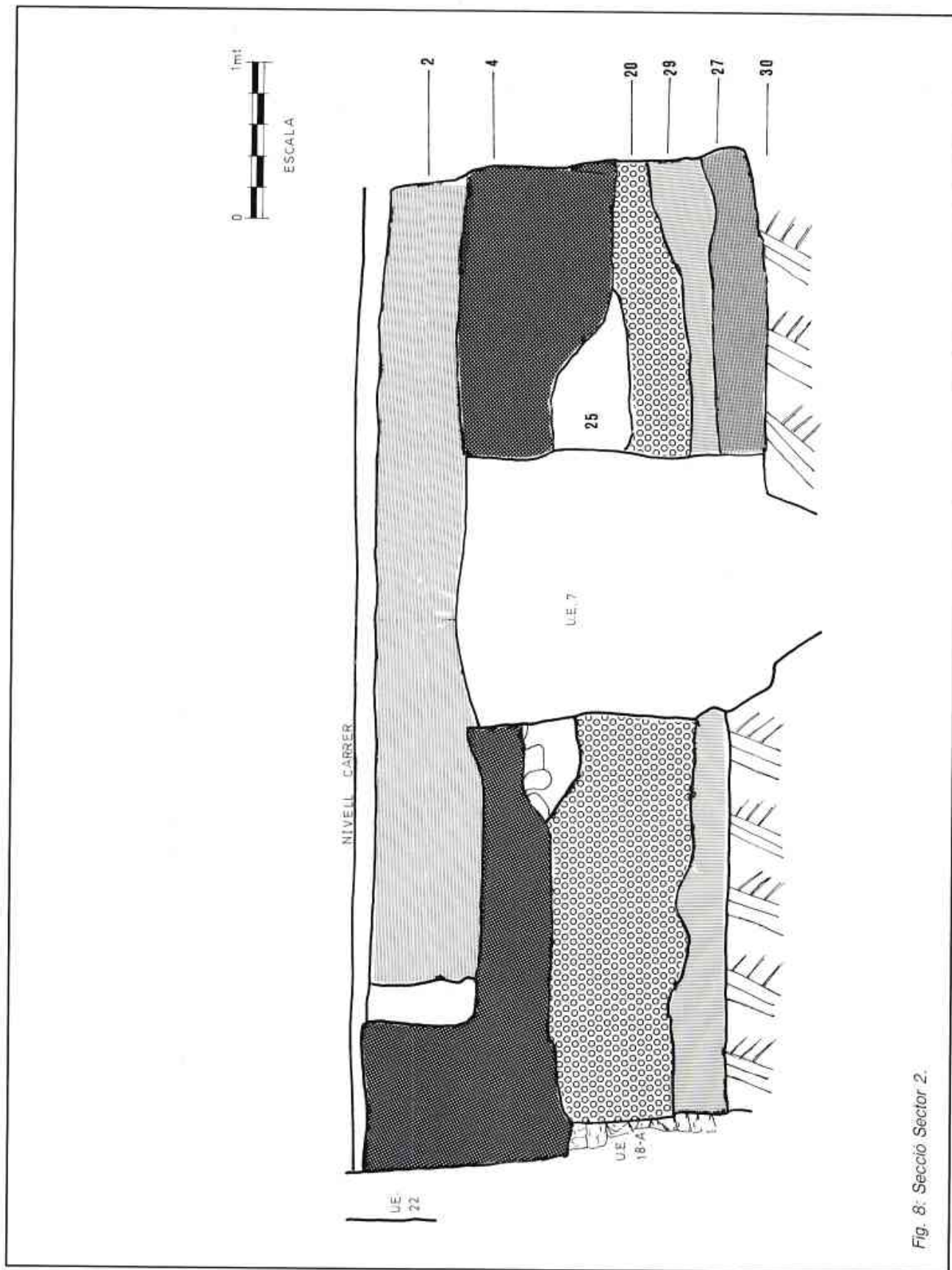

Fig. 8: Secció Sector 2.

Foto 1: Alçat de la paret U.E. 11-C. Observeu el magnific estat de conservació que presentava aquesta estructura. (Foto J. Pera.)

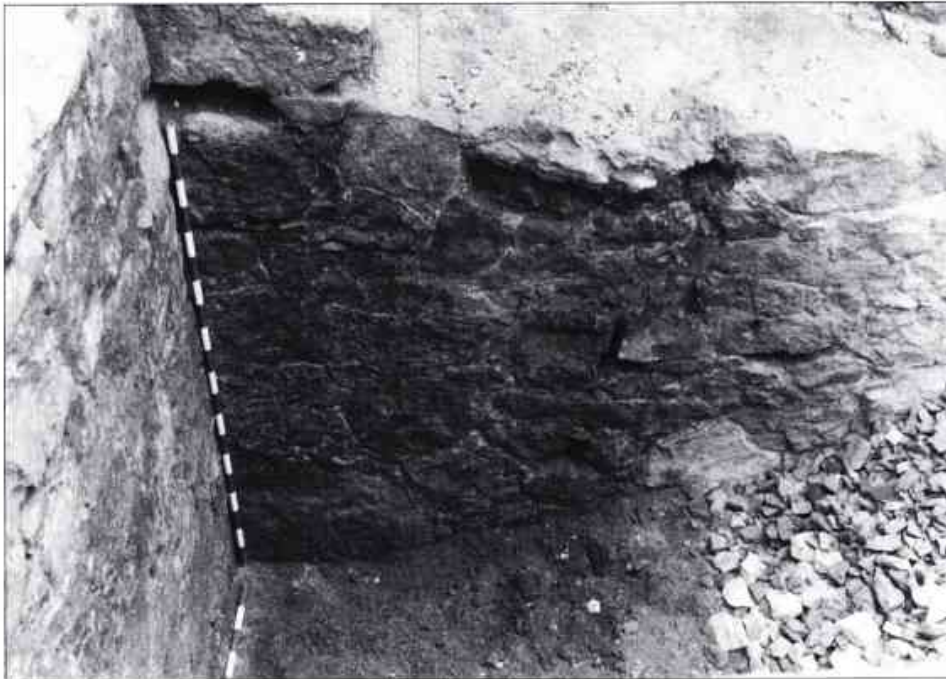

Foto 2: Alçat de la paret U.E. 11-B. (Foto J. Pera.)

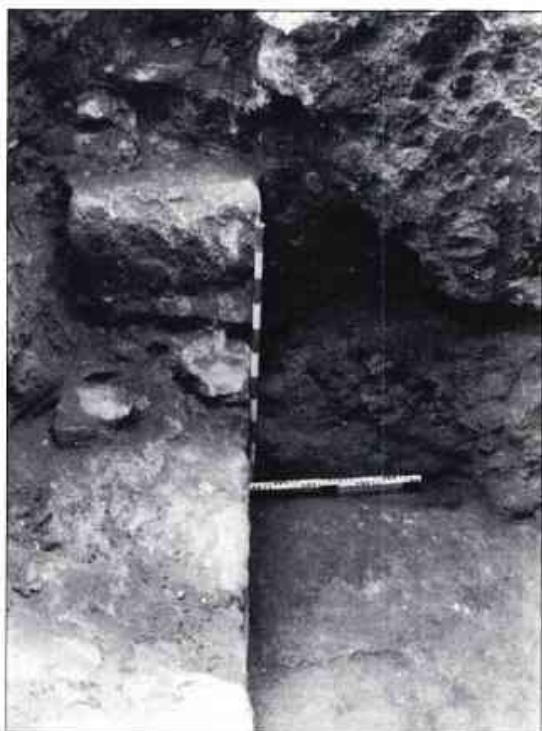

Foto 3: Paret U.E. 11-A. Destruïda en part per la retroexcavadora, abans de començar l'excavació. (Foto J. Pera.)

Foto 4: Estructura de «opus caementicium» que sobresurt a la zona de l'angle entre les parets 11-B i 11-A, possiblement relacionada amb la coberta de l'estança. (Foto J. Pera.)

Foto 5: Bloc de pedra clavat en el terra natural amb un rebaix relacionat amb un suport vertical. (U.E.24) (Foto J. Pera)

Foto 6: Detall dels forats que relacionem amb les bigues del sostre de l'estança. (Foto J. Pera.)

Foto 7: Detall de l'alçat de la paret U.E. 18-B; observeu la disposició i la diferent mida de les pedres. (Foto J. Pera.)

Foto 8: Alçat de la paret U.E. 18-A, assentada sobre el terreny natural. (Foto J. Pera.)

1.3. CONCLUSIONS GENERALS

L'excavació de Can Xammar de l'any 1970 va marcar una fita important en la investigació arqueològica a l'entorn de la ciutat romana d'Illuro, car aquesta va ser la primera excavació estratigràfica d'envergadura que es feia d'una manera planificada a la ciutat; si bé per diferents circumstàncies els seus resultats han hagut d'esperar 20 anys per veure la llum (vegi's Laietania núm. 5 Mataró 1990); el temps transcorregut entre el moment de l'excavació i el de la publicació ha fet que una part de l'estudi hagi perdut la frescor del resultat immediat, servit pels propis excavadors. Lluny de desmereixen en absolut aquell treball, les mancances del qual són atribuïbles a les circumstàncies adverses dins les quals s'ha mogut l'arqueologia urbana a Mataró fins fa pocs anys; els resultats d'aquell estudi constitueixen una aportació fonamental per al coneixement de la topografia i cronologia d'Illuro, sense els quals no hauríem pogut portar a terme l'estudi que presentem. La casualitat en aquest cas ha fet que haguem pogut completar el treball de 1970 amb noves dades extretes de l'excavació que sota el tràmit d'urgència vam fer a la zona de Can Xammar, just al costat de la zona on Gusi havia treballat.

Amb el present estudi volem ampliar, en els casos que sigui possible, els resultats aportats per la campanya de 1970, tot fent-ne una nova lectura amb el coneixement que avui tenim d'Illuro després de 20 anys d'investigació; volem, però, ser cauts i no agafar les dades arqueològiques d'una manera absoluta i definitiva, som conscients dels límits d'una excavació d'urgència com ara aquesta, però tampoc volem deixar de plantejar noves hipòtesis interpretatives sempre que tinguem un fonament suficient per sustentar-les; tan sols així deixarem que la porta de la investigació a Illuro resti oberta, en un moment en què el jaciment comença a

ser investigat rigorosament per un equip relativament estable.

Les diferents interpretacions particulars que fan referència a les Unitats Estratigràfiques individualitzades a l'excavació, ja les hem anat fent exhaustivament dins l'apartat de Descripció.

La fase antiga que trobem a Can Xammar ve representada per les restes d'un edifici del qual fins ara coneixem dues habitacions: la U.E.11 o edifici «B» de Gusi, d'unes dimensions aproximades de 5 x 10 m., i al seu costat una altra estança possiblement adossada a l'anterior, de la qual hem pogut documentar dues parets fent angle, U.E.18-A i B, aquesta darrera destruïda en part per la construcció d'un hipogeu modern, fet que no permet comprovar la connexió de les dues estances. Ambdós àmbits però presenten moltes semblances pel que fa a: tècnica constructiva, amplades, moment d'amortització, així com també orientació, factors que fan pensar que ha de tractar-se d'un mateix moment constructiu. Les dimensions serien lleugerament diferents, si realment s'adossessin, la U.E.18 seria 60 cm. més ampla i restaria 20 cm. desplaçada vers el sud.

El caràcter semi-subterrani d'aquestes construccions, comprovat en el cas de la U.E.11 i suposat en part per a la U.E.18, ja que l'excavació no ha permès comprovar-ho, ens en fa desestimar un ús com a habitatge. El fet d'haver-hi trobat a l'excavació de 1970 un fons de *dolium*, i no presentar una pavimentació massa acurada ens porta a considerar un ús secundari de magatzem o celler, sense poder especificar més, car el punt d'unió entre els dos àmbits va ser destruït per l'antiga entrada a l'hipogeu modern i per la màquina excavadora abans de l'excavació, fet que ens ha fet perdre la possibilitat de poder relacionar estratigràficament les estructures de les dues habitacions, que tan sols hem pogut constatar a nivell de cotes del paviment original: l'habitació U.E.18 està 1 m. per sobre el pavi-

ment de la U.E.11, ambdues però retallades en part o totalment en el terreny natural.

La conservació de la U.E.11 era molt bona, gairebé es trobava sencera i constitueix l'estança romana més ben conservada de les trobades fins ara a lluro. Això té molt a veure amb la topografia del terreny natural on s'assenta la ciutat i amb les remodelacions urbanístiques que va experimentar la zona des d'època antiga. Recordem que el nucli urbà d'lluro es troba limitat per llevant i ponent per dues rieres, el Rierot i la Riera de Cirera respectivament, i presenta un marcat desnivell en sentit nord-sud com a conseqüència de la pròpia disposició del turó (o esperó) on s'assentava la ciutat antiga, desnivell que s'accentua en arribar a la zona de Can Xammar, amb una façana marítima molt abrupta que encara s'aprecia en l'actualitat. El desnivell general de la ciutat, alhora que afavoreix l'escolament de les aigües residuals, és també responsable de l'erosió i arrasament de les zones altes de la ciutat, mentre que a les parts baixes, on se situa Can Xammar, presenta unes potències estratigràfiques considerables que en alguns casos han afavorit la conservació d'estructures antigues; en el cas de l'estació de Can Xammar aquest factor va influir sobretot en la conservació del malaguanyat edifici amb mosaics destruït el 1968. Pel que fa al nostre edifici, va ser el seu caràcter semi-subterrani, que un cop colmatat, és a dir tornant a agafar el nivell original del terreny, i segellat al bastir-hi a sobre l'edifici dels mosaics, qui va assegurar la seva conservació.

La formació estratigràfica que farceix les dues habitacions U.E.11 i U.E.18 la podem considerar gairebé un conjunt tancat, car per la naturalesa dels seus materials (deixalles i runes) hem pogut constatar que la deposició va fer-se en un curt espai de temps; hem proposat l'existència d'un cobriment de fusta per a la U.E.11, perquè en tot el farciment no ha aparegut cap resta constructiva que ens fes pensar que correspongués a la coberta, hipòtesi que ve recolzada pels elements de suport vertical i horitzontal observats i per la gran quantitat de claus de ferro trobats en els dos nivells inferiors (U.E.13 i U.E.8) de l'estança U.E.11. Lògicament, el fet de tenir uns forats a un nivell inferior al nivell de circulació explicaria la colmatació en un curt espai de temps. No ha quedat cap evidència de l'existència a sobre d'aquestes estances d'una sobreestructura construïda, però és evident que aquests espais havien de formar part d'un complex estructural més ampli del que no hem trobat cap resta.

Es difícil establir una relació entre la fase romana antiga aquí estudiada i la més moderna destruïda l'any 1968, car desconeixem les relacions estratigràfiques que van observar Ribas i Gusi tret de les que fan referència a l'edifici «B»; amb l'estudi de Gusi i amb el nostre podem arribar a relacionar les dues fases, primer pel que fa a l'orientació (veure Fig. 9); un segon

aspecte a considerar és la fonamentació de l'edifici dels mosaics centrada en l'estudi de la paret U.E.9, que considerem un fonament (80 cm. d'amplada) que retalla en part i s'assenta sobre una paret de l'habitació U.E.11-B.

El nou edifici depassa, però, en proporcions, les dues estances més antigues aquí estudiades, endinsant-se la paret U.E.9 sota els patis de les cases del carrer de la Palma; no podem saber si el nou edifici és una remodelació de l'anterior, ja que entre una fase i l'altra no hem documentat cap estrat d'abandonament, tret dels d'amortització de les estances semi-subterrànies, cosa que ens fa pensar en què els mosaics retallaven els hipotètics nivells d'abandonament o bé que no n'hi havia.

Nosaltres davant d'aquesta evidència negativa ens decantem per pensar que estem davant de dues fases d'ocupació successives, que hem establert dins la següent seqüència temporal:

Primera fase: Construcció de les dues estructures semi-subterrànies identificades com a magatzems o estances auxiliars que formarien part d'un conjunt arquitectònic desconegut en la seva major part. La construcció la podem situar aproximadament a començaments del darrer terç del segle I a.C. (veure apartat de Descripció de U.E.). La utilització d'aquestes estructures les estimem a l'entorn d'uns 100 anys; pel paviment U.E.13 sabem que s'està utilitzant en època de Tiberi/Claudi i apareix amortitzat per estrats formats a finals d'època juli/clàudia o començaments d'època flàvia (Fig. 9).

Segona fase: Construcció directament a sobre les restes de l'edifici anterior d'un ample edifici on s'hi basteixen mosaics. Malgrat les poques relacions estratigràfiques i estructurals que hem pogut documentar entre les dues fases constructives, proposem datar la construcció del nou edifici amb mosaics poc temps després del moment final de l'amortització de la fase anterior, és a dir a finals del segle I o a més tardar a començaments del segle II d.C. (Fig. 10).

Aquesta nova proposta de datació fa més antigues les restes de l'edifici dels mosaics del que fins ara s'havia considerat; Barral en el seu estudi (Barral 1990, Laietania 5), a la vista d'alguns mosaics, datava el conjunt de finals del segle II o començaments del segle III d.C., establint diferents paral·lels estilístics amb altres jaciments (un dels conjunts més propers a lluro seria el de Torre Llauder); si bé aquesta comparació pot fer-se amb els mosaics de la Sala Gran i del passadís, en el cas del mosaic de l'àmbit semicircular, interpretat com unes latrines, podria ser perfectament anterior.

Encara que no tinguem dades estratigràfiques clares de l'excavació de 1970, en el plànol que publica Ribas (Planta General Ribas 1990, Laietania 5) s'hi observen diferents sobreposicions de paviments romans, fet que

ens permet sostenir la hipòtesi de l'existència de diferents fases constructives, o reformes, que molt bé poden afectar també les habitacions pavimentades amb mosaic, sense que sigui necessari considerar tot el conjunt musivari del mateix moment. Aquest nou plantejament que proposa una continuïtat, després d'una remodelació arquitectònica, serviria per superar i omplir l'inexplicable buit de més d'un segle que va des de l'amortització dels magatzems de la fase antiga i l'edifici dels mosaics, que suposa acceptar la hipòtesi anterior; que no s'explica massa bé si observem com *lluro* en el segle II està en un bon moment, i en són prova alguns pedestals honorífics i votius del fòrum datats en el segle II i les ceràmiques africanes.

Una altra qüestió que volem plantejar, sense que per ara tingui possibilitat de ser resolta satisfactoriament, és la de la interpretació funcional de l'edifici dels mosaics; la majoria d'autors consideren que es tracta d'un edifici termal, tal vegada d'ús públic. Aquesta hipòtesi compta amb dades que li donen suport: l'existència de dues piscines amb graó, la ubicació d'unes latrines de considerables dimensions, els mosaics i la tècnica de construcció que presenten, fets amb teselles de més de 2 cm. de llargada clavades sobre una sòlida morterada (per resistir millor el desgast i la humitat ?) i les grans dimensions de les conduccions d'aigües (les més grans trobades fins ara a *lluro*); també l'associació del nom «*Mansio Natalis*» (antic nom de Can Xammar) amb el de la família dels Natal, coneguda a Barcino i relacionada amb la construcció de termes, segons un document epigràfic. Tots aquests factors suggereixen l'existència d'unes termes; però tal vegada faltaria l'element més definidor per acabar de sostenir aquesta hipòtesi; en cap moment de l'estudi es fa referència a la troballa d'estructures arquitectòniques relacionades amb algun sistema de calefacció com: hipocausts, *tubulis*, o *tegulae mamatae* com a sistemes per escalfar estances; encara que consideréssim que aquest escalfament es feia amb brasers, sistema no massa corrent a partir del segle I d.C., encara queda per resoldre el tema de l'escalfament de l'aigua dels banys, ja que si no va observar-se cap *praefurnium* a sota les piscines, com ara a les termes de Baetulo, de cronologia més antiga que la que aquí proposem, l'aigua hauria d'haver arribat ja calenta als banys.

L'existència de banys a *lluro* l'hem documentat curiosament en els estrats d'amortització de les dues estances semi-subterrànies de la primera fase: un *strigilis* i diversos fragments de *tegulae mamatae*, aquests darrers no forçosament relacionables amb termes, ja que tenint la funció estructural de crear cambres d'aire en els murs, tant podien ser utilitzats per al pas de l'aire calent com per fer d'aïllant de la paret de l'habitació.

Malgrat que l'estudi complet de la campanya de

1970 s'ha publicat recentment (Gusi 1990 Laietania núm. 5), l'any 1976 F. Gusi avançava un primer informe dels resultats dins un article de caire general sobre *lluro*, «La Topografia urbanística de *lluro*» (publicat a *Miscel·làneas Arqueològiques de Mataró i el Maresme*, Mataró 1976), estudi on proposava la cronologia fundacional de la ciutat «en tiempos augusteos avanzados», a la vista dels resultats de l'excavació. Hem volgut destacar aquesta interpretació de Gusi perquè durant anys ha pesat dins la investigació sobre *lluro*. L'any 1984 els arqueòlegs que van excavar en extensió la Plaça de L'Ajuntament arribaren també a aquesta conclusió (vegi's A.A.V.V. «Últimes intervencions a *lluro*. Mataró. El Maresme». *Tribuna d'Arqueologia* 1984-85. Barcelona 1986).

Aquesta interpretació aportada per Gusi queda definitivament superada amb l'aparició d'alguns «estrats fiables» d'època romano-republicana que reclamava Gusi per a sostenir una fundació d'*lluro* més antiga de l'època augustea.

Convé matisar també que la pròpia excavació de l'edifici «B» ja aportava documentació per fer aquesta datació lleugerament més antiga a tombants de segle, com Gusi interpretava.

A nivell cronològic-urbanístic també crida especialment l'atenció el fet que s'hagi trobat a pocs metres de les restes de Can Xammar, dels segles I al III d.C., un potent nivell d'època baix-imperial associat a estructures (U.E. 15 i U.E. 16) que, tot i no haver estat possible excavar-les totalment, s'assentava directament sobre el terreny natural que es trobava a una cota superior; aquest fet indica una desigual topografia física del terreny natural a la zona, amb forts i sobtats desnivells, alhora que constata la probable destrucció de nivells alt-imperials, retallats per construccions posteriors on aquest fet ens porta a valorar la necessitat de no considerar les evidències negatives d'una manera absoluta.

Una segona qüestió que queda definitivament resolta amb el nostre treball, que afecta el camp de l'urbanisme i permet avançar-hi, és el de l'orientació exacta de les restes de Can Xammar (en les dues fases constructives), ja que el plànol publicat en els treballs de Ribas i Gusi (Laietania núm. 5. Mataró 1990) presentava algunes dificultats d'orientació per a situar-lo dins la trama urbana actual, car no hi havia massa punts de referència actualment visibles; fet que ha comportat que l'orientació es fes d'una manera aproximativa. A la figura núm. 9 presentem la correcta orientació de les estructures, agafant com a punt de referència la paret del pati de la primera casa del carrer de la Palma, cosa que permet ajustar les anteriors representacions gràfiques del jaciment, i també serveix per ajustar les dimensions reals de l'edifici «B» de Gusi, ara ja conegut en tot el seu perímetre, que s'haurà de retocar lleugerament quant a l'amplada, tal com fem a la fig. 9,

respecte de la seva presentació en l'estudi de Gusi (Laietania núm. 5. Mataró 1990).

Els buits d'informació i la dificultat de relacionar estructures són deguts a: la destrucció parcial que es va fer abans de l'excavació de 1987, i els entrebancs propis de l'excavació d'urgència; també a les desgraciades circumstàncies que envoltaren la destrucció de 1968, i finalment a la publicació de l'excavació de Gusi 20 anys més tard de la intervenció. Esperem que amb

aquesta publicació s'hagi tancat per sempre la pàgina negra de l'arqueologia mataronina i les desgràcies que sempre han envoltat aquesta interessant estació arqueològica ilironesa de Can Xammar, de la qual ens consta que encara resten sectors per excavar, la futura excavació dels quals suposarà una aportació fonamental per resoldre les qüestions que amb el nostre estudi no hem pogut més que plantejar.

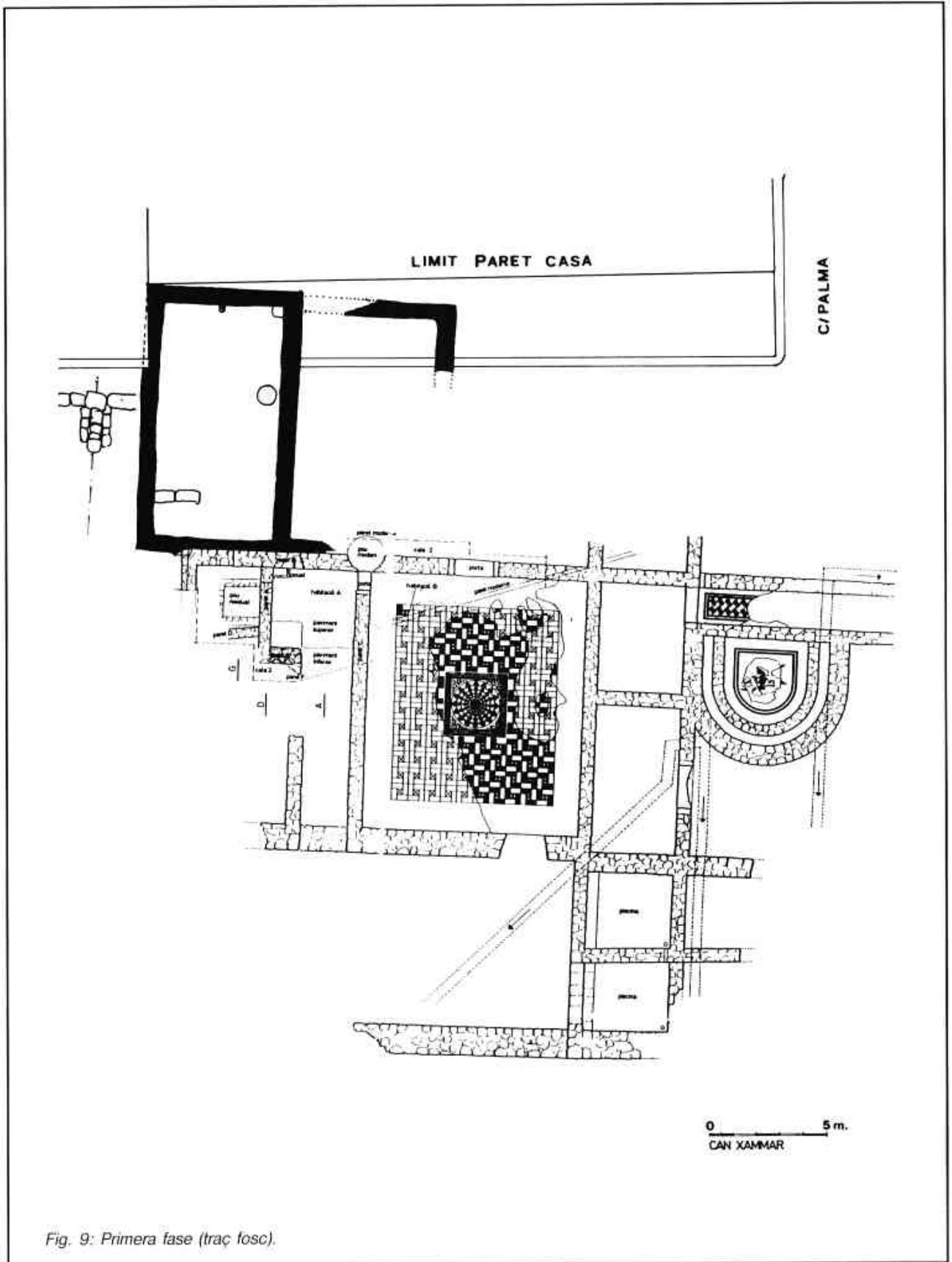

Fig. 9: Primera fase (traç fosc).

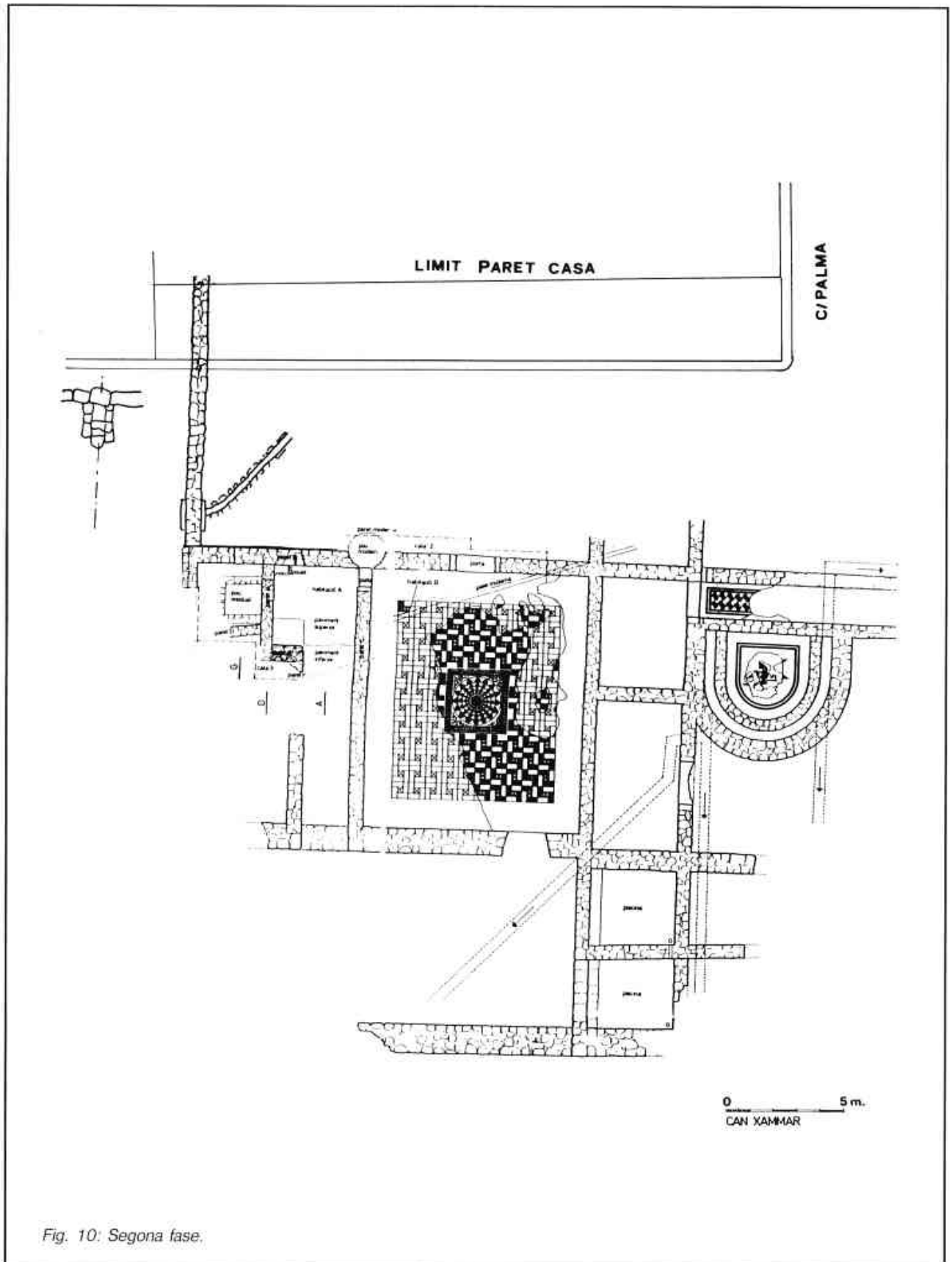

Fig. 10: Segona fase.

2. ESTUDI DELS MATERIALS

2.1. LA CERÀMICA GRISA DE TRADICIÓ IBÈRICA

JOAN BANÚS

INTRODUCCIÓ

La qüestió terminològica sobre el tipus ceràmic que aquí estudiem es motiu de força maldecaps quan hom intenta definir-lo amb correcció. Fins avui s'han emprat tot un seguit de definicions més o menys encertades (1). No és la nostra intenció recollir el procés històric de denominació d'aquesta ceràmica, nosaltres ens limitarem a justificar el perquè de la denominació aquí emprada.

Hem mantingut el terme gris pel fet prou evident que menciona una característica física determinant en el moment d'ésser reconeguda, com és la cuita reductora. Cal fer esment que cada cop és més usual trobar en els jaciments ibèrics formes ceràmiques com la gerreta bitroncoònica en cuita oxidant (2), fet que apropiaria aquesta «producció» a la resta de ceràmica comuna ibèrica.

Si hem decidit anomenar aquest tipus ceràmic de tradició ibèrica és, simplement, perquè el jaciment en què ha estat trobat, amb cronologies de 2n i 3r quart del segle I d.C. ens impedeix parlar de món ibèric. Tanmateix el terme emporità apareix com si aquesta ceràmica fos una producció exclusiva de la ciutat d'Empúries, fet per si mateix bastant difícil, tenint en compte l'àmplia difusió per tot Catalunya i el Llevant mediterrani.

Tampoc la denominació que proposem defineix amb total objectivitat el tipus ceràmic, però cap de les altres sembla tenir prou neutralitat per poder fer referència a tota aquesta «producció».

ELS MATERIALS DEL CARRER ESPENYES

Els materials trobats es poden subdividir en diversos grups segons uns trets definitoris, així trobem una producció que en direm A, de ceràmica grisa de bona qualitat: bona cuita, superfície brunyida, i decoració de motlures o bé pintada. Pel tipus de peça hem de separar tres grups:

1) El que segueix formes considerades «clàssiques» (bitroncoònics i bols).

2) Les formes que imiten la ceràmica de vernis negre (formes Lamb. 5/7 i 8), així com les imitacions de peces típiques en el repertori de la ceràmica ibèrica.

3) El darrer tipus ceràmic, que Nolla (3) denomina «facies moderna» d'aquesta producció, caracteritzada per bols motllurats que imiten vagament la forma Lamb. 1 de la ceràmica de vernis negre i gerres amb profusió de decoració motllurada.

L'altra producció detectada al Carrer Espenyes, que anomenarem B, és la formada per unes peces de bastant mala qualitat: cuita defectuosa, trencat estellós, superfície sense brunyir o polir, però mantenint encara alguns motius decoratius com les motlures. El tipus ceràmic trobat correspon al de gerres globulars amb la vora exvasada presentant decoració motllurada o incisa.

Sector 1

U.E. 10 (Lám. 1)

Aquesta Unitat Estratigràfica és la més rica pel que fa a aquesta ceràmica. Es detecten les produccions A2 (peces núms. 47, 49 i 50) i A3 (peces núms. 46, 48 i 52). Cal dir que l'estat dels materials era excel·lent i la impressió és que no eren materials residuals.

U.E. 6 (Lám. 2)

Les variants 2 i 3 de la producció A es troben representades en aquest estrat, amb un clar predomini de la variant 2 (peces núms. 51 i 52), però no imitant

peces del repertori de la ceràmica de vernis negre, sino de la ceràmica ibèrica. Cal ressenyar, amb tot, la peça de la producció A3 (núm. 50), una gran gerra, amb la vora lleument exvasada, i profusament decorada amb motlures, tant a la vora com al cos.

Sector 2

U.E. 25 (Lám. 3)

Es en aquest estrat que es detecta de forma clara la producció B, i de forma gairebé absoluta, si bé en reproduïm només tres peces (núms. 44, 45 i 48). La resta corresponen a la variant A1 (peces núms. 42 i 43), representant tan sols el 20% de la ceràmica d'aquest tipus trobada.

U.E. 20 (Lám. 4)

Molt escadussers materials proporcionà aquest estrat, de les variants A1 (núm. 62) i A2 (núm. 61).

U.E. 29 (Lám. 5)

Com a l'estrat anterior, els materials trobats corresponen a les variants A1 (peces núms. 17, 18 i 19), i A2 (núms. 14, 15 i 16).

CONCLUSIONS

No es pot fer un estudi a consciència amb la minsa quantitat de materials trobada al jaciment del Carrer Espenyas. Tanmateix algunes dades se'ns fan evidents i mostren alguns trets força interessants. La producció de materials en ceràmica grisa de les formes més clàssiques (variant A1) és molt limitada. Cal advertir que aquest fenomen no ens ha d'estranyar, car la cronologia aportada per a aquest jaciment és entre el 20 i el 60 d.C. Aquesta variant es troba, curiosament, només al Sector 2, i en abundància en l'estrat més antic (U.E. 29) (4).

Un altre fenomen que no hem de deixar de veure és la limitació de la producció B, o sia la producció de mala qualitat. No sabem si els artesans que feren aquesta ceràmica eren «forasters» que intentaven fabricar ceràmica a imitació de la grisa de tradició ibèrica, o els mateixos artesans d'aquesta ceràmica que exploraven noves formes o tècniques, però sembla que no reeixiren en cap de les possibilitats. El que no se'ns escapa és la magnitud d'algunes de les peces, i l'evolució respecte de formes que abans no existien, com és el cas de la peça núm. 44, una gerra de vora exvasada amb decoració motllurada.

Un altre fet que se'ns presenta és la profusió, bàsicament al Sector 1, de les variants A2 i A3. La imitació del repertori de la ceràmica de vernis negre és un fenomen constatable ja en la fase final del món ibèric (5), coincidint amb la mateixa producció de ceràmi-

ca grisa ibèrica. En un primer moment hom podria pensar que hem ficat les dues produccions en un mateix sac, però comprovant que en el nostre cas presenten uns trets formals i morfològics molt semblants no les hem diferenciat. Això tal vegada indicaria una unificació de produccions, destinada a assolir una gama més ampla cara a un mercat cada vegada més competitiu donada l'afluència cada cop més accentuada de població itàlica. El que resulta curiós és comprovar la imitació de peces típiques de la ceràmica comuna ibèrica «clàssica», com la vora de llavi pla vertical (peça núm. 49 de l'Estrat 10), o la vora tipus «kalathos» (peça núm. 50 de la U.E. 10).

Finalment hem de fer esment de la producció A3, juntament amb la B, la més novedosa i encara menys estudiada. Dos trets ens ressalten: les reminiscències de la ceràmica de vernis negre observables en l'evolució dels peus i les vores dels bols (peces núms. 46 i 47 del U.E. 10), i l'elaboració aparatosa de les gerres, tendint a un cert barroquisme decoratiu (peces núm. 48 del U.E. 10 i núm. 50 del U.E. 6). Aquesta producció tan sols s'ha detectat al Sector 1, acompanyant la variant A2. Dissortadament la baixa quantitat de material ens impedeix millorar el seu coneixement. Cal assenyalar però que la seva conservació és excel·lent, fet que denota la cura amb què fou feta.

Podem donar unes línies definitòries sobre aquest tipus ceràmic a aquest jaciment:

-Presència, de forma residual, de peces «clàssiques» de la ceràmica grisa (variant A1).

-Popularització de les imitacions de la ceràmica de vernis negre, que abans era una producció a part, i com a novetat la imitació de peces de ceràmica comuna ibèrica (variant A2).

-Aparició de noves formes ceràmiques, no trobades abans, però que morfològicament corresponen a la mateixa família (variant A3).

-Aparició d'un nou tipus ceràmic que podria estar emparentat amb la ceràmica grisa de tradició ibèrica, amb formes més evolucionades, però amb una tècnica menys acurada (producció B).

Notes

(1) Bosch Gimpera la designa com «ceràmica de la costa catalana», Almagro Basch l'anomena «ceràmica grisa emportana», Araneu en diu «ceràmica grisa monocroma».

(2) Pujol, Garcia, 1985: pàg. 136.

(3) Nolla, 1980: pàg. 91.

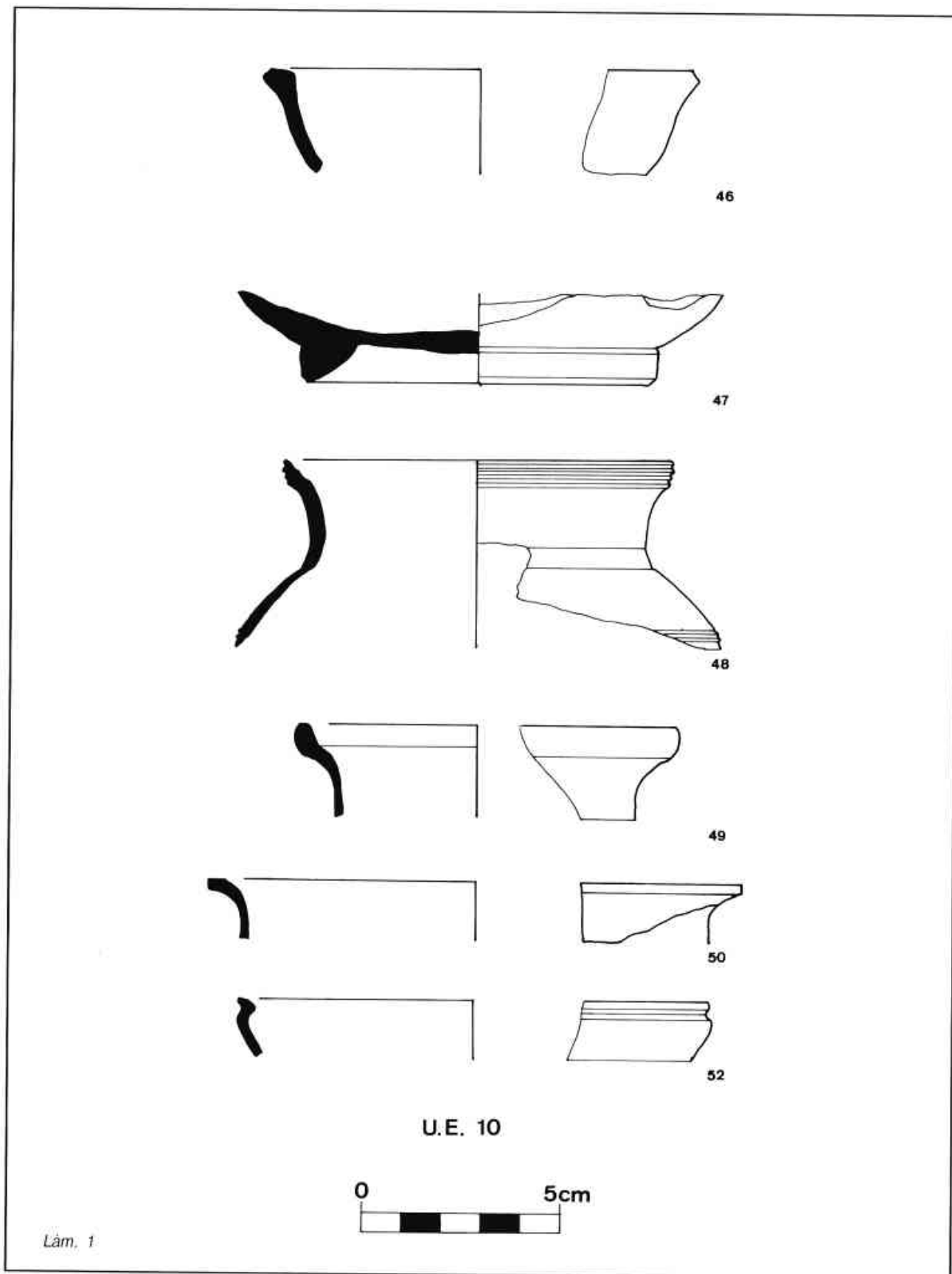
(4) Si bé les restes materials són molt escadusseres, sembla que la gerreta de perfil bitroncocònic ha perdut el seu predomini davant d'altres formes més evolucionades, per contra del que succeeix al jaciment de Can Xammar (Jàrraga, 1990: pàg. 459). Les condicions d'excavació d'aquest jaciment l'any 1970 tal volta han diferenciat materials que avui considerariem dins el mateix àmbit de la ceràmica grisa de tradició ibèrica.

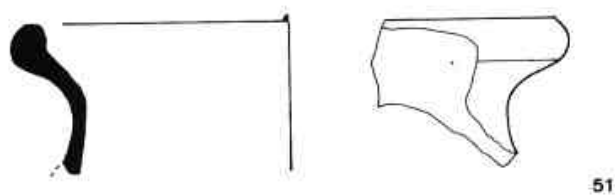
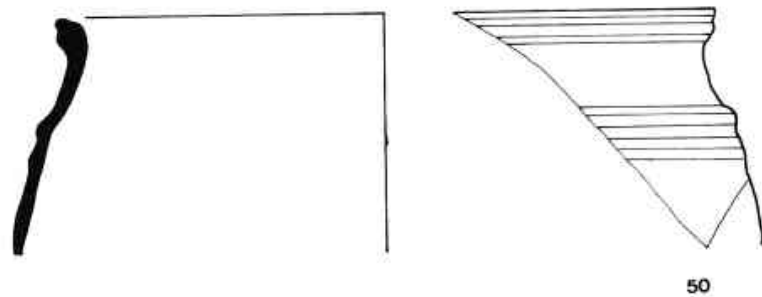
(5) Martin Almagro Basch ja assenyalava les imitacions de formes

de la ceràmica de vernís negre amb cronologies de finals del segle I a.C. i de formes de Terra Sigillata Itàlica.

Bibliografia

- ALMAGRO BASCH, M. (1953): «Las necrópolis de Ampurias». Monografías Ampuritanas III. Barcelona.
- AQUILUÉ, J. et alii (1984): «El fórum romà d'Empúries». Barcelona.
- ARANEGUI GASCO, C. (1969): «Cerámica gris de los poblados ibéricos valencianos». Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, 6. Págs. 113-131.
- ARANEGUI GASCO, C. (1975): «La cerámica gris monocroma. Puntualización sobre su estudio». Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, 11. Págs. 333-379.
- ARANEGUI GASCO, C. (1985): «Las jarritas bicónicas grises de tipo ampuritano». Cerámiques gregues i helenístiques a la Península Ibérica. Págs. 101-113.
- JARREGA DOMÍNGUEZ, R. (1990): «Les ceràmiques grises de tipus emporità». Can Xammar (Mataró, El Maresme). Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970. Laietania 5. Mataró. Págs. 43-48.
- NOLLA, J. Ma. (1980): «Excavacions i sondeigs a Girona». Revista de Girona, 91. Págs. 83-91.
- PUJOL, J., GARCIA, J. (1985): «El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell». Laietania 2-3. Mataró. Págs. 46-145.

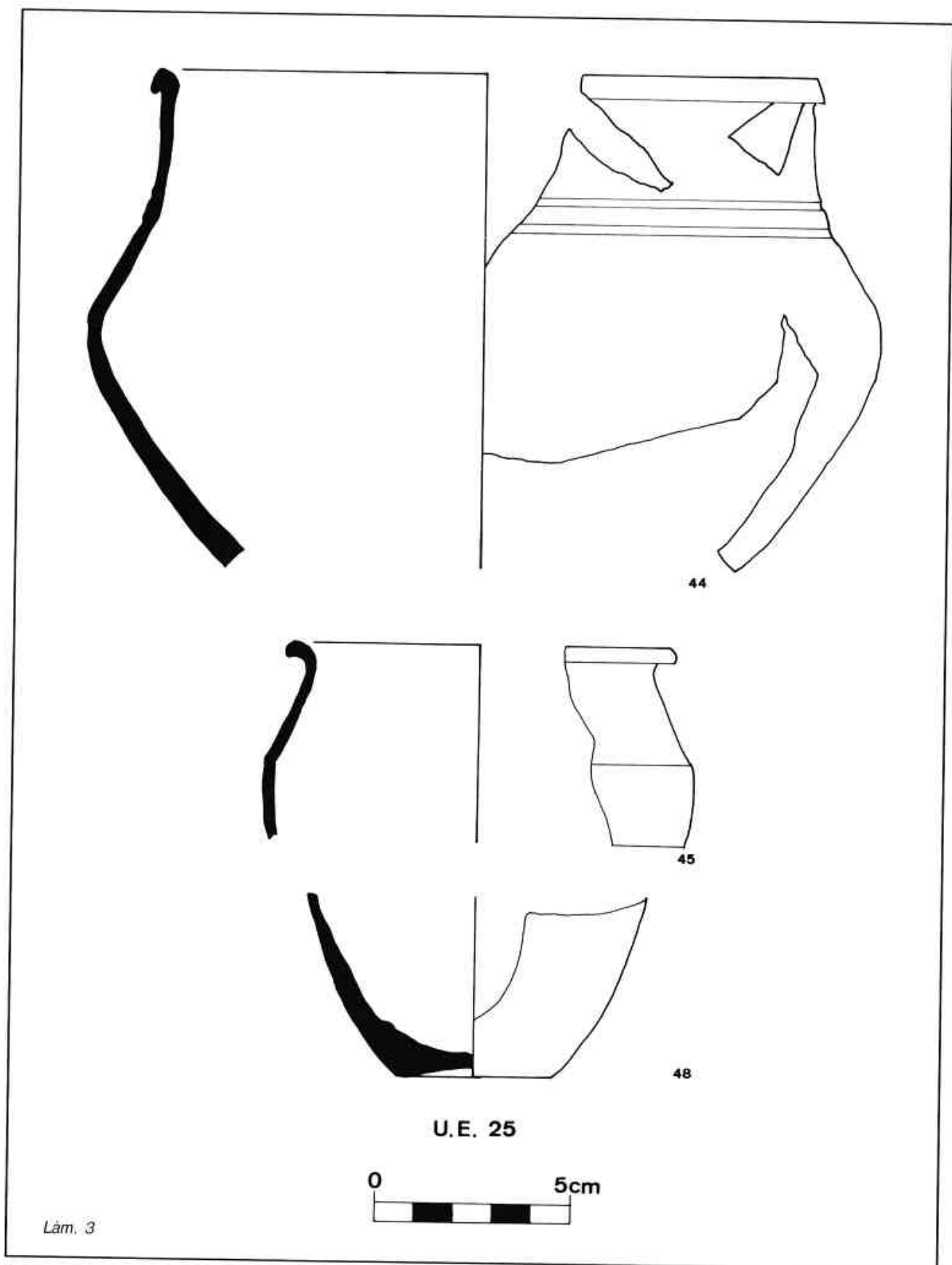

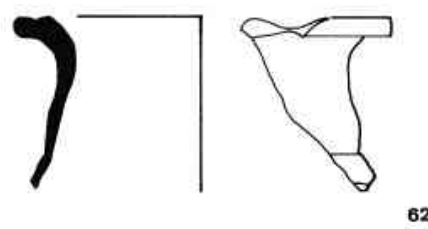
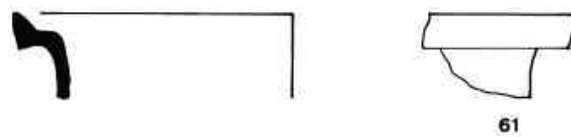
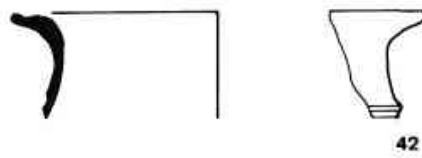
U.E. 6

Lam. 2

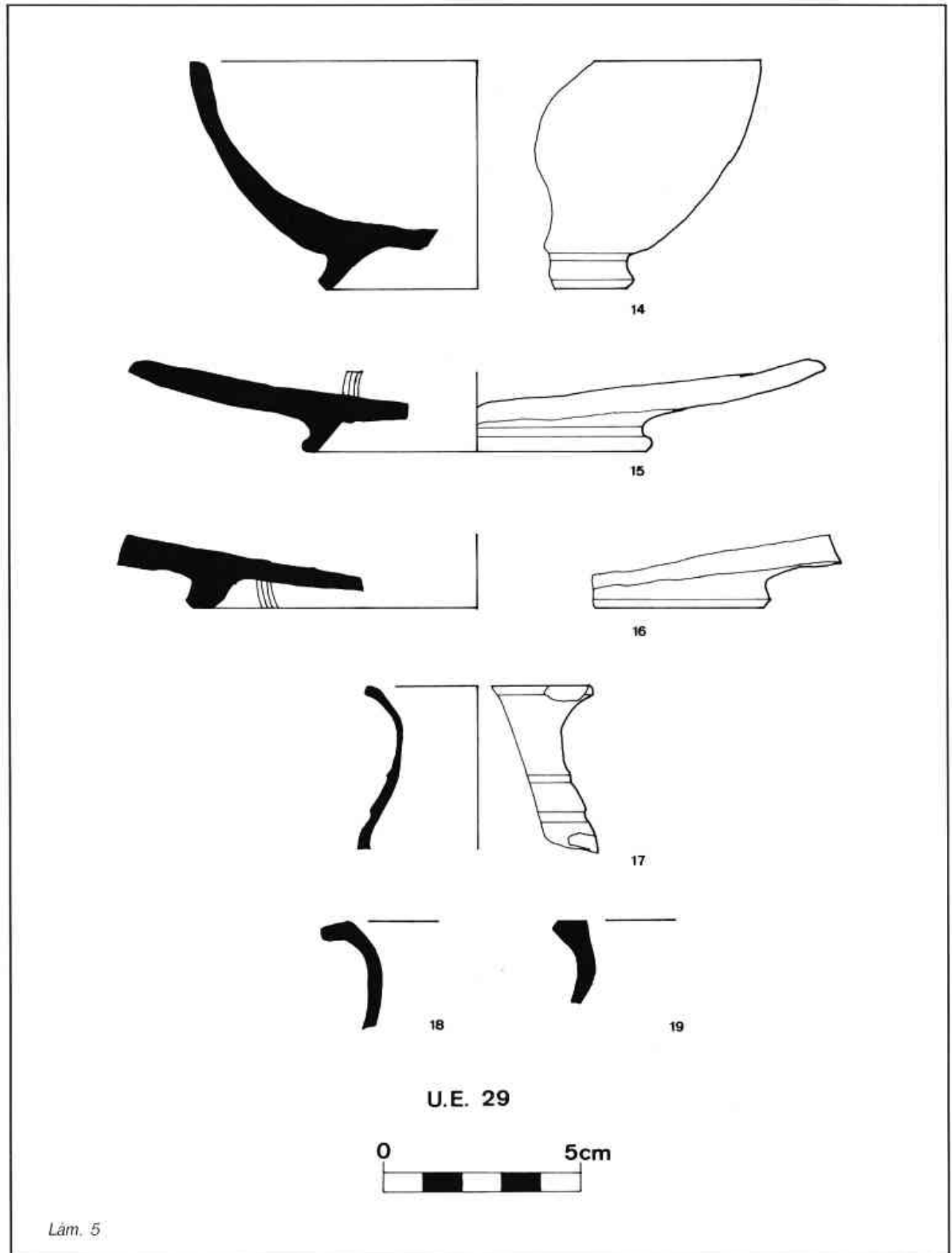

U.E. 20

Lám. 4

2.2. LA CERÀMICA COMUNA ITÀLICA

JOAQUIM PERA

L'estudi d'aquesta varietat ceràmica d'importació, trobada a l'estació de Can Xammar en la campanya d'excavació d'urgència de l'any 1987, s'estructura en base a les dues varietats de ceràmica documentades: la varietat sense engalba i la varietat amb engalba interna del tipus conegut per «vernís intern roig pompeïà» (V.R.I.P.). En termes generals, sabem que aquesta varietat ceràmica era utilitzada a la cuina, essent-ne el plat-tapadora i la cassola els dos tipus més corrents, les característiques físiques que trobem en les dues varietats fan referència a la pasta, aquesta acostuma a ser de color ataronjat-marró amb un desgreixant característic format per fines partícules (1) de color negre (mica i olivita), aquesta peculiaritat de la pasta, que es reconeix a primer cop d'ull, la trobem també en altres produccions itàliques (sobretot àmfores), i s'atribueix a la utilització d'argiles i desgreixants procedents de regions volcàniques (2).

CERÀMICA SENSE ENGALBA INTERNA

CE87-20-28: Perfil sencer de cassola de vora bifiada, de parets abombades i vora reentrant; de la forma Vegas 14 núm. 3 i definida per Bastit com el Tipus 9 d'Empúries. La superfície exterior de la vora presenta una patina cendrosa i la part exterior del fons apareix ennegrida per l'acció del foc sobre la seva superfície. El fragment apareix molt sencer, sense senyals d'haver rodat. Diàmetre: 32 cm.

CE87-25-19: Dos fragments d'un mateix plat-tapadora, de parets lleugerament bombades però amb ten-

dència a aplanar-se a la part central i engruixida a l'extrem formant un ample llavi; de la forma Vegas 16 núm. 4 i definida per Bastit com el Tipus 2 d'Empúries. Diàmetre: 20 cm.

Sense referència: 3 fragments de cassola sense forma

Cronologia General de les Formes

Vegas 14 núm. 3

Tipus 9 d'Empúries. * finals s. II a.Jc. fins 40/50 d.Jc.

(Empúries-Bastit 1985)

* Neró/inici Flavis (Can Xammar-Iluro)

Vegas 16 núm. 4

Tipus 2 d'Empúries. * 175 a.Jc. fins 50 d.Jc. (Empúries-Bastit 1985)

* Neró/inici Flavis (Can Xammar-Iluro)

CERÀMICA AMB ENGALBA INTERNA DEL TIPUS ROIG POMPEIÀ (V.R.I.P.)

Aquesta varietat de ceràmica comuna itàlica es caracteritza per presentar una engalba molt espessa de color roig, que recobreix les superfícies de les parets interiors de les cassoles; tret d'un tipus de plat-tapadora, la cassola és gairebé l'únic estri fabricat en aquesta varietat ceràmica.

U.E.25

CE87-25-38: Fragments de perfil de cassola de la forma Vegas 15 núm. 7 i definida per Bastit com el Tipus 4 d'Empúries de V.R.I.P. (3). Presenta un petit peu atrofiat, just tocant la carena.

Diàmetre: 36 cm.

CE87-25-40: Fragment de vora de cassola de la forma Vegas 15 núm. 7 i definida per Bastit com el Tipus 4 d'Empúries de V.R.I.P.. Presenta la vora engruixida. Diàmetre: 40 cm.

CE87-25-41: Conjunt de 11 fragments d'una mateixa cassola de la forma Vegas 15 núm. 6 i definida

per Bastit com el Tipus 4 d'Empúries de V.R.I.P.. Presenta una engalba interior poc adherida a la superfície; decoració amb una franja d'estries a la superfície del fons.

Diàmetre: 25 cm.

CE87-25-39: Fragment de vora de cassola de la forma Vegas 15 i definida per Bastit com el Tipus 5 d'Empúries presenta l'engalba brillant de bona qualitat.

Diàmetre: 29 cm.

Sense referència: 6 fragments de carenes i fons de cassola.

U.E.17 = 20

CE87-20-195: 3 fragments d'un perfil de cassola de la forma Vegas 15 núm. 7 - Tipus 4 d'Empúries. Presenta el vernís poc adherit a la superfície i un petit peu atrofiat en el fons.

Diàmetre: 33 cm.

CE87-20-189: 1 fragment de vora de cassola de la forma Vegas 15 - Tipus 4 d'Empúries.

Diàmetre: 30 cm.

CE87-20-59: Dos fragments del perfil d'una cassola de la forma Vegas 15 - Tipus 4 d'Empúries; apareix cremada la superfície interior i exterior. A la part exterior del fons tocant a la carena, presenta un grafit fragmentat, fet abans de coure, format per diverses lletres escrites en cursiva romana: *(u)ti n(o)limus*; les lletres, que no estan massa ben marcades i d'una grafia difícil de llegir, vindrien a dir aproximadament «no voldrem usar-ho» (4), missatge que s'interpretaria com una broma del terrisser.

Diàmetre: 20 cm.

CE87-17-188: 2 fragments de vora d'una cassola de la forma Vegas 15 - Tipus 5 d'Empúries.

Diàmetre: 24 cm.

Sense referència: Un fragment de paret i carena de cassola.

U.E.6

Sense referència: Dos fragments de fons de cassola decorada amb franges de cercles de quatre estries.

U.E.14

CE87-14-194: Fragment de vora de cassola de la forma Vegas 15 - Tipus 4 d'Empúries; apareix l'interior i l'exterior cremat.

CE87-14-193: Fragment de vora de cassola de la forma Vegas 15 - Tipus 4 d'Empúries.

Sense referència: Cinc fragments de fons de cassola.

U.E.10

Sense referència: Sis fragments de fons de cassola

U.E.13

CE87-13-192: 14 fragments d'una mateixa cassola de la forma Vegas 15 - Tipus 4 d'Empúries; presenta un vernís de bona qualitat i una decoració de un cercle d'estries sobre la superfície del fons, apareix molt gastada per l'ús. Diàmetre: 36 cm.

Cronologia General de les Formes

Vegas 15

Tipus 4 d'Empúries V.R.I.P.

* 30/25 a.Jc. fins 37 d.Jc. (Muralla Robert a Empúries)

* 50 d.Jc. fins 80/90 d.Jc. (Criptopòrtic del Fòrum d'Empúries)

* 40/50 d.Jc. (Derelicta Dramont D)

* Neró/inici Flavis (Can Xammar a lluro)

Vegas 15

Tipus 5 d'Empúries V.R.I.P.

* 30/25 a.Jc. fins 37 d.Jc. (Muralla Robert a Empúries)

* Època d'August (Basilica del Fòrum d'Empúries)

* Època de Claudi (Vindonisa)

* Neró/inici Flavis (Can Xammar a lluro)

CONCLUSIONS

Aquest lot de ceràmica comuna itàlica, en les dues variants d'engalba interna (V.R.I.P.) i sense engalba, exhumats a l'estació de Can Xammar, si bé és escàs, documenta l'arribada d'aquests tipus ceràmics a lluro, com a mínim fins a mitjans del segle I d.Jc..

Dins la varietat d'engalba interna (V.R.I.P.) i concretament de la Forma 4 d'Empúries classificada per Bastit (5), s'aprecien clarament dos formats de cassola: una de parets gruixudes (0,8 cm.) i vora alta (entre 4'5 i 6,5 cm.), d'un diàmetre entre 30 i 40 cm.; la mida més petita, més semblant a la Forma 5 d'Empúries però amb la vora més arrodonada, té les parets més primes (0'5 cm.), una vora més baixa que l'anterior (entre 2 i 3 cm.) i un diàmetre que oscil·la entre els 20 i 25 cm.

Destaca la decoració funcional de franges d'estries concèntriques sobre la superfície del fons que trobem en alguns exemplars.

També cal assenyalar l'existència, en algunes cassoles, d'un petit peu atrofiat (Ref. CE87-20-195 i CE87-25-38), consistent en una petita estria que sobresurt del fons, just tocant la carena, que apareix també en la forma Haltern 75-A (6).

L'estat de conservació de l'engalba és també diferent entre els exemplars; mentre que en alguns encara es troba ben adherida, brillant i ben conservada, en altres aquesta engalba apareix quatejada i molt degradada, saltant en plaques i perdent-se. Aquesta diferència pot deure's a un problema tècnic d'origen que afectés la fixació del recobriment interior fent que amb el temps es desintegram l'engalba d'algunes fornades; o bé pel fet de tractar-se de peces que han estat sotmeses a unes condicions d'ús més agressives per l'acció del foc o l'atac dels àcids del menjar; ja que malgrat l'engalba, la peça continua essent molt porosa. El recobri-

ment d'engalba de la superfície interior de la cassola té una utilitat d'ordre pràctic, més que estètic: evitar que el menjar s'enganxi a la cassola durant la cocció.

És interessant el que en un fons de cassola (CE87-20-59) aparegui un grafit d'origen, poc corrent en aquests tipus de ceràmica itàlica, que malgrat aparèixer fragmentat se n'ha fet una possible lectura.

La ceràmica comuna d'origen itàlic a la lluro de mitjans del segle I d.Jc. creiem que devia tenir un ús específic a les cuines (7), convivint amb els tipus locals i africans, aquests darrers amb una creixent presència, d'aquí que presenti un repertori formal limitat gairebé a una varietat de cassola amb diferents mides.

Notes

(1) Tret d'alguna partícula de desgreixant de gra gruixut que presenta alguna peça amb la pasta poc depurada.

(2) S'acostuma a considerar la regió de la Campania, sobretot Nàpols, com el lloc d'origen d'aquestes produccions, però sembla que no és exclusiu d'aquesta regió, fabricant-se també a l'Etrúria.

(3) La sigla V.R.I.P. fa referència al tipus Vernis Roig Intern Pompeià.

(4) Agraïm a la professora Isabel Rodà la seva ajuda en la lectura del grafit.

(5) Bastit 1985.

(6) Loeschcke 1909.

(7) Segons Loeschcke i Goudineau serviria per coure un tipus de galeta de blat, la «puls» i la «polenta» a base de gra fregit i bullit.

Bibliografia

AQUILUÉ, J.; MAR, R.; NOLLA, J.M.; RUIZ de A., J.; SANMARTÍ, E.: «El fórum romà d'Empúries (Excavacions de l'any 1982)». Monografies emporitanes IV, Barcelona 1984.

BASTIT, C.: «La ceràmica comuna itàlica d'Empúries». Tesi de llicenciatura U.B. 1985 (Inèdita).

GOUDINEAU, Ch.: «Note sur la céramique a engobe interne rouge pompeïen (Pompejanisch-Roten Platten)». Melanges d'Archeologie et d'histoire de l'Ecole Française de Rome, LXXXIII, Paris-Roma 1970.

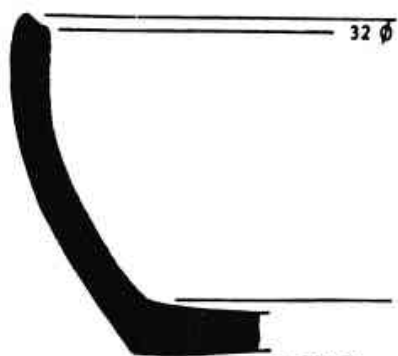
JONCHERAY, J.P.: «Contribution a l'étude de l'épave Dramont D, dite des pelvis». Cahiers d'Archeologie subaquatique núm. 2. Paris 1974.

LOESCHCKE, S.: «Keramische funde in Haltern. Ein Beitrag zur-Gesthichte der augustenschen kultur in Deutschland». MAKW, 5. Bonn 1909.

VEGAS, M.: «Ceràmica comùn romana del Mediterraneo Occidental». Institut d'Arqueologia i Prehistòria U.B. Publicacions Eventuals. Barcelona 1973.

CE 87-25-19

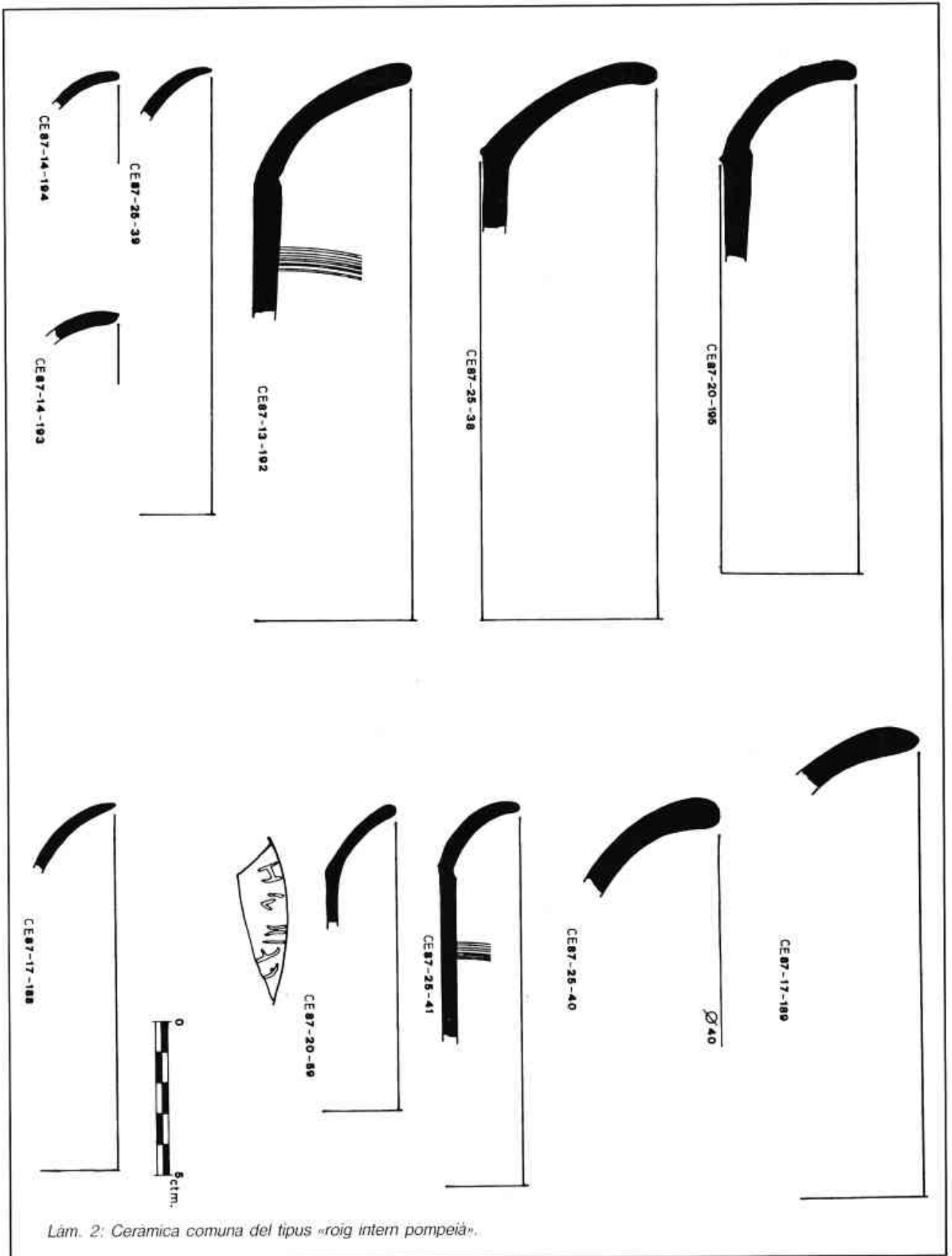

32 Ø

CE 87-20-28

Lám. 1: Ceràmica comuna itàlica sense engalba.

Lám. 2: Ceràmica comuna del tipus «roig intern pompejà».

2.3. LA TERRA SIGIL·LATA

Text: JOAN-FRANCESC CLARIANA

Dibuixos: JOAQUIM PERA (*)

El present estudi recull la ceràmica fina de taula romana imperial trobada en l'excavació de salvament portada a terme en el mateix indret del solar de la desapareguda casa de Can Xammar durant l'any 1987. La principal sorpresa que aporta l'estudi d'aquests materials és la seva total coincidència, no sols cronològica, sino també tipològica i quantitativa, amb el lot de sigilhata trobada aquí mateix en la, també, actuació de salvament portada a terme a l'any 1970.

Per tant, aquest estudi, per si mateix, és molt limitat, ja que no pot aportar gaires novetats que no haguessin estat ja vistes amb el material que fou trobat el 1970. Per la qual cosa, en certa manera, aquí, ens veiem obligats i limitats a fer, tan sols, una revisió i un inventari analític del conjunt exhumat.

Cal advertir que, en l'inventari de les diferents unitats estratigràfiques, per la descripció del *glanztonfilm* i l'argila de les peces de procedència itàlica, continuem emprant el codi de Moutinho 1975 que ja varem exposar en l'anterior publicació de la Terra Sigilhata d'aquest jaciment (Clariana 1990, pàgs. 53 i 54). Per a les peces de procedència gàlica, en canvi, utilitzem el següent codi (1):

«GLANZTONFILM» [= Gl. (2)] :

COLOR:

- 1 - vermell-taronja
- 2 - vermell-oxid
- 3 - vermell-marró
- 4 - vermell-grana

5 - vermell-grana fosc

6 - vermell-violat

7 - groc amb vetes de vermell-oxid, «marmorata»

8 - groc sense vetes de vermell

BRILL:

A - brillant

B - semi-brillant

C - mat

CONSERVACIÓ:

a - molt bona

b - bona

c - regular

d - dolenta

e - fragment rodat

ALTRES:

y - vernis de superfície trencadissa o amb petites esquerdes

PASTES (ARGILA) [= P.] :

COLOR:

1 - rosada clar

2 - rosada lleugerament asalmonada

3 - beige-rosada

4 - beige

5 - gris-plom

TEXTURA:

A - argila ben depurada i de fractura lleugerament ondulada

B - argila depurada en la qual si aprecia a cop d'ull lleugeres partícules blanques, de fractura lleugerament ondulada

C - presència de diminutes vaquoles

D - presència d'algunes diminutes partícules fosques

COCCIÓ: a - bona

b - excessiva

(*) Els dibuixos de les peces de la U.E. 7, i les peces ref.: CE 87-8-8, CE 87-8-27, CE 87-13-1, CE 87-25-27, CE 87-25-11, CE

87-6-32, CE 87-6-33 i CE 87-6-42, però, han estat realitzats per l'autor de l'estudi.

c - de *sandwich*

Per a les altres produccions ceràmiques, donat el poc volum de material trobat, no hem cregut oportú establir cap codi, sinó tant sols optar per la descripció objectiva de cada una de les peces individualment.

Les varietats de terra sigil·lada que hem copsat en l'actuació del 1987, les podem sintetitzar en vuit grups: la Pre-sigil·lada, l'aretina, la Centre Itàlica, la de la Vall del Po, la Tardo-Itàlica, les imitacions d'aretina, la Sud-gàl·lica i la Hispànica. Varietats que a continuació passem a tractar:

PRE-SIGIL·LATA (Eastern sigil·lada A?):

La varietat pre-sigil·lada, que va ser identificada per Lamboglia, es troba representada per un sol exemplar que presenta decoració d'una palmeta estampada (U.E. 14) (3). Es tracta del primer fragment d'aquesta varietat trobada fins ara a lluro. A nivell de la Península se n'han trobat a l'Alcúdia d'Elx i a Jávea (Beltrán 1978, pàgs. 67-68). Dins la Laietania se'n coneixen alguns fragments trobats a Baetulo (Tarrats 1975, pàgs. 4-5) i al poblat ibèric de Burriac (Pujol 1988, pàgs. 25-26; Garcia-Miró-Pujol 1991, pàg. 203 i 208 fig. 6 núm. 1). Aquest darrer jaciment és particularment important, ja que fins i tot hi ha estat trobat un fragment de fons de pàtera, amb peu, amb decoració de palmetes radials (Ribas 1964, pàg. 47 núm. 1).

Es coneixen peces trobades en altres indrets de la Mediterrània, tals com Ventimiglia, Menorca, Sicília, Thamúsida (Goudineau 1968, pàgs. 57-63), Atenes (Oxé 1927, pàg. 214, Abb. 1, núms. 1, 2, 3, Beilage XXVI, núms. 1, 2, 3), en el derelict de Spargi (Pallarès 1979, pàgs. 147 i ss.) i sobretot en la zona de Síria i Palestina d'on és originària (4).

La qüestió més significativa del fragment que ens ocupa és que està decorat amb una palmeta de disposició radial, molt pròxima a l'exemplar sencer que es conserva al Museu de Maó, amb la qual cosa la cronologia del nostre fragment, en imitar les darreres palmetes campanianes que es donen vers el 100 a.C., podria situar-se pels voltants d'aquella data.

ARETINA (i varietats afins):

L'aretina trobada en l'excavació del 1987 vindria a ser una continuació del mateix lot que es va trobar l'any 1970, però amb la particularitat que aquí es van poder copsar unes unitats estratigràfiques molt més precises i ben definides. De tota manera, les pautes que es varen copsar en el 1970 es troben reproduïdes en l'actuació de 1987.

Les peces decorades són presents en tres exemplars que presenten relleus fets a motlle, dos d'ells amb marca de terrisser intradecorativa, corresponent als noms de «PERENNIVS» (sense indicació d'esclau o

llibert, encara que tot fa suposar que es tracta d'una peça de l'estil de «BARGATHES») (U.E. 8), i de «BARGHATES» (U.E. 13) esclau o llibert de M. PERENNIVS d'Arezzo. La peça signada per «PERENNIVS» pertany a un calze de la forma Drag.-W 1c, equivalent a la forma *Conspectus* R 4.2.1, que es dona en temps de Tiberi. També hi es present una altre fragment de vora de calze d'aquesta mateixa forma (U.E. 8) i dos fragments de peus pertanyents a peces decorades (U.E. 8 i 13).

De marques de terrisser, a part de les dues que acabem de veure, en peces llises n'hem detectat un total de deu exemplars, pertanyents a «CHRESTVS» (U.E. 6), «SEVERVS» (U.E. 6), «CN. ATEIVS» (U.E. 6), «ZOILVS» (U.E. 7 i 14), «MVRRIVS» (U.E. 8), «VMBRICIVS» (U.E. 13) i «VOLVSENVS» (U.E. 14), noms la major part dels quals els havíem trobat ja el 1970.

L'inventari de formes llises reflexa les mateixes característiques del conjunt de 1970. Pertanyents al grup de les aretines precoces tenim, tan sols, les formes Goudineau 13 (U.E. 25), 17b (U.E. 10), 17c (U.E. 6) i un excepcional fragment situable en una forma propera a la Goudineau 6 (U.E. 25).

Del grup de les formes clàssiques, hi ha les formes Goudineau 23 (U.E. 6 i 14), 27 (U.E. 6, 8, 10, 13 i 25), 28 (U.E. 13), 30 (U.E. 14 i 29), 32b (U.E. 14), 34 (U.E. 6 i 14), 35 (U.E. 6, 7, 10, 20, 26 i 29), la forma 2 del Servei II de Loeschke (U.E. 6, 8 i 10) i la forma IX, 15 d'Atlante II (U.E. 10).

Les formes tardanes constitueixen la major part del material trobat, així veiem les formes Goudineau 36a (U.E. 13), 37 (U.E. 8 i 10), 38 (U.E. 6), 38a (U.E. 8 i 14), 38b (U.E. 14), 39a (U.E. 14 i 26), 39b (U.E. 8, 10, 14 i 26), 39c (U.E. 6, 8, i 10), 40 (U.E. 6, 14 i 20), 40a (U.E. 13), 40b (U.E. 13), 40c (U.E. 8), 41a (U.E. 6 i 10), 41b (U.E. 6, 8, 10 i 14), 42 (U.E. 6, 8, 13, 14 i 17) i Ritt. 12a (U.E. 6).

El peu de pàteres trobats gairebé tots corresponen al segon estadi d'evolució, llevat de tres excepcions que serien classificables dins el primer (U.E. 20) i tercer estadi (U.E. 14).

CENTRE-ITÀLICA:

La producció centre-itàlica fou fabricada per un conjunt de petits tallers ubicats prop de Roma i que el *Corpus Vasorum Arretinorum* classifica com taller de Roma. Hem trobat les marques de terrisser de «FLORVS», «CLARVS/TITI» (U.E. 6) i «FELIX (?)». Les formes presents en aquest grup són les Ritt. 12a (U.E. 6 i 14), Ritt. 12b (U.E. 14) i Drag. 28 (U.E. 14 i 26).

VALL DEL PO:

La varietat de sigil·lada de la Vall del Po es troba representada per un sol exemplar procedent de la U.E. 13, que sembla correspondre a una forma propera a la

Drag. 35b. És una troballa esporàdica dintre del conjunt de materials provinents d'aquesta excavació.

TARDO-ITÀLICA:

A l'igual que el cas anterior, també es tracta d'una peça aïllada, pertany a la forma Drag. 22/23 i porta el segell de «SEXTVS MVRRIVS FESTVS» (U.E. 25). Es coneix força bé la dispersió dels productes tardo-itàlics a Hispania (Ribera 1988-1989, pàg 178 i ss.; Beltran 1990, pàg 65, pàg 72 i fig 26 Clariana 1990-B, pàg. 203; Clariana 1991, pàg. 107 i ss.; Fernández *et alii*, 1992, *passim*), a la vista de les diferents troballes es pot veure com aquests productes varen tenir una difusió bàsicament marítima.

IMITACIONS D'ARETINA:

Conjuntament amb les ceràmiques aretines pròpiament dites, es comercialitzaven altres varietats de més baixa qualitat, que volien imitar aquelles produccions, i que intentaven competir, amb poc èxit, dins el mercat de les ceràmiques fines de taula de l'època augustiana.

Aquesta varietat, hom creu que, es fabricava primordialment a la zona del Golf de Lleó, es fàcilment identificable per la baixa qualitat del vernís i pel fet de presentar, en la composició de l'argila, diminutes partícules de mica. Bàsicament intentaven copiar les formes aretines del període clàssic, encara que varen aconseguir una taula de formes gairebé pròpia. L'actuació de 1987 a Can Xammar ens ha aportat la novetat de la troballa d'un fragment de fons de copa amb el segell del terrisser, tal vegada interpretable com «SECVDVS/OCTAVIVS» (U.E. 20), un fragment amb decoració de relleu (U.E. 20), i fragments imitant les formes Goudineau 13/16 (aproximadament) (U.E. 29), i la 35 (U.E. 20).

SUD-GÀLICA:

Dintre del conjunt de ceràmiques fines, objecte d'aquest article, la sud-gàlica es el material que té una cronologia més moderna i la que ens dona la data màxima per a la datació de les diferents unitats estratigràfiques. Globalment la podem emmarcar dins el període Claudi-neronià, i sembla provenir, gairebé exclusivament, del taller de la Graufesenque.

La major part de les peces decorades corresponen a la forma Drag. 29b, totes elles trobades en la Unitat Estratigràfica núm. 25. Sols una porta marca de terrisser en el centre de la base, amb el nom de «CELADVS». Cal ressenyar també la presència d'un fragment decorat corresponent a una forma tancada, tal vegada una *lagene* o ampolla piriforme (U.E. 20), que eren l'especialitat del terrisser «SABINVS».

També hi ha un fragment de fons, pertanyent a un bol hemisfèric, f. Drag. 37 (U.E. 20).

Tot plegat, s'han trobat sis marques de terrisser i un fragment d'una setena; corresponen a «QVINTANVS», «AVEVALE», «OF M» (?), «CELADVS» (vist abans) (U.E. 25), «LICINIVS» (U.E. 26), «PRI» (?) (U.E. 6), i el fragment citat amb les lletres «OF ...» (U.E. 14).

Les formes llises ens mostren la gamma de vaixel·la de taula més freqüents a mitjan segle I d.C., la Ritt. 8 (U.E. 6, 10, 14, 17 i 26), Drag. 15/17 (U.E. 7 i 26), 17b (U.E. 20), 18 (U.E. 6, 14, 20 i 26), 24/25 (U.E. 6, 7, 20 i 26) i 27 (U.E. 6, 10, 17 i 20).

HISPÀNICA:

L'únic fragment de Sigilhata Hispànica trobat prové de la Unitat Estratigràfica núm. 7, formada en època moderna; per tant no pot aportar, respecte els estrats d'època romana, cap dada significativa. Únicament n'és constatable la presència en relació a la ciutat romana.

Es tracta d'un fragment decorat amb cercles ondulats, amb una roseta al centre, i sembla correspondre a una forma Drag. 37, molt freqüent a principis del segle II d.C.

CONCLUSIONS:

A tall de conclusions, podem dir que les mateixes dades que es varen obtenir amb l'estudi ceramològic dels materials trobats l'any 1970 són extrapolables vers els materials trobats en aquest mateix indret en l'actuació de 1987. L'única novetat destacable és que, en aquests moments, sabem que l'amortització datada cap als regnats de Neró i Claudi no fou singular d'una estança, sinó que, pel que es desprèn de les troballes, sembla que fou una remodelació, tal vegada, d'un sector de la primitiva *Domus*, ja que ambdues estances tenen un moment d'amortització coincident.

És interessant la troballa, encara que sigui molt migrada, d'un exemplar de pre-sigilhata decorat amb una palmeta. Aquest fragment té importància perquè és un dels que pot il·lustrar en la problemàtica de la fundació d'Iluro, ja que la seva cronologia està situada pels volts de l'any 100 a.C.

També es destacable el gran paral·lisme existent entre el lot areti-itàlic de Can Xammar (excavacions de 1970 i 1987) i el conjunt de materials que es coneixen de Pollentia (Ettlinger 1983, *passim*) a les illes Balears. Dades que son de gran utilitat a l'hora de fixar el seguiment d'una ruta comercial de difusió de les ceràmiques fines de taula a l'època imperial, bàsicament del segle I d.C.

Finalment cal dir que els resultats que ja varem destacar en l'estudi dels materials trobats el 1970 es repeteixen sense variacions significatives en els de 1987, per la qual cosa, a fi de no entrar en reiteracions sobre qüestions ja tractades en l'anterior publicació (Clariana 1990, *passim*), ens remetem a ella pel que fa als detalls de fons.

INVENTARI:**SECTOR 1 UE 6****Sigil·hata aretina:**

87-6-2: Fragment de fons de pàtera, amb marca de terrisser en cartella *in planta pedis*, i les lletres «CREST/...», corresponent al terrisser CHRESTVS (O.C. n.ºm. 425, p. 141).

N.ºm. de cartella O.C.: 162.

Gl. P.: A-4-b

87-6-3: Fragment de vora de pàtera f. G. 17-c.

Diàmetre vora: 26 cm.

Gl. P.: B

87-6-4: Vuit fragments pertanyents a una pàtera de perfil sencer, f. G. 23.

Diàmetre vora: 18 cm.

Diàmetre peu: 9'5 cm.

Alçada: 3'2 cm.

Gl. P.: B

87-6-5: Fragment de vora de copa amb decoració de rodets a l'exterior, f. propera a la G. 27.

Diàmetre vora: 12 cm.

Gl. P.: C-1.

87-6-6: Fragment de vora de pàtera f. 2 del Servei II de Haltern (Loeschke).

Diàmetre vora: 18 cm.

Gl. P.: B.

87-6-7: Fragment de vora de pàtera f. G. 34.

Diàmetre de la vora: 12 cm.

Gl. P.: A-1-d.

87-6-8: Fragment de vora de copa, f. G. 35.

Gl. P.: B.

87-6-9: Fragment de vora de copa, f. G. 38.

Diàmetre vora: 11 cm.

Gl. P.: A-1-b.

87-6-10: Fragment de vora de pàtera, amb decoració d'un relleu aplicat en la cara externa de la vora, representant un motiu vegetal estil·litzat, consistent en un *ados* en forma de palmeta doble, atribuïble al terrisser C. MVERRIVS d'Arezzo (Schindler-Scheffenecker 1977, Vol. I, p. 193, Vol. II, Lám. 85-a, n.ºm. 30), f. G. 39c.

Diàmetre vora: 19 cm.

Gl. P.: A-3 / A-4-b.

87-6-11/12: Fragments (2) de vora de pàtera, f. G. 39c.

Diàmetre vora: 16 cm.

Gl. P.: B.

87-6-13: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets a l'exterior de la vora i en la línia de la carena, f. G. 40.

Diàmetre vora: 12 cm.

Gl. P.: A-2.

87-6-14: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets a l'exterior de la vora, f. G. 40?.

Gl. P.: A-2.

87-6-15: Fragment de vora de copa, f. G. 41a.

Diàmetre vora: 9 cm.

Gl. P.: A-1-e.

87-6-16: Fragment de vora de copa, f. G. 41b.

Diàmetre vora: 7 cm.

Gl. P.: A-3.

87-6-17: Catorze fragments corresponents a una copa de perfil sencer, amb decoració de rodets a l'exterior de la vora, i peu del 3r estadi d'evolució 1a variant, f. G. 42, presenta marca de terrisser dins cartella oblonga, amb les lletres «SEVER», pertanyent a SEVERVS (O.C. n.ºm.: 1.822, p. 431).

N.ºm. cartella O.C.: 144

Diàmetre vora: 10'6 cm.

Diàmetre peu: 4'6 cm.

Alçada: 5 cm.

Gl. P.: A-3 / C.

87-6-18: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 9'5 cm.

Gl. P.: A-4-b.

87-6-19: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 11 cm.

Gl. P.: A-4-b.

87-6-20: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.

Gl. P.: A-4-b / C.

87-6-31: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 9 cm.

Gl. P.: A-3.

Sigil·hata centre-itàlica:

87-6-1: Fragment de fons de pàtera, amb marca de terrisser en cartella quadrangular de doble registre i les lletres «CLARV/ TITI», corresponent a l'esclau o llibert, CLARVS, de C. TITI NEPOTIS, de Roma (O.C. n.ºm. 2.017, p. 470).

N.ºm. de cartella O.C.: 8 (si bé no recullen marques rectangulars en què la divisió del segon registre sigui mitjançant una línia recta).

Gl. P.: A-1-d.

87-6-21: Fragments (3) de fons de copa, amb marca de terrisser en cartella quadrangular de doble registre i les lletres «FELI/ ...S», en aquest cas, sols ens és possible esbrinar el nom de l'esclau o llibert, que seria FELI(X), mentre que el nom del terrisser queda en la

incògnita, amb probabilitats de trobar-se entre els O. C. nùms.: 370, 682, 686, 686, 770, 1.018, 1.660, 1.695, 2.020, 2.101, 2.272, 2.429, i 2.479, que son els que porten el nom de FELIX en el registre superior i la cartella és, també, com la que ens ocupa.

Núm. de cartella O.C.: 8.

Diàmetre peu: 6 cm.

Gl. P.: C-1.

87-6-22: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets en la vora volada, f. Ritt. 12a.

Diàmetre vora: 11 cm.

Gl. P.: C.

Sigil·lata sud-gàl·lica:

87-6-23: Fragment de fons de copa amb peu, amb marca de terrisser en cartella oblonga i les lletres «PRI».

Diàmetre peu: 4'3 cm.

Gl. P.: 3-B-b / 1-A-a.

87-6-24: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets a l'exterior, f. Drag. 24/25.

Diàmetre vora: 14 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 2-A-a.

87-6-25: Fragment de vora de copa, f. Drag. 27.

Diàmetre vora: 11 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 3-B-a.

87-6-26: Fragment de vora de copa, f. Ritt. 8.

Gl. P.: 4-A-a / 2-B-a.

87-6-27: Fragment de vora de pàtera, f. Drag. 18.

Diàmetre vora: 12 cm.

Gl. P.: 3-A-a / 2-B-a.

87-6-28: Fragment de vora de pàtera, f. Drag. 18.

Diàmetre vora: 18 cm.

Gl. P.: 3-B-c / 4-A-a.

87-6-29: Fragments (2) de fons de pàtera amb peu f. Drag. 18?.

Diàmetre peu: 8 cm.

Gl. P.: 3-C-a / 1-B-a.

87-6-30: Fragment de fons de copa, amb peu. El peu presenta un solc horitzontal en la cara externa, característica de les peces dels primers temps. f. Drag. 27?.

Diàmetre peu: 6 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 1-B-a.

SECTOR 2 U.E.7

Sigil·lata aretina:

87-7-1: Fragment de vora de copa amb decoració de rodets a la cara externa, f. Loeschke 14 (Servei III).

Gl. P.: A-1-e

87-7-4: Fragment de fons de pàtera, amb marca de terrisser en cartella rectangular, amb les lletres «ZOI-

LI», pertanyent al terrisser ZOILUS (O.C. nùms. 181), esclau o llibert d'ATEIUS.

Núm. cartella O.C.: 8

Gl. P.: B/A-4-a

87-7-5: Fragment de fons de pàtera, amb es marca de terrisser en cartella oblonga, en què es llegeix «.../OILI», pertanyent també al terrisser ZOILUS (O.C. nùms. 181).

Núm. cartella O.C.: 99

Gl. P.: A-4-a

Sigil·lata sud-gàl·lica:

87-7-2: Fragment de vora de pàtera, f. Drag. 15/17.

Gl. P.: 3-C-c-y / 1-A-a

87-7-3: Fragment de vora de copa, f. Drag. 24/25.

Gl. P.: 2-B-b / 1-A-a

Sigil·lata hispànica:

87-7-8: Fragment de paret de bol f. Hispànica 37, amb decoració de relleu a base de cercles de línia ondulada i amb una roseta circumscrita.

Gl.: En regular estat de conservació, color vermell-oxid, brillant.

P.: Ben depurada, de fractura ondulada-terrosa, amb partícules blanques i color lleugerament ataronjat.

SECTOR 1 U.E. 8

Sigil·lata aretina:

87-8-1: Fragment de vora de copa, amb decoració de dues bandes de rodets, en la vora i en la línia de la carena, f. G. 37a.

Diàmetre vora: 7'9 cm.

Gl. P.: A-4-a / B.

87-8-2: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets en la línia de la carena, f. G. 40c.

Gl. P.: A-4-b.

87-8-3/5: Fragments vores de copa (3) amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 27.

Diàmetre vora: 9'7 cm.

Gl. P.: A-3

87-8-6: Fragment de fons de pàtera, amb restes de la marca del terrisser en cartella oblonga i les lletres «VA/...», fent nexa la «V» i la «A», pot correspondre a VALENS de la Vall del Po (O. C. nùms. 2.181, p. 498), a VALERIVS d'Arezzo (O.C. nùms. 2.182, p. 499), o a VARIVS de Pouzzoli (O.C. nùms. 2.233, p. 511), entre altres. Encara que les característiques del fragment fan pensar, més aviat, en VALERIVS d'Arezzo.

Núm. cartella O.C.: 99 (?).

Gl. P.: A-1-d.

87-8-7: Fragment de fons de copa amb peu de la 1a variant del tercer estadi d'evolució, amb marca de

terrisser en cartella oblonga i les lletres «MVRRI», corresponent a MVERRIVS, possiblement d'Arezzo, encara que estava molt estès per Hispània (O.C. núm. 1.040, p. 269 i ss.).

Núm. de cartella O.C.: 99.

Diàmetre peu: 6 cm.

Gl. P.: A-2

87-8-8: Fragment amorf, decorat a relleu, s'hi copsa una sanefa vegetal estilitzada de petites fulles, del tipus *trattini manoscritti*, i al dessota s'hi aprecia part d'una cartella amb un llaç al damunt. Sols copsem dos punxons de la decoració del vas:

-A) Fragment de cartella amb llaçada.

-B) Sanefa feta amb *trattini manoscritti* (vegeu Clariana 1990, núms. 1 i 8).

Gl. P.: B

87-8-9: Fragment de vora de calze, amb decoració de dues bandes de rodets, a la vora i al carenat, f. Drag.-W. 1c.

Diàmetre vora: 16'7 cm.

Gl. P.: A-4-a.

87-8-10: Fragment de peu de calze (no dibuixat).

Gl. P.: A-4-b.

87-8-11: Dos fragments de vores de pàtera pertanyents a una mateixa peça, f. 2 del Servei II de Loeschke.

Diàmetre vora: 17'8 cm.

Gl. P.: A-3

87-8-12: Tres fragments de vores de pàtera pertanyents a una mateixa peça, f. 2 del Servei II de Loeschke.

Diàmetre vora: 17 cm.

Gl. P.: A-1-b / B

87-8-13: Fragment de vora de pàtera, amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 39c.

Diàmetre vora: 17'8 cm.

Gl. P.: A-3.

87-8-14: Fragment de vora de pàtera, amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 39b.

Gl. P.: A-3.

87-8-15: Fragments de vora de pàtera (6), f. G. 39b.

Diàmetre vora: 17 cm.

Gl. P.: B

87-8-16: Fragment de vora de pàtera, f. G. 39c.

Diàmetre vora: 16'9 cm.

Gl. P.: B.

87-8-17: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 42.

Diàmetre vora: 13'9 cm.

Gl. P.: A-3

87-8-18/20: Tres fragments de vora de copa pertanyents a una mateixa peça, f. G. 41b.

Diàmetre vora: 10 cm.

Gl. P.: A-1-d

87-8-21: Fragment de vora de copa amb decoració de rodets a l'exterior, f. G. 38a.

Gl. P.: A-1-c.

87-8-22: Tres fragments de vores de copa pertanyents a una mateixa peça, amb decoració de rodets a l'exterior, f. G. 38a.

Gl. P.: B.

87-8-23: Fragment de fons de pàtera amb peu, tendint a la 2a variant del 3r estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 7'4 cm.

Gl. P.: A-1-c / d

87-8-24: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 10 cm.

Gl. P.: A-3

87-8-25: Fragment de peu de pàtera del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 9 cm.

Gl. P.: A-3 / pasta un xic cremada.

87-8-26: Fragment de fons de copa amb peu tendint al 3r estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 6 cm.

Gl. P.: A-1-c

87-8-27: Diversos fragments pertanyents a un calze f. Drag.-W. 1c / *Conspectus* R 4.2.1, presenta decoració de rodets en la vora i en la part alta del relleu, la decoració es feta a motlle, es compon d'una gran faixa decorativa en què s'alternen màscares barbades i de tràgedia amb un motiu vegetal estilitzat compost de tres elements, la part alta es remata amb una línia de perletes. Porta marca intradecorativa amb les lletres «MPER...» (de PERENNIVS), fent nexa la «P» i la «E». L'estudi dels punxons que a continuació ressenyem ens porta a la conclusió que es tracta d'un exemplar de M. PERENNIVS atribuïble al seu esclau o llibert BARGATHES, datable aproximadament entre el 25 i 50 d.C. Composa la decoració de la peça un total de set punxons:

-A) Màscara barbada (de sátir?). Punxons semblants, però no idèntics, es troben a la col·lecció Loeb, un amb la signatura de RASINI CERTVS (Chase 1908, pàgs. 111 i 113, lám. 7, núm. 223), n'hi ha un de molt similar (Chase 1908, pàgs. 119, lám. 20, núm. 246), i un altre exemplar sense indicació de terrisser (Chase 1908, pàg. 122, lám. 20, núm. 265). També al «Museum of Fine Arts» de Boston, amb la marca QVARTIO RASINI (Chase 1916, pàgs. 93-94, lám. 21, núm. 102), BARGATHE/PERENNI (Chase 1916, pàgs. 95-96, lám. 20, núm. 104). En l'obra de Dragendorff-Watzinger hi ha diversos fragments similars amb màscares molt semblants (Drag.-W. 1948, lám. 19, núms. 297-300) i un d'ells amb la marca de BARGATHES. També, procedent de Pollentia, hi ha un fragment clas-

sificat per Ettlínger com d'estil PERENNIVS fase BARGATHES, que té una gran semblança amb la peça que ens ocupa: si bé la cara barbada allà està molt desdibuixada, coincideixen en la presència de la línia de perletes, el *tortillon*, l'element semi-circular i una similar disposició en els punxons (Ettlínger 1983, pàg. 114, lám. 13, núm. 309).

-B) Màscara de tragèdia. Es tracta d'un punxó molt ben gravat i del qual no hem copsat paral·lels gaire precisos.

-C) Marca de terrisser amb les lletres «MPER...», fent nexa la «P» i la «E», pertanyent al terrisser M. Perennius d'Arezzo. O.C. núm. 1.256. Núm. de cartella O.C.: 8.

-D) Fulla llancejada, paral·lela amb les núms. 279 i 280, atribuïbles a RASINIVS (Stenico 1960, pàg. 68, lám. 40, peces núms. 222-224). També n'hem copsat un paral·lel a Drag.-W. (Drag.-W. 1948, lám. 29, núm. 459) i un altre en el Museo Nazionale de Roma atribuït a RASINIVS (Porten 1966, pàg. 50, lám. XI, núm. 66).

-E) *Tortillon*. Es un element molt freqüent en peces de P. CORNELIVS (Porten 1966, pàgs. 56-57, lám. XVI, núm. 82), però sabem que també l'empraren RASINIVS i, evidentment, PERENNIVS en la fase BARGATHES tal com hem vist abans amb el fragment de Pollentia (Ettlínger 1983, pàg. 114, lám. 13, núm. 309).

-F) Línia de perletes. El tancament del fris, a la zona superior, amb una línia de perletes és freqüent en peces del grup de PERENNIVS, i en menys proporció en la fase BARGATHES, això es pot constatar en l'obra de Drag.-W. (Drag.-W. 1948, lám. 19, núms. 207, 214, 297, 298, 299, 300, 326 i 328; lám. 20, núms. 208, 212, 215, 216, 330, 332, 334, 335 i 338). També és present en el fragment de Pollentia (Ettlínger 1983, pàg. 114, lám. 13, núm. 309) i en un calze, pràcticament sencer, amb la marca de PERENNIVS BARGATHES (Ettlínger 1983, lám. 30, núm. 6).

-G) Element semi-circular o arcatura. És un punxó propi de les ceràmiques decorades itàliques de bona època. El trobem també en exemplars de RASINIVS (Stenico 1960, pàg. 68, núm. 295), en el fragment d'estil BARGATHES de Pollentia (Ettlínger 1983, pàg. 114, lám. 13, núm. 309) i en un fragment del Museo Nazionale de Roma atribuït a PERENNIVS fase BARGATHES (Porten 1966, pàgs. 44-45, lám. IX, núm. 54).

Diàmetre vora: 16 cm.

Gl. P.: A-1-d

SECTOR 1 U.E. 10

Sigil·lata aretina:

87-10-1: Fragment de vora de pàtera f. G. 39c.

Diàmetre vora: 17 cm.

Gl. P.: A-1-d

87-10-2: Fragment de vora de pàtera f. 2 servei II de Loeschke Diàmetre vora: 17'85 cm.

Gl. P.: B

87-10-3: Fragment de vora de pàtera que presenta un ample graó intern decorat amb dues faixes de rodeta, classificable dins la f. IX, varietat 15 (Atlante II, taula CXIX).

Diàmetre vora: 18 cm.

Gl. P.: A-1-d

87-10-4: Fragment de vora de pàtera f. G. 39c.

Diàmetre vora: 16 cm.

Gl. P.: A-1-d/B

87-10-5: Fragment de vora de pàtera f. G. 39c.

Diàmetre vora: 14

Gl. P.: A-3

87-10-6: Fragment de vora de pàtera f. G. 39c.

Diàmetre vora: 14'6 cm.

Gl. P.: B

87-10-7: Fragment de vora de pàtera f. G. 39b.

Diàmetre vora: 18 cm.

Gl. P.: A-1-e

87-10-8: Fragment de vora de pàtera f. G. 39b.

Gl. P.: A-1-d/B

87-10-9: Fragment de vora de pàtera f. G. 17b.

Diàmetre vora: 23'7 cm.

Gl. P.: B

87-10-10: Fragment de vora de copa f. G. 41b.

Diàmetre vora: 10 cm.

Gl. P.: A-1-d

87-10-12: Fragment de vora de copa f. G. 41b.

Diàmetre vora: 8 cm.

Gl. P.: A-1-d

87-10-13: Fragment de vora de copa amb decoració de dues bandes de rodeta a l'exterior, f. G. 37.

Gl. P.: A-1-d.

87-10-14: Fragment de fons de pàtera amb restes de la marca del terrisser en cartella «in planta pedis» (cartella O.C. 162) en què es copsa l'acabament amb les lletres «.../LI.»; possiblement de GELLIVS (O.C. 736, p. 206 i ss.) d'Arezzo.

Gl. P.: A-1-c

87-10-17: Fragment de peu de pàtera, del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 8 cm.

Gl. P.: A-3

87-10-18: Fragment de peu de pàtera, del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 9'10 cm.

Gl. P.: A-1-c

87-10-19: Fragment de peu de pàtera, del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 9 cm.

Gl. P.: A-1-d

87-10-20: Fragment de peu de copa f. G. 41.

Diàmetre peu: 5'20 cm.

Gl. P.: A-1-d

87-10-21: Fragment de peu de copa f. G. 27.

Diàmetre peu: 7 cm.

Gl. P.: B

87-10-22: Fragment de peu de pàtera, del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 7 cm.

Gl. P.: A-1-d

87-10-23: Fragment de peu de pàtera, amb decoració de rodeta a l'interior, del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 9'70 cm.

Gl. P.: A-1-c / e

87-10-24: Fragment de peu gruixut d'una gran pàtera, del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 13'90 cm.

Gl. P.: A-1-d

87-10-25: Fragment amorf, amb restes de decoració a relleu representant una sanefa d'anelles.

Gl. P.: A-1-b

87-10-26: Fragment de vora de pàtera f. G. 39b

Gl. P.: A-1-e

87-10-27: Fragment de vora de copa f. G. 35

Gl. P.: A-1-d

87-10-28: Fragment de peu de pàtera, del 2n estadi d'evolució.

Gl. P.: A-1-e

87-10-29: Fragment de peu de pàtera, del 2n estadi d'evolució.

Gl. P.: A-1-d

Centre-itàlica:

87-10-15: Fragment de fons de copa amb marca *in planta pedis* (cartella O.C. 162), amb les lletres «FLO-RI», corresponent al terrisser FLORVS (O.C. núm. 700, p. 199). El peu presenta el característic graó intern d'algunes formes d'aquest taller.

Diàmetre peu: 4'40 cm.

Gl. P.: A-1-d / C-2

Sigil·lata sud-gàlica:

87-10-11: Fragment de vora de copa, f. Drag. 27.

Diàmetre vora: 8'30 cm.

Gl. P.: 3-B-a / 1-A-a.

87-10-16: Fragment de fons de copa, possiblement f. Ritt. 8.

Diàmetre peu: 6'10 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 2-B/C-a.

SECTOR 1 U.E. 13

Sigil·lata aretina:

87-13-1: Fragment amorf, decorat, amb marca de terrisser intradecorativa amb les lletres «./ARGATE», amb nexa entre les lletres «T» i «E», corresponent al terrisser MARCVS PERENNIVS, d'Arezzo i fabricat pel seu esclau o llibert BARGATHES. Podem copsar un total de quatre punxons diferents:

-A) Roseta. Està composta de tres elements: una petita roseta central, una circumferència i un cercle dentat, gairebé segur que s'utilitzava tot en un sol punxó, ja que aquesta composició la trobem idèntica en un fragment del Museo Nazionale de Roma amb la marca de M PEREN i que Porten atribueix a la fase BARGATHES (Porten 1960, pàgs. 45-46, lám. IX, núm. 56).

-B) Oves trifides amb pal vertical de separació. Sembla que eren pròpies de PERENNIVS en la fase BARGATHES, així ho trobem en el CVArr (Oxé-Comfort 1968, lám. VII, núms. 16, 17 i 18), i a Pollentia (Ettlinger 1983, lám. 31, núm. 1, lám. 30, núms. 4-6)

-C) Línia de perletes (vegeu el comentari referit a la peça núm. 87-8-27, punxó F, de l'U.E. 8).

-D) Marca de terrisser amb les lletres «./ARGATE», fent nexa entre les lletres «T» i «E» (O.C. 1.256).

Cartella tipus O.C. 56 (Oxé-Comfort 1968, lám. VIII, núm. 56).

Gl. P.: A-1-c/d.

87-13-2: Fragment de peu de calze.

Diàmetre peu: 8 cm.

Gl. P.: A-3

87-13-3: Fragment de fons de copa amb peu i marca de terrisser en cartella rectangular, amb les lletres «VMBR», amb nexa entre la «V» i la «M», corresponent al terrisser VMBRICIVS d'Arezzo (O.C. núm. 2.385, p. 539) i Lio (Lasfargues-Vertet 1976, pp. 82-83), f. G. 27?

Núm. cartella O.C.: 8.

Diàmetre peu: 3'5 cm.

Gl. P.: A-4

87-13-4: Tres fragments de pàtera pertanyents a una mateixa peça, de perfil sencer, amb decoració de rodet en la cara externa de la vora, f. G. 28.

Diàmetre vora: 18'2 cm.

Diàmetre peu: 10 cm.

Alçada: 3'7 cm.

Gl. P.: B.

87-13-5: Fragment de vora de pàtera, f. G. 36a.

Diàmetre vora: 17 cm.

Gl. P.: B

87-13-6: Fragment de vora de copa amb decoració de rodet a l'exterior, f. G. 27.

Diàmetre vora: 12 cm.

Gl. P.: A-3

87-13-7: Fragment de vora de copa amb decoració de dues bandes de rodets, a l'exterior de la vora i en la línia de la carena, f. G. 40b.

Diàmetre vora: 8 cm.

Gl. P.: A-3

87-13-8: Fragment de vora de copa, f. G. 40a.

Diàmetre vora: 8 cm.

Gl. P.: B

87-13-9: Fragment amorf de copa, carenat, amb decoració de rodets a l'exterior, f. G. 42 (no dibuixat).

Gl. P.: A-3

87-13-10: Tres fragments amorfs de copa pertanyents a una mateixa peça, carenats, f. G. 42?

Gl. P.: A-3.

87-13-11: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.

Gl. P.: A-1-b.

87-13-12: Fragment de peu de pàtera del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 10 cm.

Gl. P.: A-1-a

SigiHata de la vall del Po:

87-13-13: Fragment de vora de copa, f. propera a la Drag. 35b. És una forma força infreqüent, se'n coneixen exemplars a Magdalensberg (Schindler-Scheffenecker 1977, Vol. II, làms. 49 i 50), a Pollentia (Ettlinger 1983, p. 110, Làm. 9, núm. 237) i a Roma (Ettlinger 1983, p. 110). L'atribució al taller de la Vall del Po la podem fixar amb precisió mitjançant les marques de terrisser que han estat trobades a Magdalensberg, concretament dels terrissers NICO (O.C. núm. 1.121), A. TERENTIVS (O.C. nùms. 1932-1938), CANTABER (O.C. núm. 399) i SECVNDVS (O.C. núm. 1.720). Per tant es pot afirmar que originàriament aquesta forma fou exclusiva d'aqueix taller.

Diàmetre vora: 11 cm.

Gl. P.: A-3 / C.

SECTOR 1 U.E. 14

Pre-sigiHata:

87-14-34: Fragment de fons de pàtera amb decoració de rodets en el centre, emmarcant una palmeta de disposició radial.

Gl.: En regular estat de conservació, tendint al color vermell-oxid i marró clar, amb taques.

P.: Color ocre-beige, ben cuïta i mitjanament dura. Fractura lleugerament ondulada.

SigiHata aretina:

87-14-36: Fragment de fons de bol o copa, amb peu del 3r estadi d'evolució, i marca de cartella oblon-

ga amb les lletres «TOIeI», pertanyent a ZOILVS esclau o llibert d'ATEIVS, O.C. núm. 181.

Núm. cartella O.C.: 99.

Diàmetre peu: 6'20 cm.

Gl. P.: B.

87-14-33: Fragment de fons de pàtera, amb marca de cartella *in planta pedis* i les lletres « C. VO », pertanyent a C. VOLUSENUS, O.C. núm. 2.470. Al dessota porta les restes d'un grafit fet *post coctem*, amb les lletres: «...VID».

Núm. cartella O.C.: 162.

Gl. P.: A-1-d.

87-14-1 i 5: Fragments de vora de pàtera, f. G. 39b.

Diàmetre vora:

Gl. P.: B.

87-14-2: Fragment de vora de pàtera, f. G. 39b.

Diàmetre vora: 17'6 cm.

Gl. P.: A-1-c

87-14-3: Fragment de vora de pàtera, f. G. 39b.

Diàmetre vora: 17'8 cm.

Gl. P.: A-1-d.

87-14-4: Fragment de vora de pàtera, f. G. 39b.

Diàmetre vora: 18 cm.

Gl. P.: B.

87-14-6: Fragment de vora de pàtera amb decoració de rodets a la motllura de la vora i en la línia de la carena, f. G. 39b.

Diàmetre vora: 29 cm.

Gl. P.: A-1-c / B.

87-14-7: Fragment de vora de pàtera amb decoració de rodets a la motllura de la vora i en la línia de la carena, f. G. 39b.

Diàmetre vora: 29 cm.

Gl. P.: A-1-c / B.

87-14-8: Fragment de vora de pàtera amb decoració de rodets a la faixa central, f. G. 39b.

Diàmetre vora: 17 cm.

Gl. P.: A-1-d / B.

87-14-10: Fragment de vora de pàtera, f. G. 39a.

Gl. P.: A-3 / A-4.

87-14-11: Fragment de vora de pàtera, f. G. 39b.

Gl. P.: A-1-c.

87-14-12: Fragment de vora de pàtera, f. G. 23 (pertany a la mateixa trobada en l'U.E. 6, concretament la peça 87-6-4).

87-14-13: Fragment de vora de calze, amb decoració de rodets, f. Drag. 11 - Conspectus R. 4.2.1 (pertany a la mateixa peça que la 87-8-27).

87-14-14: Fragment de pàtera, carenat, amb decoració de rodets en la línia de la carena, f. G. 39b?

Diàmetre carena: 33 cm.

Gl. P.: A-1-c.

- 87-14-15: Fragment de vora de copa, f. G. 41b.
Diàmetre vora: 7'5 cm.
Gl. P.: A-2.
- 87-14-17: Fragment de vora de pàtera, f. G. 34.
Diàmetre vora: 17 cm.
Gl. P.: A-1-a.
- 87-14-18: Fragment de vora de pàtera, f. G. 34.
Diàmetre vora: 16 cm.
Gl. P.: A-1-b.
- 87-14-19: Fragment de vora de copa, f. G. 41b.
Gl. P.: B.
- 87-14-21: Fragment de vora de copa amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 32b.
Diàmetre vora: 12 cm.
Gl. P.: A-1-d.
- 87-14-22: Fragment de vora de copa, f. G. 41b.
Diàmetre vora: 13 cm.
Gl. P.: A-1-d.
- 87-14-24: Fragment de vora de pàtera, f. G. 30.
Gl. P.: A-1-b
- 87-14-25: Fragment de vora de copa amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 42.
Gl. P.: B.
- 87-14-26: Fragment de vora de copa, f. G. 41b.
Gl. P.: A-1-d
- 87-14-27: Fragment de vora de pàtera, f. G. 39b.
Gl. P.: A-1-c.
- 87-14-28: Fragment de vora de copa amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 42.
Gl. P.: B.
- 87-14-32: Fragment de vora de copa, f. G. 38b.
Diàmetre vora: 7'9 cm.
Gl. P.: A-1-b / c.
- 87-14-37: Fragment de fons de pàtera amb peu gruixut, pertanyent al 2n estadi d'evolució.
Diàmetre peu: 12'7 cm.
Gl. P.: A-1-c.
- 87-14-38: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.
Diàmetre peu: 10 cm.
Gl. P.: A-1-d.
- 87-14-39: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.
Diàmetre peu: 10 cm.
Gl. P.: A-2.
- 87-14-40: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.
Gl. P.: A-1-b.
- 87-14-41: Fragment de fons de pàtera amb peu del 3r estadi d'evolució (segona variant).
Diàmetre peu: 8'20 cm.
Gl. P.: A-1-a.
- 87-14-42: Fragment de fons de copa amb peu. En la cara interna del peu presenta un grafit realitzat *post coctem* representant la lletra «A» en caràcters arcaics.
Diàmetre peu: 6'3 cm.
Gl. P.: C.
- 87-14-43: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.
Diàmetre peu: 11 cm.
Gl. P.: A-2.
- 87-14-44: Fragment de fons de copa amb peu del tercer estadi d'evolució. El peu presenta una incisió horitzontal en la cara externa.
Diàmetre peu: 6'2 cm.
Gl. P.: A-3.
- 87-14-46: Fragment de fons de copa amb peu.
Diàmetre peu: 4 cm.
Gl. P.: C-2.
- 87-14-47: Fragment de vora de copa amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 38a.
Gl. P.: A-2.
- 87-14-53: Dos fragments de vora de copa, pertanyents a una mateixa peça, amb decoracions de rodets a la motllura de la vora i en la línia de la carena, f. G. 40.
Diàmetre vora: 11 cm.
Gl. P.: A-1-d.

SigilHata centre-itàlica:

- 87-14-16: Fragment de vora de copa amb decoració de rodets en la línia de la carena, f. Drag. 28.
Diàmetre vora: 8 cm.
Gl. P.: A-4-b.
- 87-14-20: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets damunt la vora volada, f. Ritt. 12a.
Diàmetre vora: 12'2 cm.
Gl. P.: C-2.
- 87-14-23: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets damunt la vora volada, f. Ritt. 12a.
Diàmetre vora: 12'1 cm.
Gl. P.: C-2.
- 87-14-54: Tres fragments de vores, pertanyents a una mateixa peça, amb decoració de rodets damunt la vora volada i una petita resta d'una voluta en relleu, f. Ritt. 12b.
Diàmetre vora: 9'5 cm.
Gl. P.: C-2.

SigilHata sud-gàlica:

- 87-14-9: Fragment de vora de pàtera, f. Drag. 18.
Diàmetre vora: 17 cm.
Gl. P.: 3/4-B-a / 2-A-a
- 87-14-30: Fragment de vora de pàtera, f. Drag. 18.
Diàmetre vora: 17 cm.
Gl. P.: 3-B-b / 1-A-a

87-14-29: Fragment de vora de copa, f. Ritt 8.

Diàmetre vora: 8'1 cm.

Gl. P.: 2-B-b / 4-A-a

87-14-45: Fragment de fons de copa amb peu. El peu fa un lleuger graó en la cara interna com el que es sol trobar en algunes peces de la f. Ritt. 8. Al centre presenta restes de la marca del terrisser en cartella oblonga i les lletres «OF ...» (?).

Gl. P.: 4-A-a / 2-B-a.

SECTOR 2 U.E. 17

SigilHata aretina:

87-17-6: Fragment de fons de pàtera amb restes de la marca de terrisser *in planta pedis* (cartella O.C.: 162), al dessota presenta grafit realitzats *post coctem*
Gl. P.: A-1-c

87-17-3: Fragment de vora de copa f. G. 42.

Diàmetre vora: 13 cm.

Gl. P.: A-1-d

SigilHata sud-gàllica:

87-17-1: Fragment de vora de copa f. Drag. 27.

Diàmetre vora: 14 cm.

Gl. P.: 3-B-b / 2-A-a.

87-17-2: Fragment de vora de copa f. Drag. 27.

Diàmetre vora: 13 cm.

Gl. P.: 3-B-b / 2-B-a.

87-17-4: Fragment de fons de pàtera amb peu, f. Drag. 18?

Diàmetre vora: 8 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 2-A-a.

87-17-5: Fragment de vora de copa f. Ritt. 8.

Gl. P.: 3-C-b / 3-B-a.

SECTOR 2 U.E. 20

SigilHata aretina:

87-20-6: Fragment de vora de bol amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 35.

Diàmetre vora : 12 cm.

Gl. P.: A-1-c

87-20-7: Fragments (dos) de vores de bol amb decoració de rodets en la cara externa, f. G. 35 Diàmetre vora : 12 cm.

Gl. P.: A-1-c

87-20-8: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets a la part alta de la vora i en la línia de la carena, f. G. 40.

Diàmetre vora: 11 cm.

Gl. P.: A-4-a

87-20-12: Fragment de fons d'una gran pàtera, amb peu del 1r estadi d'evolució, decorat a l'interior amb un cercle de rodets, de tres bandes. Al dessota presenta restes d'un grafit realitzat *post coctem*.

Diàmetre peu : 14 cm.

Gl. P.: A-1-b

Imitació d'aretina:

87-20-18: Fragment de fons de copa amb peu, amb marca de terrisser en cartella rectangular-oblonga, de doble registre i les lletres «SE...D / OCTAV», fent nexa la «A» i la «V». La lectura de la mateixa possiblement seria SE[CVN]D(VS)/OCTAV(IVS).

Diàmetre peu: 6'5 cm.

Gl.: molt perdut, color taronja-oxid, semi-brillant.

P.: molt tova, de fractura ondulada-terrosa, color taronja pàl·lid, amb diminutes partícules de mica perceptibles a cop d'ull.

87-20-22: Fragment de vora de bol, tal vegada imitant la f. G. 35.

Diàmetre vora: 15 cm.

Gl.: molt gastat, de color taronja-marró, mat.

P.: ben cuita, de fractura recta, amb petites vaquelles.

87-20-23: Fragment amorf de vas decorat a relleu. En la decoració s'hi copsa una distribució desigual de fulles vegetals estilitzades, de cep i de forma de punta de sageta.

Gl.: molt gastat, de color taronja-marró, mat.

P.: tova, color taronja clar, amb partícules de mica perceptibles a cop d'ull.

SigilHata sud-gàllica:

87-20-24/13: Diversos fragments corresponents a una pàtera de perfil sencer, f. Drag. 17b.

Diàmetre vora: 16 cm.

Diàmetre peu: 10 cm.

Alçada: 2'30 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 2-A/C-a.

87-20-1: Fragment de vora de pàtera de perfil sencer, f. Drag. 18.

Diàmetre vora: 17 cm.

Diàmetre peu: 7'40 cm.

Alçada: 4 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 2-A/C-a.

87-20-2: Fragment de vora de pàtera f. Drag. 18.

Diàmetre vora: 16 cm.

Gl. P.: 3-B-b / 2-A/C-a.

87-20-3: Fragment de vora de pàtera f. Drag. 18.

Diàmetre vora: 14 cm.

Gl. P.: 2/3-C-b / 1-A-a.

87-20-4: Fragment de vora de pàtera f. Drag. 18.

Diàmetre vora: 16 cm.

Gl. P.: 3/4-C-c / 5-A-b.

87-20-5: Fragment de vora de copa f. Drag. 27.

Diàmetre vora: 11 cm.

Gl. P.: 2-C-b / 1-C-a

87-20-9: Fragment de vora de copa amb decoració de rodeta a l'exterior, f. Drag. 24/25.

Diàmetre vora: 7 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 1-A-a

87-20-10: Fragment de vora de copa amb decoració de rodeta a l'exterior, f. Drag. 24/25.

Diàmetre vora: 11'40 cm.

Gl. P.: 3-C-b-y / 1-B-a

87-20-11: Fragment amorf pertanyent a una forma tancada tipus *lagenae*. El tros que se'n conserva correspon a la zona de separació dels motlles. Presenta decoració amb relleu representant en la franja superior un fragment d'una fulla palmada estilitzada, al seu desota una línia ondulada que s'aconsegueix mitjançant un punxó discoïdal. Per dessota de la línia de separació dels motlles, hi ha una sanefa de flors estilitzades, molt borroses, i a continuació una altra sanefa o línia ondulada. Les *lagenae* eren una producció gairebé exclusiva de la Graufesenque i molt freqüent en el terrisser Sabinus.

Gl. P.: 3/4-C-c / 1-B-a

87-20-14: Fragment de fons de pàtera amb peu f. Drag. 18.

Diàmetre peu: 8'7 cm.

Gl. P.: 2/3-C-b / 1-A-a.

87-20-15: Fragment de fons de copa amb peu f. Drag. 24/25. Al centre del fons s'hi copsen restes de la cartella de la marca del terrisser.

Diàmetre peu: 3'20 cm.

Gl. P.: 3-C-c / 2-A-a

87-20-16: Fragment de fons de peu pertanyent a la forma hemisfèrica Drag. 37. A la part interna del peu presenta la resta d'un grafit realitzat *post coctem*.

Diàmetre peu: 8 cm.

Gl. P.: 3-B-a-y / 2-C-a

87-20-17: Fragment de fons de copa amb peu f. Drag. 24/25 (?).

Diàmetre peu: 6 cm.

Gl. P.: 2/3-C-c / 2-B-a

SECTOR 2 U.E. 25

SigilHata aretina:

87-25-1: Tres fragments de vora de pàtera pertanyents a una mateixa peça, s'hi copsen diversos forats fets amb el trepant, fet que indica un intent de reparació d'aquesta peça en època antiga. Es tracta d'una forma familiar a les formes 6 de G., derivada de la campaniana, més propera a les formes trobades a Magdalensberg (Schindler-Scheffenegger 1977, Lám. 4,

núms. 9-11, Lám. 5, núm. 6, Lám. 18, núm. 6, Lám. 25, núm. 1) i a Pollentia (Ettlinger 1983, Lám. 1, núm. 25, p. 94).

Diàmetre vora: 41 cm.

Gl. P.: A-1-a.

87-25-2: Fragment de vora de copa, f. G. 13.

Diàmetre vora: 12 cm.

Gl. P.: A-3.

87-25-5: Fragment de vora de copa, amb decoració de dues bandes de rodets a l'exterior de la vora i en la línia de la carena, f. G. 27.

Diàmetre vora: 12 cm.

Gl. P.: A-2.

SigilHata centre itàlica:

87-25-3: Fragment de fons de copa amb peu, f. G. 41, amb marca de terrisser en cartella circular, amb les lletres «.../ELI/...», corresponent al terrisser FELIX, de Roma (O.C. núm. 277, p. 108, en què no s'aclearix la seva pertinença a SEX(TVS) AVILLIVS, i núm. 685, p. 195-196), també podria correspondre, encara que amb molt poques probabilitats a FELICIO.F(ECIT), de Roma (O.C. núm. 683, p. 195).

Núm. cartella O.C.: 132.

Diàmetre peu: 5 cm.

Gl. P.: A-3.

SigilHata tardo-itàlica:

87-25-4: Fragment de fons de copa, f. Drag. 22/23, amb marca de terrisser en cartella *in planta pedis*, amb les lletres «SEX.M.F», corresponent a SEXTVS MVRRIVS FESTVS, de Luna (O.C. núm. 1.054, p. 275 i ss.) Núm. cartella O.C.: 162.

Diàmetre peu: 8'5 cm.

Gl. P.: A-3 / C-2.

SigilHata sud-gàlica:

87-25-6: Fragment de fons de copa amb peu, amb marca de terrisser en cartella oblonga i les lletres «OFM», que Oswald atribueix a MODESTVS o a MOMMONIS (Oswald 1931), la «F» està escrita en la característica forma arcaica « $\bar{f}$ ». El peu presenta el solc extern, característic en les copes antigues de la Sud-Gàlica.

Diàmetre peu:

Gl. P.: 2/3-B-c-y / 2-A-a.

87-25-7: Fragment de copa de perfil sencer, f. Ritt. 9, amb restes de la marca de terrisser en cartella oblonga i les lletres «...VALE», tal vegada pertanyent al terrisser AVEVALE (?).

Diàmetre vora: 7'5 cm.

Diàmetre peu: 3'5 cm.

Alçada: 4'2 cm.

Gl. P.: 3-C-b-y / 3-B-a.

87-25-8: Fragment de fons de copa amb peu, f. Ritt. 9, amb marca de terrisser en cartella oblonga i les lletres «QVINTANIM», formant nexa la «N» amb la «T» i la «l» amb la «M», interpretable com QVINTANVS (SVA) M(ANV FECIT). El terrisser QVINTANVS, va treballar a la Graufesenque durant l'època de Claudi a Neró (Oswald 1931, p. 256).

Diàmetre peu: 5 cm.

Gl. P.: 2/3-C-b / 3-A-a.

87-25-9: Fragment de vora de bol, f. Drag. 29B, amb decoració de rodets a l'exterior de la vora i al dessota l'inici del fris superior, en el qual s'hi copsa una línia de perletes de disposició horitzontal que envoltava la peça i immediatament sota d'ella un fragment de motiu vegetal estilitzat.

Diàmetre vora: 18 cm.

Gl. P.: 3-B-b-y / 1-A-a.

87-25-10: Fragment amorf, pertanyent al fris superior d'una peça de la f. Drag. 29; s'hi copsa la decoració consistent en una sanefa de fulles bifoliades (comparables amb les d'Hermet 1934, vol. II, lám. 13-B, núm. 9), obertes en direcció a l'esquerra, i amb línies de perletes a dalt i a baix.

Gl. P.: 3-C-c / 2-B-a.

87-25-11: Fragment de vora de bol, f. Drag. 29B, el fris superior amb decoració adherent, a base de fistons vegetals estilitzats i reomplerts per una voluta rematada per una petita roseta. El fris inferior una sanefa de fulles palmades encadenades i al seu dessota *tortillons* de disposició vertical. Composa la decoració un total de nou punxons:

A) - Fístol vegetal estilitzat, semblant a un que publica Hermet (Hermet 1934, vol. II, lám. 31, núm. 14).

B) - Voluta vers l'esquerra, amb una roseta en l'extrem final (Hermet 1934, vol. II, lám. 17, núm. 19-a).

B-1) Voluta vers la dreta (no separada en el detall), amb una roseta en l'extrem final (Hermet 1934, vol. II, lám. 17, núm. 19-b).

C) - Fulla palmada, formant una sanefa en la part alta del fris inferior (Hermet 1934, vol. II, lám. 6, núm. 4).

D) - *Diclytra*, col·locada en el remat de l'element de separació dels fistons o *iugum* (Hermet 1934, vol. II, lám. 12, núm. 36).

E) - *Tortillon*; només es conserva el fragment de l'extrem superior de la franja de *tortillons* que, col·locats en paral·lel, cobrien la segona faixa decorativa del fris inferior, comparable amb els exemples que ens ofereix Hermet (Hermet 1934, vol. II, lám. 16, núms. 26 a 44).

F) - Roseta dentada amb un punt al centre, serveix de remat a les volutes (B i B-1), semblant a les que publica Hermet (Hermet 1934, lám. 15, núms. 5-6).

Diàmetre de la vora: 21 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 2-A-a.

87-25-25: Fragment (no dibuixat) pertanyent a la mateixa peça que va ser trobada a l'excavació d'aquesta mateixa estança l'any 1970 (Clariana 1990, pàg. 75 i 106, peça núm. 257), motiu pel qual ens adrecem a aquella excavació per a més detalls relatius a l'estudi de la peça.

87-25-27: Bol de perfil sencer, forma Drag. 29B. El fris superior presenta una garlanda *tri-papavéracées*, composta per *pavots* i rosetes, semblant a una que publica Hermet (Hermet 1934, vol. II, lám. 46, núm. 10). En el fris inferior hi ha dues sanefes, la primera formada per fulles llancejades en posició vertical, i la segona a base de fulles tri-foliades. A l'interior del vas hi ha la marca del terrisser «CELADI.MAN», la «N» final està impresa en posició retrògrada, la paraula «MAN» és indicativa de la frase *SUA MANV FECIT*, per tant, la lectura seria «CELADVS SVA MANV FECIT». Knorr data la producció decorada de CELADVS en temps de Claudi-Neró (Knorr 1952, lám. 15 i 16). Composa la decoració del vas un total de sis punxons:

A) - *Pavot* trifoliat, similar al d'Hermet (Hermet 1934, vol. II, lám. 13, núm. 26). Un fris semblant al que ens ocupa, a base de *pavots* de tres i una roseta cobrint els interespais, el trobem en una f. Drag. 29 amb la marca d'AQVITANVS (Knorr 1952, lám. 5).

B) - Fulla trifoliada (no inclosa en la classificació d'Hermet 1934). Un fris inferior de f. Drag. 29 amb una composició igual a la que ens ocupa (de fulles llancejades i fulles trifoliades) el trobem en una peça signada per MODESTVS, datada en el període claudineronià (Knorr 1952, lám. 43, «E»).

C) - Fulla llancejada. Fulles d'aquest tipus les trobem en peces signades per ALBVS (Knorr 1952, lám. 80, «D») i per MODESTVS (Knorr 1952, lám. 43, «E»). Semblant a la núm. 2 d'Hermet (Hermet 1934, lám. 13-A, núm. 2).

D) - Roseta. Semblant a la núm. 4 d'Hermet (Hermet 1934, lám. 15, núm. 4).

E) - Línia de perletes. S'obtenia mitjançant un punxó discoïdal.

F) - Línia ondulada. A l'igual que l'anterior, també s'obtenia amb un punxó discoïdal.

Diàmetre de la vora: 19'80 cm.

Diàmetre del peu: 7'50 cm.

Alçada: 8'10 cm.

Gl. P.: 3/4-C-b / 2-A-a

SECTOR 2 U.E. 26

Sigilata aretina:

87-26-1: Fragment de vora de copa, amb decoració d'un relleu aplicat representant un gos en cursa vers l'esquerra, f. G. 38b.

Aquest motiu decoratiu es atribuïble al terrisser L. GELLIVS (Ohlenroth 1934 - 1935, Abb. I, núm. 8;

Stenico 1954, Lám. XIV, núm. 65; Porten 1966, p. 81-82, núm. 133 i Lám. XXXII; Schindler-Scheffenecker 1977, Vol. II, Lám. 86, núm. 8-b, 9, 10, 17, Lám. 67, núm. 14, Lám. 83, núm. 6 i lám. 85, núm. 62; Ettliger 1983, Lám. 17, núm. 343, p. 117).

Diàmetre vora: 11 cm.

Gl. P.: B / C-1.

87-26-3: Dos fragments de vora de pàtera pertanyents a una mateixa peça, f. G. 39a.

Diàmetre vora: 31 cm.

Gl. P.: A-1-d.

87-26-4: Fragment de vora de pàtera, s'hi copsa un fragment d'una voluta aplicada en relleu, f. G. 39b.

Gl. P.: A-1-c.

87-26-5: Fragment de fons de pàtera amb peu del 2n estadi d'evolució.

Diàmetre peu: 9 cm.

Gl. P.: A-1-d.

87-26-8: Fragment de vora de copa, f. G. 35a.

Gl. P.: B.

Centre-itàlica:

87-26-2: Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets a l'exterior just en la línia de la carena, f. Drag. 28.

Diàmetre vora: 8'3 cm.

Gl. P.: C - 2.

Imitació aretina:

Dos fragments amorfs (no dibuixats).

Sigil·lata sud-gàlica:

87-26-6: Fragment de vora de pàtera f. Drag. 18.

Diàmetre vora: 14'6 cm.

Gl. P.: 2/3-B-b-y / 1-B-a.

87-26-7: Fragment de vora de copa amb decoració de rodets a l'exterior de la vora, f. Drag. 24/25.

Gl. P.: 2-C-b / 2-A-a.

87-26-9: Fragment de vora de copa, f. Ritt. 8.

Gl. P.: 3-B-b / 1-A-a.

87-26-10: Fragment de fons de pàtera, f. Drag. 15/17, amb marca de terrisser en cartella oblonga i les lletres «OFLICAM», en què les lletres «A» i «M» formen nexes, la lectura correcta seria OF(icina) LIC(invs) (sua) MA(nu fecit). Cal destacar que la posició de la «A» i la «M» es troben en ordre invertit. Correspondria al terrisser LICINVS de la Graufesenque, datable vers el període Claudi-Neró (Oswald 1931, p. 163), encara que cal destacar que Oswald no dona cap exemple en aquesta forma.

Diàmetre peu: 8 cm.

Gl. P.: 3-C-b / 2-B/C-a.

87-26-11: Fragment de fons de pàtera amb peu. El peu és semblant als del 3r estadi d'evolució, segona variant, de la sigil·lata aretina.

Gl. P.: 2-C-b / 2-B/C-a.

87-26-12: Fragment de fons de pàtera amb peu.

Diàmetre peu: 9 cm.

Gl. P.: 3-C-c / 1-B/C-a.

87-26-13: Fragment de fons de copa amb peu, f. Ritt. 8 (?).

Gl. P.: 2-B-b-y / 3-B-a.

SECTOR 2 U.E. 29

Sigil·lata aretina:

87-29-1: Dos fragments de vora de copa, pertanyents a una mateixa peça f. G. 35, amb decoració de rodets a l'exterior.

Diàmetre vora: 12'50 cm.

87-29-2: Dos fragments de vora de pàtera pertanyents a una mateixa peça, f. G. 30.

Diàmetre vora: 14 cm.

Gl. P.: B.

Imitació aretina:

87-29-3/4: Copa de perfil sencer, imitant de forma llunyana les f. G.

13 i 16. Al dessota del peu presenta restes d'un grafit realitzat *post coctem* amb la inscripció «...FE-LIX».

Diàmetre vora: 12'50 cm.

Diàmetre peu: 6 cm.

Alçada: 6'30 cm.

Gl.: En regular estat de conservació, de color vermell oxidat, semi-brillant.

P.: Ataronjada, esponjosa, de fractura terrosa i s'hi copsen diminutes partícules de mica a cop d'ull.

87-29-5: Fragment de vora de copa, imitant, també, les f. G. 13 i 16.

Diàmetre vora: 14 cm.

Gl. P.: igual que la peça anterior.

Notes

1) - Com a exemple d'ús d'aquest codi, un fragment o una peça amb un *glanztonfilm* que descriuríem com de color vermell-marró, sense lluentor o mat i de bona conservació, amb el codi quedaria abreujat de la següent manera: Gl.: 3-C-b; i pel que fa a l'argila, en una peça de pasta de color rosat clar, amb l'argila ben depurada i de fractura lleugerament ondulada i ben cuita, quedaria abreujada: P.: 1-A-a.

2) - Abreviatures:

Drag.: Dragendorf

Drag.-W.: Dragendorff-Watzinger

F./f.: forma

G.: Goudineau, tipologia 1968

Gl.: *Glanztonfilm*

O.C.: Oxé-Comfort 1968

P.: pasta o argila
Rift.: Ritterling
U.E.: Unitat estratigràfica

3) - La cronologia i coincidència de les Unitats Estratigràfiques de 1987 (amb presència de Terra Sigillata d'època imperial), amb les que s'exhumaren en l'excavació de Francesc Gusi en el 1970, aproximadament, podria ser aquesta:

Sector 1:

U.E. 10 Claudi-Neró (= Gusi, estrat I)

U.E. 6 Claudi-Neró (= Gusi, estrat II)

U.E. 8 Claudi-Neró

U.E. 14 Claudi-Neró (= Gusi, estrat III)

U.E. 13 Tiberi-Claudi (= Gusi, paviments)

Sector 2:

U.E. 7 format en època moderna

U.E. 25 Claudi-Neró

U.E. 17 = 20 Claudi-Neró

U.E. 26 = 29 Claudi-Neró

4) - El problema que sovint plantegen aquestes produccions, a les nostres contrades, és el de saber si es tracta, realment, de productes originaris de la zona oriental del Mediterrani, o bé d'imitacions de difusió local que responen a la descripció morfològica quant a vernissos, pastes i formes (en aquest sentit, seria de gran utilitat el poder comptar amb anàlisis químiques de la composició de les argiles). La qüestió de moment està per resoldre. De totes maneres, els estudis de Hayes 1985 (pàgs. 1-47), Beltrán 1990 (pàgs. 282 i ss.), i la nota de C. M. Wells (dins *Conspectus* 1990, pàg. 4), poden donar llum en la solució del problema.

Bibliografia

«A propos des céramiques de Conimbriga». Table ronde tenue à Conimbriga (Portugal les 25-26-27 Mars 1975. (Extrait de *Conimbriga*, XIV, 1975) Publications du Centre Pierre Paris, (E.R.A. 522) num. 2. Université de Bordeaux III, Paris, 1976.

ALEXANDER, Christine: «The Metropolitan Museum of Art, New-York, Fasc. 1: Arretine reliefware». *Corpus Vasorum Antiquorum: U.S.A. 9*. Cambridge Mass, 1943.

ATKINSON, Donald: «A hoard of samian ware from Pompeii». Dins *Journal of Roman Studies* num. IV. London, 1914.

AUTORS DIVERSOS: «Atlante delle forme ceramiche II». Roma, 1985.

BELTRAN LLORIS, Miguel: «Cerámica romana. Tipología y clasificación». Zaragoza, 1978.

BELTRAN LLORIS, Miguel: «Introducción a la Terra Sigillata Itálica de Celsa». Dins «I Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. Homenatge a Josep Estrada i Garriga». Granollers, 1987.

BELTRAN LLORIS, Miguel: «Guia de la cerámica romana». Zaragoza, 1990.

CLARIANA ROIG, Joan-Francesc: «Sondatge estratigràfic a la vila romana de Can Majoral (Mataró)». Dins *Laietania* 1. Mataró, 1981.

CLARIANA ROIG, Joan-Francesc: «La Terra Sigillata». A «Can Xammar (Mataró. El Maresme). Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970». Dins *Laietania* 5. Mataró, 1990.

CLARIANA ROIG, Joan-Francesc: «Nota sobre la T.S. Tardo-itàlica de Torre Llauder (Mataró)». Dins *Bé. Colloqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà, 1990. (= Clariana 1990-B).

CLARIANA ROIG, Joan-Francesc: «Un interessant lot de terra

sigillata tardo-itàlica procedent de Torre Llauder (Mataró)». Dins *Laietania* 6. Mataró, 1991.

COMFORT, Howard: «Sigillata from the ships at lake Nemi». Dins *Rei Cretariae Romanae Fautores*. Acta II, 1959.

COMFORT, Howard: «Late Ateius signatures». Dins *Rei Cretariae Romanae Fautores*. Acta IV, 1962.

CHASE, George: «The Loeb Collection of Arretine Pottery». Catalogued with introduction and descriptive notes. New York, 1908.

CHASE, George: «Catalogue of Arretine Pottery». Museum of Fine Arts, Boston. Boston and New York/Houghton Mifflin Company/The Riverside Press. Cambridge, 1916.

DRAGENDORFF, Hans: «Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik». Dins *Bonner Jahrbücher* num. XCVI. 1895. (Traducció francesa sota el nom de: «La Sigillée», trad. per R.C. Gangloff. Dins «Revue Archeologique Sites», Hors de Serie num. 7 Avignon, 1981. R. 1984).

DRAGENDORFF, Hans i WATZINGER, Carl: «Arretinische Reliefkeramik mit Beschreibung der Sammlung in Tübingen». Reutlingen, 1948.

ETTLINGER, Elisabeth: «Vorbemerkungen zu einer Diskussion des Ateius-Problems». Dins *Rei Cretariae Romanae Fautores*. Acta IV, 1962.

ETTLINGER, Elisabeth: «The Terra Sigillata of the excavation at Sa Portella, Alcudia, Mallorca». Dins «Pollentia. Estudio de los materiales, I. Sa Portella. Excavaciones 1957-1963», Mallorca, 1983.

ETTLINGER, Elisabeth: «How was Arretina Ware sold?». Dins *Rei Cretariae Romanae Fautores*. Acta XXV/XXVI, 1984.

ETTLINGER, Elisabeth «et alii»: «Conspectus formarum Terra Sigillatae italico modo confectae». Col. «Materialien zur römisch-germanischen Keramik», heft 10. Bonn, 1990. (= *Conspectus*)

FERNANDEZ, Jordi H; GRANADOS, José O; i GONZALEZ VILLAESCUSA, Ricardo: «Marcas de Terra Sigillata del Museo Arqueológico de Ibiza». Ibiza, 1992.

FEUGERE, Michel; PONCET, Jean; VAGINAY, Michel: «Céramiques ornées d'époque Tibère-Claude trouvées à Roanne (Loire)». Dins *Figlina* 2. Lyon, 1977.

GARCIA, J.; MIRO, J.; i PUJOL, J.: «La porta meridional del poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)». Dins *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica 1990. Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric Ple (segles IV-III a.C.)*. Manresa (Centre d'Estudis del Bages-Societat Catalana d'Arqueologia), 1991.

GOUDINEAU, Christian: «La ceramique aretine lisse». *Mélanges d'Archeologie d'Histoire, Suppléments* 6. Paris (Ecole Française de Rome), 1968.

GOUDINEAU, Christian: «La céramique dans l'économie de la Gaule». Dins *Les Dossiers de l'Archeologie* 6: Dijon, 1974.

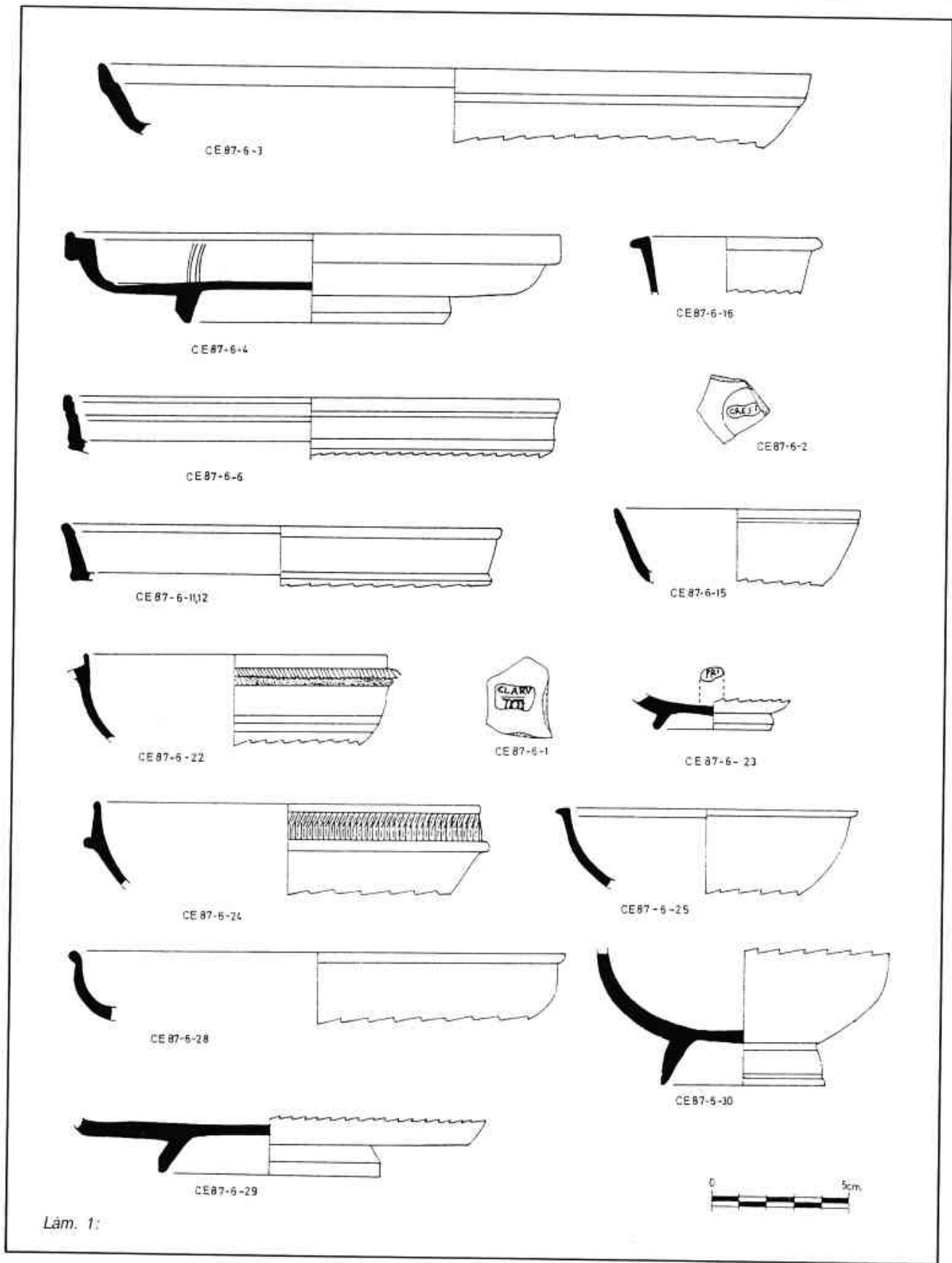
GOUDINEAU, Christian: «La céramique aretine». Dins *Céramiques hellénistiques et romaines*. Col. *Annales Littéraires de Besançon* 242. Besançon, 1980.

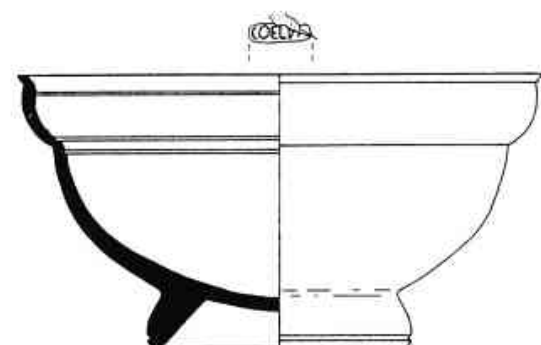
HERMET, Frédéric: «La Grautesenque (Condatomago)». Paris, 1934.

KNORR, Robert: «Topfer und Fabriken Verzierter Terra Sigillata des Ersten Jahrhunderts». Stuttgart, 1919.

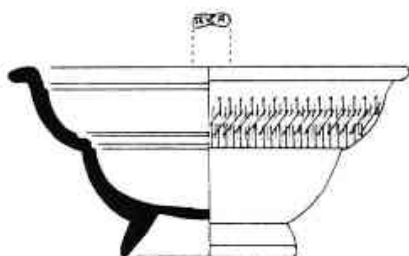
KNORR, Robert: «Terra-Sigillata-Gefässe des Ersten Jahrhunderts mit Töpfernamen». Stuttgart, 1952.

- LASFARGUES, André i Jacques i VERTET, Hugues: «Les estampilles sur sigillée lisse de l'atelier augustéen de la Muette à Lyon». Dins *Figlina* 1. Lyon, 1976.
- MAETZKE, Guglielmo: «Notizie sulla esplorazione della fornace di CN ATEIVS in Arezzo». Dins *Rei Cretariae Romanae Fautores. Acta* II, 1959.
- MARTIN, Thierry; GARNIER, Jean-François: «Céramique arétine et sigillée sud-gauloise précoce d'Excisum à Villeneuve-sur Lot (Lot-et-Garonne)». Dins *Figlina* 2. Lyon, 1977.
- MEZQUIRIZ DE CATALAN, M. Angeles: «Terra sigillata hispánica». The William L. Bryant Foundation. Valencia, 1961.
- MOUTINHO DE ALARCAO, Adilia: «I - Les sigillées italiques». Dins *Fouilles de Conimbriga IV: Les sigillées*. Paris, 1975.
- NIETO, Francisco-Javier: «Culip IV. Consideraciones sobre la comercialización de la Terra Sigillata de la Graufesenque». Dins «*l jornada internacional d'arqueologia romana. Homentatge a Josep Estrada i Garriga*». Granollers, 1987.
- OHLENROTH, L.: «Italische Sigillata mit Auflagen aus Rötien und dem römischen Germanien». *Bericht der Rom.-Germ. Kommission* 24-25, 1934-1935.
- OSWALD, Felix: «Index of Potters' stamps on terra sigillata «samian ware»». Margidunum (East Bridgford, Notts.), 1931.
- OSWALD, Felix; PRYCE, T. Davies: «An introduction to the study of terra sigillata». London, 1920.
- OXE, August: «Terra sigillata aus dem Kerameikos». A *Mitteilungen aus dem Kerameikos* III. Dins *Athenische Mitteilungen* LII, 1927.
- OXE, August: «Arretinische Reliefgefässe vom Rhein». *Materialien zur Römisch-Germanischen Keramik*, Heft 5. Frankfurt, 1933.
- OXE, August: «Frühgallische Reliefgefässe vom Rhein». *Materialien zur Römisch-Germ. K.* Heft 6. Frankfurt, 1934.
- OXE, August i COMFORT, Howard: «*Corpus Vasorum Arretinorum*». Bonn, 1968.
- PALLARES, Francisca: «La nave romana di Spargi. Relazione preliminare della campagna 1977-1980». Dins *Rivista di studi Liguri* anno XLV num. 1-4. Bordighera, 1979.
- PALLARES, Francisca: «Vasi firmati e vasi attribuiti nella Terra Sigillata Aretina decorata». Dins *Rivista di studi Liguri* anno XXIX num. 1-4. Bordighera, 1963.
- PINCON, M.; MEILLE, E.; VICHY, M.; GARMIER, J.: «Recherches sur les céramiques d'Ateius». Dins *Rei Cretariae Romanae Fautores. Acta* XIV/XV, 1972-1973.
- PICON, Maurice: «Céramique antique et détermination des provenances». Dins *Les dossiers de l'archéologie* 9. Dijon, 1975.
- PORTEN PALANGE, Francesca Paola: «La ceramica arretina a rilievo nell'antiquarium del Museo Nazionale in Roma». Firenze, 1966.
- PUJOL DEL HORNO, Jaume: «Pre-sigillata». A «*El dipòsit del sector occidental del poblal ibèric de Burniac (Cabrera de Mar. El Maresme)*». Dins *Laietania* 4. Mataró, 1988.
- RIBAS BERTRAN, Maria: «Els orígens de Mataró». Mataró, 1964.
- RIBERA LACOMBA, Albert: «Marcas de Terra Sigillata del Tossal de Manises (Alicante)». *Lycetvm* VII-VIII. Alicante, 1988-1989.
- RICCIONI, Giuliana: «*Problemi di archeologia gallo-romana I. La terra sigillata della Gallia meridionale*». Cooperativa Libreria Universitaria Editrice. Bologna, 1977.
- SANMARTI GREGO, Enrique: «Nota acerca de una imitación de la sigillata aretina detectada en Emporion». Dins *Ampurias* 36-37. Barcelona, 1974-1975.
- SCHINDLER, Maria; SCHFFENEGGER, Susanne: «Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg». Klagenfurt, 1977.
- SCHNURBEIN, Siegmund von: «Die unverzierte Terra Sigillata aus Haltern (mit einem Beitrag von J. Lasfargues und M. Picon)». Münster Westfalen, 1982.
- STENICO, Arturo: «Matrici a placca per applicazioni di vasi arretini del Museo Civico di Arezzo». Dins *Archeologia Classica* 6. Roma, 1954.
- STENICO, Arturo: «La ceramica Arretina - I». Museo Archeologico di Arezzo, Rasinius I. Milano-Varese, 1960.
- TARRATS, Francesc: «Ceràmica pre-sigillada, pre-aretina i pseudosigillada depositada en el Museu Municipal de Badalona». Dins *Amistat* 68. Badalona, 1975.
- WALTERS, H. B.: «*Catalogue of the Roman pottery in the Department of Antiquities, British Museum*». London, 1908.

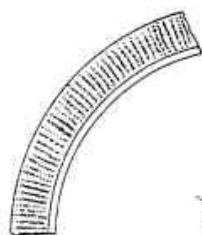
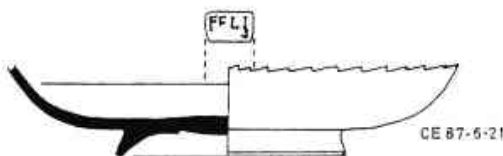
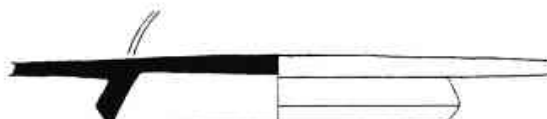
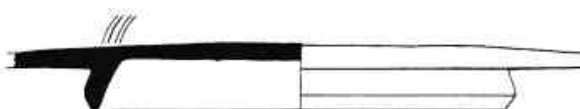
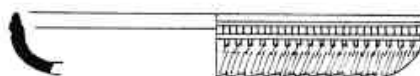

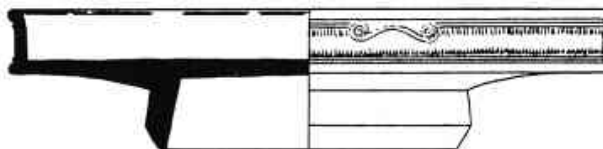
CE 87-6-33

CE 87-6-17

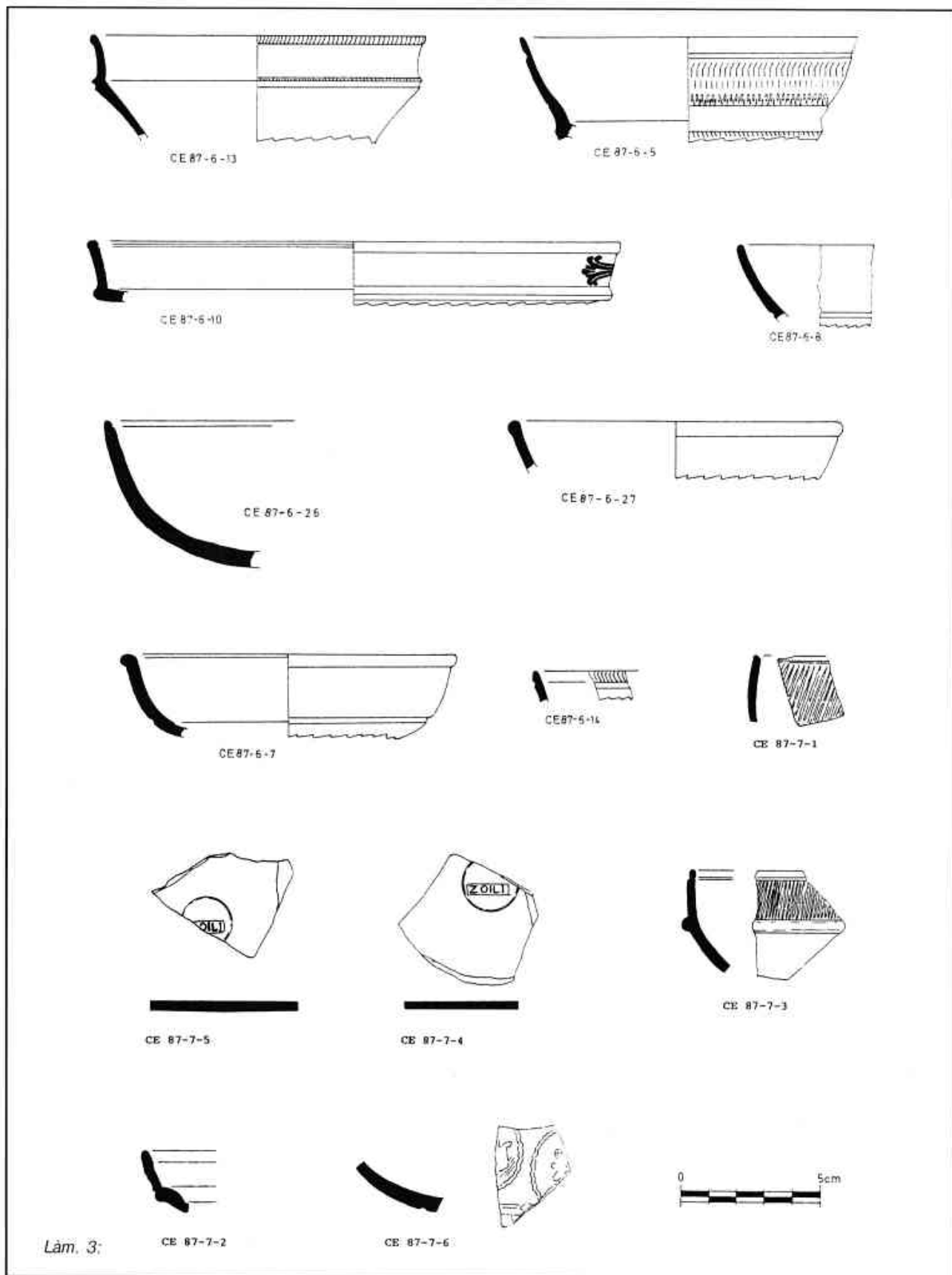
CE 87-6-32

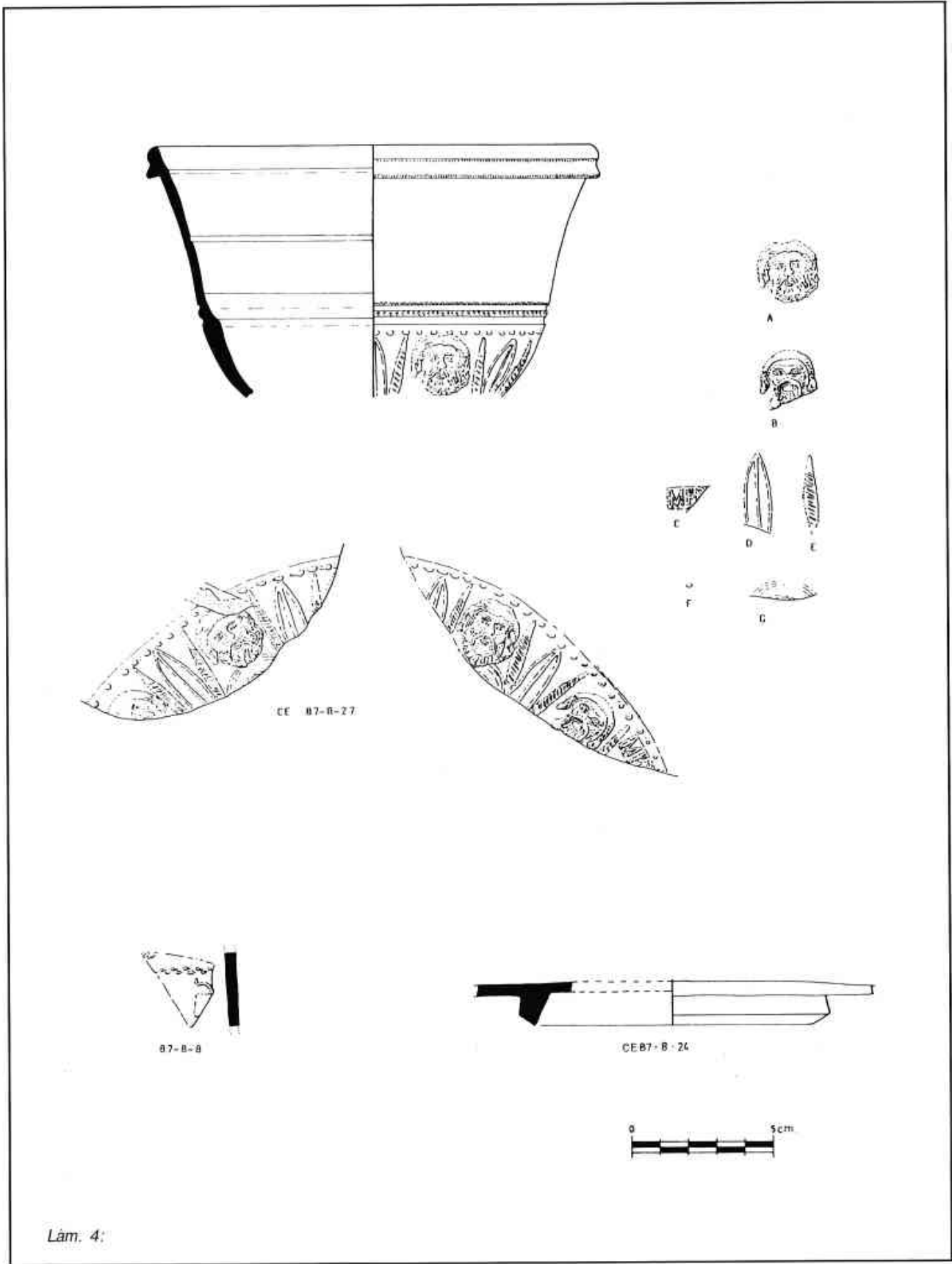
CE 87-6-42

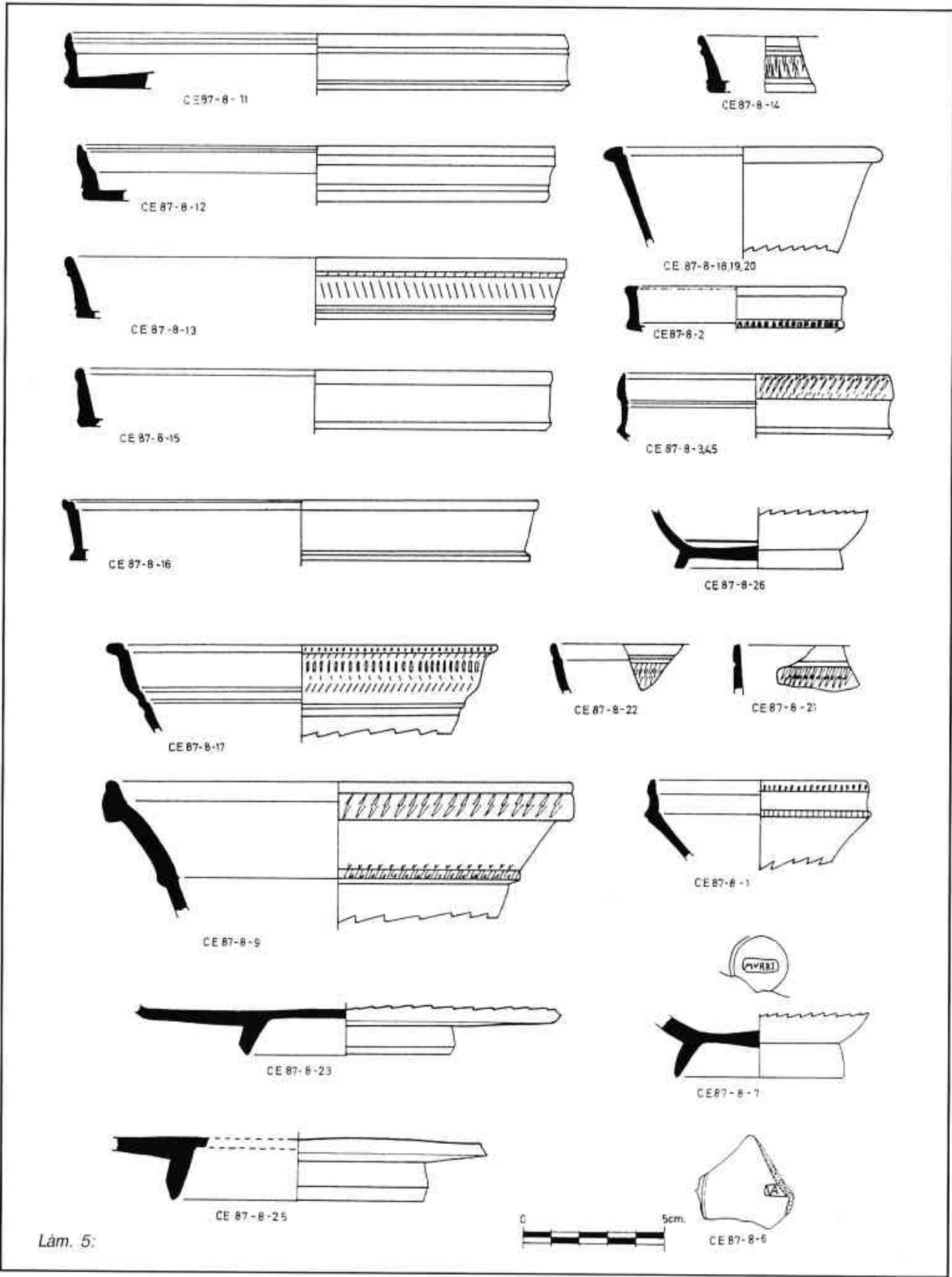
Lám. 2:

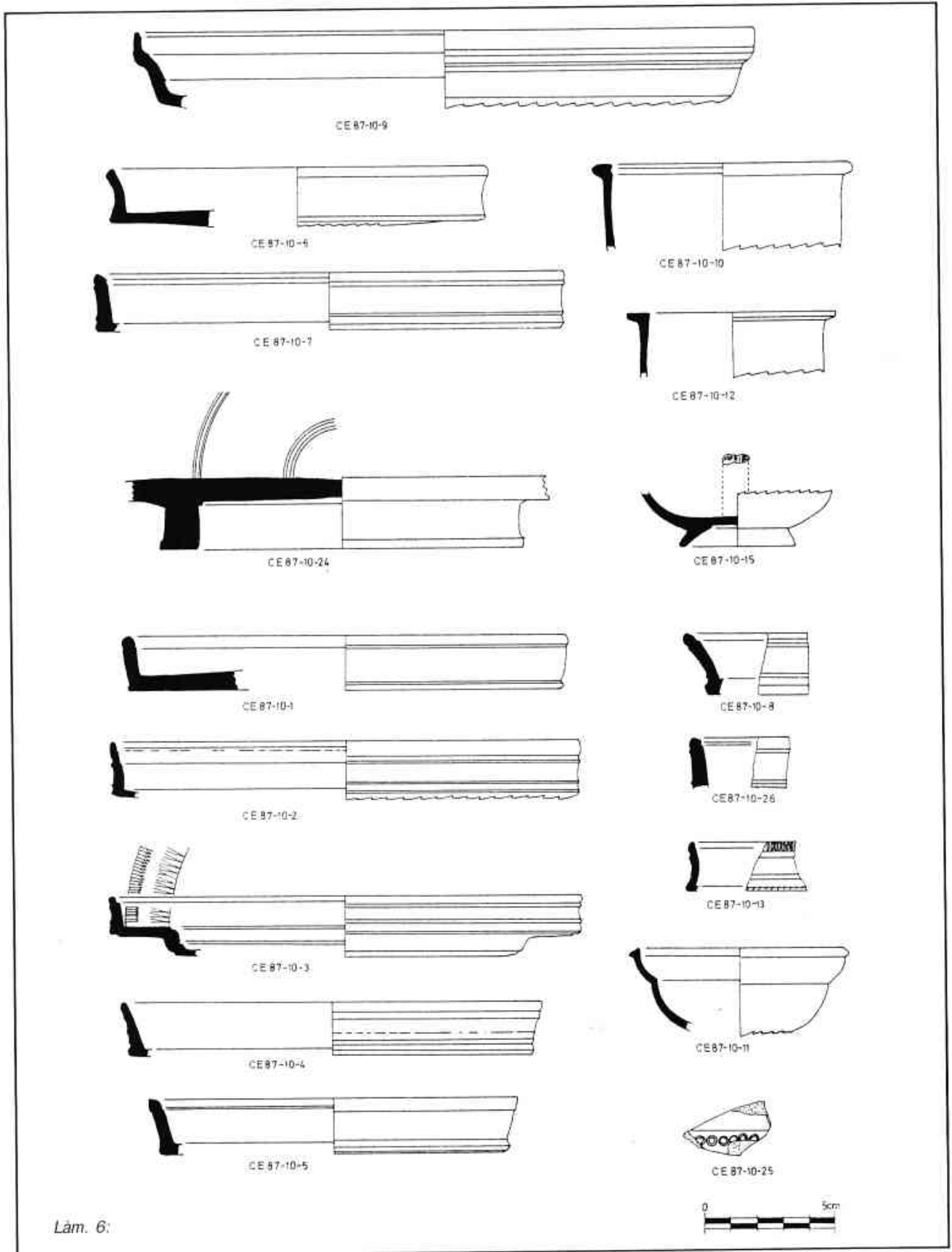

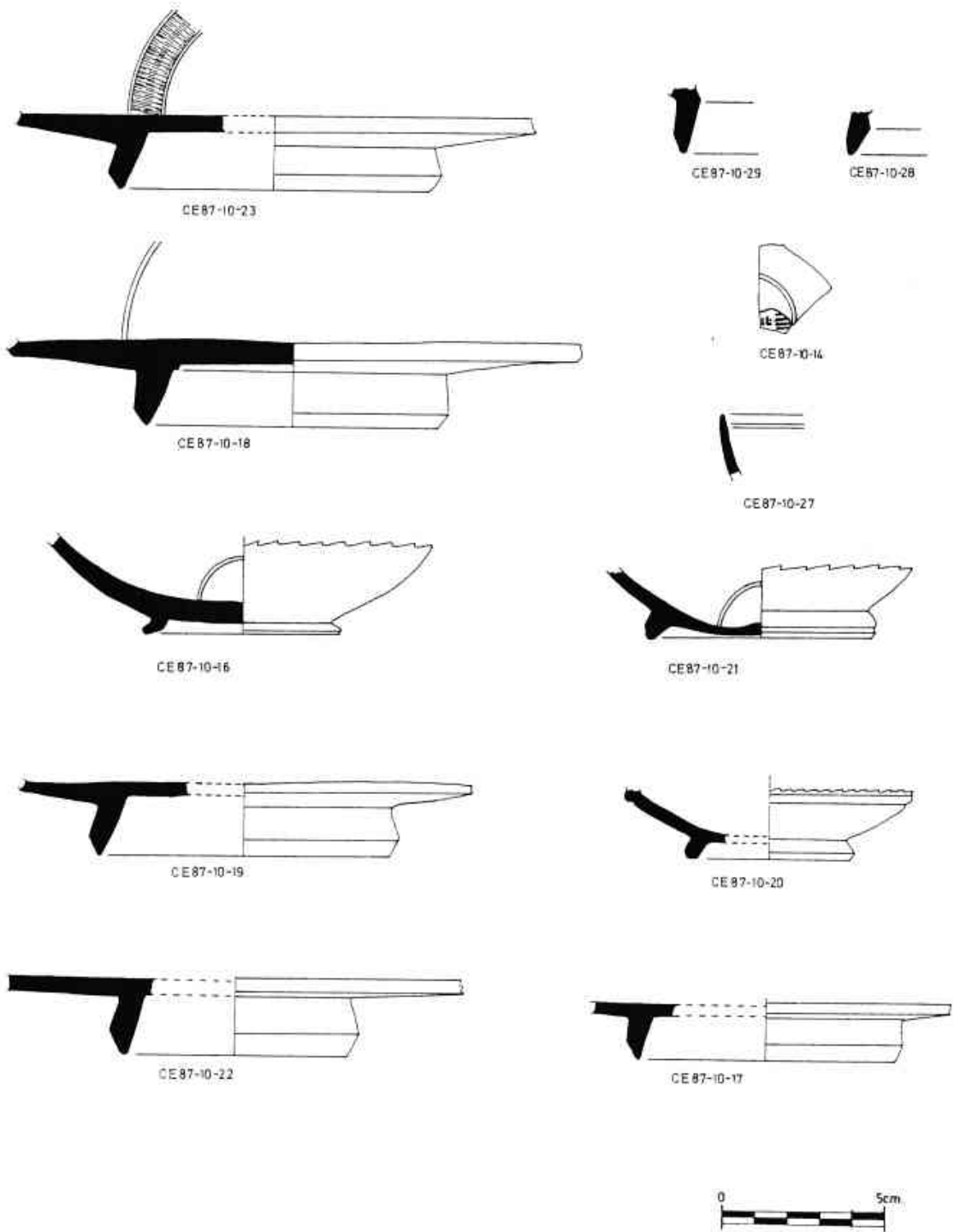

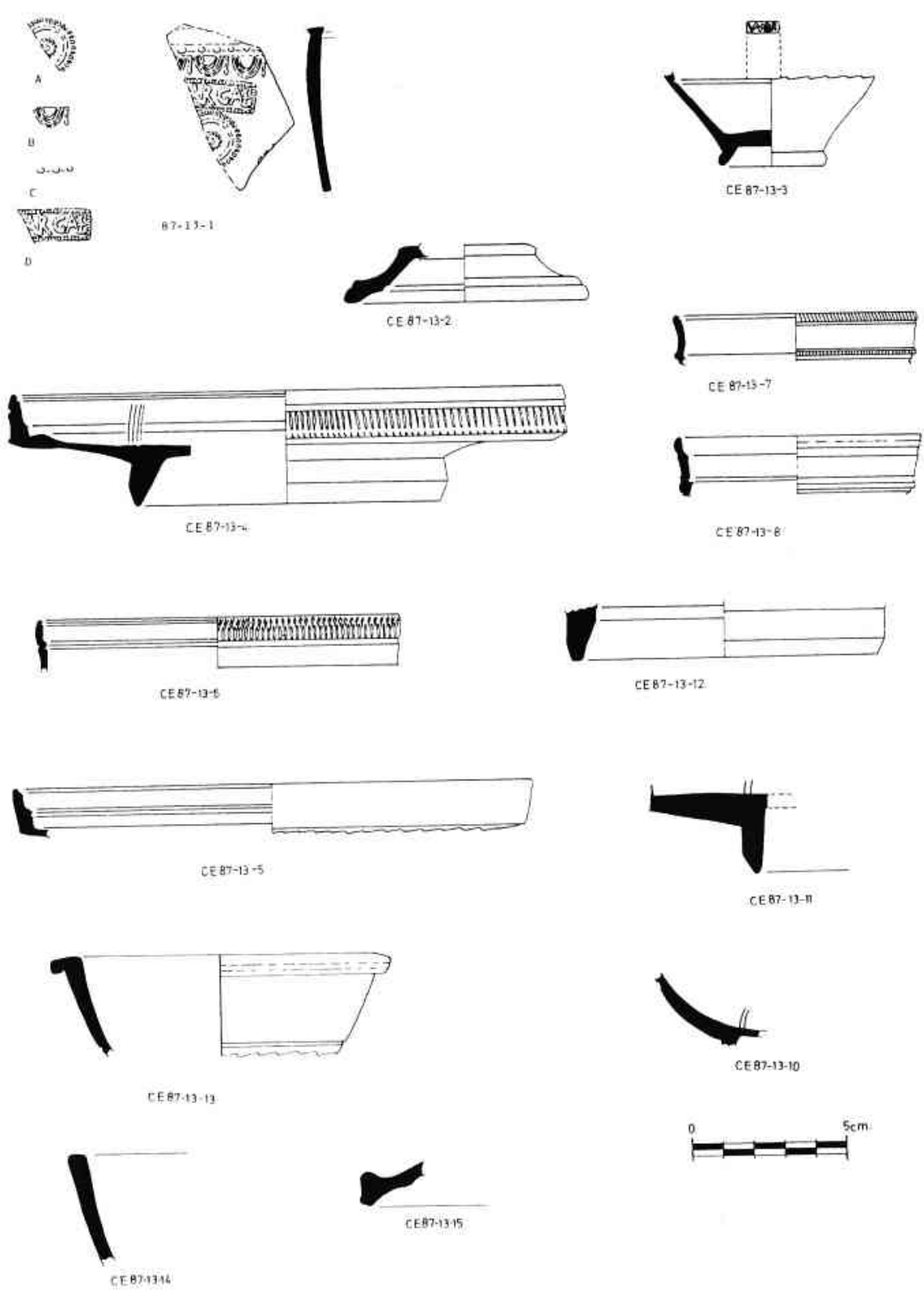
Lám. 4:

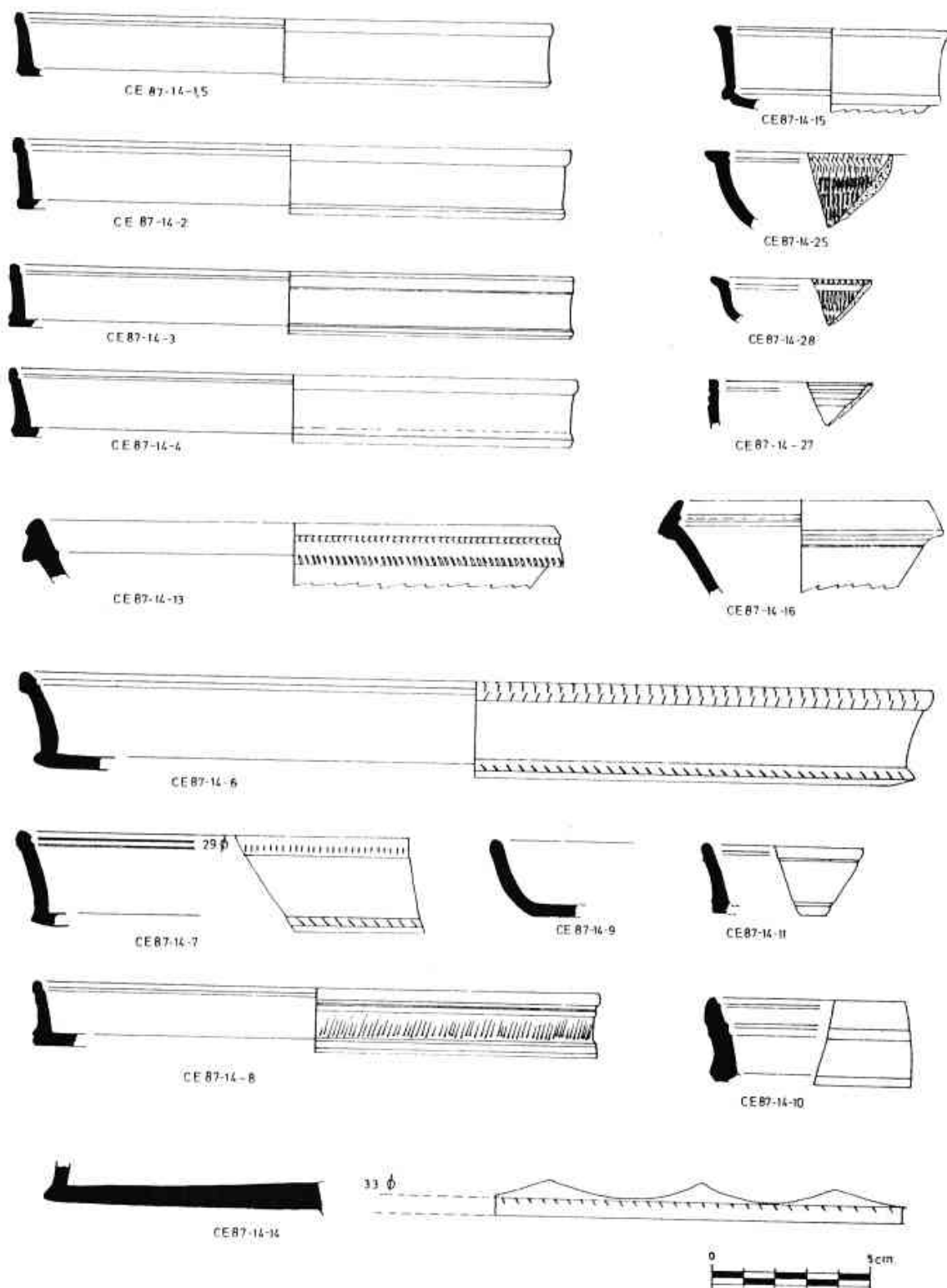

Lám. 7:

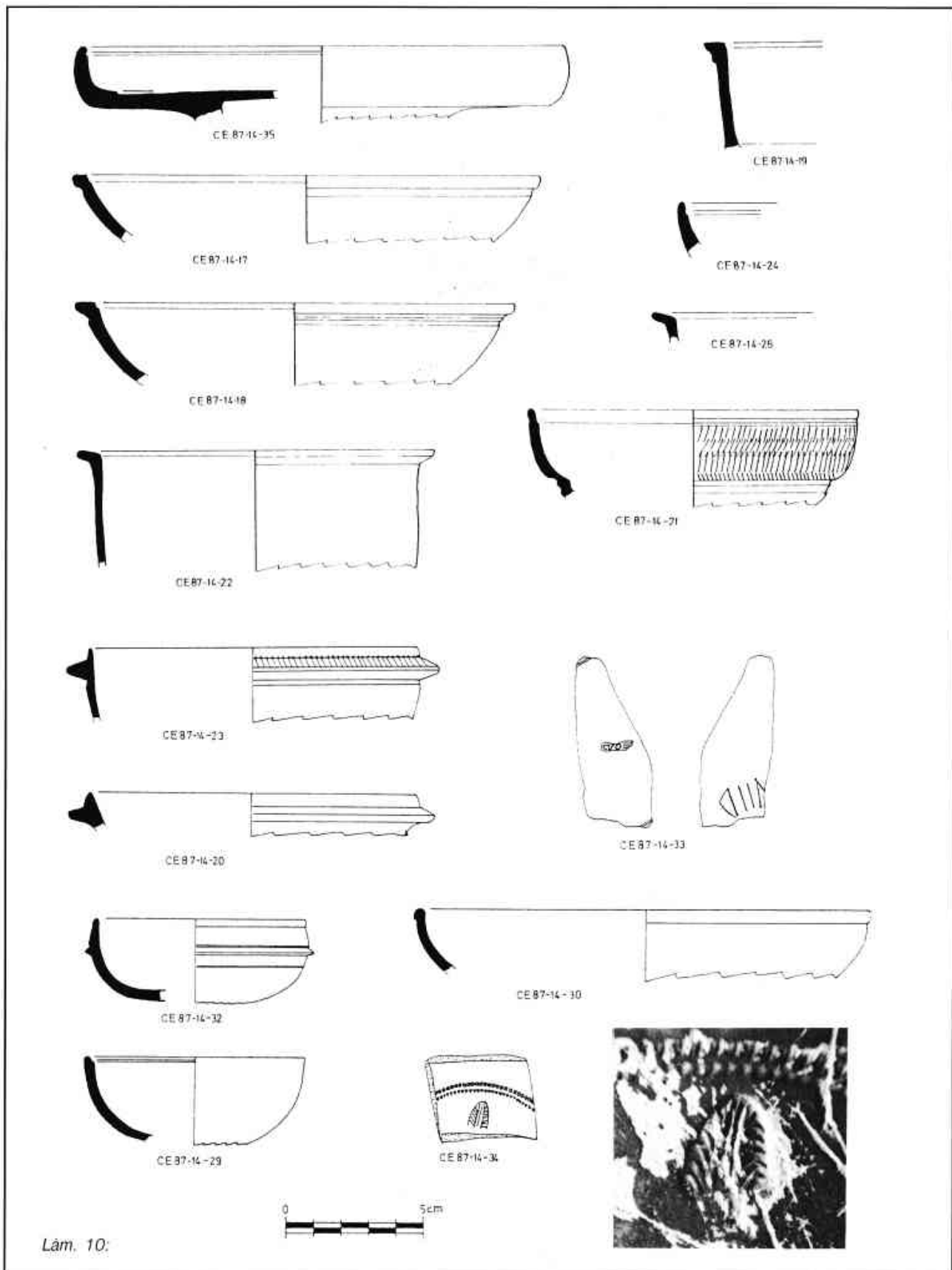

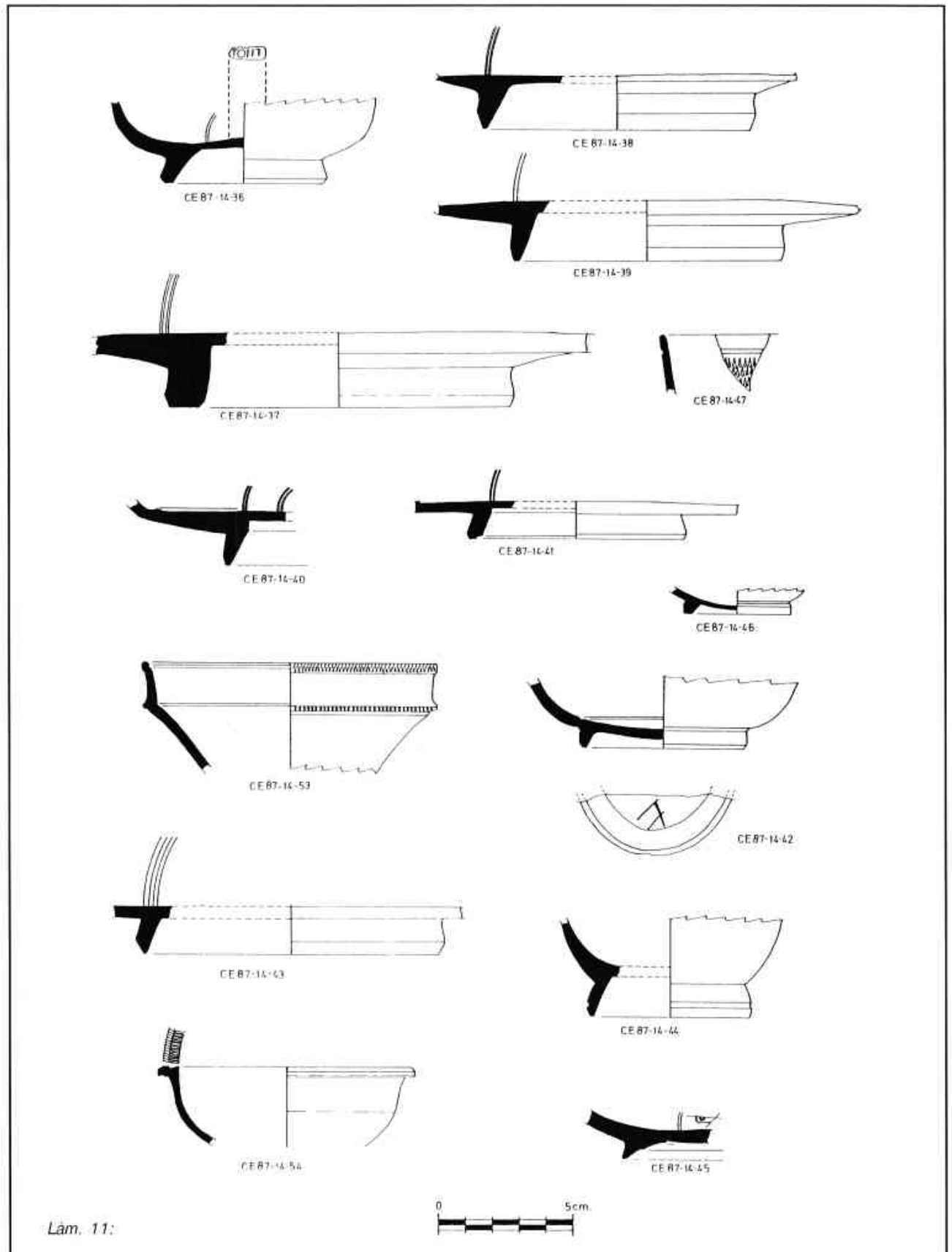
Lam. 8:

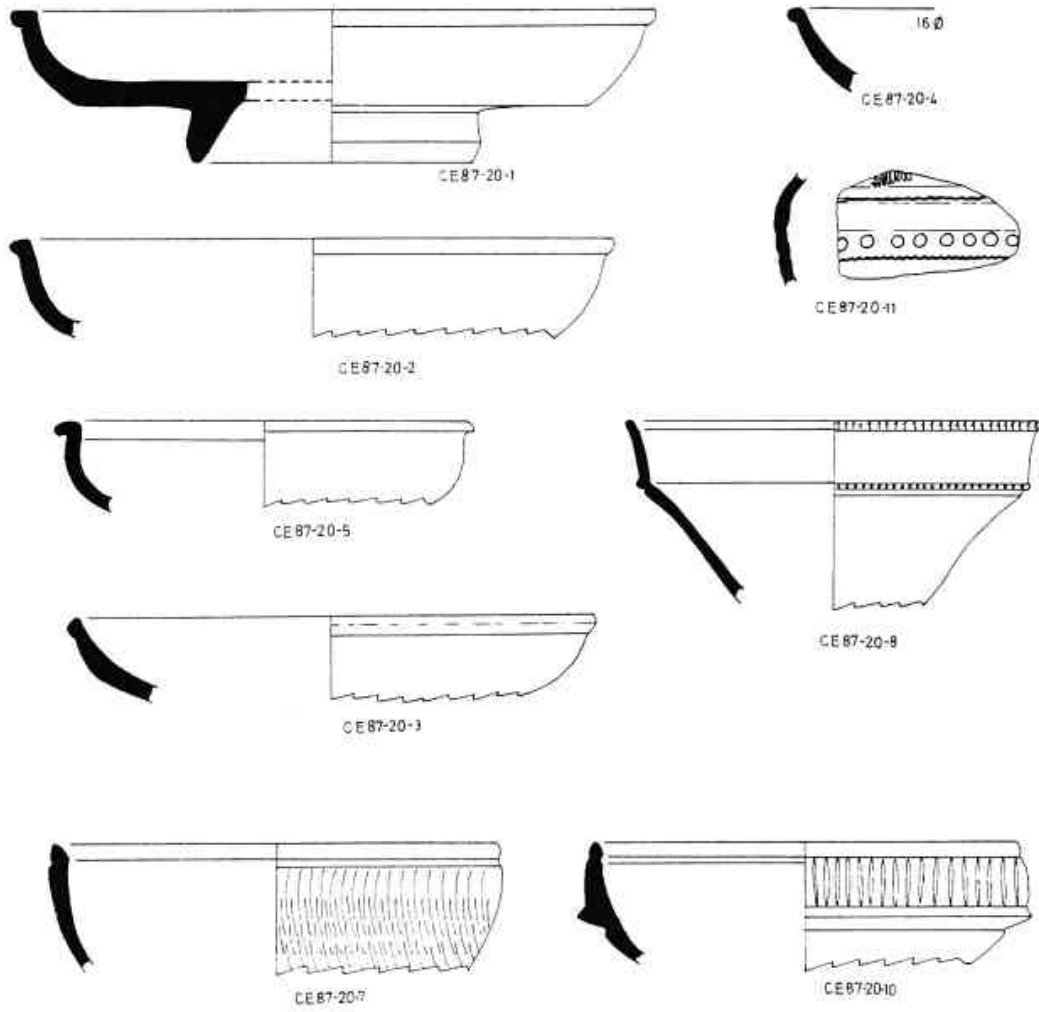

Lám. 9:

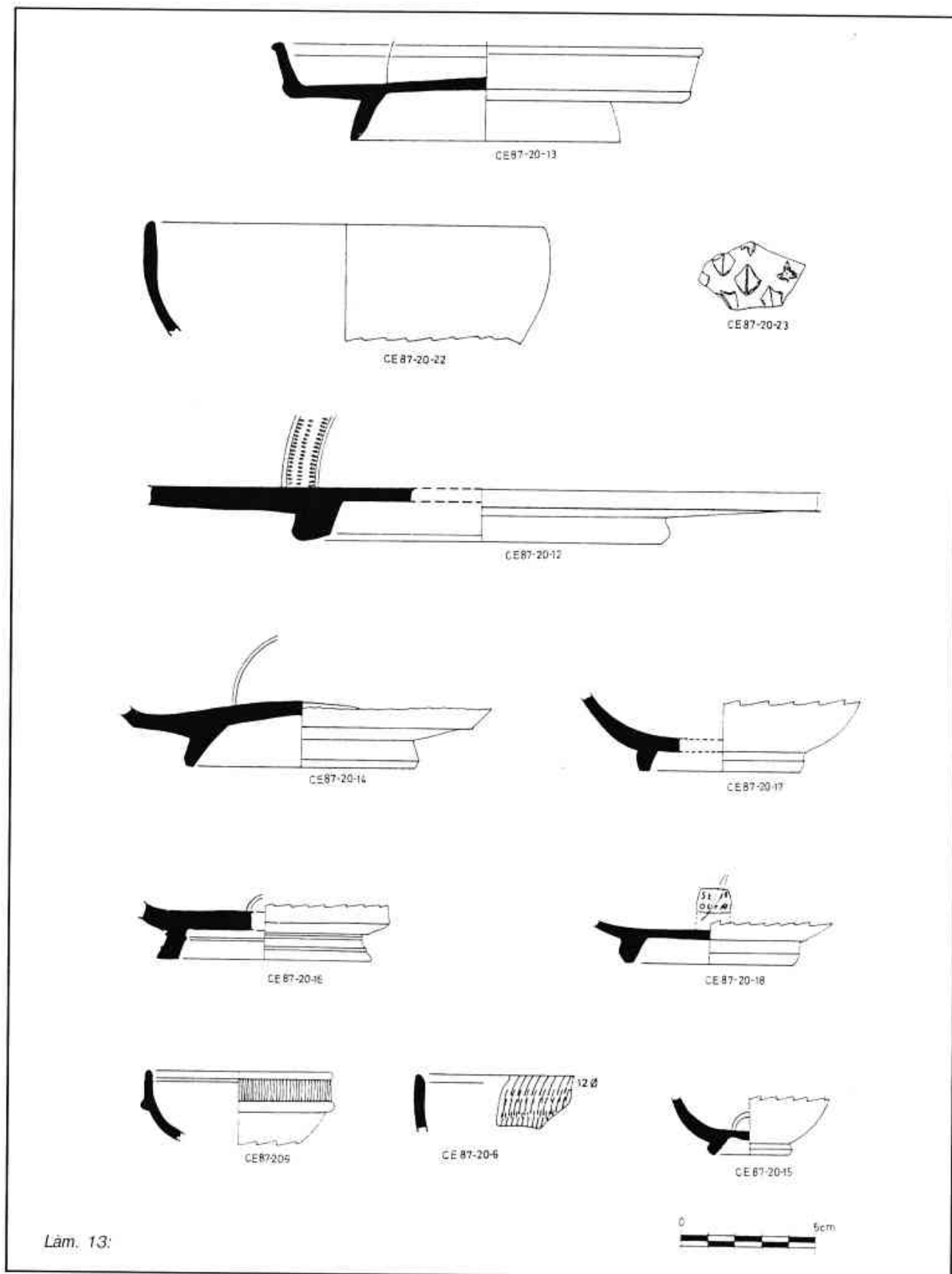

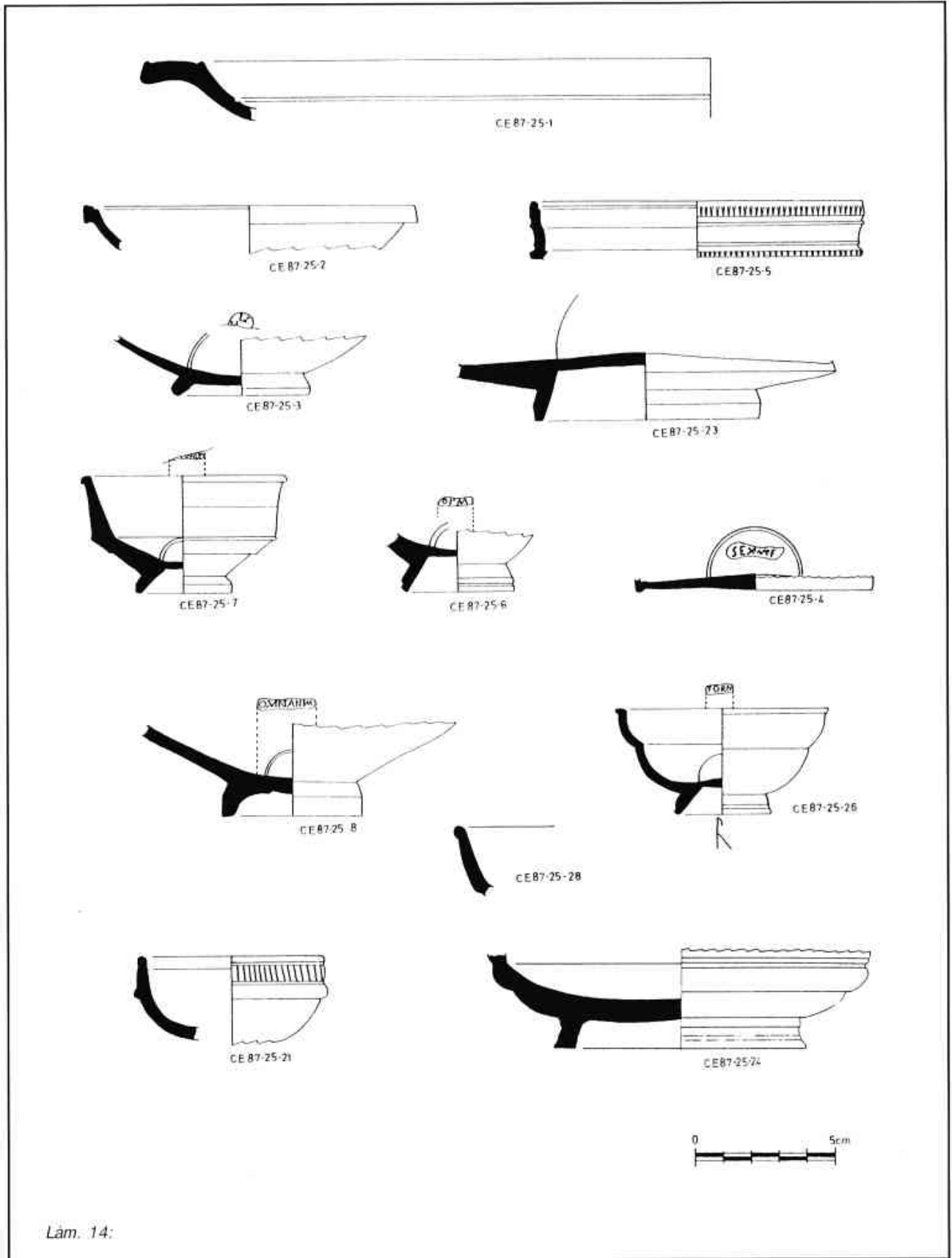
Lam. 11:

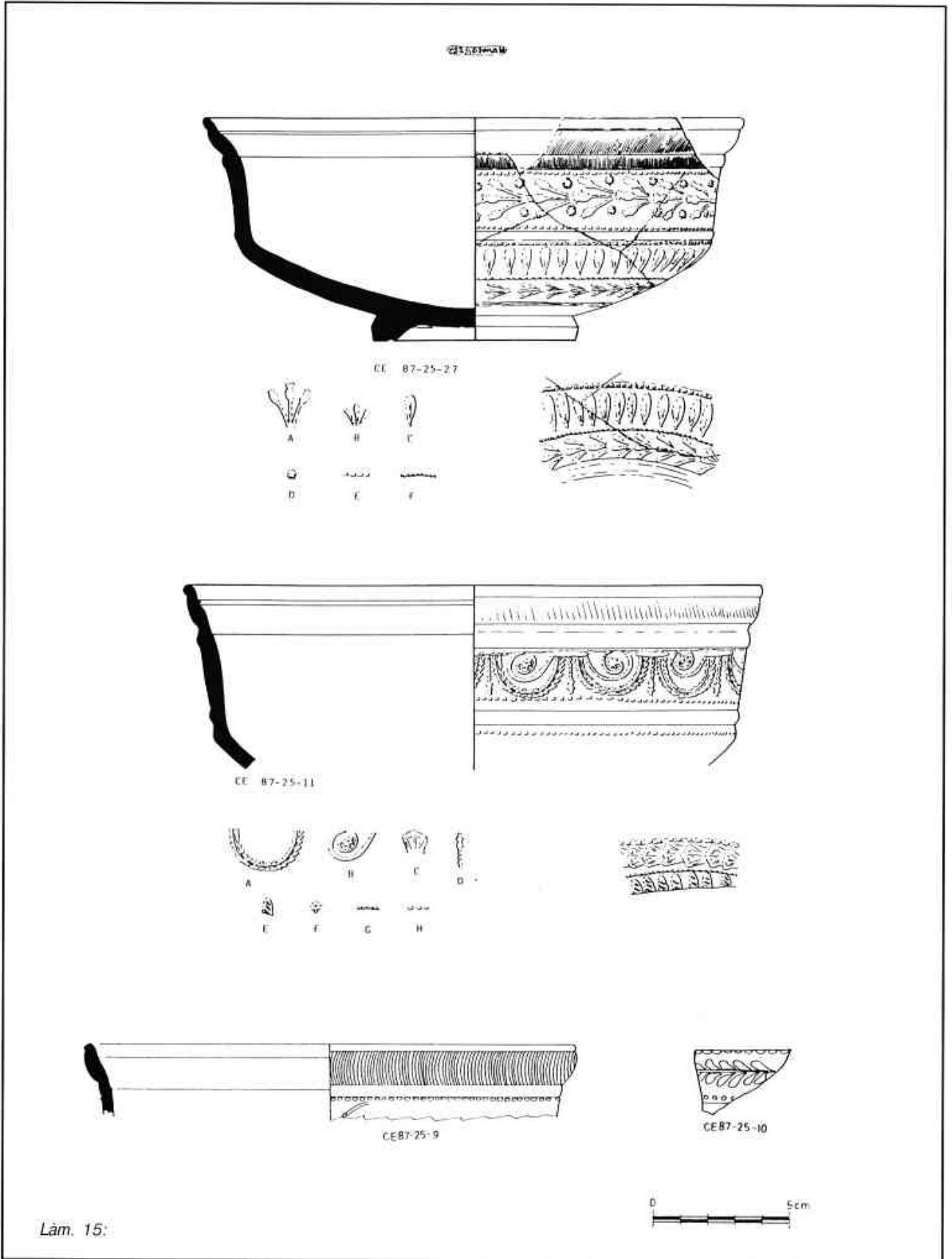
Lám. 12:

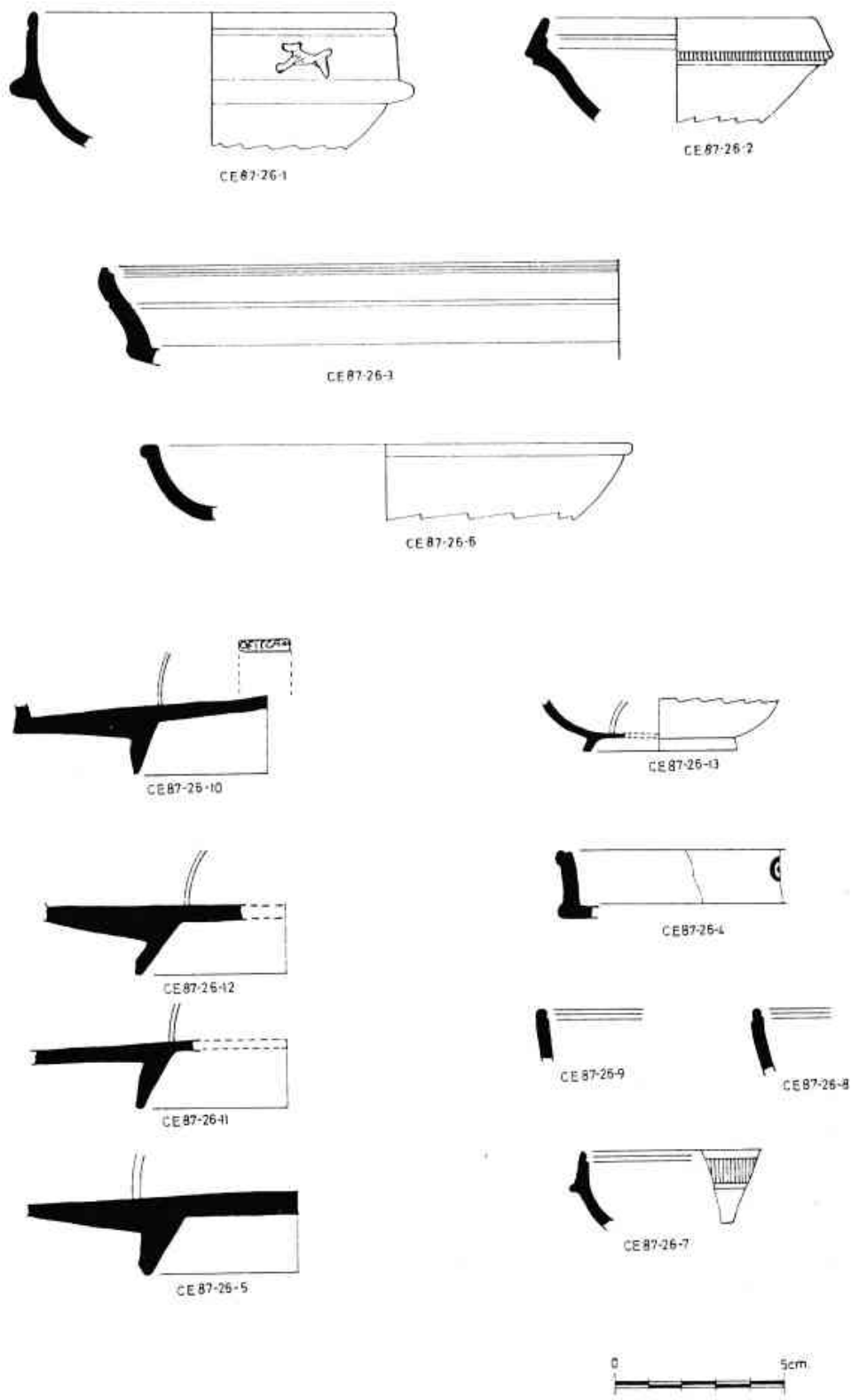

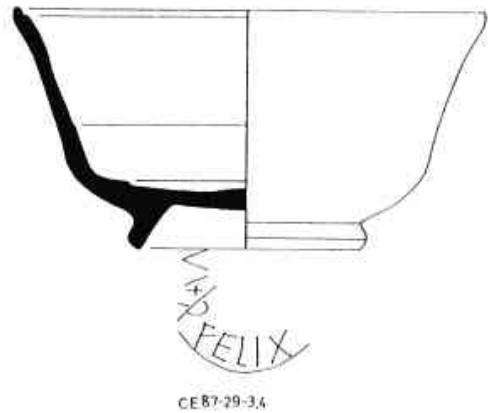
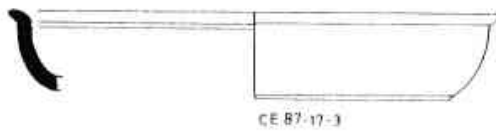
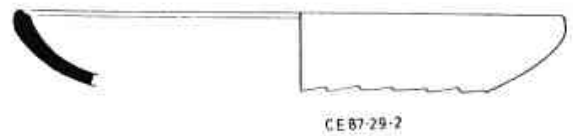
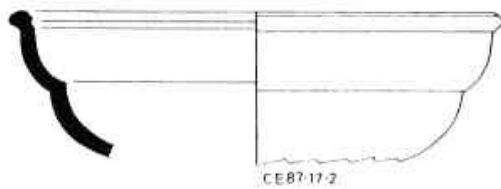
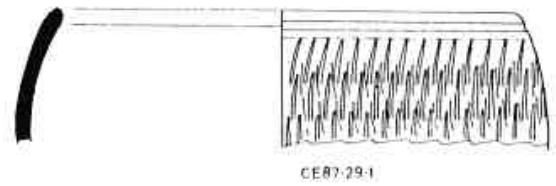
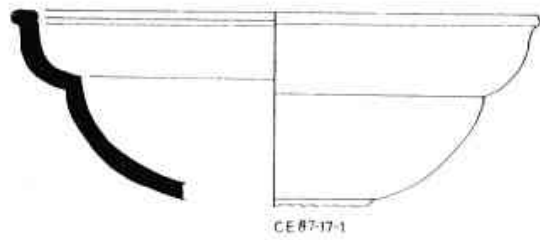
Lám. 14:

Lám. 15:

Lam. 16:

Lám. 17:

2.4. LA CERÀMICA DE PARETS FINES

CARME PUERTA
MONTSERRAT RUIZ

INTRODUCCIÓ

S'anomena ceràmica de parets fines els bols, tasses i gobelets que podien o no estar decorats i que formaven part de la vaixel·la de taula des d'inicis del segle II a.C. fins a finals del segle I d.C. En ocasions poden estar recoberts d'una engalba negra o ataronjada amb reflexos metàl·lics. Encara que menys nombrosos, també es fabricaven recipients més grans per contenir o servir els líquids.

Les formes més antigues són altes i estretes, mentre que des d'August acostumen a ser més baixes i amples. A partir del regnat de Tiberi es fa corrent l'ús de bols arrodonits o carenats amb o sense nanses que caracteritzaran més tard les anomenades produccions bètiques al costat dels gobelets amb una nansa.

Les formes llises són inicialment predominants, encara que les decorades van adquirint cada vegada més importància fins a època de Claudi I, en què pràcticament ho són ja totes.

Les decoracions més freqüents són les fetes a rodeta, a la barbotina i la sorrenca, encara que no és estrany trobar-les barrejades.

Les primeres produccions de ceràmica de parets fines són fetes en tallers itàlics, encara que aviat comencen a haver-hi imitacions locals. De tota manera la importació itàlica va ser l'element predominant fins a època de Tiberi. A partir del regnat de Claudi I són els tallers bètics els que dominen el mercat amb els seus productes fins a finals del segle I en què aquests vasos són substituïts possiblement pels de vidre.

LES CERÀMIQUES D'IMPORTACIÓ ITÀLICA

Mayet II

És un gobelet fusiforme o globular amb la base lleugerament convexa i vora de forma ganxada. Per a Marabini aquesta forma deriva dels vasos fabricats a Itàlia en època de La Tène.

A les excavacions de Cosa, aquesta forma es troba entre mitjans del segle II a.C. i mitjans del segle I a.C., mentre que a Empúries apareixen ja en nivells datats entre l'últim quart del segle II a.C. i el primer quart del segle I a.C.

Aquests vasos no porten mai engalba, però poden tenir un bany d'argila quan la pasta és grisa. Les tonalitats de les argiles van del beix-ataronjat al gris. Generalment són gobelets sense decoració, encara que A. López recull alguna peça amb decoració d'espines a la barbotina (1).

Per a A. López, els centres productors se'ls ha de buscar a la zona tirrènica, encara que no s'han trobat els forns.

Aquesta forma va estar imitada en tallers locals amb pastes de bona cuita, oxidades, reduïdes o, en ocasions, de sandvitx. La datació d'aquestes peces cal situar-la entre l'últim quart del segle II a.C. i època augustiana. Aquests gobelets estan presents en els nivells tardo-republicans de tota la costa catalana, així com a Solsona o Lleida a l'interior (2). També s'han trobat en les excavacions realitzades a Mallorca, Eivissa i Múrcia i a les ciutats de Baelo, Itàlica, Botorrita i Azaila a la Península Ibèrica i a Conimbriga, Ruscino, Luni, Ostia, Volsena, Bari, Ornavasso... a la resta de l'Imperi.

A Mataró, A. López la ha trobat a les excavacions de l'església de Sta. Maria, Torre Llauder, Can Rafart, Can Majoral i Can Modolell a Cabrera de Mar.

A les excavacions del carrer Espenyas la trobem

fora de context al formar part del material residual dels estrats 10 i 20.

CE87-10-54: Frag. de fons. Producció itàlica. Diàmetre 7 cm.

CE87-20-70: Frag. de fons. Producció itàlica. Diàmetre fons 4 cm.

Mayet III

Es tracta d'un gobelet de vora cònca, alt o baix, llis o decorat i amb base lleugerament convexa o amb un fals peu que els feia més elegants. Els primers exemplars tenen el cos fusiforme i varen ser fabricats a Itàlia. A Cosa es troben ja durant la primera meitat del segle I a.C.

Per altra part, la forma baixa sembla ser que es va fabricar en diversos tallers, entre ells Eivissa, que podria haver estat funcionant en època augustiana (3).

A Badalona s'han trobat les produccions itàliques al costat d'altres que semblen haver estat realitzades en algun taller local. Les primeres es caracteritzen per tenir pastes toves i de tonalitats rosades tirant a beix o marró, mentre que les locals són grises, bicolors o de sandvitx semblants a les anomenades de tradició ibèrica (4). Aquests gobelets poden ser llisos o també amb decoracions incises o a la barbotina.

A les excavacions del carrer Espenyas, la forma III ha aparegut als estrats 10, 13 i 14.

CE87-10-55: Frag. de vora. Producció itàlica.

CE87-10-60: Frag. de vora. Producció itàlica. Diàmetre 8 cm.

CE87-13-0: Frag. de fons. Producció local.

CE87-14-80: Frag. de vora. Producció itàlica. Diàmetre 8 cm.

Mayet V

Són gobelets amb vora vertical ametllada, en ocasions lleugerament girada a l'exterior, cos més o menys arrodonit, i base plana amb diàmetre molt inferior al de la vora. A Cosa trobem aquesta forma entre l'últim quart del segle I a.C. i inicis del regnat d'August, en canvi a Pollentia es troba en nivells pre-augustals.

Lasfargues i Vertet (5) diuen que la major part dels gobelets foren fabricats al taller de Lió per abastar els mercats de la zona del Rin. Però és més probable que els trobats a la costa catalana siguin fabricats en tallers itàlics, ja que estem fora de la zona d'influència de Lió i en canvi estem dins de la zona itàlica de mercat.

Generalment aquesta forma no està decorada, però en ocasions excepcionals poden portar espines a la barbotina, incisions longitudinals o línies incises en forma de S.(6).

A les excavacions del carrer Espenyas en trobem únicament un fragment molt petit a l'estrat 6.

CE87-6-0: Frag. de vora.

Mayet XII

Són gobelets cilíndrics amb una aresta viva a la part inferior del cos i un peu de tipus anular. En ocasions poden anar decorats amb incisions a rodeta. La pasta és compacta i fina i la forma és característica tant de la ceràmica de parets fines com de la terra sigillata itàlica.

Aquesta forma és freqüent en nivells augustians i A. López diu que podria tenir un origen itàlic(7). De tota manera també Lasfargues i Verter documenten un taller a Lió que exportava els seus productes vers el limes germànic.

A l'estrat 29 del carrer Espenyas hi ha un fragment d'aquesta forma.

CE87-29-20: Frag. de fons. Diàmetre fons 5 cm.

Mayet XIV

Són gobelets cilíndrics amb base plana i vora recta o complementada amb un llavi petit lleugerament engruixit o girat a l'exterior.

Aquesta forma és molt abundant a Catalunya en contextos augustians i tiberians. A Badalona es troba en dos nivells tancats datats un d'ells entorn a l'any 30 a.C. i l'altre en el regnat de Tiberi.

Desconeixem la seva procedència, però es troba sempre al costat de les importacions itàliques.

A les excavacions del Carrer Espenyas aquesta forma es troba present en els estrats 6, 8, 10 i 13.

CE87-6-55: Frag. de vora

CE87-8-43: Frag. de vora

CE87-10-58: Frag. de vora

CE87-13-29: Frag. de vora

Mayet XXIV

Són gobelets amb la vora girada a l'exterior, base plana o lleugerament convexa, nansa angular que surt de sota la vora i decoració pentinada.

A Albtimilium aquests vasos es daten a la primera meitat del segle I d.C., en canvi a Ostia apareixen en nivells flavis. També s'han trobat vasos d'aquest tipus a Pollentia, Tiermes, Isasco, Sardenya, Cadis, Empúries i a la necròpolis de Maó.

Respecte als tallers que podrien haver fabricat aquests vasos, N. Lamboglia diu que són originaris de la Ligúria, F. Mayet creu que el taller de la Ligúria és el responsable dels vasos datats durant la primera meitat del segle I d.C., mentre que els vasos d'Ostia vindrien d'un altre taller.

Una altra terrisseria productora és la de Rubielos de Mora (Terol) que abastava la conca mitjana de l'Ebre d'aquests vasos. Aquests presenten unes característiques diferents als recollits a la costa catalana.

Els vasos trobats en els jaciments catalans, tenen pastes oxidades sovint amb vacuoles i amb tonalitats

rosades o marró-vermelloses pròximes a les produccions itàliques.

A les excavacions de Baetulo aquests vasos són freqüents en nivells datats en època d'August i Tiberi(8).

Al carrer Espenyas, la forma Mayet XXIV està present en els estrats 6, 8, 13, 14, 20 i 25.

CE87-6-58: Frag. de vora. Diàmetre 11,5 cm.

CE87-6-59: Frag. de fons. Diàmetre 5,5 cm.

CE87-8-0: Frag. sense forma.

CE87-13-0: Frag. sense forma.

CE87-13-23: Frag. de fons. Diàmetre 4 cm.

CE87-13-24: Frag. de vora. Diàmetre 8 cm.

CE87-13-25: Frag. de vora.

CE87-13-0: 2 frags. sense forma.

CE87-14-0: Frag. sense forma.

CE87-20-0: 3 frags. sense forma.

CE87-25-50: Frag. de fons. Diàmetre 3,5 cm.

CE87-25-51: Frag. de vora. Diàmetre 9 cm.

CE87-25-0: 21 frags. sense forma.

Mayet XXVIII

Són tasses amb vora recta i amb fons pla o còncau. La forma de les nanses és variable.

La decoració més freqüent és la de fulles d'aigua a la barbotina. Encara que no és rar trobar-la amb decoració sorrenca o a rodeta.

A. López situa els tallers productors a la zona central de la costa tirrènica (9).

A les excavacions de Cosa es troben en època tiberiana i Mayet creu que aquesta és la seva cronologia, mentre que A. López pensa que començaria a fabricar-se a finals del principat d'August i arribaria fins a Claudi I com semblen indicar les troballes de Can Xammar.

Troben aquesta forma a les illes balears i a diferents punts de la costa catalana i de l'interior.

Al carrer Espenyas, la forma Mayet XXVIII, està present als estrats 8,10 i 14.

CE87-8-44: Frag. de vora. Decoració de fulles d'aigua a la barbotina.

CE87-10-59: Frag. de fons i paret. Decoració de fulles d'aigua i perles a la barbotina. Vernís negre. Diàmetre 4,5 cm.

CE87-14-0: Frag. sense forma. Decoració de fulles de pinya i perles a la barbotina.

CE87-14-81: Frag. de fons. Vernís gris metàl·lic. Diàmetre 4,5 cm.

CE87-14-82: Frag. de nansa. Vernís gris metàl·lic.

CE87-14-0: Frag. de nansa. Vernís gris metàl·lic.

CE87-14-0: Frag. sense forma. Vernís gris metàl·lic.

Mayet XXXIII

Són bols de vora vertical, cos hemisfèric decorat amb una o dues incisions i fons pla o lleugerament

convex. En algunes ocasions poden estar també decorats amb incisions a rodeta (10).

A Cosa trobem aquesta forma en nivells d'August i de Tiberi. També s'han constatat arreu de la costa catalana, les illes Balears, Atenes, Vindonissa i Roma.

A Badalona la trobem, entre altres, en els estrats d'obliteració d'una sitja, datats entorn al 40-30 a.C., i d'una cisterna, datats a mitjans del segle I d.C.(11).

Mayet diu que aquesta forma és d'origen centro-itàlic, mentre que Ricci diferencia tres zones de producció: la de la vall del Po amb pastes ben depurades de color gris fosc, la d'Aquileia amb peces de color gris clar i de textura rugosa i la zona d'Etrúria, el Laci i la Campània amb peces de tonalitats rosades o vermelloses.

A les excavacions del carrer Espenyas de Mataró trobem set fragments d'aquesta forma als estrats 6, 8, 10, 13 i 20 i un altre amb decoració a rodeta a l'estrat 25, tots ells amb pastes oxidades.

CE87-6-55: Frag. de vora. Diàmetre 11,5 cm.

CE87-8-45: Frag. de fons. Diàmetre 5 cm.

CE87-8-43: Frag. de vora. Diàmetre 9,5 cm.

CE87-10-58: Frag. de vora. Diàmetre 10 cm.

CE87-13-27: Frag. de fons. Diàmetre 3,5 cm.

CE87-13-29: Frag. de vora. Diàmetre 11 cm.

CE87-20-73: Frag. de vora. Diàmetre 13 cm.

CE87-25-52: Frag. de fons i paret. Decoració incisa a rodeta. Diàmetre 3,5 cm.

Mayet XXXV

Són bols hemisfèrics de vora vertical o lleugerament corbada a l'interior i fons pla. Tenen decoració sorrenca a una o a les dues cares del vas i una engalba marronosa o vermella que en ocasions és brillant.

Aquesta forma sembla haver estat fabricada a diversos tallers itàlics, a Liò, al sud de França i potser també a Espanya.

A Cosa es corrent en nivells d'època de Tiberi-Neró i també es troba en tota la costa catalana, les illes Balears, a Cadis, Còrdova, Vindonissa i Hofteim.

En època de Tiberi, aquets bols es fabricaven sense envernissar, però a partir de Claudi ja es fan amb engalba, possiblement per poder competir amb els productes bètics.

De tota manera, l'escassetat dels mateixos a les excavacions realitzades a Badalona i a Mataró ens indica que, ja en aquests moments, aquesta zona estava proveïda pels obradors bètics.

A les excavacions del carrer Espenyas hi han 2 fragments als estrats 13 i 17 que podrien correspondre, sense gaires garanties, a aquesta forma.

CE87-13-0: Frag. sense forma. Engalba vermella.

CE87-17-21: Frag. de vora. Decoració sorrenca. No té engalba. Diàmetre 14 cm.

Mayet XXXVI

Són vasos ovoides amb fons pla o còncav i poden tenir o no nanses. La decoració és exclusivament sorrenca i únicament a les parets externes. És una forma poc freqüent.

Mayet creu que prové dels tallers meridionals hispànics per tenir generalment pasta tova de tonalitat clara i engalba ataronjada. Però encara que això es cert en la major part dels casos, també és veritat que se'n troben alguns exemplars amb altres pastes, la qual cosa fa pensar a A. López que hi havien altres centres de producció.

A Cosa es troben vasos similars en nivells de Tiberi i Claudi. Marabini els anomena tipus XV i sembla que varen ser imitats en un primer moment pels tallers bètics però aviat va ésser desplaçats per les formes XXXVII i XLII (12).

Pel que fa a la datació, A. López els situa també en època de Tiberi-Claudi arribant en alguns casos fins època neroniana.

Es troben exemplars d'aquesta forma a Empúries, Torre Llauder, Barcelona, a les illes Balears i en algun punt de l'interior.

Al carrer Espenyas tenim dos fragments a l'estrat 10 que podrien haver estat fabricats en algun taller itàlic. Les pastes són toves de tonalitat gris clara i els vernissos negre brillant.

CE87-10-56: Frag. de fons. Decoració sorrenca. Diàmetre 5 cm.

CE87-10-57: Frag. de vora. Decoració sorrenca. Diàmetre 7 cm.

Un vas amb decoració d'oves A l'estrat 26 del carrer Espenyas s'ha recollit un fragment de vora d'un bol o d'un gobelet amb pasta marró clar de bona cuita. A un centímetre de la vora està decorat amb una franja d'oves que l'envolta.

No en coneixem paral·lels, però per les característiques de la pasta, podria ser d'origen itàlic, encara que sense cap garantia.

CE87-26-18: Frag. de vora. Decoració d'oves. Diàmetre 11,5 cm.

LES CERÀMIQUES DE PRODUCCIÓ BÈTICA

Mayet XXXIV

Són bols generalment carenats amb la vora horitzontal que en ocasions s'ha engruixit i el fons pla o lleugerament convex. La principal característica d'aquesta peça és la pasta dura de color gris i les parets extraordinàriament primes; això ha fet que se les conegui amb el nom de «clofolla d'ou». Els vernissos són de color grogós i estan aplicats a la peça de forma desigual, la qual cosa fa que sovint tinguin un aspecte vetejat.

Mayet creu que cal datar-los en època de Claudi-Nerò i que el centre productor podria estar a Cadis i des d'allà es distribuïria a la resta de l'Imperi. A Ostia es troba aquesta forma en nivells d'època de Vespasià, la qual cosa fa pensar que es fabricaren fins a època flàvia. És un vas molt comú a tota la costa mediterrània occidental a partir de mitjans del segle I d.C.

Per a A. López, les primeres produccions s'han de datar en època de Tiberi.

Per altra part, a Baetulo no arriben fins a època de Claudi I, ja que aquests vasos no es troben en el nivell d'obliteració d'un pou datat en època de Tiberi i que proporcionà grans quantitats de material de característiques molt homogènies, entre ell moltes ceràmiques de parets fines. En canvi sí que es troba ja en el nivell d'amortització d'una cisterna, datat a mitjans del segle I d.C.

Al carrer Espenyas aquesta forma està present als estrats 6, 8, 10, 14, 17, 20, 25 i 29.

CE87-6-54: 2 frags. de fons d'un mateix vas. Diàmetre 2,5 cm.

CE87-6-0: 5 frags sense forma.

CE87-8-0: Frag. de vora.

CE87-10-61: Frag. de fons.

CE87-10-62: Frag. de vora. Diàmetre 12 cm.

CE87-10-0: Frag. sense forma.

CE87-10-0: Frag. de fons.

CE87-14-84: Frag. de fons. Diàmetre 3 cm.

CE87-17-0: Frag. sense forma.

CE87-17-19: Frag. de vora. Diàmetre 12 cm.

CE87-20-0: 5 frags. de vora.

CE87-20-0: Frag. de carena.

CE87-20-750: Frag. de fons. Diàmetre 3 cm.

CE87-20-0: 28 frags. sense forma.

CE87-20-0: 6 frags. de fons.

CE87-25-0: 4 frags de vora d'un mateix vas.

CE87-25-54: Frag. de vora.

CE87-25-55: Frag. de fons. Diàmetre 3,5 cm.

CE87-25-0: 22 frags. sense forma.

CE87-25-0: Frag. de carena CE87-25-0: 7 frags. de fons.

CE87-29-0: Frag. de vora CE87-29-0: Frag. sense forma.

Mayet XXXVII

Són bols hemisfèrics amb vora vertical lleugerament engruixida, fons pla i poden o no tenir nanses. A la part superior de la paret, en ocasions presenten una incisió que limita la zona decorada. Les decoracions poden ser: sorrenca, per una o les dues cares, incisa a rodeta o a la barbotina amb fulles de pinya, perles, rombes, tiges, llengüetes, fulles lanceolades o diverses composicions vegetals.

Sembla ser que aquests vasos varen ser fabricats en tallers situats en algun lloc de la bètica i des d'allà

distribuïts a la resta de l'Imperi. De tota manera està constatada l'existència d'altres tallers no bètics, com el de Sutri o de Rubielos de Mora (Terol), encara que el seu radi d'influència no ens afecti.

A les excavacions del carrer Espenyas, trobem aquests vasos amb decoració sorrenca als estrats 6, 8, 14, 17, 20, 25 i 26, amb decoració de fulles d'aigua als estrats 6 i 25, amb tiges a l'estrat 20 i amb perles als estrats 17 i 20.

Les datacions d'aquestes peces ve determinada per les decoracions. Mentre les sorrenques semblen ser les més antigues, i són freqüents en el regnat de Claudi I, les fulles d'aigua, encara que poden iniciar-se durant el mateix període, són rares i no tenen la seva verdadera expansió fins al període dels flavis. Així a Baetulo, aquestes, no apareixen en contextos d'època de Claudi I (La cisterna del carrer Pujol i els nivells del *decumanus* del carrer Lladó i de la Pça. J. Font i Cussò), en canvi si que són freqüents en nivells d'inicis dels flavis (el conducte d'aigües, nivells d'abandonament de la *domus* del carrer Fluvià, de la indústria de vi del carrer Lladó i de les *tabernae* de la Torre vella).

Les decoracions de tiges semblen datar-se entre el 60 i el 80 d.C., encara que a Magünzia podrien trobar-se en nivells del 40 d.C.

(13).

Per altra part, les decoracions de perles solen anar acompanyades de fulles d'aigua o altres motius vegetals que no s'han conservat.

CE87-6-57: Frag. de fons. Decoració sorrenca. Diàmetre 4,5 cm.

CE87-6-0: 3 frags. sense forma. Decoració sorrenca.

CE87-6-0: 2 frags. sense forma. Decoració de fulles d'aigua i perles.

CE87-8-46: Frag. de vora. Decoració sorrenca. Diàmetre 9,5 cm.

CE87-8-0: 5 frags. sense forma. Decoració sorrenca.

CE87-8-0: 3 frags. de vora. Decoració sorrenca.

CE87-14-85: 4 frags. de vora d'un mateix vas. Decoració sorrenca. Diàmetre 8,5 cm.

CE87-14-86: 4 frags. de fons d'un mateix vas. Decoració sorrenca. Diàmetre 3,5 cm.

CE87-14-0: 5 frags. de vora. Decoració sorrenca.

CE87-14-0: 8 frags. sense forma. Decoració sorrenca.

CE87-17-0: Frag. sense forma. Decoració de perles.

CE87-17-0: Frag. sense forma. Decoració sorrenca.

CE87-20-0: 2 frags. sense forma.

CE87-20-0: 2 frags. sense forma. Decoració sorrenca.

CE87-20-0: 2 frags. sense forma. Decoració vegetal.

CE87-20-0: Frag. sense forma. Decoració de perles.

CE87-20-68: Frag. de fons. Decoració de perles. Diàmetre 4,5 cm.

CE87-20-69: Frag. de fons. Decoració de tiges. Diàmetre 4,5 cm.

CE87-20-74: Frag. de vora. Decoració sorrenca. Diàmetre 10 cm.

CE87-25-0: 6 frags. sense forma. Decoració sorrenca.

CE87-25-0: Frag. sense forma. Decoració de fulles d'aigua.

CE87-25-0: 3 frags. de vora. Decoració sorrenca.

CE87-25-0: Frag. de fons. Decoració sorrenca.

CE87-26-0: 2 frags. sense forma. Decoració sorrenca.

CE87-26-0: Frag. de vora. Decoració sorrenca.

CE87-26-19: Frag. de vora. Decoració sorrenca.

Mayet XL/XLII

Són gobelets de cos ovoide, vora girada a l'exterior amb una nansa que en surt de sota mateix i fons pla. Mayet en va diferenciar dues formes, i mentre la forma XL podia tenir totes les decoracions pròpies de les produccions bètiques, la forma XLII, amb un cos que s'estrenyia per acabar en un fons de diàmetre inferior a la vora, únicament presentava decoració de fulles de pinya.

Posteriors treballs han demostrat que ambdues formes poden indistintament portar totes les decoracions bètiques, per això quan la peça no conserva el fons no és possible diferenciar-les. De tota manera són formes afins i sens dubte contemporànies.

La cronologia d'aquestes peces és la mateixa que la dels bols anteriors i semblen haver estat realitzades en els mateixos tallers.

A les excavacions del carrer Espenyas s'han trobat gobelets amb decoracions de fulles de pinya, als estrats 10, 20 i 25.

CE87-10-0: Frag. sense forma. decoració de fulles de pinya.

CE87-20-67: 2 frags. de fons d'un mateix vas. Diàmetre 4,5 cm.

CE87-25-49: 4 frags. de vora d'un mateix vas. Decoració de fulles de pinya. Diàmetre 9,5 cm.

CE87-25-0: Frag. de fons.

PRODUCCIONS LOCALS

Mayet XVIII

Són vasos globulars amb vora alta de tipus vertical i amb decoració a la barbotina de línies ondulades semblants a petites fulles de pinya.

A. López distingeix dos grups de producció, al pri-

mer grup pertanyen els vasos fets amb pastes dures de bona cuita i sense engalba decorats amb línies d'escames, mentre al segon pertanyen vasos fets amb pastes més farinoses de tonalitats ataronjades o vermelloses, amb decoracions de fulles de pinya o faccions humanes fetes a la barbotina. En ocasions poden estar recoberts amb una engalba taronja metàl·lic. Aquest segon grup tindria una àrea de dispersió més restringida al sud del Garraf i per tant no afectaria la zona de Mataró.

A. López creu que les peces del primer grup cal datar-les entre finals del segle I d.C. i mitjans del segle I d.C. i el centre de producció podria estar situat a la zona del Maresme o el Barcelonès (14).

Al carrer Espenyas s'han trobat peces del primer grup als estrats 6, 8, 10 i 14.

CE87-6-0: 2 frags. sense forma. Decoració de línies d'escames.

CE87-6-60: Frag. de vora. Decoració de línies d'escames.

CE87-8-0: Frag. sense forma. Decoració de línies d'escames.

CE87-10-0: 3 frags. sense forma. Decoració de línies d'escames.

CE87-14-0: Frag. sense forma. Decoració de línies d'escames.

Forma LIV de A. López

Són bols carenats amb la vora girada a l'exterior. No se'n coneix el fons. Entre la vora i la carena hi ha una decoració de línies ondulades incises. Solen estar fets a cocció reductora, encara que hi han algunes peces oxidades.

L'origen d'aquests vasos cal buscar-los en els anomenats «colls de cigne» tan freqüents des del segle IV en els poblats ibèrics i que des d'inicis del segle II a.C. i fins a Tiberi es fabriquen en ceràmica grisa.(15).

S'han trobat vasos d'aquest tipus a Can Xammar (Mataró), el Roser (Calella), plaça del Rei (Barcelona), Sta Perpetua de Mogoda, Tarragona, Els Antigons (Reus) i Badalona.

A les excavacions del carrer Espenyas de Mataró s'han trobat dos d'aquests vasos als estrats 20 i 25.

CE87-20-72: Frag. de vora. Pasta ibèrica oxidada. Diàmetre 17 cm.

CE87-25-56: Frag. de vora i paret. Pasta ibèrica oxidada. Decoració de línies ondulades incises.

Forma 209.29.4 de A. López

Es tracta d'un bol de parets obertes amb un peu baix i compacte. La pasta és dura i de tonalitat marró clar o vermella. S'ha trobat un exemplar d'aquestes característiques a Empúries i un altre decorat amb ranures paral·leles procedent del sud-est i que es conserva en el Museu Arqueològic Nacional. També s'han

documentat dos bols similars, un a l'estrat II A de la «Muralla Rubert» d'Empúries datat a finals del segle I a.C. i un altre a Peal de Becerro.(16)

A l'estrat 13 del carrer Espenyas s'ha recollit un bol·lis de pasta marró clar amb les parets externes brunyides.

CE87-13-26: Frag. de vora. Diàmetre 11 cm.

Forma 212.29.3 de A. López

És un vas amb carena baixa marcada per una ranura i motlures a cada cantó. Té dues nanses simètriques que surten de sota la vora. La pasta és com la de la grisa emporitana.

A. López documenta una peça d'aquestes característiques en una col·lecció particular (dipòsit de J. Ferrer Soler, Empúries) i per tant fora de context estratigràfic (17).

A l'estrat 25 del carrer Espenyas s'ha recollit un fragment de vora pertanyent a aquesta forma, únicament varia de l'anterior en el fet que a la part baixa de la carena presenta dues incisions en lloc d'una.

CE87-25-53: Frag. de vora i paret. Diàmetre vora 12,5 cm.

Un gobelet carenat

A l'estrat 29 del carrer Espenyas s'ha recollit un fragment de gobelet de vora lleugerament ganxada i carena alta. La pasta és grisa de tipus gris emporità i el perfil recorda alguns vasos de la forma II de Mayet.

CE87-29-21: Frag. de vora. Diàmetre vora 7 cm.

ALTRES PRODUCCIONS

Forma 1034.102.4 de A. López

Possible bol de vora bifida de pasta oxidada i sense engalba. M. Vegas (18) recull bols de vora bifida d'origen italià, en ceràmica comuna, i diu que eren fabricats en època tardorepublicana i augustiana. Aquests bols semblen derivar de formes hel·lenístiques.

De tota manera, la peça trobada al carrer Espenyas únicament té en comú amb les de M. Vegas la forma de la vora.

A. López recull un altre fragment de vora procedent de l'estrat II de la vil·la romana de Can Majoral (Mataró) i datada a mitjans del segle I d.C. (19). A falta de més dades, A. López va pensar que per les seves característiques formals, podria ser anterior al canvi d'era i d'origen italià, però després d'aquesta altra troballa en un nivell de segona meitat del segle I d.C. i en una altra excavació de Mataró, potser cal pensar en una datació més moderna i en una altra procedència.

CE87-10-63: Frag. de vora. Diàmetre 9 cm.

Forma LXVII

Amb aquesta forma, A. López distingeix un gobelet ovoide amb vora exvasada en forma de bastonet, espatlles molt marcades i fons pla. La pasta és grisa de bona cuita i presenta decoració de quadrets minúsculs. Per a aquest autor, el seu origen és lusità i desconegut a Catalunya excepte en peces fruit de donacions o adquisicions (20).

A l'estrat 20 del carrer Espenyas tenim una peça que sembla respondre a la descripció anterior. Es tracta d'un gobelet també amb pasta grisa de bona cuita, decorat amb un fris incis a rodeta a la part superior de la panxa i unes mitges llunes a la barbotina a la resta del cos. També a l'estrat 17 hi ha un fragment informe que podria pertànyer a la mateixa peça.

CE87-20-76: 2 frags. de vora que pertanyen a la mateixa peça. Diàmetre vora 8,5 cm.

CE87-17-20: Frag. sense forma.

Mayet XLIII

Són vasos carenats amb o sense nanses amb vora lleugerament engruixida i que reposen sobre un peu anular. Per A. López aquesta forma encara que d'origen emeritense està present en alguns fons de museus catalans i de les illes. Per tant aquest autor pensa que pot haver-hi hagut una certa difusió d'aquests productes sobretot a les Balears.

La cronologia d'aquestes peces sembla que cal centrar-la a la segona meitat del segle I d.C.

A l'estrat 25 del carrer Espenyas hi ha un frag. de fons i paret en pasta oxidada que podria correspondre a aquesta forma. CE87-25-57: Frag. de fons i paret. Diàmetre fons 6 cm.

Un vas amb broc.

A l'estrat 10 s'ha recollit un fragment de broc de gerra amb pasta rosada i engalba fumada. És difícil buscar paral·lels amb un fragment tan petit, i encara que F. Mayet documenta unes gerres amb broc llarg (forma LII) no sabem si es tracta de la mateixa forma.

CE 87-10-53: frag. de broc.

CONCLUSIONS

El conjunt de ceràmiques de parets fines aparegudes al Carrer Espenyas ens marca un ampli període de temps que aniria des de finals del segle II a.C. fins al regnat de Neró o inicis de la dinastia flàvia. De tota manera, la major part de les peces formen part de dos blocs cronològics i geogràfics concrets: el primer, que abraçaria des d'època augustiana i tiberiana, procedeix quasi exclusivament de tallers itàlics, amb una petita representació feta en obradors locals. Al segon bloc pertanyen les peces anomenades bètiques, que cal

situar cronològicament a la segona meitat del segle I d.C.

De tota manera, l'estudi de la ceràmica de parets fines no permet apreciar diferències cronològiques entre els diferents nivells trobats al carrer Espenyas a l'aparèixer en tots els estrats peces que formen part dels dos blocs anteriorment citats.

Per tant, i encara que estem davant de nivells de reompliment amb material residual, és important destacar que com a la resta de la zona costera catalana, les relacions amb la Península Itàlica estan presents des de finals del segle II a.C., encara que no sembla ser fins a finals del segle següent amb la romanització sistemàtica de tota Catalunya, quan aquestes s'intensifiquen notablement.

També cal assenyalar que com passa a la resta de Catalunya a partir d'època de Claudi I, les produccions dites bètiques dominen totalment el mercat a l'haver anat arraconant les realitzades en altres terrisseries. Aquestes les tenim àmpliament representades amb tot tipus de decoracions, fins i tot amb les fulles d'aigua a la barbotina, que encara que poden haver-se fabricat des d'època de Claudi no semblen haver-se generalitzat fins al regnat dels flavis.

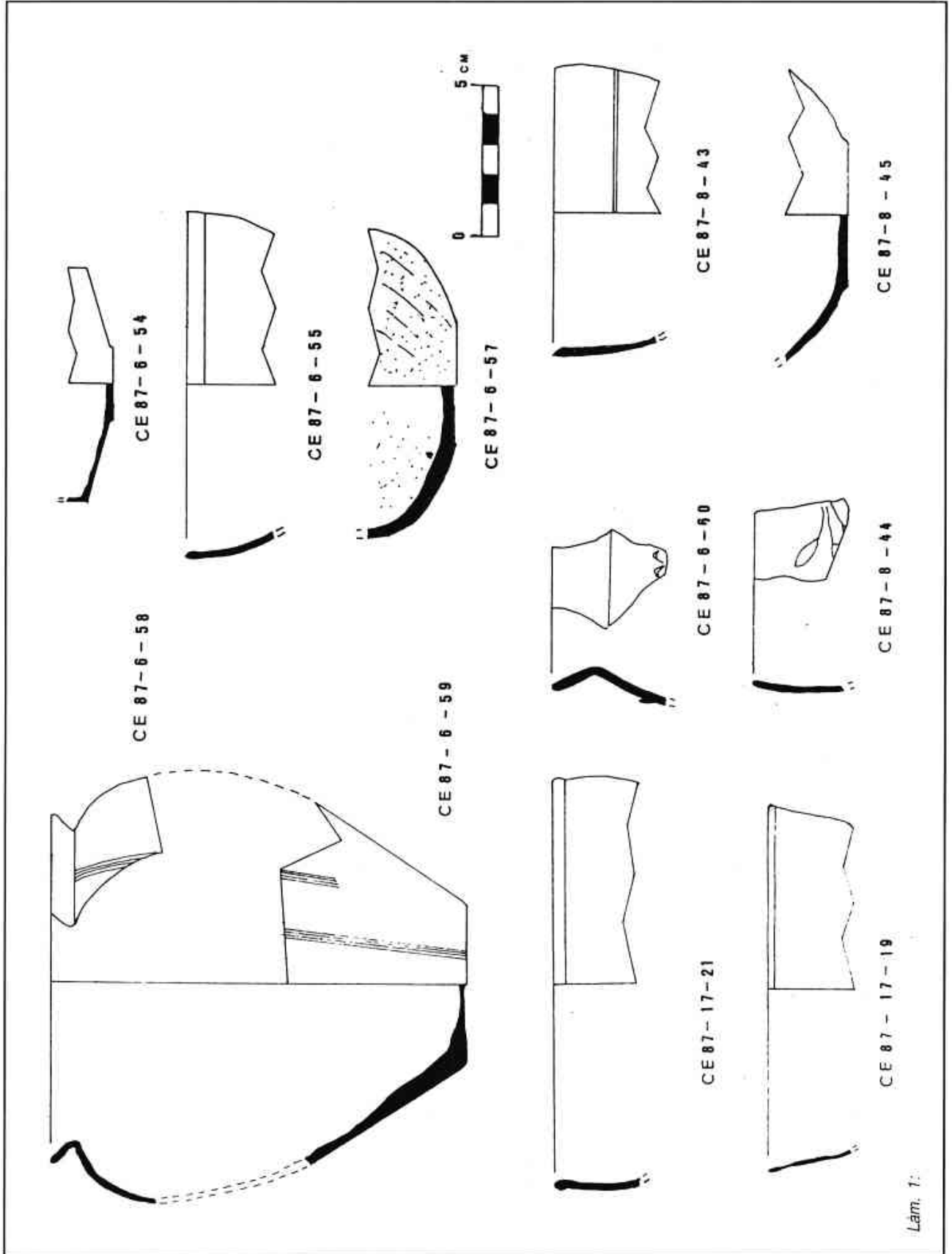
Notes

- (1) López 1989. pág. 99.
- (2) López 1989. págs. 100-101.
- (3) López 1989. pag. 109.
- (4) Puerta 1989. pag. 20.
- (5) Lasfargues i Vertet 1970. pag. 220-224.
- (6) López 1989. pág. 119.
- (7) López 1989. pág. 133.
- (8) Puerta 1989. pág. 30.
- (9) López 1989. págs. 154-156.
- (10) López 1989. pág. 160-161.
- (11) Puerta 1989. págs. 50-56.
- (12) López 1989. pag. 171-172.
- (13) López 1989. pág. 182.
- (14) López 1989. pág. 141-142.
- (15) López 1989. págs. 210-211.
- (16) López 1989. pág. 224.
- (17) López 1989. pág. 224.
- (18) Vegas 1973. págs. 44-45.
- (19) López 1989. pág. 225.
- (20) López 1989. pág. 219-220.

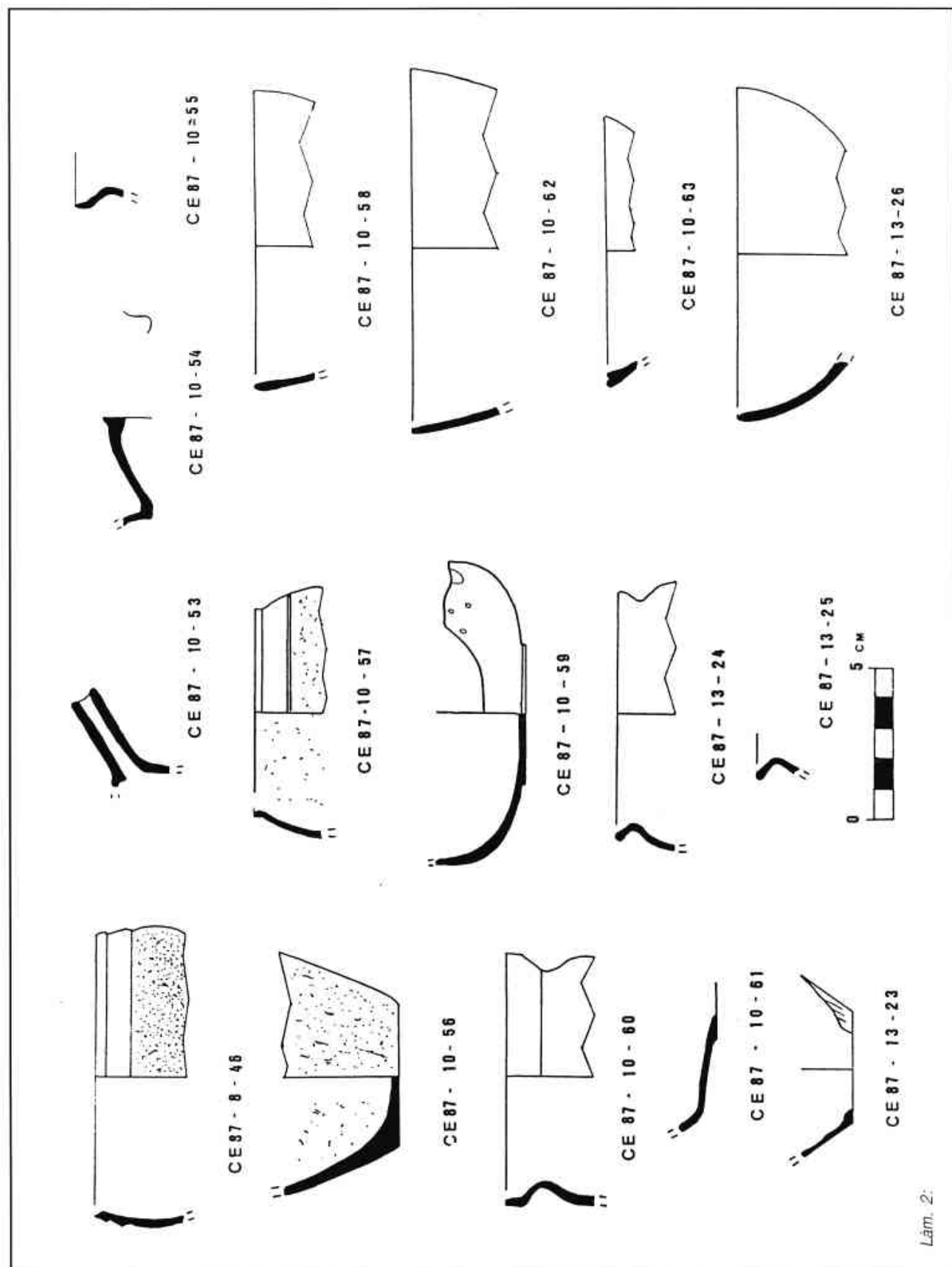
Bibliografia

- ALMAGRO, M.: «Las necrópolis de Ampurias». 2 vol. Monografias ampuritanas, III. Barcelona, 1955.
- BEMONT, C.: «Vases à parois fines de Glanum: formes et décors». Gallia, núm. 34,1, 1976, págs 237-278.
- CARANDINI, A. «La ceramica a parete sottile di Pompei e del Museo Nazionale di Napoli». L'Instrumentum domesticum di Ercolano e Pompei. Cuaderni di cultura materiali, 1. Roma, 1977, págs. 25-32 i 172.
- DE MIGUEL, L.E.: «Los cubiletes de paredes finas de Cartagena». Jornades internacionals d'arqueologia romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial roma-

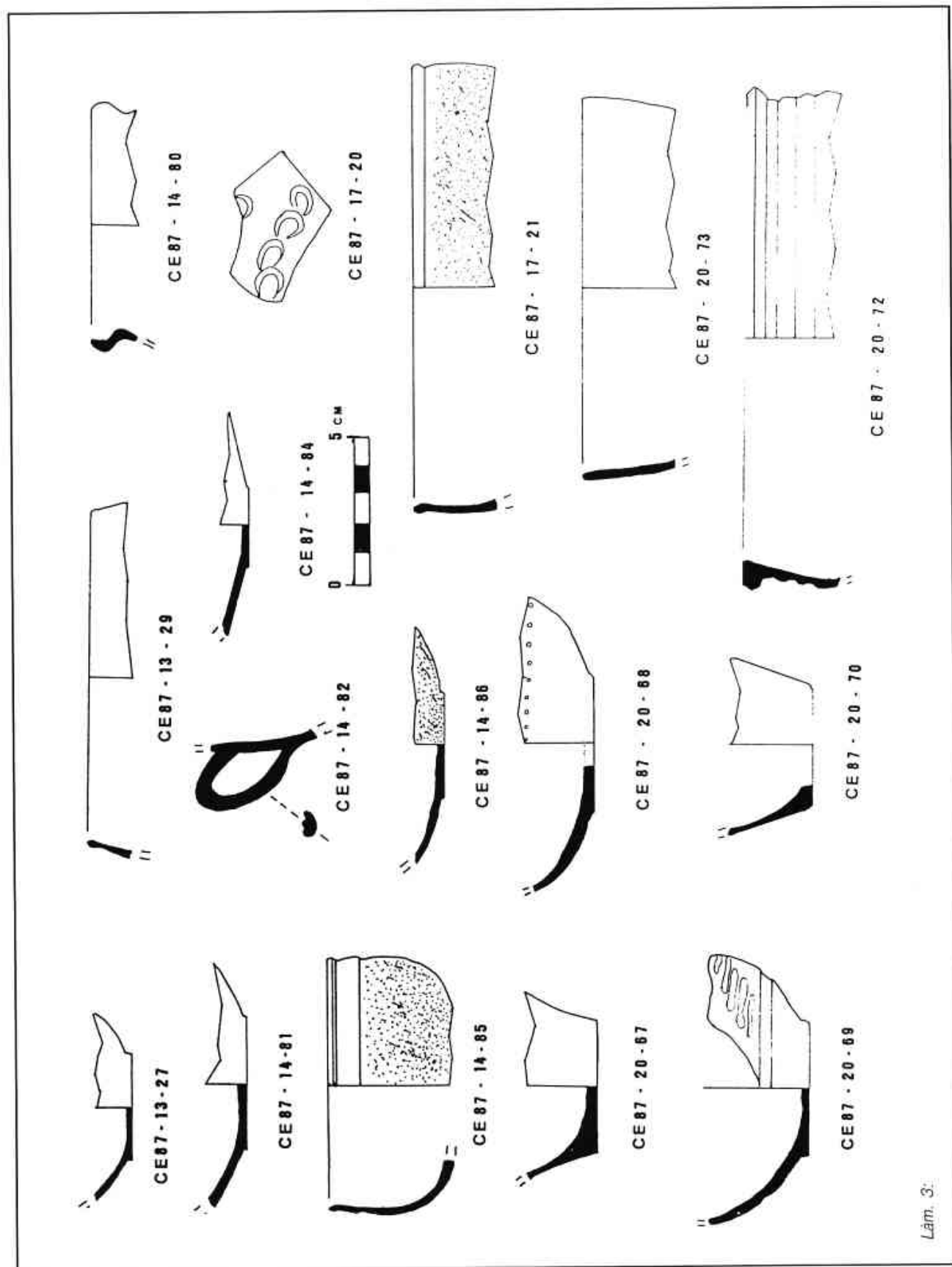
- na de la Hispània Citerior. Granollers, 1987, pàgs. 415-425.
- DUNCAN, G.C.: «A roman pottery near Sutri». Papers of the British School of Rome, XXXIII, 1964, pàgs. 38-88.
- DUNCAN, G.C.: «Roman Republican pottery from the vicinity of Sutri (Sutrium)». Papers of the British School of Rome, XXXIII, 1965, pàgs. 134-176.
- FERNANDEZ, J.H. i GRANADOS, J.O.: «Producción de paredes finas en Ebusus (Ibiza)». Actes du Congrès de la S.F.E.C.A.G. Les céramiques fines non sigillées, Toulouse, 1986, pàgs. 51-56.
- FROVA, A.: «Scavi di Luní. Relazione preliminare delle campagne di scavo 1970-1». Roma 1973.
- GRATALOUP, C.: «Les céramiques à parois fines de la rue des Farges (Lyon)». Actes du Congrès de la S.F.E.C.A.G. Les céramiques fines non sigillées. Toulouse, 1986, pàgs. 47-50.
- LAMBOGLIA, N.: «Gli scavi di Albintimilium e la cronologia della ceramica romana». Istituto di Studi Liguri. Bordighera, 1950.
- LASFARGUES, A.J. i VERTET, H.: «Les gobelets à parois fines de la Murette». Revue archéologique du centre, XXI, 1970, pàgs 222-224.
- LÓPEZ, A.: «Cerámicas romanas de paredes finas». Butlletí d'informació arqueològica, núm. 24. Maig-Agost, 1977, pàgs. 162-168.
- LÓPEZ, A.: «Producción e importación de cerámicas de paredes finas en Catalunya». Actes du Congrès de la S.F.C.A.G. Les céramiques fines non sigillées. Toulouse, 1986, pàgs. 57-72.
- LÓPEZ, A.: «Las cerámicas romanas de paredes finas en Catalunya». 2 vol. Quaderns científics i tècnics, núm. 2. Diputació de Barcelona. 1989.
- LÓPEZ, A.: «Les ceràmiques romanes de parets fines». Laietania. Can Xammar. Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970., núm. 5. Mataró. 1990.
- MARISCHAL, R. i MAYET, F.: «Céramiques à parois fines e gobelets d'Aco à Ruscino». Suppl. 7 de la Revue archéologique de Narbonaise, 1980, pàgs. 245-270.
- MAYET, F.: «La céramique à parois fines de Conimbriga». II Congreso Nacional de Arqueología. Coimbra, 1971, pàgs. 445-449.
- MAYET, F.: «Les céramiques à parois fines dans la Peninsule Iberique». Paris, 1975.
- PUERTA, C.: «La producción de cerámica romana de paredes finas en la costa catalana, a través de los hallazgos de Baetulo (Badalona)». Actes du Congrès de la S.F.E.C.A.G. Les céramiques à parois fines non sigillées, Toulouse, 1986, pàgs. 73-78.
- PUERTA, C.: «Baetulo. Cerámica de parets fines». Monografies badalonines, núm. 11. Badalona, 1989.
- RICCI, A.: «I vasi poteri a pareti sottili». Mercati e scambi nel Mediterraneo. Società romana e produzione schiavistica. Vol. II. Laterza, 1981, pàgs. 123-138.
- RICCI, A.: «Ceramica a pareti sottili». Ceramica fines romana nel bacino Mediterraneo. Tardo ellenismo e primo impero. Atlante delle forme ceramiche II. Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale. Roma, 1985, pàgs. 231-256.
- TATTI, M.: «Ceramica a pareti sottili». Ostia II. Studi Miscellanei, 16. Roma, 1968-69, pàgs. 67-71.
- VEGAS, M.: «Difusión de algunas formas de vasitos de paredes finas». Rei Cretariae Romanae Fautorum. Acta V, VI, 1963-4, pàgs. 61-83.
- VEGAS, M.: «Cerámica común romana del Mediterráneo occidental». Instituto de Arqueología y Prehistoria. Publicaciones eventuales, núm. 22. Universidad de Barcelona, 1973.

Lám. 1:

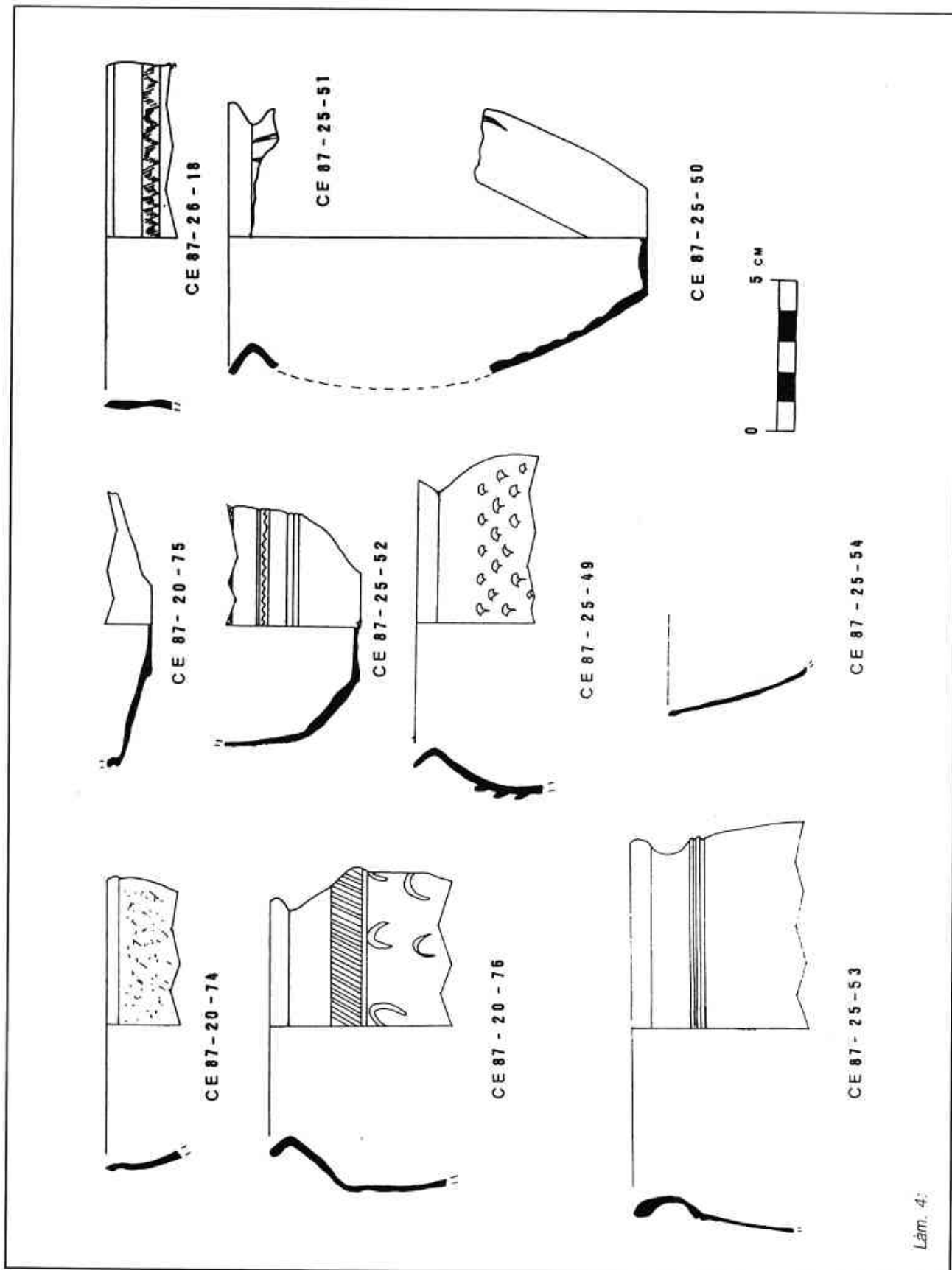

Lám. 2:

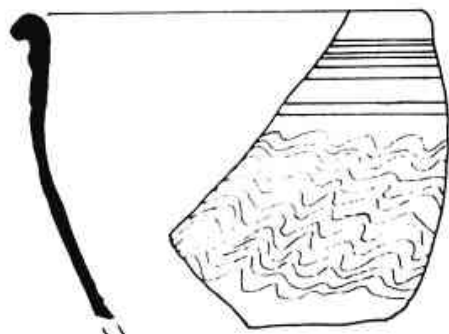

Lám. 3:

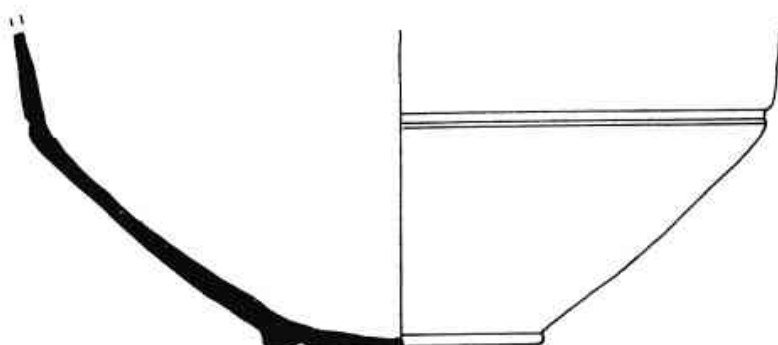
Lám. 4:

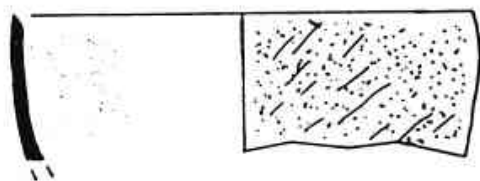
CE 87-25-56

CE 87-25-55

CE 87-25-57

CE 87-26-19

CE 87-29-20

Lám. 5:

2.5. LA CERÀMICA COMUNA AFRICANA

JOAQUIM PERA

Aquesta varietat de ceràmica africana, dita també d'us comú o de cuina, que no descriurem per ser un dels productes ceràmics més coneguts i estudiats, en els darrers anys, dins els estudis d'estratigrafies de molts jaciments alt-imperials (veure bibliografia), apareix ben documentada en els estrats d'amortització de la 1ª fase de Can Xammar; adquireix un especial interès al ser la primera vegada que es detecta en estrats de finals d'època juli-clàudia/inicis època flàvia, i deuen ser-ne els primers exemplars que van arribar a lluro; és precisament per la seva no residualitat dins el context estratigràfic en què apareixen que tenen el valor de constituir un dels fòssils directors per poder determinar-ne la datació. És per això que els presentem a manera d'inventari, ordenat per sectors i unitats estratigràfiques. Al final de cadascuna d'aquestes apareix un petit apartat amb les cronologies absolutes de cada forma aportades per diferents jaciments. Aquesta presentació, tal vegada excessivament descriptiva, serveix però per agilitzar el procés d'obtenció de les diferents datacions que han de contribuir a determinar l'adscripció cronològica de l'estrat que es tracti.

SECTOR 1

Unitat Estratigràfica 10

CE87-10-30: Fragment de vora d'una cassola de la forma Ostia II fig. 306; presenta el llavi lleugerament engruixit, tendent a sobresortir, i una patina exterior cendrosa.

CE87-10-31: Fragment de vora d'una cassola de la

forma Ostia II fig. 306, en què el doble llavi apareix en aquest cas a la mateixa horitzontal; presenta una patina exterior cendrosa. Diàmetre 25 cm.

CE87-10-32

CE87-10-33: Fragments de vora de cassoles de la forma Ostia II fig. 309; presenten una patina exterior cendrosa. Diàmetre 17 cm.

CE87-10-34: Fragment de vora de cassola d'una forma no documentada que presenta un llavi engruixit amb un graó i és marcadament exvasada; presenta una patina exterior cendrosa.

CE87-10-35

CE87-10-36: Fragments de vores de plat-tapadora de la forma Ostia II fig. 302; presenten la característica vora fumada. Diàmetre 22/23 cm.

CE87-10-37: Fragment de fons de plat-tapadora de la forma Ostia III fig. 332; presenta un peu anular.

- 7 fragments de plat-tapadora i una carena amorfs.

Unitat Estratigràfica 6

CE87-6-34

CE87-6-41: Fragments de cassola de la forma Ostia II fig. 303. Presenta el llavi arrodonit i una patina cendrosa a la part exterior de la paret i vora; es diferencia lleugerament de la forma Hayes 194 per no tenir l'acabament exterior de la vora tan pronunciat.

CE87-6-35

CE87-6-36: Fragments de vora de plats-tapadora de la forma Ostia III fig. 332; la ref. 35 presenta el llavi fumat. Diàmetre 30 cm.

CE87-6-37: Fragment de vora de plat-tapadora de la forma Ostia I fig. 18; presenta una patina cendrosa sobre la superfície interior i exterior.

CE87-6-38

CE87-6-39

CE87-6-40: Fragments de vora de cassoles de la forma Ostia II fig. 306 variants; les refs. 39 i 40 presenten una patina exterior cendrosa.

Diàmetre 25 cm.

- 8 fragments de cassola i 2 de plat-tapadora amorfs

Unitat Estratigràfica 14

CE87-14-48: Tres fragments de vores de cassoles de la forma Ostia II fig. 310 variant, amb una tendència a assemblar-se a la Ostia II fig. 312; presenta una patina exterior cendrosa.

CE87-14-49 CE87-14-50: Fragments de vora de cassoles de la forma Ostia II fig. 306, amb el característic encaix en el llavi, lleugerament pronunciat vers l'exterior; presenta una patina exterior cendrosa. Diàmetre 22 cm.

CE87-14-51

CE87-14-52: Fragments de vores de plats-tapadora de la forma Ostia II fig. 306; presenten una patina cendrosa en el llavi.

Unitat Estratigràfica 8

CE87-8-28

CE87-8-30: Fragments de vora de cassoles de la forma Ostia II fig. 306; presenta una patina exterior cendrosa. Diàmetre 22 cm.

CE87-8-29: Fragment de vora de cassola de la forma Ostia II fig. 309. Diàmetre 18 cm.

CE87-8-32

CE87-8-31: Fragments de vores de plats-tapadora de la forma Ostia III fig. 332; presenta el llavi amb una patina cendrosa.

- 9 fragments de cassola i 2 fragments de plat-tapadora amorfs

Unitat Estratigràfica 13

CE87-13-14: Fragment de vora i paret d'una cassola de la forma Ostia II fig. 309.

CE87-13-15: Fragment de vora d'un plat o tapadora, presenta una forma no documentada caracteritzada per presentar una orla exterior sobresortint sota el llavi, semblant a una carena de cassola.

SECTOR 2

Unitat estratigràfica 25

CE87-25-29

CE87-25-12

CE87-25-14

CE87-25-16: Fragments de vora de plats-tapadora de la forma Ostia II fig. 302; presenten el llavi amb una patina cendrosa. Diàmetre 20 cm.

CE87-25-17

CE87-25-18: Fragments de vores de plats-tapadora de la forma Ostia III fig. 332; presenten el llavi amb una patina cendrosa. Diàmetre 20 cm.

CE87-25-13: Fragment de vora d'un plat-tapadora de la forma Ostia III fig. 332; presenta la pasta poc depurada i el llavi amb una patina cendrosa.

Diàmetre 24 cm.

CE87-25-15: Fragment de vora de plat-tapadora de la forma Ostia III fig. 332; presenta la superfície interior i exterior ennegrida per acció del foc. Diàmetre 20 cm.

CE87-25-20: Fragment de vora de plat-tapadora de la forma Ostia I fig. 261; presenta el llavi amb una patina cendrosa. Diàmetre 21 cm.

- 3 fragments de fons de cassola i 2 de plat-tapadora amorfs.

Unitat Estratigràfica 17 = 20

CE87-20-26: Fragment de cassola de la forma Lamboglia 10-B Hayes 23-A; presenta una patina exterior cendrosa i no està vernissada, mostrant les marques de l'espàtula en el torn. Diàmetre 26 cm.

CE87-20-27: Fragment de cassola de vora bifida i cos estriat de la forma Ostia II fig. 306; exteriorment presenta una patina cendrosa.

Diàmetre 22 cm.

CE87-17-0

CE87-20-31

CE87-20-32: Fragments de vores de plats-tapadora de la forma Ostia II fig. 302; presenten el llavi amb una patina cendrosa. Diàmetre 24 cm.

CE87-20-29

CE87-20-30: Fragments de vores de plats-tapadora de la forma Ostia III fig. 332; presenten el llavi amb una patina cendrosa. Diàmetre 23 cm.

CE87-20-33: Fragment de vora d'un plat-tapadora de la forma Ostia III fig. 332; el llavi presenta una patina cendrosa. Diàmetre 17 cm.

- 2 fragments de fons de cassola sense forma

Unitat Estratigràfica 26 = 29

CE87-29-0: Fragment de vora d'una cassola de la forma Ostia II fig. 306, que presenta una patina exterior cendrosa.

- 3 fragments de paret de cassola i un fons sense forma.

APORTACIÓ D'AQUESTA VARIETAT CERÀMICA A LA DATACIÓ

Ostia II fig. 306

- * 1^a meitat segle III (Ostia I)
- * Regnat de Caligula - inici regnat de Claudi (Dyson 1976).
- * Època flàvia fins a mitjans segle II (Ostia III).
- * Època juli-clàudia i flàvia a Baetulo (Aquilué 1985).

Ostia II fig. 309

- * Època flàvia (Ostia II i III).

Ostia III fig. 332

- * Època de Trajà/Adrià fins la 2^a meitat de segle II (Ostia III).
- * Segle II possiblement Adrià a Cartago (Michigan I).
- * Època flàvia i antonina a Baetulo (Aquilué 1985).

Ostia II fig. 302.

- * Finals segle I a.Jc. fins a inicis segle I d.Jc. (Lamboglia-Niemeyer).
- * Començaments segle I (Michigan I).
- * Fins la 2ª meitat segle II (Ostia III).
- * Època juli-clàudia i flàvia a Baetulo (Aquilué 1985).

Ostia II fig. 303

- * Època de Tiberi (Zevi-Pohl 1970).
- * Època juli-clàudia (Excavació de Nador).
- * Començaments segle I a Cartago (Michigan).
- * 2ª meitat segle I (Hayes).
- * 1ª meitat segle II a Baetulo (Guitart1975).
- * Pompeia anterior al 79 d.Jc.
- * Època juli-clàudia a Baetulo (Aquilué 1985).

Ostia I fig. 18

- * Època de Tiberi fins Trajà/Adrià (Zevi-Pohl 1970).

Ostia II fig. 310

- * Finals segle I a.Jc. fins inici segle I d.Jc. (Lamboglia).
- * Època de Tiberi (Zevi-Pohl 1970).
- * Època de Tiberi-Neró (Rüger 1968).
- * Època flàvia fins a mitjans segle II (Ostia III).
- * Segle I d.Jc. (Hayes -forma 198-).
- * Segle II, època d'Adrià. (Michigan I).
- * Època flàvia a Baetulo (Aquilué 1985).

Ostia II fig. 312

- * Època flàvia fins a mitjans segle II (Ostia III).

Lamboglia 10-B

- * 1ª meitat segle II (Hayes).

Hayes 23-A

- * Des de finals del segle I fins la 1^a meitat segle III i menys freqüent a partir de segle IV i V (Ostia III i IV).
- * Època flàvia a Baetulo (Aquilué 1985).

CONCLUSIONS

Les primeres importacions d'aquesta varietat africana de ceràmica comuna es documenten, en jaciments de la costa laietana, en època juli-clàudia; a Baetulo, per exemple, s'hi troba representada en els estrats d'amortització d'un *lacus* fet en època de Claudi (Tarrats 1976). Aquilué, en un recull, fet per èpoques, de les formes que apareixen en diferents sectors de Baetulo (Aquilué 1985), situa en època juli-clàudia el plat-tapadora de la forma Ostia II fig. 302 i les cassoles Ostia II fig. 306, Ostia II fig. 303 i Ostia II fig. 312. Totes quatre formes les trobem representades en el material procedent dels estrats d'amortització de l'estança UE.11 de Can Xammar. També del mateix context són les formes de plats-tapadora Ostia I fig. 18, Ostia III fig. 332, i la cassola Ostia II fig. 309; aquestes dues últimes documentades a començaments d'època flàvia a Baetulo i a Ostia respectivament; a lluro també les trobem en un context de finals d'època juli-clàudia/ començaments d'època flàvia.

En el sector 2 de Can Xammar, dins els estrats d'amortització de l'estança U.E.18, d'una cronologia de finals d'època juli-clàudia, hi trobem també els plats-tapadora formes Ostia II fig. 302, Ostia III fig. 332, la cassola de vora bifida Ostia II fig. 306; així com també la cassola Lamboglia 10-B/Hayes 23-A, sense vernís, que es comença a trobar en contextos d'època flàvia a Baetulo i Ostia, la tindriem representada a lluro a mitjans del segle I d.Jc.

Respecte a les formes que no hem pogut classificar seguint els llibres de classificació tradicionals (vegi's bibliografia), destaquem la referència CE87-10-34. És una cassola de parets exvasades i un petit graó en el llavi, que apareix pronunciat vers l'exterior, tota la superfície exterior és recoberta d'una patina cendrosa; i la referència CE87-13-15 que correspon a la part del llavi d'una tapadora que es presenta molt pronunciat i engruixit; la resta de peces són variants de la cassola de vora bifida Ostia II fig. 306. Totes aquestes formes cal situar-les també dins la forquilla cronològica d'aquests estrats: època Neró/inicis d'època flàvia.

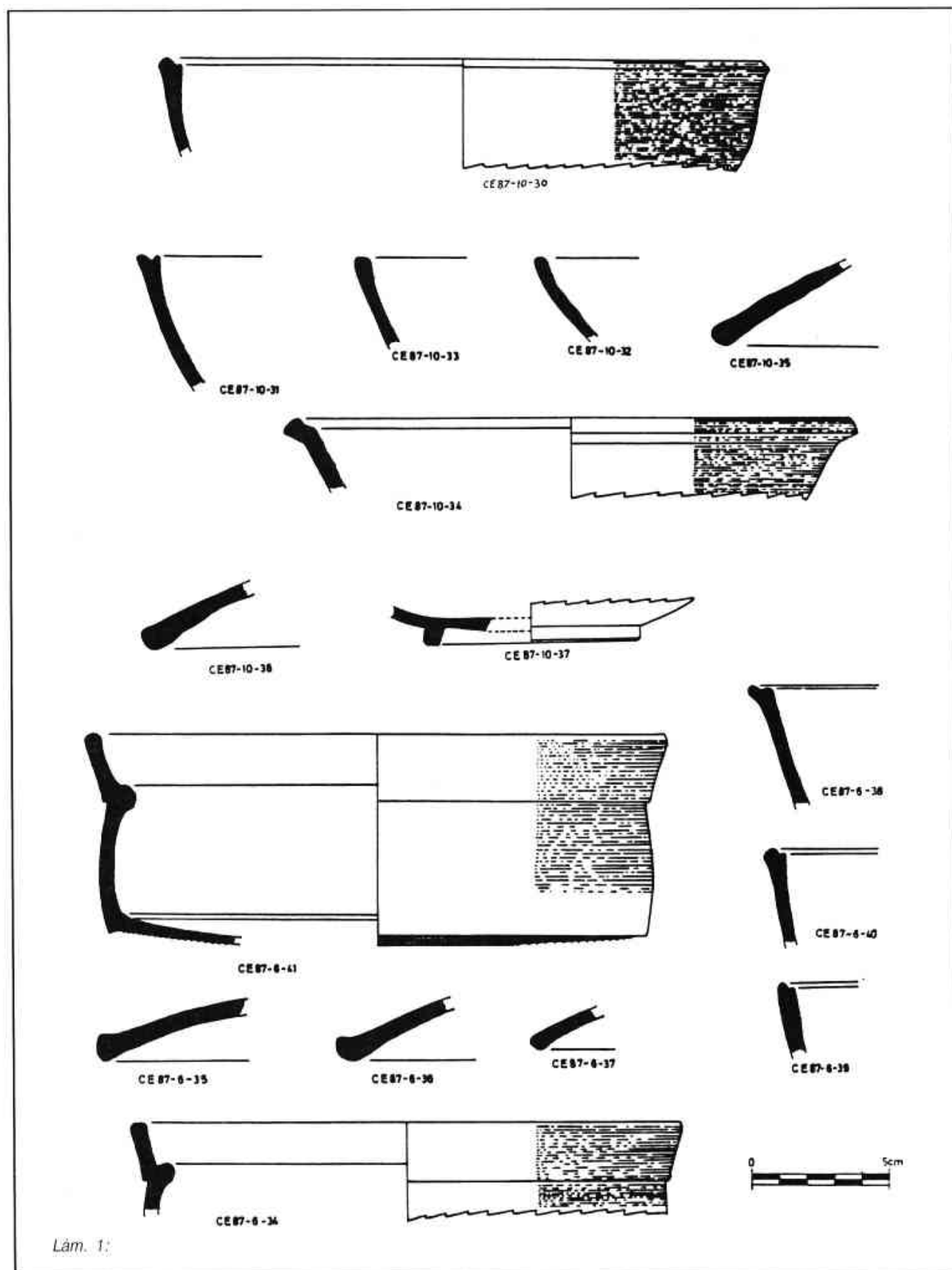
En resum, aquestes precisions cronològiques tendeixen a fer lleugerament més antiga l'arribada d'algunes formes de ceràmica comú africana a la costa de la Laietania. Si bé el lot d'aquesta varietat ceràmica està representat per pocs exemplars (uns 50 fragments amb forma), ens sembla suficientment representatiu el conjunt i interessant la seva aportació al coneixement d'aquesta ceràmica, ja que constata l'aparició de ceràmica comuna africana a lluro, per primera vegada en estrats de finals d'època juli-clàudia/inicis d'època flàvia, com abans ja s'havia documentat a Baetulo, constituint el document més antic d'aquesta varietat, trobat en excavacions arqueològiques estratigràfiques a lluro.

La presència d'aquestes ceràmiques a lluro està testimoniant una activitat comercial directa o indirecta amb el nord d'Àfrica, des dels primers anys del segle I d.Jc., activitat que tindrà el moment de màxima esplendor a partir del segle II. Aquestes ceràmiques són d'ús quotidià i d'escàs valor comercial, pensem, respecte altres tipus de l'època com les ceràmiques fines (sobretot sigillates sudgàliques). Malgrat no haver trobat cap exemplar d'àmfora africana en tot el conjunt, aquestes ceràmiques comunes són la mostra arqueològica d'un comerç marítim de més envergadura, encara no valorat suficientment (oli o gra), al qual aquestes ceràmiques anirien associades, aprofitant els espais buits que la càrrega principal deixa a la nau, tot contribuint a arrodonir el negoci; per tant la seva presència incipient a lluro a la 1ª meitat del segle I, obeeix a motius circumstancials però que resulten clarificadors a l'hora d'establir la cronologia d'alguns estrats del jaciment, precisament per la seva no residualitat dins les vaixelles del segle I d.Jc., ja que deuen ser els primers exemplars que arriben, amb el format de cassoles i plats-tapadora propis d'aquesta varietat ceràmica.

Bibliografia

- AA.VV. OSTIA II (1970).- «Ostia II. Studi Miscellanei» núm. 16 Roma 1970.
- AA.VV. OSTIA III (1973).- «Ostia III. Studi Miscellanei» núm. 21 Roma 1973.
- AA.VV. OSTIA IV (1977).- «Ostia IV. Studi Miscellanei» núm. 23 Roma 1977.
- AA.VV. ATLANTE I (1981).- «Atlante delle forme ceramiche I Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (Medio e Tardo Impero)». Roma 1981
- AQUILUE, X. (1985).- «Algunas consideraciones sobre el comercio africano. Tres facies características de la cerámica común africana de época alto-imperial». Rev. Empúries núm. 47 Barcelona 1985
- AQUILUE, X. (1987).- «Las cerámicas africanas de la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)». BAR International Series 337. Oxford 1987.
- FULFORD, M.G.
- PEACOCK, D.P.S. (1985).- «Excavations at Carthage: British Mission, vol. I. The Avenue du President Habib Bourguiba, Salammbô: The pottery and other ceramic objects from the site». University of Sheffield. 1984
- HAYES, J.W. (1972).- «Late Roman Pottery. A catalogue of roman Fine Ware». London 1972.
- LAMBOGLIA, N. (1958).- «Nuove osservazioni sulla Terra Sigillata Chiara (Tipi A e B)». Rivista di Studi Liguri núm. XXIV Bordighera 1958.
- TARRATS, F. (1976).- «Campaña de excavaciones arqueológicas. Baetulo 76 (I). Interesantes hallazgos en el sector del Pasaje Pujol. Rev.» La Amistad núm. 78 Badalona 1976.

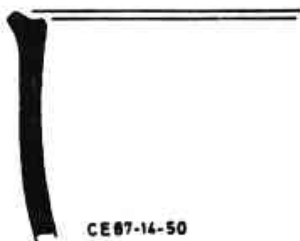
Lám. 1:

CE 87-14-48

CE 87-14-49

CE 87-14-50

CE 87-14-51

CE 87-14-51

CE 87-8-32

CE 87-8-31

CE 87-8-28

CE 87-8-29

CE 87-8-30

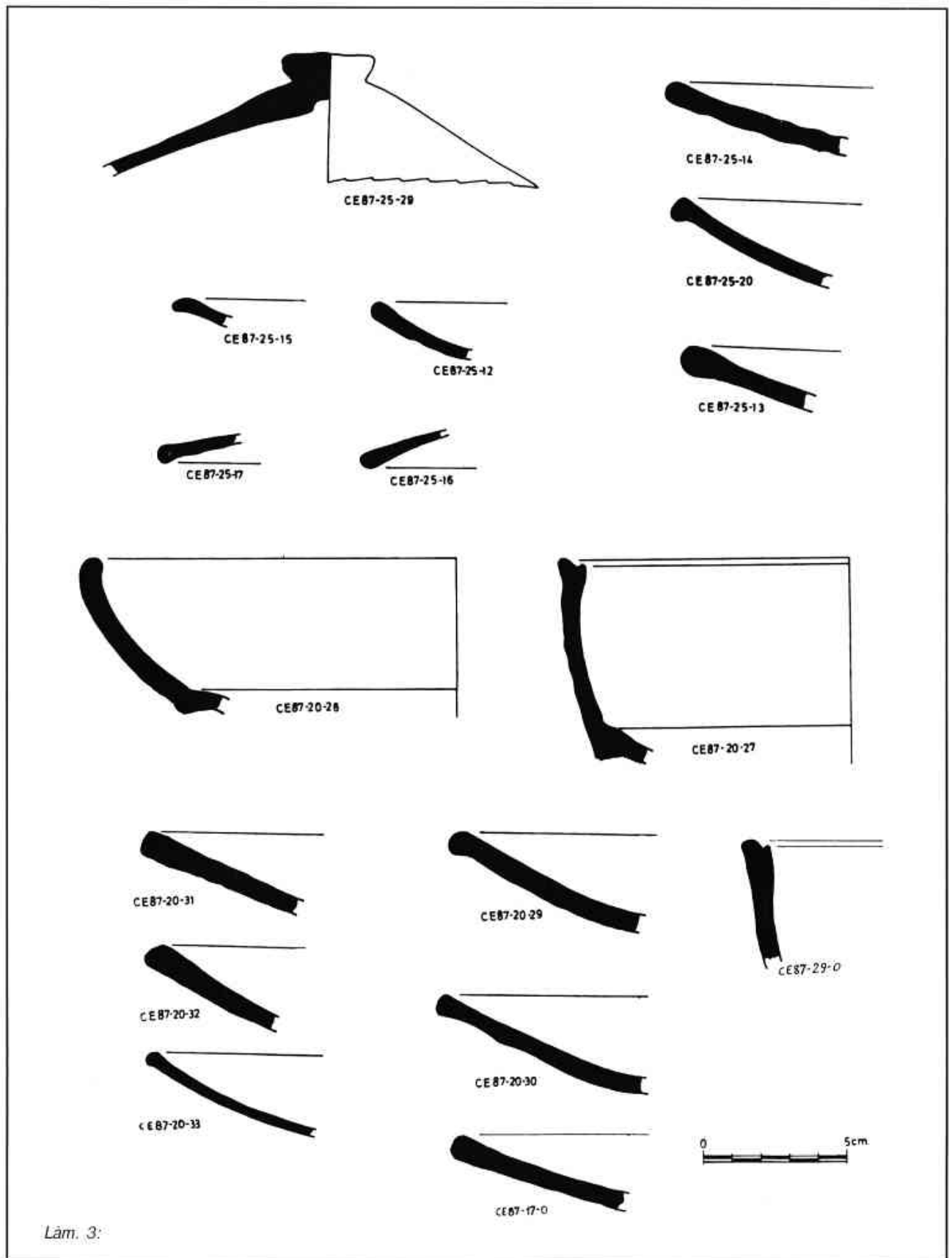
CE 87-13-4

CE 87-13-15

Lam. 2:

2.6. LA CERÀMICA COMUNA LOCAL

CARME PUERTA

Anomenem ceràmica d'ús comú aquells recipients destinats a guardar, coure i en ocasions servir els aliments en les llars més humils.

Les pastes en què han estat realitzats aquests vasos són característiques de la zona laietana, bé amb coccio oxidant i amb tonalitats blanques, beige o marró, be amb coccio reductora i de tonalitats grises. Són realitzades a torn i a ull nu es poden veure les partícules de quars, miques i feldespat del desgreixant.

La ceràmica d'ús comú representa el conjunt de peces més abundant trobat a l'excavació feta al carrer Espenyas de Mataró. Aquests materials s'han classificat segons la seva funció, en olles, gerres, gobelets, gibrells, cassoles, plats-tapadora, i morters.

CERÀMICA FETA A TORN RÀPID

Olles

Anomenem olles aquells recipients que tenen com a funció principal el coure els aliments. Són sempre de cos globular o ovoide i fons generalment pla, mentre que les vores presenten diferents variacions tipològiques. En les parets externes solen conservar restes de sutja que en ocasions arriben fins a la vora.

Olles amb vora còncava

Aquestes olles solen tenir una nansa i són formes derivades possiblement de prototipus itàlics; encara que es troben representades en el dipòsit datat el segle I a.C. de Burriac, no es troben en altres nivells plenament ibèrics dels poblats de la zona.

Aquesta forma podria derivar del que N. Lamboglia anomena vasos amb «orlo a mandorla». Segons M. Vegas (1) els primers exemplars són del segle II a.C., mentre que semblen desaparèixer abans del principat d'August. Aquesta forma ha estat trobada a la nau Albenga i M. Vegas interpretava que formava part de l'utilatge de la cuina del vaixell. També és un tipus freqüent a Albintimilium en estrats del segle I a.C.

També trobem aquest tipus ceràmic, en les seves variants locals, a les tombes Ballesta 31, Rubert 10 i Torres 3 de la necròpolis d'incineració d'Empúries.

A Baetulo ha aparegut també aquesta forma en els nivells de farciment de les trinxeres de fonamentació d'un edifici de *Tabernae* situat a prop de la zona del Fòrum. Aquests nivells han estat datats entorn als anys 30-20 a.C. En els mateixos nivells trobem també algun exemplar d'aquesta forma de producció itàlica al costat ja dels prototipus locals.

En altres nivells de Baetulo datats entorn al canvi d'era tornen a aparèixer olles amb vora còncava encara que són escasses. Posteriorment a mitjans del segle I d.C. en trobem un exemplar amb nansa en el nivell d'obliteració de la cisterna romana del carrer Pujol. Es tracta sens dubte d'una peça importada, per les característiques de la pasta -pasta beige-rosada amb abundant desgreixant petit de color marró fosc-, encara que en desconexem la procedència. Aquesta peça porta en la part superior del cos un grafit en forma d'aspa que podria ésser una mesura de capacitat, la qual cosa fa pensar que en alguns casos la ceràmica comuna podria haver servit per envasar determinats líquids.

A les excavacions del carrer Espenyas trobem també olles amb vora còncava als estrats 17, 20, 25 i 29, nivells datats en època de Claudi-Neró.

CE87-17-175: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 12 cm.

CE87-20-298: Frag. de vora, paret i nansa. Pasta laietana beige. Diàmetre vora 7 cm.

CE87-20-210/213: 4 frags. de vora d'una mateixa peça. Pasta laietana vermella.

CE87-25-227: Frag. de vora. Pasta laietana taronja. Diàmetre vora 14 cm.

CE87-25-226 i 229: Frags. de vores de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-25-0: 2 frags. de vora. Pasta laietana taronja.

CE87-25-228: Frag. de vora. Pasta laietana taronja. Diàmetre 13 cm.

CE87-25-0: 2 frags. de vora. Pasta laietana taronja.

CE87-26-283 i 284: Frags. de vores de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-29-291: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

Olles amb encaix per a la tapadora

Com les anteriors, tenen vora lleugerament còncaua encara que de dimensions més petites. Tampoc aquesta forma sembla derivar de prototipus locals i sembla inspirada en formes itàliques.

CE87-6-147: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 13 cm.

CE87-10-125: Frag. de vora. Pasta grollera marró fosca. Diàmetre vora 13 cm.

També pertanyen a la mateixa forma les següents peces: CE87-10-105 i CE87-26-283 i 284.

Olles amb vora girada a l'exterior

Aquesta forma és més pròpia de la ceràmica feta a mà que de la realitzada a torn i com a tal la trobem tant en la cultura ibèrica com posteriorment en època romana imperial.

Les olles trobades al carrer Espenyas solen tenir entre 12 i 20 cm. i el cos és de forma globular. En algunes ocasions poden tenir una incisió horitzontal a la part alta del cos que ha estat feta amb la pasta sense coure.

Poden, en ocasions, tenir una petita nansa que surt de la vora. Fins a època làvia, aquestes olles estan realitzades amb pastes oxidants de tonalitats que van del beige al marró-vermellós. A partir dels Flavis, les mateixes olles, sense nanses, sembla que es fabriquen amb la tècnica reductora, en ocasions a torn més lent i amb les marques d'un espatulat que pot estar solament en una de les cares de la peça o en ambdues. De tota manera, en aquests moments, encara no tenim suficients dades per afirmar que no es fabriquessin ja abans.

Troblem aquestes olles en el dipòsit del segle I a.C. de Burriac (2), en ceràmiques fetes a mà, inspirades en la tradició precolonial.

A la necròpolis d'Empúries s'han trobat diversos exemplars d'aquesta forma manoansada en tombes datades entre els anys 25/1 a.C. i època de Claudi I.

A Baetulo aquesta forma en pasta oxidada es troba tant en estrats d'abans del canvi d'era com de mitjans del segle I d.C., en canvi en pasta reduïda i amb l'espatulat no es troba fins a finals del segle I/ inicis del segle II d.C.

A les excavacions del carrer Espenyas s'han recollit olles amb vora girada a l'exterior i cos globular, als estrats 10, 17, 20, 25 i 26. Excepte a l'estrat 10 en que aquestes olles estan realitzades en pasta oxidant, en els altres nivells, aquestes conviuen amb les fetes a foc reductor i amb el típic espatulat.

CE87-10-106: Frag. de vora i nansa. Pasta laietana marró.

CE87-10-107: Frag. de vora. Pasta laietana marró.

CE87-10-112: Frag. de vora. Pasta laietana reduïda. Diàmetre 20 cm.

CE87-17-176: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-20-205: Frag. de vora. Pasta vermella molt micosa. Diàmetre 18 cm.

CE87-20-242: Frag. de vora. Pasta laietana vermella, molt micosa. Cremada per l'acció del foc. Diàmetre 12 cm.

CE87-20-221: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Cremada per l'acció del foc.

CE87-20-196: Frag. de vora. Pasta grollera marró fosc. Cremada per l'acció del foc. Diàmetre 23 cm.

CE87-20-/222-223: Frags. de vores de diferents peces. Pasta grollera marró fosc.

CE87-25-230: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Cremada per l'acció del foc.

CE87-25-0: 2 frags. de vora. Pasta laietana taronja.

CE87-25-263: Frag. de vora. Pasta laietana reduïda amb espatulat a l'interior i a l'exterior de la peça. Diàmetre 23 cm.

CE87-25-256: Frag. de vora. Pasta laietana reduïda amb marques d'espatulat a l'interior i a l'exterior de la peça.

CE87-25-236: Frag. de vora. Pasta laietana vermella amb marques d'espatulat a l'exterior de la peça. Cremada per l'acció del foc. Diàmetre vora 17 cm.

CE87-25-237 i 257/261: Frags. de vora diferents peces. Pastes laietanes reduïdes o oxidades vermelles, amb marques de l'espatulat a l'exterior.

CE87-25-262: Frag. de vora i arrencament de nansa. Pasta laietana reduïda amb marques d'espatulat a l'interior i lleugerament brunyida a l'exterior. Diàmetre vora 15 cm.

CE87-25-263/278: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana reduïda amb marques d'espatula, curtes a l'exterior i llargues a l'interior.

CE87-26-281: Frag. de vora. Pasta laietana vermella amb marques de l'espatulat a l'exterior de la peça. Diàmetre vora 28 cm.

Olles carenades

Aquesta forma no sembla estar inspirada en la tradició local; en canvi sí que la tenim present a Albintimilium en estrats datats per N. Lamboglia en els segles I i II d.C. Es tracta d'una olla feta en pasta oxidant de cos carenat, fons pla i petita vora girada vers l'exterior.

Aquesta forma és freqüent a la necròpolis d'Empúries, en tombes datades entre l'últim quart del segle I a.C. i el tercer quart del segle I d.C.

A les excavacions del carrer Espenyas aquesta forma està present a l'estrat 6 tant amb pasta vermella, com amb pasta grisa local.

CE87-6-150: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Presenta taques de sutja tant a l'interior com a l'exterior de la peça. Diàmetre 15 cm.

CE87-6-151: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-6-152: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Cremada per l'acció del foc.

CE87-6-153: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 15 cm.

CE87-6-0: Frag. de vora. Pasta laietana reduïda.

Olles amb vora en forma de s

No tenim encara suficients dades per saber l'origen d'aquesta forma, però a Empúries la tenim present a la tomba Ballesta núm. 20 amb pasta gris-negrosa.

A Baetulo trobem un exemplar d'aquesta forma en l'estrat d'anivellació del *decumanus* de les excavacions del carrer Lladó. Aquest nivell va estar datat en època de Claudi I.

A les excavacions del carrer Espenyas aquesta forma la tenim present en els estrats 20 i 25.

CE87-20-216: Frag. de vora. Pasta laietana vermella amb restes de sutja a la vora i a l'interior. Diàmetre 16 cm.

CE87-20-253: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-25-0: 2 frags. de vora. Pasta laietana vermella.

Olles de vora horitzontal

Són recipients de vora ampla i horitzontal, perfil còncau i en ocasions lleugerament carenat. Presenta dues nanses horitzontals i en desconeixem la forma del fons.

Aquesta forma sembla derivar de prototipus ibèrics trobats tant en el dipòsit del segle I a.C. de Burriac (3) com a altres poblats de la zona. En el carrer Espenyas trobem aquestes olles en els estrats 8, 10, 13, 17 i 25.

CE87-8-157/158: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-10-100: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 29 cm.

CE87-10-101: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 22 cm.

CE87-10-241: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-10-102: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Cremada per l'acció del foc. Diàmetre 38 cm.

CE87-10-119: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-13-162: Frag. de vora. Pasta laietana taronja.

CE87-13-163: Frag. de vora. Pasta laietana taronja. Diàmetre vora 33 cm.

CE87-13-164: Frag. de vora. Pasta laietana taronja. Diàmetre vora 35 cm.

CE87-17-180: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-25-239: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Cremada per l'acció del foc. Diàmetre 23 cm.

CE87-25-252: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

Olles amb vora diferenciada i inclinada a l'exterior

Són olles de cos globular i vora ampla i girada a l'exterior. Tenen la vora diferenciada del cos per un petit engruiximent. Possiblement el fons seria pla i sense peu.

En el poblament ibèric de Burriac i en el dipòsit del segle I a.C. hi trobem un exemplar d'aquestes característiques realitzat amb pasta grisa emporitana.

A les excavacions del carrer Espenyas trobem aquesta forma en els estrats 10, 17 i 25.

CE87-10-114: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre 16 cm.

CE87-17-184: Frag. de vora. Pasta laietana reduïda. Diàmetre vora 23 cm.

CE87-17-185/187: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana reduïda. Diàmetres vores entre 19 i 24 cm.

CE87-25-247: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 27 cm.

Olles de vora plana

Olles de cos globular i vora i fons pla. Aquesta forma és freqüent en els poblats ibèrics i perdura posteriorment en època romana.

A Badalona trobem aquestes olles en nivells datats en el canvi d'era, en canvi no la trobem ja en estrats posteriors.

A les excavacions del carrer Espenyas únicament tenim un exemplar d'aquesta forma a l'estrat 17.

CE87-17-170: Frag. de vora. Pasta laietana rosada, amb taques de sutja a tota la cara externa. Diàmetre vora 14 cm.

Olles de vora de secció triangular

Són olles de cos ovoide, fons pla i vora vertical de secció triangular.

Al carrer Espenyas se n'han trobat dos exemplars a l'estrat 20.

CE87-20-203: Frag. de vora. Pasta laietana marró. Diàmetre vora 12 cm.

CE87-20-304: Frag. de vora, paret i fons. Pasta laietana beige. Diàmetre vora 11 cm; diàmetre fons 9,5 cm.

Gobelets

Petit recipient que per les seves característiques sembla tractar-se d'un gobelet per beure. Presenta vora ametllada lleugerament inclinada cap a l'interior, cos ovoide i fons possiblement pla. Únicament en tenim un exemplar a l'estrat 29.

CE87-29-293: Frag. de vora. Pasta molt micosa de color beige. Diàmetre vora 8 cm.

Gerres

Bocal de cos piriforme amb una nansa i vora ampla

Aquesta forma correspon al tipus 44 de M. Vegas. És una forma molt freqüent a la conca mediterrània occidental. Segons M. Vegas, els exemplars més antics tenen nanses amples i quasi sempre estriades, mentre que en els segles II i III d.C. aquestes són més estretes. A Vendonisa aquest tipus està considerat com una imitació de la vaixel·la metàl·lica. A Sutri i Numancia es troba en estrats datats en el segle II a.C. i a Albintimilium i la necròpolis de Barcelona a finals del segle II / inicis del segle III d.C. (4).

A Badalona la trobem en nivells que van des del 40-30 a.C. fins a inicis del segle II d.C.

A les excavacions del carrer Espenyas s'han recollit en els estrats 6, 8, 10, 13, 17, 20 i 29.

CE87-6-137/140: Frags. de nansa de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-6-126/134- Frags. de fons. Pasta laietana beige o vermella.

CE87-6-141: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-6-144/146: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana marró.

CE87-8-159/160: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-10-108: Frag. de vora. Pasta laietana blanca.

CE87-10-104 i 109/111: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-10-120/122: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana marró.

CE87-10-123: Frag. de vora i nansa. Pasta laietana taronja. Diàmetre 15 cm.

CE87-10-116: Frag. de vora i nansa. Pasta laietana vermella.

CE87-10-117: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-13-165: Frag. de vora. Pasta laietana taronja. Diàmetre vora 15 cm.

CE87-17-177/179: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-20-135: Frag. de fons. Pasta laietana beige. Diàmetre fons 9 cm.

CE87-20-202: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 14 cm.

CE87-20-216/220 i 224: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-29-292: Frag. de vora. Pasta laietana blanca. Diàmetre vora 14 cm.

CE87-29-296: Frag. de vora. Pasta ibèrica oxidada amb restes d'engalba blanca. Diàmetre vora 16 cm.

Gerres de dues nanses

Gerres de cos ovoide o globular, coll alt i en ocasions tan girat a l'exterior que presenta forma de campana. La vora pot ser lleugerament engruixida o de forma horitzontal. Del coll surten dues nanses amb incisió central que baixen fins a l'inici del cos de la gerra, el fons és senzill i en ocasions lleugerament convex.

A Mataró trobem aquesta forma al dipòsit del segle I a.C. del poblat ibèric de Burriac i a l'estrat 29 del carrer Espenyas.

A Badalona la trobem amb pastes ibèriques a la sitja del carrer Pujol en estrats del 40-30 a.C. i en nivells de la pça. Font i Cussó i del carrer Lladó datats en torn al 20-10 a.C.

A partir d'època de Tiberi, a Baetulo trobem aquestes formes fetes amb pastes romanes pròpies de la zona laietana.

CE87-29-297: Frag. de vora i nansa. Pasta laietana beige. Diàmetre 25 cm.

CE87-29-297bis: Frag. de vora, coll i nansa. Pasta laietana blanca. Diàmetre 15 cm.

CE87-29-0: 2 frags. de nansa. Pasta laietana beige.

Gerres amb vora trilobulada

Aquestes gerres deriven dels *Oinochoes* grecs que des d'època hel·lenística es fan en ceràmica comuna. A Haltern es troben en època augustiana, i una mica després a Hofheim i Vindonisa, a Frejús es troba en estrats pre-augustians i a Ostia, Albintimilium, Cavaillon i Pollentia en nivells datats en el segle I d.C. Sembla ser que aquesta forma perdura durant molt de temps, i en els segles III i IV la trobem a Ostia, Albintimilium i en les regions de Toulouse i Tarragona. Segons M. Vegas, Les pastes són grises i en època alt-imperial presenten les parets rugoses i petits punts negres en el desgreixant. En època tardo-romana segueixen essent gri-

ses encara que desconeixem si es tracta de la mateixa argila (5).

A l'estrat 20 del carrer Espenyas de Mataró s'ha trobat un exemplar d'aquestes característiques amb pasta lleugerament fullada i de color rosat.

Aquestes formes les trobem també amb pastes grises de les dites emporitanes a la mateixa excavació del carrer Espenyas.

CE87-20-201: Frag. de vora i coll. Pasta possiblement laietana de color rosat. Diàmetre vora 8 cm.

Gerres de coll llarg i vora ametllada

Es una gerra de coll llarg, cos ovoide o globular i vora ametllada que recorda la de les cassoles comunes africanes Ostia III, fig. 267 que comencen a fabricar-se a partir d'inicis del segle II d.C. De sota la vora surten dues nanses amples que reposen sobre la panxa de la peça i en el coll hi ha una petita incisió que l'envolta.

Únicament coneixem un exemplar d'aquestes característiques a l'estrat 25 de l'excavació del carrer Espenyas.

CE87-25-225: Frag. de vora, coll, cos i nansa. Pasta taronja molt micosa. Presenta una engalba blanca molt diluïda a tota la superfície externa. De la vora surten dues nanses. Diàmetre vora 8 cm.

Gerres de coll llarg i estret i vora còncava

Aquestes gerres tenen un coll llarg i estret i una vora que pot ésser lleugerament còncava possiblement per encaixar la tapadora o senzillament una mica girada a l'exterior. De sota la vora surt una petita nansa vertical. Desconeixem la forma del cos i del fons.

Sembla ser que la forma podria derivar dels olpes grecs i haver-se incorporat ja en època ibèrica a l'utilitatge domèstic. A Burriac trobem aquestes gerres, amb pastes ibèriques, en el dipòsit datat en el segle I a.C. del poblat. Mentre que a Baetulo la trobem en nivells que van des d'època de Claudi I a inicis del regnat dels Flavis amb pastes locals de color beige.

A les excavacions del carrer Espenyas s'han recollit dues gerres amb vora còncava als estrats 6 i 13 i unes altres dues amb vora girada a l'exterior als estrats 20 i 29.

CE87-6-143: Frag. de vora i coll. Pasta laietana blanca. Diàmetre vora 3 cm.

CE87-13-161: Frag. de vora, coll i nansa. Pasta laietana blanca.

CE87-20-200: Frag. de vora, coll i nansa. Pasta laietana taronja. Diàmetre 6 cm. CE87-29-290: Frag. de vora i coll. Pasta laietana taronja.

Gerres amb coll curt i motllurat

Són gerres de coll curt amb motllura, vora girada a l'exterior i cos possiblement globular o piriforme. Aques-

ta forma es troba ja present en l'estrat 3 campanya 1980 del Turó del Vent de Llinars acompanyada de 2 frags. de ceràmica campaniana A de la forma Lamb. 27, un dels quals possiblement del taller de Roses i 2 frags. s/f de ceràmica àtica de vernís negre (6).

A l'estrat 29 del carrer Espenyas toquem a trobar aquesta forma.

CE87-29-294: Frag. de vora. Pasta laietana taronja. Diàmetre vora 15 cm.

Gerres de coll llarg i vora lleugerament girada a l'exterior. Aquestes gerres tenen una petita vora i una nansa que en surt de sota mateix i que descansen sobre un cos possiblement de forma globular o piriforme.

Aquesta forma, com les anteriors, deriva dels olpes utilitzats en època grega que s'incorporen a l'utilitatge ibèric i romà.

Als estrats 10, 20, 26 i 29 del carrer Espenyas n'hi ha tres fragments que correspon a aquesta forma i a Baetulo la trobem també en nivells que van des del canvi d'era fins època de Claudi I.

CE87-10-113: Frag. de vora, coll i nansa. Pasta laietana vermella. Diàmetre 9 cm.

CE87-20-208: Frag. de vora i coll. Pasta laietana vermella. Diàmetre 12 cm.

CE87-20-209 i 240: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-26-280: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-26-282: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-29-289: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

Gerres de vora vertical i cos piriforme

Són gerres de vora vertical i lleugerament engruixida, coll poc diferenciat, cos piriforme i fons lleugerament convex. Tenen una o dues nanses que surten de sota la vora.

Aquestes gerres podrien correspondre a la forma 40 de M. Vegas (7). Segons Vegas aquesta forma es troba ja a la terrisseria de Sutri i fins i tot un precedent se'n va localitzar en un nivell del segle III a.C. a Atenes. De tota manera, sembla que són molt comuns des de finals del segle I d.C. fins a època baix-imperial.

Al Carrer Espenyas es troben als estrats 6, 10, 20, 25 i 29.

CE87-6-154: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 9 cm.

CE87-10-0: 2 frags. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-20-215: Frag. de vora, coll, fons i nansa. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 7 cm.; diàmetre fons 9 cm.

CE87-25-251: Frag. de vora i coll. Pasta laietana vermella. Diàmetre 21 cm.

CE87-25-249: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

CE87-29-287: Frag. de vora. Pasta laietana vermella.

Gibrells

Gibrells de vora plana

Són recipients de gran diàmetre que segons M. Vegas podrien haver servit com a cubells, ja que cap d'ells no tenen marques de sutja. Tenen les parets rectes que es van obrint fins arribar a una vora diferenciada de forma horitzontal.

Aquests gibrells deriven de la forma anomenada «barrets de copa», tan típica d'època ibèrica i que s'incorpora després a l'utilitatge domèstic d'època imperial.

Al carrer Espenyas es varen recollir fragments de gibrell de vora plana, als estrats 17, 20, 25 i 29.

CE87-17-171: Frag. de vora, cos i possible arrencament de nansa horitzontal. Pasta rosada. Diàmetre 45 cm.

CE87-20-198: Frag. de vora i cos. Pasta laietana marró, textura molt grollera. Diàmetre vora 30 cm.

CE87-20-199: Frag. de vora i cos. Pasta laietana vermella, textura grollera. Diàmetre 25 cm.

CE87-20-204, 232/235 i 248: Frags. de vora que poden pertànyer a la mateixa peça. Pasta laietana vermella.

CE87-25-0: 7 frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana marró, textura grollera.

CE87-25-0: 2 frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-29-288: Frag. de vora. Pasta laietana vermella, textura grollera.

Gibrells de vora engruixida i girada a l'exterior

Són grans recipients de grans dimensions, parets rectes i vora engruixida i amb un encaix possiblement per a la tapadora. Com els anteriors no tenen marques de sutja, per tant no sembla que servissin per coure.

Hi ha un exemplar d'aquestes característiques a l'estrat 20 del carrer Espenyas.

CE87-20-206: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 29 cm.

Plats-tapadora

Es difícil saber si totes aquestes peces eren utilitzades com a tapadores o si algunes d'elles eren plats de taula, però sí que es pot veure que algunes presenten taques de sutja a les parets externes.

A les excavacions del carrer Espenyas les tenim presents en els estrats 6, 8, 10, 13, 20 i 25. Cap de

les peces trobades ací conserva el perfil complet. Per paral·lismes podem dir que les peces més planes acaben amb un senzill pom amb les marques fetes pel ceramista al tallar el fang, mentre que les més altes acaben amb un petit peu de secció quadrada.

Per les seves característiques formals, semblen ser pervivència de tradicions pre-colonials i són molt freqüents en època ibèrica.

A Baetulo trobem aquestes peces encara amb pastes ibèriques en el nivell d'obliteració d'una sitja, datat entorn al 40-30 a.C. (8), mentre que en nivells datats entorn del carvi d'era apareixen ja amb pastes de tipus laietà oxidades o reduïdes. En aquesta mateixa ciutat les trobem fins a època flàvia, encara que no tenim encara suficients dades per saber si en aquest moment són ja residuals.

CE 87-6-148/149: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana vermella.

CE87-8-156: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 14 cm.

CE87-8-155 i 172/174: Frags. de vora de tapadora. Pasta laietana vermella.

CE87-10-115: Frag. de vora, pasta laietana vermella. Diàmetre vora 12 cm.

CE87-10-0: 3 frags. de vora. Pasta laietana taronja.

CE87-10-118: Frag. de vora. Pasta laietana marró amb taques de sutja tant a l'interior com a l'exterior de la peça. Diàmetre vora 12 cm.

CE87-10-124: Frag. de vora. Pasta laietana marró amb taques de sutja.

CE87-10-0: 3 frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana beige.

CE87-13-167: Frag. de vora. Pasta laietana beige amb taques de sutja.

Diàmetre vora 17 cm.

CE87-13-168: Frag. de vora. Pasta laietana vermella, cremada per l'acció del foc. Diàmetre vora 12 cm.

CE87-20-207: Frag. de vora. Pasta laietana marró, cremada per l'acció del foc. Diàmetre 10 cm.

CE87-25-238: Frag. de vora. Pasta laietana taronja. Diàmetre vora 14 cm.

CE87-25-243/246: Frags. de vora de diferents peces. Pasta laietana taronja.

CE87-25-250: Frag. de vora. Pasta laietana vermella. Diàmetre vora 11 cm.

Morters

Aquests recipients servien per aixafar aliments i segons M. Vegas i Tschumi alguns d'ells s'utilitzaven també per fer algun tipus de formatge. En el fons intern solen tenir pedretes incrustades per augmentar el fregament. Les vores poden ser molt variades però totes tenen un bec per on es treuen els aliments després d'aixafar-los.

Morters de vora horitzontal

Són morters de vora penjant freqüents en època tardo-republicana i que a Albintimilium es troben amb pasta rosada en nivells datats per N. Lamboglia entre el 10 a.C. i el 20 d.C. A Badalona els trobem en nivells d'època d'August, de Claudi i d'inici del regnat dels Flavis (no sabem si aci són ja residuals) amb pastes fullades possiblement itàliques.

Aquesta forma perdura enormement i es torna a trobar a Cartago amb pastes marrons recobertes d'una engalba de color crema en nivells datats entre mitjans del segle V i el 500/520 d.C., encara que Fulford creu que ja es fabricaven durant els segles II i III d.C.(9). També a Badalona i Mataró es troba en nivells datats a la segona meitat del segle V d.C.

A les excavacions del carrer Espenyas hi ha tres fragments de vora als estrats 17 i 25 i un frag. de fons a l'estrat 6.

CE87-6-136: Frag. de fons i peu. Pasta beige amb molta mica i amb frags.d'argila cuita. Presenta vaciols.

CE87-17-169: Frag. de vora. Pasta blanca un poc fullada i amb molta mica.

CE87-17-299: Frag. de vora. Pasta beige que es desfulla. És molt micosa. Diàmetre vora 45 cm.

CE87-25-300: Frag. de vora. Pasta beige molt granulosa amb mica, quars transparent i fragments d'argila cuita.

Morters de vora vertical no diferenciada

Són morters quasi plans amb vora no diferenciada. Estan realitzats amb pasta de tipus local. No coneixem més paral·lels que un altre morter amb pasta blanca com la de les àmfores Pascual I de la zona, trobada en un nivell d'inicis del segle II d.C. a les excavacions del solar Duran de Badalona i que no tenim suficients dades per saber si és ja residual.

De tota manera, morters quasi plans, encara que amb una petita visera a la vora, n'hi ha a Albintimilium amb pastes rosades en nivells datats per N. Lamboglia entre el 10 a.C. i el 20 d.C.

A Badalona i amb pastes de les anomenades tarraconenses n'hi ha en la sitja del carrer Pujol, datats entre el 40-30 a.C. (10), en les trinxeres de fonamentació de les *tabernae* datades entorn del 30-20 a.C. i en nivells augustians i tiberians on s'han trobat també amb pastes rosades o amb pastes clares recobertes amb engalba groguenca.

CE87-13-190: Frag. de vora. Pasta laietana taronja. Diàmetre vora 27 cm.

Morters amb engalba

Són morters de pasta fullada de color taronja i recoberts d'una engalba argilosa de color groc. En el fons tenen incrustacions irregulars de ferralla.

Aquestes pastes possiblement africanes les trobem a tota la costa mediterrània en nivells de segle V i VI d.C. tant en àmfores, com en morters, gibrells i gerres, encara que no tenim suficients dades per saber si poden ser també anteriors.

A les excavacions del carrer Espenyas tenim un fragment informe de morter a l'estrat 15.

CE87-15-303: Frag. informe de morter. Pasta ataronjada. Engalba groga.

CERÀMICA A MÀ O A TORN LENT

Cassoles

Desconeixem si es tracta de plats o cassoles, ja que no presenten taques de sutja. Estan realitzats a torn lent i cuits a foc oxidant o reductor. Les pastes són molt grolleres i en ocasions la superfície ha estat brunyida.

Les formes ceràmiques estan inspirades en la tradició itàlica, encara que en època baix-imperial sembla ser que aquestes produccions són locals o importades d'algun taller del mediterrani occidental, possiblement pròxim a Cartago on aquestes ceràmiques són força abundants.

Encara que sense gaires dades encara, semblaria que aquesta tècnica del torn lent, ja utilitzada abans d'època romana, torna a ser novament freqüent a partir d'època flàvia segons semblen indicar les excavacions realitzades a la ciutat de Baetulo.

De tota manera, és a partir del segle IV i especialment durant el segle V d.C. quan la ceràmica fabricada a torn lent es generalitza.

En aquest moment la major part de la ceràmica d'ús comú es fa ja seguint aquesta tècnica. Al carrer Espenyas únicament trobem dos fragments en nivells alt-imperials -els 25 i 26-; els altres fragments han estat recollits a l'estrat 15, nivell datat en època baix imperial.

CE87-15-301: Frag. de vora. Pasta grollera marró. Diàmetre 20 cm.

CE87-15-299: Frag. de vora. Pasta grollera marró.

CE87-15-298bis: Frag. de vora. Pasta grollera marró.

CE87-15-302: Frag. de fons. Pasta grollera marró amb la superfície lleugerament brunyida. Diàmetre fons 16 cm.

CE87-25-279: Frag. de vora i fons. Pasta grollera grisa. Diàmetre vora 24 cm., diàmetre fons 20 cm.

CE87-26-286: Frag. de vora i fons. Pasta grollera marró. Diàmetre vora 13 cm.

CONCLUSIONS

És difícil realitzar actualment un estudi de les ceràmiques d'ús comú, ja que encara essent sempre el

conjunt més abundant recollit a les excavacions arqueològiques, ha estat fins fa pocs anys un tipus ceràmic totalment desestimat pels investigadors i un calaix de sastre on es col·locava tot el que no es coneixia.

En els darrers anys i gràcies a l'estudi i publicació de diversos conjunts ceràmics ben datats podem tenir una base per a posteriors estudis sobre el tema.

Els materials recollits al Carrer Espenyas de Mataró indiquen principalment que no hi ha un tall entre les formes trobades en contextos ibèrics i altres ja plenament romans. Es tracta bàsicament de les mateixes formes que acaben realitzant-se a partir d'època d'August amb tècniques de cocció romanes (pastes granulades, toves i amb abundant quars i mica) que caracteritzaran la producció local d'època alt-imperial.

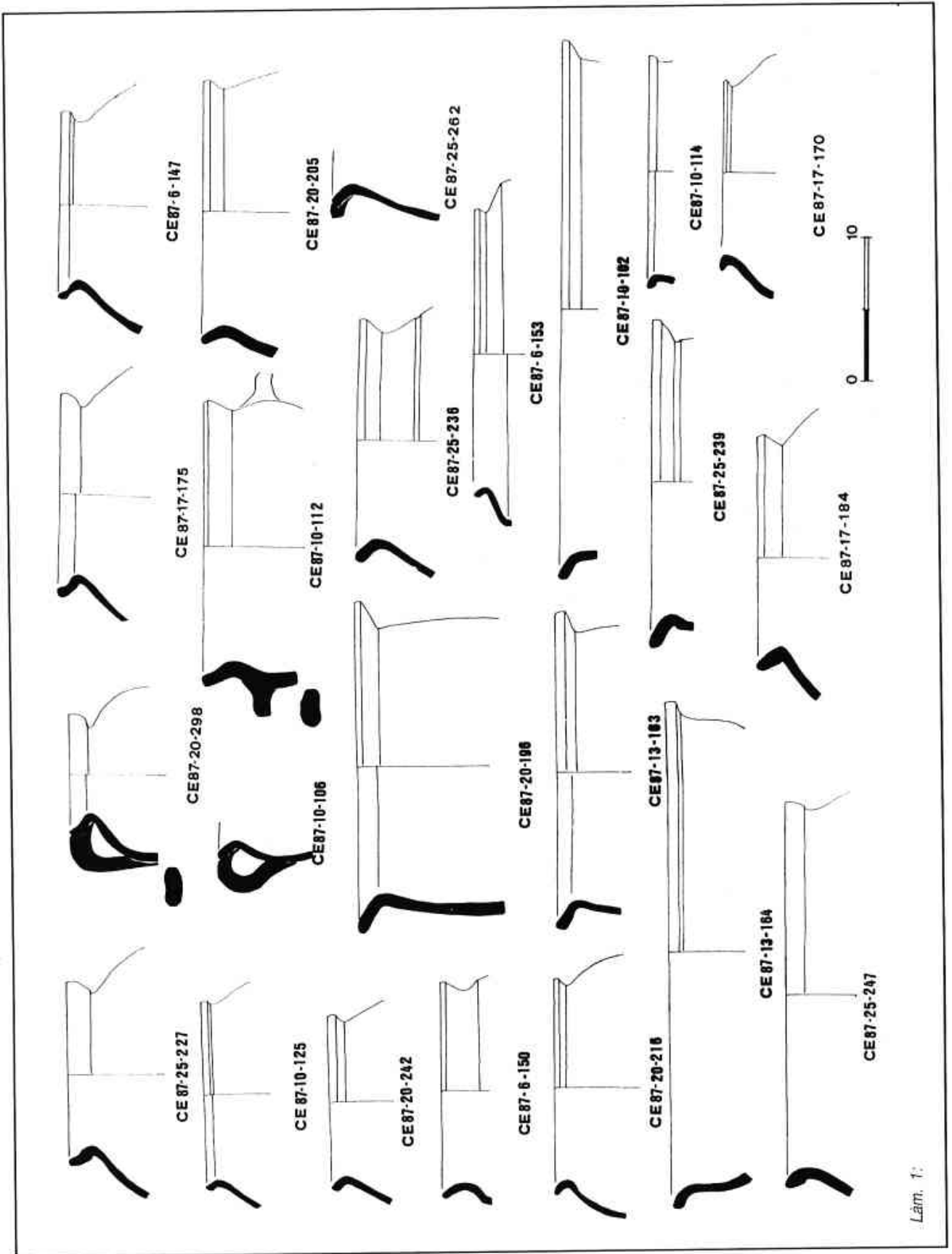
Per altra part, en aquest conjunt volem destacar la presència d'un grup ceràmic realitzat a torn més lent. Aquesta tècnica present ja en contextos pre-colonials sembla tornar-se a utilitzar notablement des de finals del segle I d.C. amb recipients que van al foc i que presenten un espatulat característic a les parets internes, externes o ambdues. Són de textura grollera i generalment de pasta reduïda. A partir d'època baix imperial quasi tota la ceràmica d'ús comú es fa a torn lent a excepció d'alguns recipients principalment d'importació africana (morters, gerres, gibrells...).

Notes

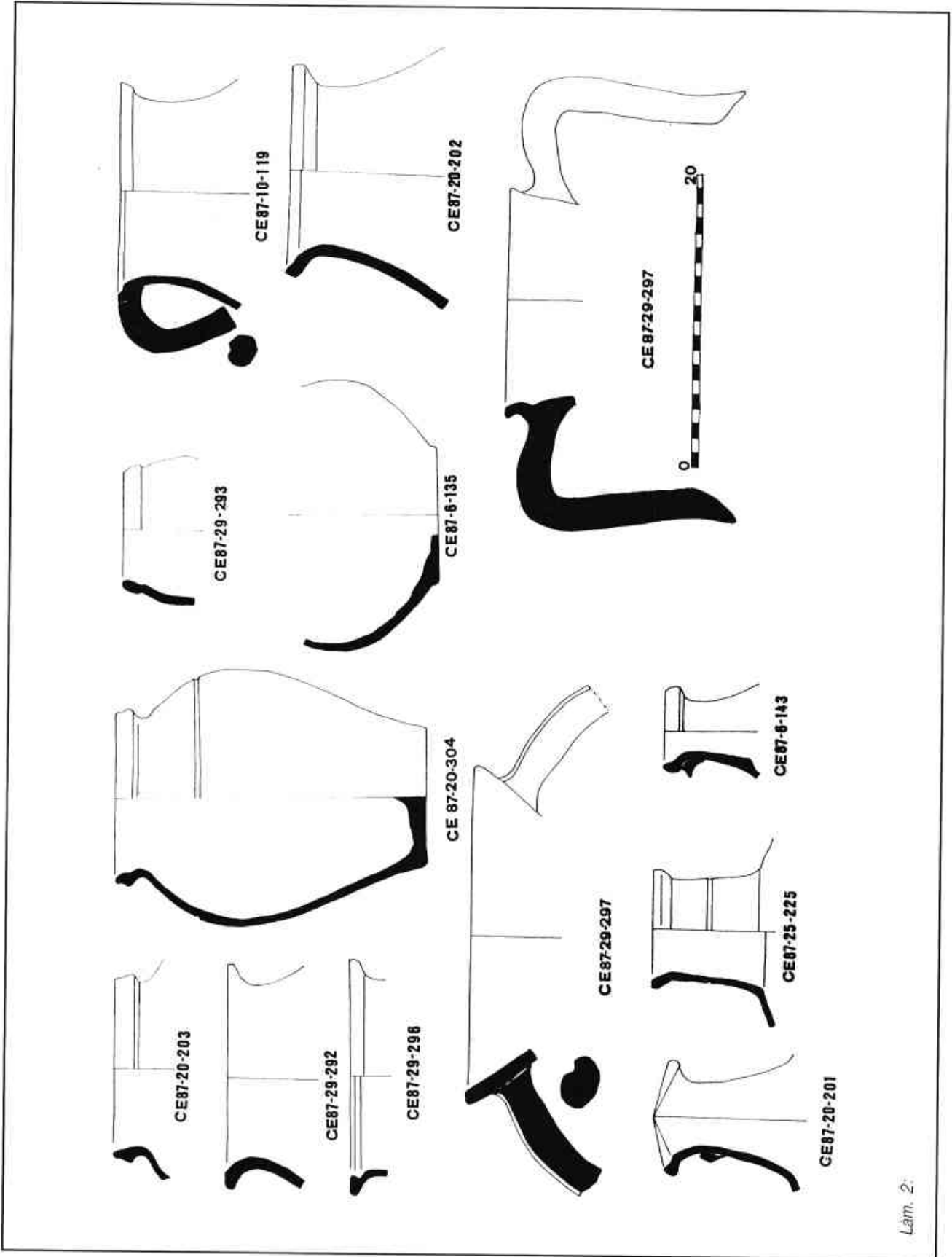
- (1) Vegas 1973, pàgs. 15-16.
- (2) Miró i altres 1988.
- (3) Miró i altres 1988.
- (4) Mayet 1975, pàgs. 102-103.
- (5) Mayet 1975, pàgs. 108 i 109.
- (6) López i altres, pàg. 68.
- (7) Vegas 1975, pàgs. 96-97.
- (8) Puerta, 1989, pàgs. 50-56.
- (9) Fulford i altres 1984, pàgs. 199-205.
- (10) Puerta 1989, op. cit.

Bibliografia

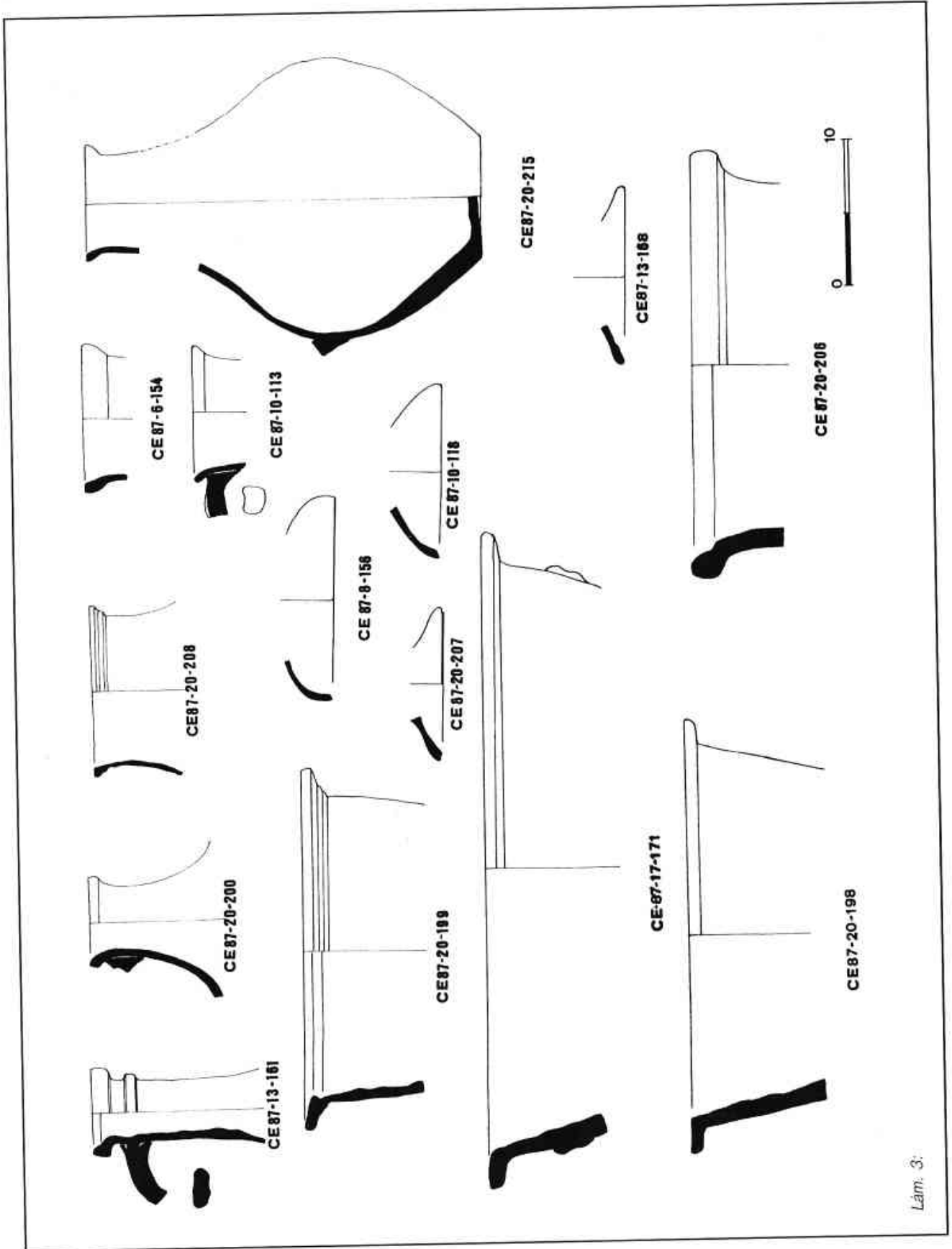
- ALMAGRO, M.: «Las necrópolis de Ampurias» 2 vol. Monografias ampuritanas, III. Barcelona, 1955.
- BELTRÁN LLORIS, M.: «Cerámica romana. Tipología y clasificación.» Zaragoza, 1978, pàgs. 147-156.
- FULFORD, M.G. i PEACOCK, D.P.S.: «Excavations at Carthage: The British Mission, vol. I. The Avenue du President Habib Bourguiba, Salammbô: The pottery and other ceramic objects from the site.» Sheffield, 1984.
- LAMBOGLIA, N.: «Gli scavi di Albintimillium e la conologia della ceramica romana.» Instituto di Studi Liguri. Bordighera, 1950.
- LÓPEZ, A., ROVIRA, J. i SANMARTÍ, E.: «Excavaciones en el poblado layetano del Turó del Vent. Llinars del Vallès. Campañas 1980 y 1981.» Institut d'Arqueologia y Prehistoria. Monografies arqueològiques, núm. 3. Diputació de Barcelona, 1982.
- MIRÓ, J., PUJOL, J. i GARCIA, J.: «El dipòsit del sector occidental del poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar. El Maresme). Una aportació al coneixement de l'època tardana al Maresme (s. I a.C.).» Laietania. Estudis d'història i arqueologia del Maresme. núm. 4. Museu comarcal del Maresme. Mataró, 1988.
- PONS, E.: «Acerca de unos hornos cerámicos en la Riera de Sant Simó. Mataró.» Laietania. Estudis de història i arqueologia del Maresme, num. 2-3. Museu comarcal del Maresme, Mataró 1985-89.
- PUERTA, C.: «Baetulo. Cerámica de parets fines.» Monografies Badalonines núm 11. Badalona 1989.
- REYNOLDS, P.: «Cerámica tardorromana modelada a mano de carácter local, regional y de importación en la provincia de Alicante.» Lucentum II, pàgs. 147-172.
- TEDA: «Un abocador del segle V d.C. en el Fórum Provincial de Tarraco.» Memòries d'excavació, núm. 2. Tarragona, 1989.
- VEGAS, M.: «Cerámica común romana del Mediterraneo occidental.» Instituto de Arqueologia y Prehistoria. Publicaciones eventuales, num. 22. Universidad de Barcelona, 1973.
- WHITEHOUSE, D., BARKER, G., REECE, R. i REESE, D.: «The schola praekonum I: The coins, pottery, lamps and fauna» P.B.S.R. 1982. pàgs. 53-101.

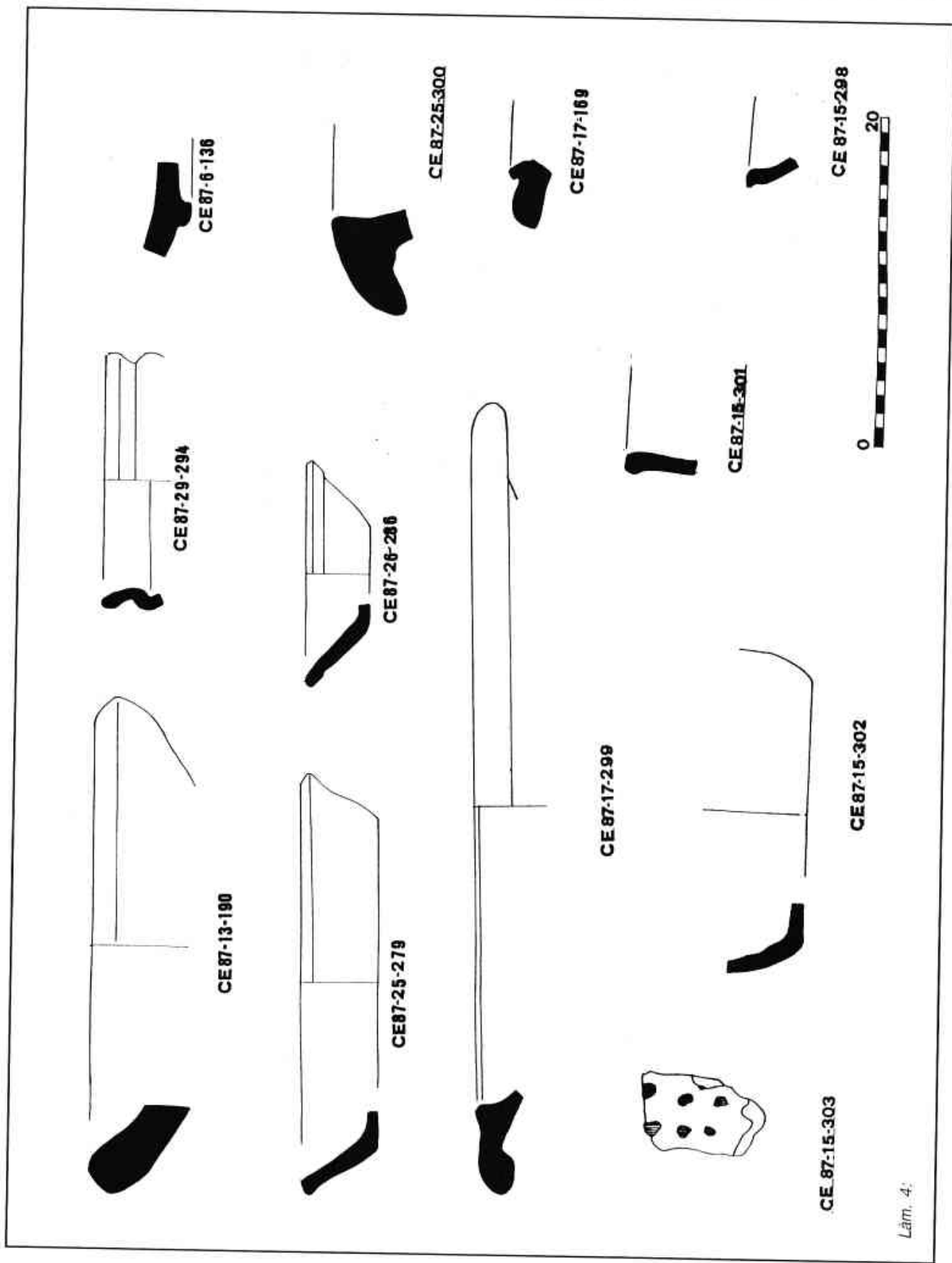
Lam. 1:

Lám. 2:

Lám. 3:

Lám. 4:

2.7. LES «LUCERNAE»

JOAQUIM PERA

El conjunt de llànties aparegudes en l'excavació de Can Xammar de l'any 1987 complementa el lot estudiat per J.F. Clariana, exhumat en les anteriors campanyes d'excavació (1964-68 i 1970) portades a terme en aquesta estació per M. Ribas i F.Gusi.

Les «lucernae» procedents d'aquesta excavació estratigràfica serven les mateixes proporcions, respecte a formes, que les procedents de l'anterior excavació (Gusi 1970), malgrat representar un nombre inferior d'exemplars.

El tipus més antic trobat és un bec de forma Dressel-4, amb la representació del cap d'un ocell entre el bec i la margo, datable a la segona meitat del segle I a.C.; aquesta peça seria un material clarament residual en el context estratigràfic de Can Xammar conegut fins ara. El conjunt ve configurat per les llànties de volutes, bàsicament de la forma Dressel-9, a què corresponen la majoria de les peces identificades (11 exemplars); dues d'elles son de varietat 9-B; trobem tan sols un exemplar de la forma Dressel 11-B de bec arrodonit. Aquest lot de «lucernae» aporta, en conjunt, una cronologia d'època juli-clàudia a inicis de l'època flàvia; aquesta forquilla cronològica coincideix perfectament amb el conjunt d'altres ceràmiques aparegudes en els mateixos estrats, constituint un element arqueològic més que intervé en la datació d'aquests nivells d'amortització de Can Xammar.

El catàleg s'organitza seguint l'adscripció del fragment a una Unitat Estratigràfica concreta, fent una descripció sintètica dels fragments més representatius que són els referenciats.

Abreviatures:

- V: Vernís
- F: Forma.

CATÀLEG

U.E.6

CE87-6-62: Perfil sencer que conserva totalment la part del disc decorat amb un griu vers l'esquerra; margo decorada amb estries. El fragment ha estat restaurat i se li ha restituit la part desapareguda.

V: Color beix/amarronat desigualment conservat.

F: Dressel-Lamboglia 9-B.

Làm. 1.

CE87-6-63: Fragment de bec arrodonit que presenta l'inici d'una voluta.

V: Color marró brillant.

F: Dressel-Lamboglia 11-B.

Làm. 1

CE87-6-64: Fragment de bec amb l'arrencada d'una voluta i un fragment de carena.

V: Color marró brillant.

F: Dressel-Lamboglia 11-B.

Làm. 1

CE87-6-65: Fragment de bec triangular amb margo d'estries i un petit orifici de respiració en l'arrencada del disc.

V: Color marró brillant.

CE87-6-66: Fragment de carena i margo decorada amb estries; s'aprecia un inici de decoració en el disc d'un casc galea cristata de gladiador.

V: Color marró.

Làm. 1.

CE87-6-67: Fragment de carena i margo decorada amb estries i l'inici d'una decoració de volutes.

V: Color beix/groguenc molt perdut

F: Dressel-Lamboglia 9.

CE87-6-68: Fragment de disc que presenta un motiu decoratiu de tipus vegetal, consistent en fulles.

V: Color marró.

Làm. 1.

CE87-6-69: Fragment de carena i margo decorada amb estries i l'inici d'una decoració de volutes.

V: Color sèpia brillant.

F: Dressel-Lamboglia 9.

Sense referència: 2 fragments de bec triangular.

U.E.10

CE87-10-65: Fragment de disc decorat amb un griu vers la dreta.

V: Color sèpia/marró molt fosc.

Lám. 1

CE87-10-66: Fragment de margo decorada amb estries i de disc on s'observa la part inferior d'una figura vestida amb túnica de la qual sobresurt un peu (Victòria ?); al costat apareix una altre motiu fragmentat que tot i semblar plecs de roba podria tractar-se d'un escut.

V: Color marró brillant.

Lám. 1

CE87-10-67: Fragment de margo amb decoració d'estries i de disc on s'observa un motiu indeterminat, possiblement una ala.

V: Color sèpia molt degradat.

Lám. 1

Sense referència: 1 fragment de volutes.

2 fragments de bec triangular.

8 fragments de margo amb estries i carena.

3 fragments de fons i paret de dipòsit.

3 fragments de paret de dipòsit.

U.E.14

CE87-14-88: 6 fragments del perfil d'una llàntia que presenta una margo decorada amb estries i dues franques de puntejats impresos.

V: Color marró brillant.

Lám. 2

CE87-14-89: Bec triangular de llàntia que presenta l'inici d'una decoració amb volutes.

V: Color marró brillant i clapejat amb tonalitats més fosques i reflexos metàl·lics.

F: Dressel-Lamboglia-9.

CE87-14-90: Fragment de disc decorat amb una figura humana indeterminada, de la qual s'aprecia el drapejat del vestit.

V: Color sèpia.

Lám. 1

CE87-14-91: Fragment d'un disc de decoració, consistent en la representació d'un petit amoret despullat de cara i alat.

V: Color marró, molt perdut.

Lám. 1

CE87-14-92: Fragment de bec i part de la margo d'una llàntia que presenta una decoració entre el bec i la margo consistent en dos caps d'ocell col·locats a banda i banda.

V: Color negre (la pasta es de color gris).

F: Dressel-Lamboglia 4.

Lám. 1

CE87-14-93: Fragment de bec triangular d'una llàntia amb decoració de volutes.

V: Color sèpia, molt cremat.

F: Dressel-Lamboglia 9.

CE87-14-94: Fragment de disc en què s'aprecia l'inici de la decoració, consistent en les potes i cap d'un griu.

Sense referència: 1 fragment de disc amb forat d'alimentació.

1 fragment de bec triangular.

3 fragments de margo amb estries.

2 fragments de fons.

7 fragments de carena i dipòsit.

U.E.8

CE87-8-49: Fragment de margo amb estries; s'observa l'inici de les volutes del bec i una petita part del disc amb motiu decoratiu indeterminat.

V: Color marró/sèpia brillant.

F: Dressel-Lamboglia 9.

Lám. 1

CE87-8-50: Fragment de disc decorat, s'aprecia una figura femenina tota nua dreta que aguanta un possible estendard o pal amb la mà dreta.

V: Color sèpia molt prim.

CE87-8-51: Fragment de disc decorat, s'hi aprecia una figura femenina dreta de cara i recolzada la seva mà esquerra sobre un objecte indeterminat (timó ?).

V: Color marró brillant amb reflexos i ombrejats color sèpia.

Lám. 1

CE87-8-52: Fragment de margo decorada amb estries i part del disc on s'aprecia l'inici d'un motiu decoratiu, sembla una escena de cacera amb la representació d'una gasela.

V: Color marró brillant, molt espès.

Lám. 1

Sense referència: 3 fragments de bec.

3 fragments de margo amb estries.

8 fragments de fons i part de la paret.

5 fragments de carena.

8 fragments de paret de dipòsit.

U.E.13

CE87-13-30: Fragment de disc decorat i margo amb estries, el disc presenta l'orifici d'alimentació encerclat per tres estries, i entre aquestes i la margo apareixen figures amb cua de peix, possiblement tritons marins.

V: Color sèpia, molt perdut.

Lám. 1

Sense referència: 4 fragments de carena.

U.E.25

CE87-25-59: Fragment de nansa, carena i margo decorada amb estries, la nansa és del tipus fet a molles i el forat del centre perforat posteriorment.

V: Color marró/taronja.

CE87-25-60: Fragment de margo que apareix decorada amb estries, en el seu punt d'unió amb el disc presenta una doble voluta.

V: Color marró.

F: Dressel-Lamboglia 9.

CE87-25-61: Fragment de margo decorada amb estries; en el punt d'unió entre el bec i el disc apareix un relleu indeterminat (fragment de volutes ?).

V: Color taronja, molt brillant.

F: Dressel-Lamboglia 9?

Lám. 2

CE87-25-62: Fragment de disc amb decoració, el fragment representa un home en moviment vers l'esquerra (escena de circ ?).

V: Color marró/vermellós.

Lám. 2

CE87-25-63: Fragment de disc decorat amb un lleó corrent vers l'esquerra.

V: totalment perdut (pasta beige).

Lám. 2

CE87-25-64: Fragment de disc decorat amb un motiu animalístic indeterminable, a causa del trencament, possiblement un cèrvid corrent vers l'esquerra, dins una composició de cacera.

V: Color marró/vermellós brillant.

Lám. 2

Sense referència: 6 fragments de carena i margo amb estries 1 fragment sense forma.

U.E.20

CE87-20-77: Fragment de bec i margo d'estries decorats amb volutes.

V: Color marró opac.

F: Dressel-Lamboglia 9-B.

CE87-20-78: Fragment de margo decorada amb estries, apareix l'inici de la decoració del disc, indeterminable.

V: Color marró/sèpia molt degradat.

CE87-20-79: Fragment de nansa feta a motlle i perforada posteriorment.

V: Color marró/sèpia molt degradat.

Sense referència: 1 fragment de bec amb volutes.

3 fragments de margo amb estries.

2 fragments de carena.

1 fragment de fons.

6 fragments indeterminats.

U.E.26

CE87-26-21: Llàntia molt sencera, tan sols li falta la part del disc i l'extrem del bec; el dipòsit i la margo es conserven íntegres.

V: Color beige molt degradat.

F: Dressel-Lamboglia 9-B.

CE87-26-22: Fragment de margo amb estries; s'hi observa l'inici d'una voluta i la decoració del disc, on es veuen dues potes d'animal corrent vers a l'esquerra.

V: Color sèpia molt degradat.

Lám. 2

Sense referència: 3 fragments de margo decorada amb estries.

2 fragments de fons.

1 fragment sense forma.

QUADRE DE TOTALS

Formes

Dressel-Lamboglia 4: 1 (CE87-14-92).

Dressel-Lamboglia 9: 8 (CE87-6-64, CE87-6-67, CE87-6-69, CE87-14-89, CE87-14-93, CE87-8-49, CE87-25-60, CE87-25-61).

Dressel-Lamboglia 9-B: 3 (CE87-6-62, CE87-20-77, CE87-26-21).

Dressel-Lamboglia 11-B: 1 (CE87-6-63).

Motius decoratius

-Amoret: CE87-14-91

-Dona nua: CE87-8-51, CE87-8-50

-Victòries: CE87-10-66, CE87-14-91

-Circ i cacera: CE87-6-66, CE87-25-62

-Lleó: CE87-25-63

-Ocell: CE87-14-92

-Grius: CE87-6-62, CE87-10-65

-Tritons: CE87-13-30

-Vegetal-fula: CE87-6-68

-Indeterminats: CE87-25-64, CE87-26-22, CE87-8-52, CE87-8-68, CE87-10-67.

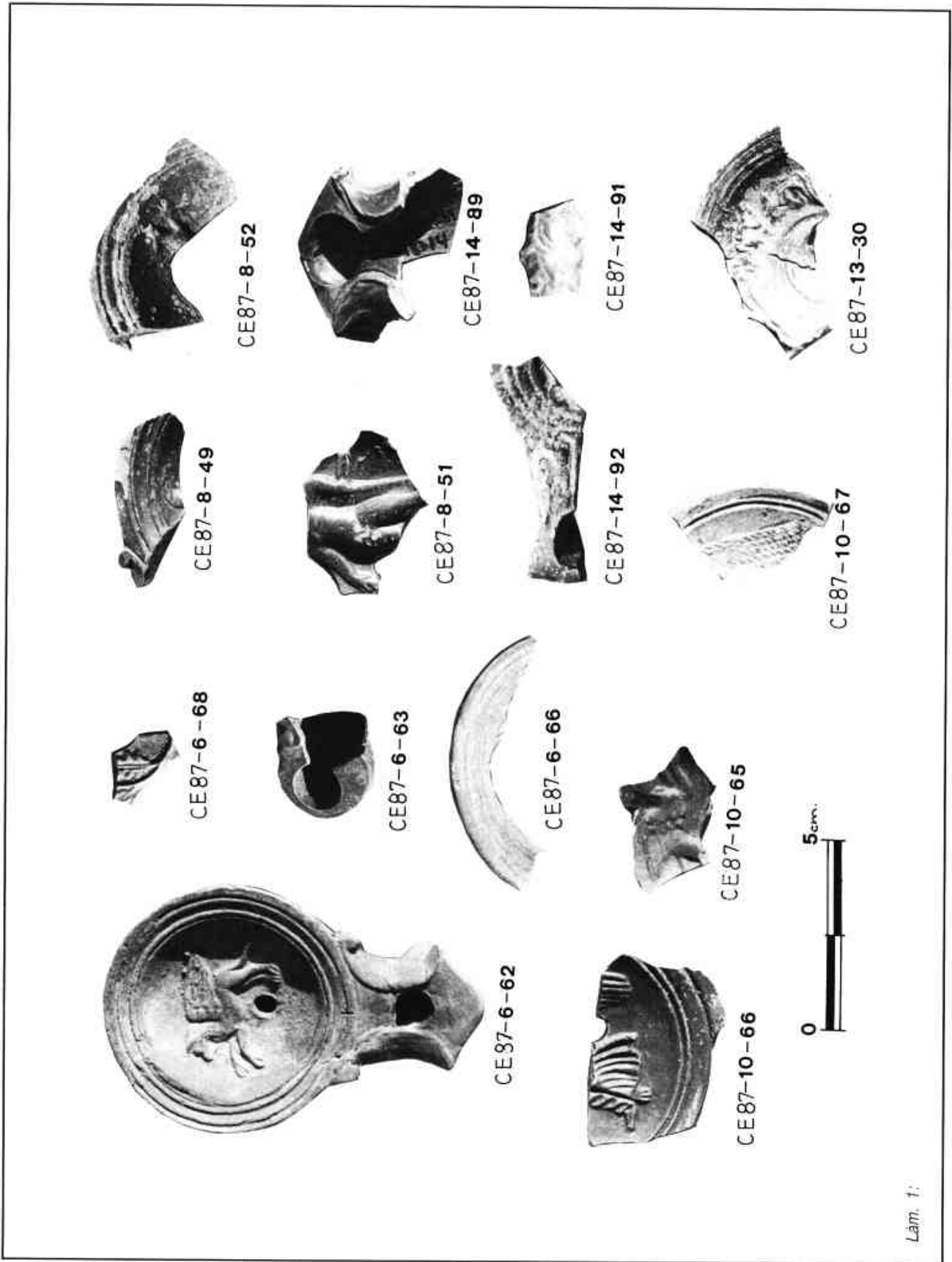
Bibliografia

BAILEY, D.M.: «A Catalogue of the Lamps in the British Museum», London, 1980.

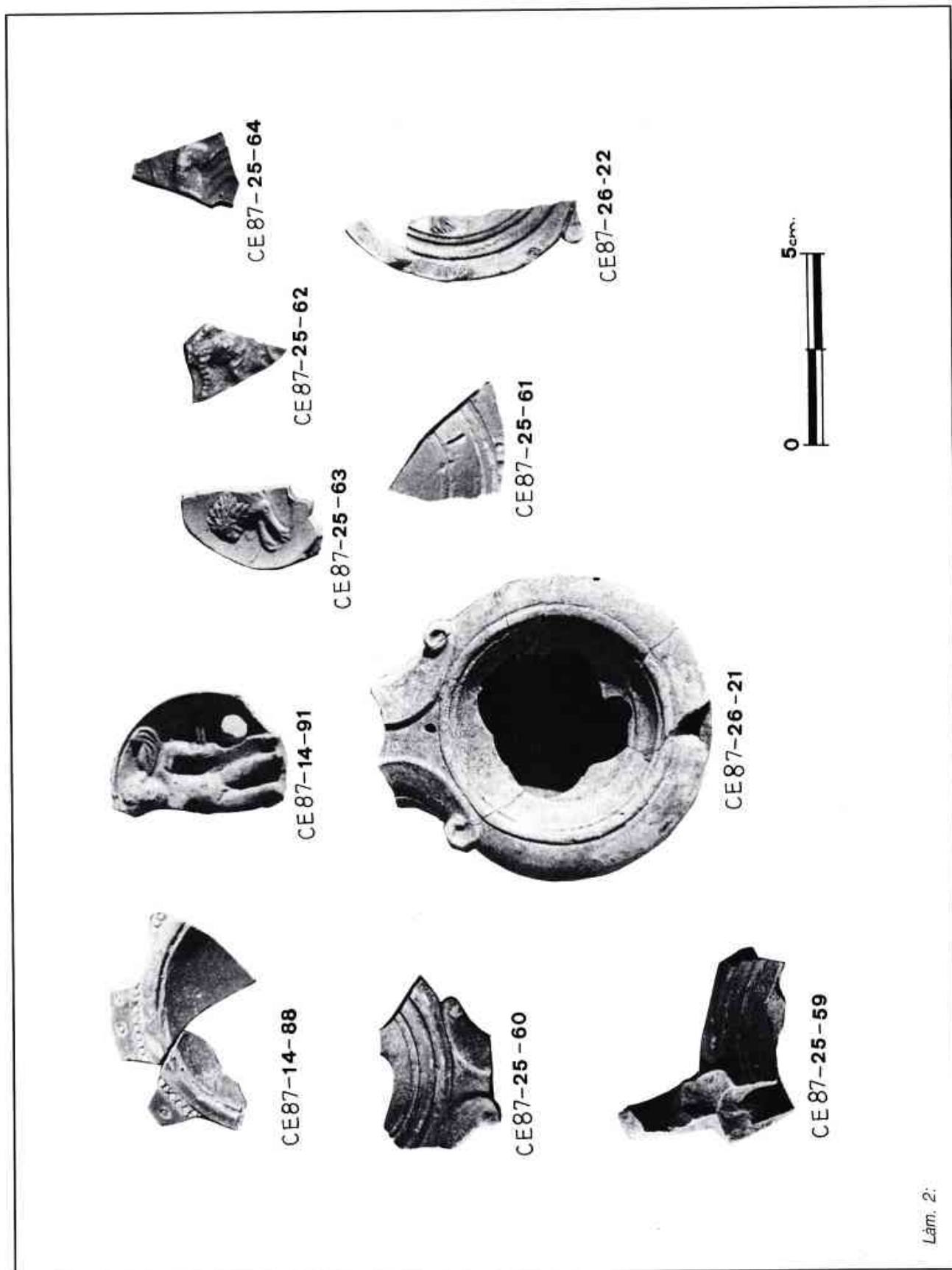
CLARIANA, J.F.: «Les "Lucernae"» dins Can Xammar (Mataró. El Maresme) Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970 Laietania núm. 5, Mataró, 1990.

DENEAUVE: «Lampes de Carthage». París, 1969.

DRESSEL-LAMBOGLIA: Taula de classificació inclosa a BAILLY, R.: «Essai de classification des marques de potiers sur lampes en argile dans la Narbonnaise» Dius Cahiers Ligues de Prehistoire et d'Archeologie. Bordighena, 1962.

Lám. 1:

Lám. 2:

2.8. EL VIDRE

**RAMON JUNCOSA
JOAN-FRANCESC CLARIANA**

En el conjunt de fragment de peces de vidre trobades a la campanya del 1987, es repeteixen exactament les mateixes pautes que ja vàrem observar amb els materials trobats per Francesc Gusi l'any 1970.

Torna a predominar el bol decorat amb costelles, f. Isings 3 (encara que Isings faci un desdoblament, considerant que totes les peces amb decoració de «millefiori» i mosaic pertanyen a la f. 1), i això ho copsem en les peces núm.: 1, 2 (U.E. 8), 4 (U.E. 10) i 6 (U.E. 17).

També hi és present el bol decorat amb costelles fetes a motlle f. Isings 17, en dos fragments de vidre de color d'ambre, núm. 3 (U.E.8).

Tornem a veure un ungüentari de cos arybalístic, aquesta vegada gairebé sencer, de la f. Isings 6: núm. 5 (U.E. 14).

Un altre fragment que també ens és familiar en aquesta excavació és la vora d'un petit platet amb vidre policrom, d'una f. propera a la Isings 116 b, del qual ja donàvem compte en l'anterior treball (Juncosa-Clariana 1990, pàg. 152), núm. 12 (U.E. 26).

Com a formes que apareixen per primera vegada a lluro i a Can Xammar, podem citar un fragment de vora de vas (?), d'una f. que volia imitar la Ritterling 5 de la Terra SigilHata, i que podríem classificar com a propera a la Isings 43. Aquesta peça té un paral·lel semblant amb un exemplar trobat a la vil·la romana de Can Sentromà (Tiana) (Guitart 1970, pàg. 133, lám. 15, núm. 22, Estrat III-A).

Una altra forma poc coneguda és un fragment de vora de safata, tal vegada quadrangular, detall que hom dedueix pel fet de no presentar, el fragment, cap cur-

vatura d'inflexió que faci pensar en una peça de planta més o menys circular, núm. 11 (U.E. 25).

Altres fragments són el fons de bol amb peu, de vidre color blanc-crema, totalment opac, núm. 7 (U.E. 20), el fragment de peu (de bol?), de vidre translúcid de color verdós, núm. 9 (U.E. 20) i el fragment de paret d'ampolla (?) amb decoració de costelles fetes a motlle, de vidre translúcid de color verd-blavós, núm. 8 (U.E. 20).

D'aquest petit conjunt de fragments de vidre, es pot precisar que la datació estaria a l'entorn dels anys cinquanta de la nostra Era, i que llur procedència, tal i com ja vàrem indicar per al lot de 1970 (Juncosa-Clariana 1990, pàgs. 152-152), tal vegada seria forània.

INVENTARI

1 (U.E. 8) - Fragment de vora d'un bol de vidre mosaic de diferents colors, treballat a base d'incrustacions refoses de plaquetes de vidre imitant ágates, està decorat amb costelles verticals, el color predomina el del fons de color ambre i en les incrustacions o aplicacions els colors blau, verd i blanc. F. Isings 3.

2 (U.E. 8) - Fragment de paret d'un bol de vidre de color verd, molt clar, quasi transparent, decorat a l'exterior amb una costella vertical. F. Isings 3.

3 (U.E. 8) - Fragment carenat d'un bol de vidre color ambre, translúcid, decorat amb costelles fetes a mà, de disposició amb tendència vertical (lleugerament inclinades). F. Isings 17.

4 (U.E. 10) - Fragment de paret d'un bol de vidre color blau-verdós, opac, decorat amb una costella vertical. F. Isings 3.

5 (U.E. 14) - Ungüentari de cos arybalístic i coll aproximadament cilíndric, gairebé sencer (tan sols li manca la vora), vidre de tonalitat blavosa, translúcid. F. Isings 6.

6 (U.E. 17) - Fragment de bol vidre de colors

decorat amb una costella vertical, els colors son asalmomat i blanc. F. Isings 3.

7 (U.E. 20) - Fragment de bol (?) amb peu angulat, de vidre color blanc, lleugerament crema, totalment opac.

8 (U.E. 20) - Fragment de paret d'ampolla (?), amb decoració d'estries verticals fetes a motlle, vidre translúcid de color blau-verdós.

9 (U.E. 20) - Fragment de peu angulat, de bol (?), de vidre translúcid color verd fosc.

10 (U.E. 25) - Fragment de vora d'un vas, vol imitar la f. Ritterling 5 de la Terra Sigillata, vidre translúcid quasi transparent, color verd-clar. Es coneix un paral·lel semblant, trobat a la villa romana de Can Sentromà (Guitart 1970, pág. 133, lám. 15, núm. 22, Estrat III-A). El podriem classificar com una f. propera a la Isings 43.

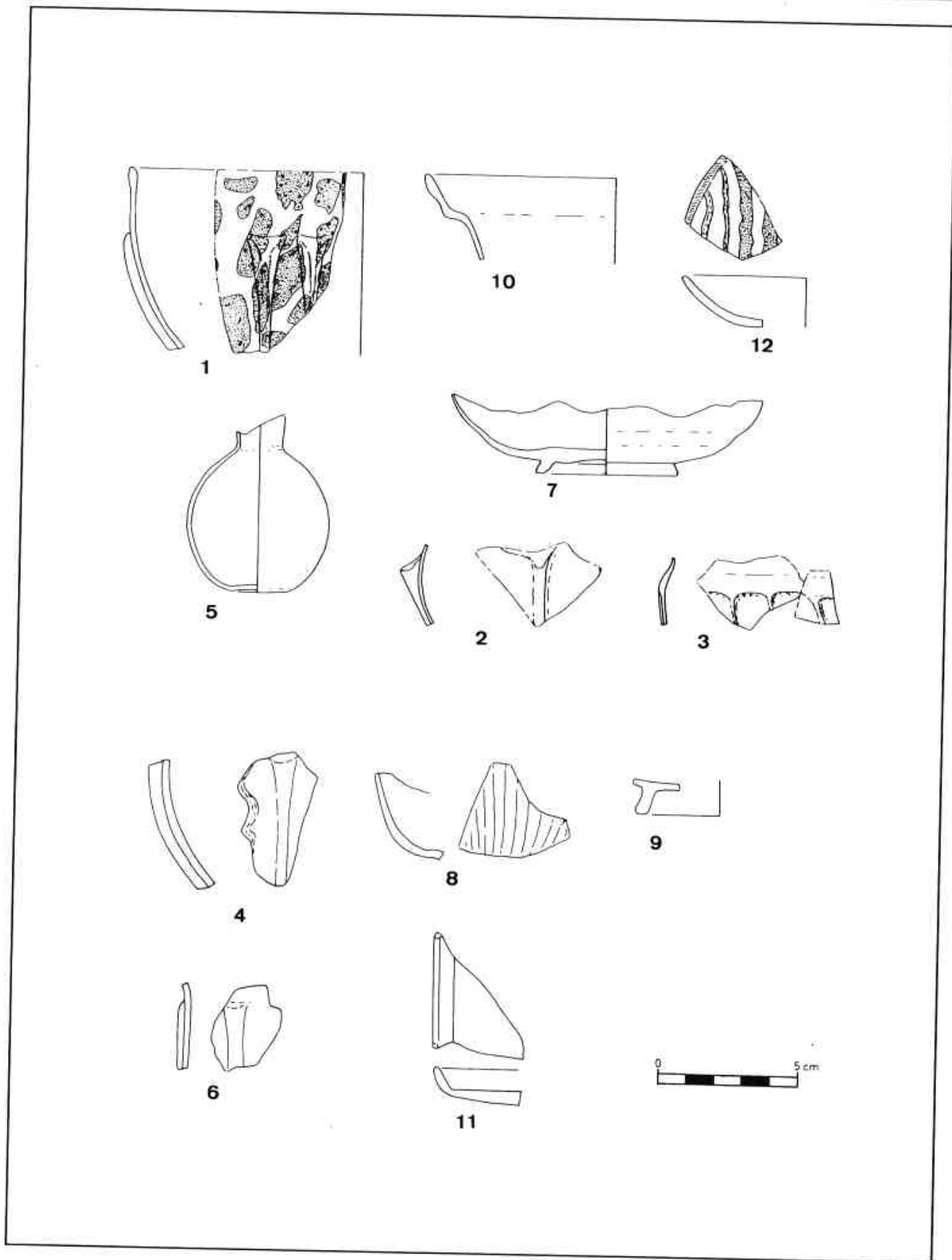
11 (U.E. 25) - Fragment de vora de safata, tal

vegada de forma quadrangular, el vidre és gairebé opac i de color blau turquesa.

12 (U.E. 26) - Fragment de vora d'un platet vidre policrom. La vora presenta un fil acordonat soldat al cos de la conca. El vidre és gairebé opac, de colors blau verdós, blau marró, blanc i topazi. F. propera a la Isings 116 b.

Bibliografia

- Guitart Duran, Josep: «Excavación en la zona Sudeste de la Villa romana de Sentromà (Tiana)». Dins *Pyrenae* 6. Barcelona 1970.
- Juncosa Castelló, Ramon i Clariana Roig, Joan-Francesc: «El vidre» A *Can Xammar (Mataró. El Maresme). Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970*. Dins *Laietania* 5. Mataró 1990.
- Isings, C.: «Roman Glass». Dins *Archeologia Traiectina* II. Gröningen/Djakarta 1957.
- Vigil Pascual, Marcelo: «El vidrio en el mundo antiguo». Madrid 1969.

2.9. ELS MATERIALS LAPIDIS

AURELI ÀLVAREZ
MARC MAYER
JOAQUIM PERA

En un anterior treball sobre els materials lapidis trobats a Can Xammar (Alvarez i Mayer 1990), identificàvem la presència d'algunes varietats que, com ja indicàrem, donaven una pobre impressió del panorama decoratiu respecte d'altres conjunts exhumats en vil·les de l'entorn d'Illuro (Can Modolell i Torre LLauder). L'excavació d'urgència feta l'any 1987 ha aportat nous materials que permeten ampliar la llista donada aleshores, sense arribar de moment a esgotar-la, ja que a l'estació de Can Xammar resten encara diversos sectors per excavar.

Al llistat de materials locals que donàvem a l'anterior treball cal afegir ara una dolomita negra, aquesta varietat pertany a terrenys geològics situats en el canvi entre el Silurià i Devonian, es troba molt abundant a la zona de Malgrat i Pineda de Mar, zona que proposem com a probable lloc de procedència.

La dolomita silúrico-devoniana representada per un fragment de *crusta* (024002) (1), segurament pertanyent a un *opus sectile*, és de color negre intens, observada al microscopi de polarització presenta una matriu de calcita de gra molt fi (micrita) sobre la qual es destaquen abundants cristalls de dolomita, un carbonat càlcic-magnèsic, de diferents mides i forma perfectament euhèdrica sense cap mena d'ordenació. La utilització d'aquesta pedra ve restringida a una àrea molt local i fou apreciada per la seva coloració fosca, que la convertí en un material alternatiu davant les pissarres que s'acostumen a trobar en altres llocs.

Respecte als materials d'importació, pel que fa a les calcàries, en documentem dues noves varietats: l'**Africano** i el **Giallo antico**. Entre els marbres hem detec-

tat la presència de dues varietats noves, procedents ambdues del Pirineu, identificats com la varietat de **Saint Beat** i marbre de **Mas Carol** (Cerret). Cal afegir finalment una nova varietat de marbre de **Carrara**, coneguda com Bardiglio, de color gris venat de blanc i de gra molt petit.

L'**Africano**, del que n'hem documentat dos fragments de plaques diferents (024001 i 024005), és una calcària bretxada, formada per fragments de colors variats i formes i mides diverses, des de color blanc fins a vermell i verd fosc. A l'antiguitat era conegut com *marmor lucello*, encara que els operaris que el treballaven l'anomenaven africà, pel predomini de colors foscos en la seva matriu (Gnoli 1971, Borghini i altres 1989). Era un dels materials més apreciats a Roma, superat només pel marbre **Pavonazetto**.

Les pedreres es troben a Teos a l'actual Turquia (Ballance 1969). Es un material que ha estat utilitzat i reutilitzat pràcticament fins als nostres dies.

El **Giallo antico** (fragment 024006), és una calcària de color groc força homogeni en les varietats més conegudes; en les varietats bretxades els còdols són també de color groc i el ciment és de color vermell intens. És una micrita de gra molt fi, homogeni i molt compacte que, com a pedra ornamental, li dona una qualitat extraordinària (Alvarez 1985). Les pedreres es trobaven a Chemtou (actualment Simitthu, prop de Jendouva) a Tunísia; per això a l'antiguitat se li donava el nom de *marmor numidicum*. El nom de **Giallo antico** és més recent i fa referència al seu color (Gnoli 1971). Fou un dels materials més àmpliament utilitzats a tot l'Imperi romà, en les formes més diverses, des de grans columnes, com són els fragments recentment apareguts a Tarragona procedents segurament del teatre, fins a les delicades peces de *opus sectile* de paviments en cases luxoses.

A l'hora d'analitzar la presència de marbres blancs ens trobem amb la confluència de dues varietats, ambdues procedents segurament del Pirineu. El marbre de

Saint Beat del qual en trobem un fragment de *crusta* (024004), s'extreia de les pedreres situades en el poble d'aquest nom, vora el riu Garona, a uns 20 quilòmetres de la frontera espanyola. La diversitat geològica i l'intensa tectonització del terreny fa que en una zona relativament poc extensa surtin diferents varietats de marbres, de les quals els romans explotaven una bretxa marmòria de colors grogencs i daurats (bretxa de la Penne Martin) i un marbre blanc virat de gris, que és la varietat que trobem a Can Xammar.

Dues peces estudiades (024003 i 024009) estan fetes amb una altra varietat de marbre pirinenc procedent del terme de Ceret (França), de la pedrera del **Mas Carol**.

La presència d'aquestes varietats obre un capítol molt important entorn del que fou l'explotació i la comercialització dels marbres a l'època romana. Una major demanda, la romanització de zones allunyades de la costa i una inseguretats dels transports marítims en determinats moments, propiciaren la recerca i l'explotació de noves pedreres d'aprovisionament que suplissin la mancança en el mercat de materials procedents de l'Àsia Menor, de qualitat molt superior però més difícils d'obtenir; l'aparició en el mercat dels marbres del Pirineu, si bé de qualitat inferior i segurament també de preu més baix, serveixen però per cobrir la demanda d'aquests materials en moments d'escassetat d'altres materials lapidis de més qualitat. La varietat **Mas Carol** és un marbre d'utilització tardana, pel que es coneix fins ara; la catedral d'Elna és el monument més representatiu de la seva utilització. La presència d'aquest material a l'estació de Can Xammar, dins un context de mitjans del segle I d.Jc. seria una de les cronologies més antigues que documenten la seva utilització. Aquesta varietat lapidària caldrà però seguir-la en properes intervencions arqueològiques en el jaciment, per poder avaluar amb seguretat aquesta dada arqueològica, que per altra banda pot ser producte d'una contaminació estratigràfica, atenent els desgraciats antecedents de l'estació (Ribas 1990).

Finalment el marbre de Carrara, ja estudiat en l'anterior treball (Alvarez i Mayer 1989), el trobem representat per tres plaques de revestiment decoratiu (024010 i 024008); tipus al qual cal sumar-hi una nova varietat coneguda com **Bardiglio**, marbre molt fi de color gris, virat de blanc, que apareix utilitzat en una cornisa motllurada (024011).

S'han documentat dos fragments escultòrics, corresponents a dos dits d'estàtua fets amb marbre de **Paros**, als quals dediquem un estudi més detallat en el capítol dedicat a Elements Escultòrics.

Quadre sinòptic de totes les varietats trobades fins ara a Can Xammar:

1.- Materials locals:

-Calcària, sense identificar l'origen

- Pissarra
- Gres de Montjuïc (Barcelona)
- Calcària de Santa Tecla (Tarragona)
- Dolomita silúrico-devònica (Malgrat) (*)
- Lumaqueïta de Tortosa (Jaspi de la Cinta)

2.- Materials importació:

Àsia Menor: -Bretxa coràlina. Calcària de Vezirham

- Pavonazzo (Afyon)
- Proconès (illa de Màrmara)
- Africano (Theos, Kara Göel) (*)

Grècia:

- Paros (illa de Paros)

Itàlia:

- Carrara blanc
- Carrara gris: Bardiglio (*)

Tunísia:

- Giallo antico (Chemtou) (*)

França:

- Saint Beat (*)
- Mas Carol (Ceret) (*)

(Nota: símbol (*) noves varietats respecte de l'anterior treball.)

El panorama global dels materials lapidis de l'estació ha millorat sensiblement respecte de la primera valoració que feiem en l'anterior treball, sobretot després de la localització dels materials recollits a l'apèndix, de manera que ens trobem cada vegada més a prop de poder comparar globalment els materials lapidis de Can Xammar amb els d'altres jaciments de les rodalies d'Illuro, com Torre Llauder i Can Modolell, que tot i pertànyer a un àmbit rural, presenten en conjunt un volum i varietat de materials lapidis molt més gran que no els trobats fins ara a Illuro, on el conjunt de Can Xammar constitueix hores d'ara el més complet.

Cal concretar també que els nous materials, excepte els de l'apèndix, pertanyen a la primera fase de Can Xammar, colmatant estructures amortitzades a mitjans del segle I d.Jc., que ens permet obtenir un *terminus ante quem* per a l'arribada d'aquestes varietats lapidies a Illuro; la naturalesa del farciment on apareixen aquests materials lapidis és constituïda bàsicament per runes procedents d'alguna reforma decorativa i escombraries domèstiques, que malgrat haver-hi moltes possibilitats que pertanyin al mateix context de l'estació, no descartem la possibilitat, incomprobable per altra banda, que els abocaments es fessin utilitzant terres procedents d'un altre sector de la ciutat. Per això proposem llegir els resultats d'aquest estudi d'una manera global fent-los extensius a la resta de la ciutat; només d'aquesta manera obtindrem uns resultats de conjunt que podran ser ampliat constantment a mida que les noves excavacions que s'estan fent aportin nous materials.

APÈNDIX DE MATERIALS LAPIDIS TROBATS A LES CAMPANYES DE 1964-68 I 1970

Amb posterioritat a la publicació de les campanyes d'excavació de M. Ribas (1964-68) i F. Gusi (1970) (vegi's Laietania núm. 5, 1990) van aparèixer enmagatzemats en unes dependències del M.C.M. un conjunt de materials lapidis recollits a Can Xammar durant les excavacions.

Pel volum total de material trobat i per la diversitat que presenta ens ha semblat convenient adjuntar-ne la relació, completant així l'anterior treball (Alvarez, A.; Mayer, M. 1990) amb un coneixement més exacte de les varietats lapidies trobades en el jaciment.

La majoria de fragments correspon a plaques de diferents gruixos i mides, trencats en diversos fragments.

- * Pavonazzo (Afyon): 8 fragments de plaques.
- * Calcària de Sta. Tecla: 16 fragments de plaques (6 plaques diferents com a mínim).
- * Giallo Antico breixat (Chemtou): 8 fragments.
- * Verde Antico: 1 fragment.
- * Jaspis de la Cinta (Brocatello): 6 fragments.
- * Skiros (024013): 1 fragment de placa.

* Sagari (Bretxa recifal)(024012): 5 fragments de placa.

* Marbre de Mas Carol (Ceret) (024015, 024016): 3 fragments.

* Marbre de Paros: 1 fragment de placa motllurada i una placa molt prima.

Notes

(1) Les referències amb el num. 024000 pertanyen al Laboratori d'Anàlisi de Matèries Primeres de la U.A.B.

Bibliografia

- ALVAREZ, A.: «El Giallo antico de Jendouva (Tunisia)». Informació Arqueològica 44. 1985. pp. 46-50.
- ALVAREZ, A. i MAYER, M.: «Els Materials Lapidis. a «Can Xammar» (Mataró, El Maresme). Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970». Laietania 5. Mataró, 1990. pp. 36-39.
- BALLANCE, M.H.: «The origin of africano». Papers of the British School at Rome Vol. 34. 1966. pp. 79-81.
- BORGHINI, G. i altres: «Marmi antichi». Roma, 1989.
- GNOLI, R.: «Marmora romana». Roma, 1971.
- RIBAS, M.: «Excavació d'unes restes romanes a Can Xammar: Campanyes de 1964-1968». Laietania 5. Mataró, 1990. pp. 7-18.

2.10. LES MONEDES

CARLES MARTÍ

En aquest apartat analitzarem bàsicament les monedes aparegudes en la campanya d'excavació d'urgència realitzada l'any 1987 al solar núm. 13-15 del Carrer d'En Xammar de Mataró, dirigida per Joaquim Pera i Isern. Aquest solar és contigu a les restes de «domus» o complex termal conegudes com «Can Xammar», excavades els anys 1964-1968 i 1970, per Marià Ribas i Bertrán les primeres campanyes i per Francesc Gusi i Gener la darrera (vegeu LAIETANIA 5).

Començarem la descripció de les monedes donant a conèixer una moneda apareguda superficialment fa molts anys (per tant sense context), continuarem per una sèrie de set monedes que conservava el Sr. Ribas com a procedents de «Can Xammar» (evidentment han de correspondre a les seves campanyes d'excavació i malauradament tampoc no tenen context estratigràfic) i el lot de vint-i-vuit monedes que es varen exhumar en l'excavació d'urgència de l'any 1987. Actualment totes aquestes monedes es conserven a la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme-Mataró. També comentarem breument les monedes aparegudes en la campanya d'excavació del Sr. Gusi, de les quals malauradament sols disposem d'unes fotocòpies de fotografies no massa bones, d'una còpia de l'inventari i de l'article que feu el Sr. Gusi sobre dues d'aquestes monedes. Es clourà aquesta part amb un petit apartat de cronologia i conclusions.

A) - MONEDA SENSE CONTEXT

Es tracta d'una moneda molt ben conservada que per referències orals sembla que va ser trobada en una de les parets de l'antic casal dels Xammar. La seva descripció és:

Ref.: 11/CE-SC-M11.

SECA: Nicomedia.

Pes: 2'37 gr. Diàmetre: 19'80 mm. Encunys: 12'00 h.

ANVERS: IMP C VAL LICIN LICINIVS PF AVG. Bust radiat, vestit i cuirassat, de Licini, vers la dreta.

REVERS: IOVI CONS-ERVATORI. Júpiter dempeus, vers l'esquerra, entre un captiu i una àguila que aguanta una corona de llorer, amb clàmide sobre l'espatlla esquerra, recolzat en un ceptre amb àguila, amb una Victòria sobre un globus a la mà dreta i una llança a l'esquerra. Al camp X llb i a l'exerg SMNb.

NOMINAL: Follis.

CRONOLOGIA: 321-324 d.C.

CONSERVACIÓ: Molt bona.

BIBLIOGRAFIA: RIC VII, pàg. 607, núm. 44.

B) -MONEDES RECUPERADES PEL SR. RIBAS

Es tracta d'un petit lot de set monedes de diversa època, malauradament sense referències estratigràfiques per a cap d'elles, provinents totes de Can Xammar segons el Sr. Ribas. La seva descripció és:

Ref.: 12/CE-R-M12.

SECA: ?

Pes: 1'00 gr. Diàmetre: 16'70 mm. Encunys: 5'30 h.

ANVERS: Cap radiat de Claudi II, vers la dreta. No hi ha restes de la llegenda.

REVERS: [C]O[NSECRATIO]. Altar.

NOMINAL: Antoninià.

CRONOLOGIA: Posterior al 270 d.C.

CONSERVACIÓ: Dolenta.

BIBLIOGRAFIA: RIC V.1, pàg. 233, núm. 259.

Ref.: 13/CE-R-M13.

SECA: Barcelona.

Pes: 0'69 gr. Diàmetre: 17'10 mm. Encunys: 6'00 h.

ANVERS: A R. Bust de Felip III de Catalunya (IV d'Espanya) vers l'esquerra.

REVERS: BARCINO C[IVI] 165-. Escut de Barcelona.

- NOMINAL: Ardit.
 CRONOLOGIA: 1653-1655.
 CONSERVACIÓ: Deficient.
 BIBLIOGRAFIA: Botet núms. 970-972.
 Ref.: 14/CE-R-M14.
 SECA: Barcelona.
 Pes: 1'09 gr. Diàmetre: 17'30 mm. Encunys: 12'00 h.
- ANVERS: [+] QUART[O]. Llegenda disposada en dues línies.
 REVERS: Escut de Barcelona.
 NOMINAL: Mig quart.
 CRONOLOGIA: 1808-1814.
 CONSERVACIÓ: Deficient.
 BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 1055.
 Ref.: 15/CE-R-M15.
 SECA: Júbia.
 Pes: 9'08 gr. Diàmetre: 28'95 mm. Encunys: 12'00 h.
- ANVERS: ISABEL 2ª POR LA G DE DIOS Y LA CONST 1844. Bust d'Isabel II vers la dreta. Al camp 8 M.
 REVERS: [REYNA] DE LAS E[S]PAÑAS. Escut estilitzat de Castella i Lleó.
 A l'exerg Jª.
 NOMINAL: Vuit morabatins.
 CRONOLOGIA: 1844.
 CONSERVACIÓ: Regular.
 BIBLIOGRAFIA: CCT-2 pág. 485, tipus 111, núm. 465.
 Ref.: 16/CE-R-M16.
 SECA: Barcelona.
 Pes: 4'14 gr. Diàmetre: 25'20 mm. Encunys: 6'00 h.
- ANVERS: Dona asseguda sobre una carena, vers la dreta, té una branca a la mà esquerra. No hi ha restes de la llegenda. Al camp hi ha [L]MARCHINON[N]. A l'exerg no hi ha restes de la data.
 REVERS: [D]O[S]CIENTAS PIE[ZAS EN KIL]OG. Lleó rampant, vers la dreta, recolza les seves potes davanteres sobre un escut d'Espanya. A l'exerg hi ha el valor facial [CINCO] CENTIMOS. Al camp hi ha les lletres O M lligades.
 NOMINAL: Cinc cèntims.
 CRONOLOGIA: 1870.
 CONSERVACIÓ: Deficient.
 BIBLIOGRAFIA: CCT-1 pág. 14, tipus 9, núm. 15.
 Ref.: 17/CE-R-M17.
 SECA: Barcelona.
 Pes: 4'25 gr. Diàmetre: 25'10 mm. Encunys: 6'00 h.
- ANVERS: [CINC]O [GRAMOS]. Dona asseguda sobre una carena, vers la dreta, té una branca a la mà esquerra. Al camp hi ha restes de lletres. A l'exerg no hi ha restes de la data.
 REVERS: [D]O[S]CIENTAS PIE[ZAS EN KIL]OG. Lleó rampant, vers la dreta, recolza les seves potes davan-

teres sobre un escut d'Espanya. A l'exerg hi ha el valor facial [CINCO] CENTIMOS. Al camp hi ha les lletres O M lligades.

- NOMINAL: Cinc cèntims.
 CRONOLOGIA: 1870.
 CONSERVACIÓ: Deficient.
 BIBLIOGRAFIA: CCT-1 pág. 14, tipus 9, núm. 15.
 Ref.: 18/CE-R-M18.
 SECA: ?
 Pes: 7'67 gr. Diàmetre: 29'65 mm. Encunys: ?
 ANVERS: Totalment gastat.
 REVERS: Totalment gastat.
 NOMINAL: Sembla una peça de deu cèntims.
 CRONOLOGIA: Segle XIX?
 CONSERVACIÓ: Pèssima.

C) - MONEDES DE L'EXCAVACIÓ D'URGÈNCIA FETA EL 1987

Es tracta d'un lot de vint-i-vuit monedes exhumades en els diferents estrats de l'excavació de les quals en aquest apartat sols en descriurem completament 18. La resta (trobades a la UE-4) han estat descrites en un annex d'un dels articles publicats a la revista LAIETANIA 6 (del Museu Comarcal del Maresme-Mataró). D'aquestes darreres sols n'esmentarem el núm. de referència, la seca i la cronologia.

1.- Unitat estratigràfica 2:

Ref.: 19/CE87-2-M19.

SECA: Barcelona.

Pes: 0'64 gr. Diàmetre: 14'05 mm. Encunys: 12'00 h.

ANVERS: ESVN[DI]NER. Cap de l'Arxiduc Carles d'Àustria vers l'esquerra.

REVERS: [+]BARCI[NO]CIVITAS 170[8]. Escut de Barcelona.

NOMINAL: Diner.

CRONOLOGIA: 1708.

CONSERVACIÓ: Dolenta.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 993.

Ref.: 20/CE87-2-M20.

SECA: Madrid.

Pes: 1'77 gr. Diàmetre: 15'75 mm. Encunys: 12'00 h.

ANVERS: FERDINANDVIDG. Cap de Ferran VI vers la dreta. A l'exerg hi ha la data 1759.

REVERS: HISPANIARUMREX. Escut coronat de Castella i Lleó. A l'exerg hi ha les lletres JM (la M està coronada) i una flor de 5 pètals.

NOMINAL: Mig escut.

CRONOLOGIA: 1759.

CONSERVACIÓ: Bona.

BIBLIOGRAFIA: CCT-2 pág. 289, tipus 63, núm. 221.

Ref.: 21/CE87-2-M21.

SECA: Barcelona.

Pes: 6'57 gr. Diàmetre: 26'15 mm. Encunys: 12'00 h.

ANVERS: ISABEL 2ª REYNA CONST. DE LAS E.. Escut coronat d'Espanya. A l'exerg hi ha la data 1838.

REVERS: PRINCIP. DE CATALUÑA. Escut coronat de Catalunya. A l'exerg, entre dues branques, hi ha el valor facial 3. CUAR.

NOMINAL: Tres quarts.

CRONOLOGIA: 1838.

CONSERVACIÓ: Dolenta.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 1095.

Ref.: 22/CE87-2-M22.

SECA: Barcelona.

Pes: 0'98 gr. Diàmetre: 17'25 mm. Encunys: ?

ANVERS: Gastat. A [R].

REVERS: Sols es veuen restes de l'escut de Barcelona.

NOMINAL: Ardit.

CRONOLOGIA: 1612-1655.

CONSERVACIÓ: Pèssima.

Ref.: 23/CE87-2-M23.

SECA: Barcelona.

Pes: 1'22 gr. Diàmetre: 16'80 mm. Encunys: 6'00 h.

ANVERS: [2] DI ANNO 1[7-]. Llegenda inserida en una orla.

REVERS: B [C]. Lletres inserides en una orla.

NOMINAL: Dos diners.

CRONOLOGIA: 1707-1711.

CONSERVACIÓ: Dolenta, està partida.

BIBLIOGRAFIA: Botet núms. 989-992.

Ref.: 24/CE87-2-M24.

SECA: Barcelona.

Pes: 0'78 gr. Diàmetre: 14'20 mm. Encunys: 7'00 h.

ANVERS: FERDINAND R. Restes del bust de Ferran II vers l'esquerra.

REVERS: BA-Q[I]-NO-N[A]. Creu que trenca la llegenda, als primer i quart quadrants una anella i als segon i tercer tres punts. Hi ha també la contramarca B.

NOMINAL: Diner.

CRONOLOGIA: L'emissió és de 1494 i la contramarca es va aplicar l'any 1505.

CONSERVACIÓ: Dolenta.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 447; Crusafont-1 núm. 538 (si bé no contempla la variant amb contramarca).

2.- Unitat estratigràfica 4:

Ref.: 1/CE87-4-M1.

SECA: Barcelona CRONOLOGIA: Emissió de 1494, amb contramarca de 1505.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 447; Crusafont-1 núm. 538 (no contempla la variant amb contramarca).

Ref.: 2/CE87-4-M2.

SECA: Sardenya.

CRONOLOGIA: 1458-1479.

BIBLIOGRAFIA: Crusafont-1 núm. 495-3 ó 495-9.

Ref.: 3/CE87-4-M3.

SECA: Barcelona.

CRONOLOGIA: 1258-1270.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 167; Crusafont-1 núm. 153-1.

Ref.: 4/CE87-4-M4.

SECA: Barcelona.

CRONOLOGIA: 1494-1513.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 446; Crusafont-1 núm. 538 (variant de llegenda i quarts).

Ref.: 5/CE87-4-M5.

SECA: Barcelona.

CRONOLOGIA: 1494-1513.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 446?; Crusafont-1 núm. 538 (variant de quarts).

Ref.: 6/CE87-4-M6.

SECA: Perpinyà.

CRONOLOGIA: 1458-1475.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 413; Crusafont-1 núm. 473.

Ref.: 7/CE87-4-M7.

SECA: Girona.

CRONOLOGIA: 1463-1469.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 415 (variant); Crusafont-1 núm. 472-C-3.

Ref.: 8/CE87-4-M8.

SECA: Barcelona.

CRONOLOGIA: Sembla de l'època de Ferran II, per tant 1494-1513.

Ref.: 9/CE87-4-M9.

SECA: Barcelona.

CRONOLOGIA: 1494-1513.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 446?; Crusafont-1 núm. 538?

Ref.: 10/CE87-4-M10.

SECA: Girona.

CRONOLOGIA: 1510-1512.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 482; Crusafont-1 núm. 551.

3.- Unitat estratigràfica 6:

Ref.: 25/CE87-6-M25.

SECA: ?

Pes: 3'96 gr. Diàmetre: 23'35 mm. Encunys: 9'30 h.

ANVERS: Restes de cap baronivol vers la dreta.

REVERS: Genet amb llança cavalcant vers la dreta.

No hi ha restes de llegenda.

NOMINAL: As.

CRONOLOGIA: Possiblement finals del segle II a.C. o començaments del segle I a.C.

CONSERVACIÓ: Deficient, està partida.

Ref.: 26/CE87-6-M26.

SECA: Tarraco.

Pes: 7'79 gr. Diàmetre: 23'95 mm. Encunys: 11'00 h.

ANVERS: [TI CAE]SAR DIVI AVG F AV[G PONT MAX]. Cap llorjat de Tiberi vers la dreta.

REVERS: [GERMANICVS] DR[SVS] CAE[SARES]. Caps de Germànic i Drus afrontats.

NOMINAL: As.
 CRONOLOGIA: 14-19 d.C.
 CONSERVACIÓ: Dolenta.
 BIBLIOGRAFIA: Vives CLXXI-7.
 4.- Unitat estratigràfica 7:
 Ref.: 27/CE87-7-M27.
 SECA: Girona.
 Pes: 0'51 gr. Diàmetre: 12'80 mm. Encunys: 12'00 h.

ANVERS: Restes de cap coronat vers la dreta. No hi ha restes de llegenda.
 REVERS: Escut de Girona, al dessorre lletra G. No hi ha restes de llegenda.
 NOMINAL: Diner.
 CRONOLOGIA: 1543-1614, si bé possiblement sigui de l'abundantíssima emissió de 1599.
 CONSERVACIÓ: Dolenta.
 5.- Unitat estratigràfica 15:
 Ref.: 28/CE87-15-M28.
 SECA: Cizycus.
 Pes: 2'41 gr. Diàmetre: 16'70 mm. Encunys: 12'00 h.

ANVERS: [DN CON]STAN-[TIVS PF AVG]. Bust, vestit i cuirassat i amb diadema de perles, de Constanci II vers la dreta.
 REVERS: FEL TEMP-REPARATIO. Soldat amb casc, vers l'esquerra, amb escut en el braç esquerre, llança un genet que cau del cavall; al terra hi ha un escut. El genet duu un casc cònic, mira el seu atacant i aixeca el braç dret. Al camp hi ha una estrella i a l'exerg la llegenda SMKA.
 NOMINAL: AE-3.
 CRONOLOGIA: 355-361 d.C.
 CONSERVACIÓ: Regular.
 BIBLIOGRAFIA: RIC VIII, pàg. 499, núm. 113; LRBC-II, núm. 2500.
 Ref.: 29/CE87-15-M29.
 SECA: Untikesken.
 Pes: 7'96 gr. Diàmetre: 31'30 mm. Encunys: 5'00 h.
 ANVERS: Cap de Pal·las vers la dreta. Al davant llegenda ibèrica .
 (EBA).
 REVERS: Pegàs vers la dreta, darrera el cap sembla haver-hi una corona de llorer. A l'exerg llegenda ibèrica . (Untikesken) NOMINAL: As.
 CRONOLOGIA: 169/158-143 a.C.
 CONSERVACIÓ: Dolenta, està partida.
 BIBLIOGRAFIA: Sembla Villaronga sèrie 8, núm. 39.
 Ref.: 30/CE87-17-M30.
 SECA: Arelate.
 Pes: 1'86 gr. Diàmetre: 14'85 mm. Encunys: 1'00 h.
 ANVERS: [CON]STA]NS-[PF AVG]. Bust, vestit i cuirassat i amb diadema de rosetes, de Constant vers la dreta.
 REVERS: [VICT]ORIAE DD [AVG]GQ [NN]. Dues Vic-

tories dempeus, afrontades, cadascuna amb una corona de llorer. Al camp hi ha la lletra P.

NOMINAL: AE-3.
 CRONOLOGIA: 347-348 d.C.
 CONSERVACIÓ: Dolenta.
 BIBLIOGRAFIA: RIC VIII, pàg. 209, núm. 85; LRBC-I, núm. 449 ò 450.
 6.- Unitat estratigràfica 17:
 Ref.: 31/CE87-17-M31.
 SECA: Antipolis.
 Pes: 0'94 gr. Diàmetre: 11'25 mm. Encunys: 4'30 h.
 ANVERS: Cap nu d'Apol·lo vers la dreta.
 REVERS: Victòria dempeus, vers la dreta, que asse-nyala un trofeu.
 NOMINAL:
 CRONOLOGIA: 44-42 a.C.
 CONSERVACIÓ: Regular, està força retallada.
 BIBLIOGRAFIA: La Tour VI-2203; SNG núm. 43, XXXIX-857; BN 2179-2208.
 7.- Unitat estratigràfica 20:
 Ref.: 32/CE87-20-M32.
 SECA: Roma.
 Pes: 24'60 gr. Diàmetre: 34'80 mm. Encunys: 3'30 h.

ANVERS: Cap de Janus bifront.
 REVERS: Proa de nau vers la dreta. A l'exerg llegenda [R]OM[A].
 NOMINAL: As.
 CRONOLOGIA: Vers 170-160 a.C.
 CONSERVACIÓ: Dolenta.
 Ref.: 33/CE87-20-M33.
 SECA: Kese.
 Pes: 8'19 gr. Diàmetre: 22'95 mm. Encunys: 3'00 h.
 ANVERS: Cap baronivol vers la dreta. Al darrera símbol epigràfic ibèric (KU).
 REVERS: Genet amb palma cavalcant vers la dreta. A l'exerg llegenda ibèrica (KESE).
 NOMINAL: As.
 CRONOLOGIA: Finals del segle II a.C.
 CONSERVACIÓ: Regular.
 BIBLIOGRAFIA: Villaronga 30.
 8.- Unitat estratigràfica 25:
 Ref.: 34/CE87-25-M34.
 SECA: Tarraco.
 Pes: 15'66 gr. Diàmetre: 30'55 mm. Encunys: 5'30 h.
 ANVERS: DEO [AVGV]ST[O]. Estàtua d'August assegut, vers l'esquerra.
 REVERS: AETERN[ITATIS A]VGVSTA[E]. Vista frontal d'un temple octàstil amb podi. Al dessorre del frontó llegenda CV-TT NOMINAL: Dupondi.
 CRONOLOGIA: 14 d.C.
 CONSERVACIÓ: Regular.
 BIBLIOGRAFIA: Vives CLXXI-1.
 Ref.: 35/CE87-25-M35.

SECA: Tarraco?

Pes: 8'52 gr. Diàmetre: 25'95 mm. Encunys: ?

ANVERS: Totalment ple de concrecions.

REVERS: Totalment ple de concrecions.

NOMINAL: As.

CRONOLOGIA: El tipus de concreció és típic de les encunyacions de Tarraco que corresponen a Vives CLXXI-7 i Vives CLXXI-8, la cronologia s'emmarca doncs entre els anys 15-22 d.C.

CONSERVACIÓ: Pèssima.

9.- Unitat estratigràfica 27:

Ref.: 36/CE87-27-M36.

SECA: Cabello.

Pes: 1'57 gr. Diàmetre: 17'35 mm. Encunys: 4'30 h.

ANVERS: CO[L]. Cap, amb casc, vers la dreta.

REVERS: CABE. Cap femení, potser diademat, vers la dreta. Té una gràfila en forma de corona de llorer.

NOMINAL: Quadrant.

CRONOLOGIA: 51-23 a.C.

CONSERVACIÓ: Regular.

BIBLIOGRAFIA: La Tour núm. 2563.

D) - MONEDES DE LA CAMPANYA DE FRANCESC GUSI

Com ja hem dit, sols disposem de fotocòpies no massa bones de les fotografies i d'una còpia de l'inventari, a part de l'article que ja hem comentat.

De l'inventari es desprèn que es varen exhumar monedes en els estrats N-II (cinc) i N-III (tres). Ara bé, a l'hora de compaginar l'inventari amb la fotocòpia de les fotografies de les monedes ha resultat que del N-II sols hi ha 4 monedes fotografiades i del N-III hi ha les tres; d'altra banda, però, hi ha fotografiades altres dues monedes que l'inventari no contempla. Aquestes dues darreres monedes, doncs, caldrà considerar-les com aparegudes al nivell superficial de l'excavació.

Quant a les monedes que considerem superficials, a través de la fotocòpia de les fotografies sembla que una de les monedes és un diner de billó, típic des de Jaume I fins a Pere III (1257-1387), i l'altra són dos diners (ardit) de l'època de la Guerra de Successió (1708-1711).

Quant a les monedes aparegudes al N-II, hi ha un as ibèric de la seca de Bolskan (aproximadament 133-80/72 a.C.), dues monedes molt mal conservades (potser asos ibèrics del darrer terç del segle II a.C.), una de les quals partida, i dues monedes dels Procuradors romans de Judea (època d'August) que com ja hem dit publicà F. Gusi.

Per últim, quant a les monedes aparegudes al N-III, hi ha un as ibèric de la seca de Bolskan (aproximadament 133-80/72 a.C.), un as ibèric que podria ser de la seca de Kese (possiblement anterior al darrer quart del segle II a.C.) i una moneda de gran mòdul que també podria ser un as ibèric (mitjans del segle II a.C. o una mica anterior).

E) - CRONOLOGIA I CONSIDERACIONS FINALS

A l'hora d'atribuir una cronologia a cada una de les unitats estratigràfiques tenint en compte sols les monedes, ens hem adonat que sols n'hi ha una que ens aporti una cronologia més o menys fiable: la UE-4, de cronologia moderna. A aquesta UE-4 se li ha assignat una cronologia entre 1510/1512 i 1513/1521 que ha estat contrastada amb els materials arqueològics exhumats i amb els estudis de l'evolució urbana de la zona (vegeu LAIETANIA 6).

Quant a la resta d'unitats estratigràfiques tenim:

1.- UE-2: Hi ha monedes d'èpoques diverses, des de Ferran II a Isabel II, per tant ha estat molt remenada. Deixant de banda la moneda més antiga, que pot ser residual, i la més moderna, que pot procedir de la UE-1 (en principi l'estrat que les màquines van remenar), la UE-2 podria datar-se de pels volts de 1760.

2.- UE-7: Hi ha una sola moneda, possiblement de 1599. Per l'estat de conservació que presenta sembla que la cronologia d'aquesta UE ha de ser bastant posterior, encara que en principi no hauria de depassar el 1760 perquè la UE-2 la cobreix.

3.- UE-6: Hi ha dues monedes: una d'ibèrica que caldria considerar residual i una de Tiberi de la seca de Tarraco, que es data de 14-19 d.C. El material exhumat, però, no indica pas aquesta cronologia, és un xic posterior.

4.- UE-25: Hi ha dues monedes, una de molt mal-mesa que podria ser de la seca de Tarraco i a situar entre els anys 15-22 d.C. i una altra d'August, també de la seca de Tarraco, que cal datar del 14 d.C. Com en la UE anterior, el material exhumat és un xic posterior.

5.- UE-17 i UE-20: Hi ha tres monedes: una romana-republicana (datable entre els anys 170-160 a.C.), una de Kese (a datar de finals del segle II a.C.) i la tercera d'Antipolis (a datar entre els anys 44-42 a.C.). Pels materials exhumats caldria considerar-les totes com a residuals. També cal tenir en compte que una de les UE que hi ha al seu dessota es dataria numismàticament entre 51-26 a.C. i per tant la UE que ens ocupa hauria de ser posterior a la data més moderna. Això ens ho confirma el material que s'hi ha exhumat, que és bastant posterior.

6.- UE-27: Hi ha una sola moneda, de la seca de Cabello, a datar entre els anys 51-26 a.C.

7.- UE-15: Hi ha tres monedes: una d'ibèrica de la seca d'Untikesken (a datar entre 169/158-143 a.C.) i dues de Constant (una de 347-348 d.C. i l'altra de 355-361 d.C.). Si fem abstracció de la moneda ibèrica (que caldria considerar residual), semblaria que aquesta UE es mou dins de la segona meitat del segle IV d.C.

Com pot observar-se no hi ha cap cronologia numismàtica que sigui prou fiable per assignar-la a cap UE, llevat de la UE-4 i potser de la UE-27.

Si bé les monedes exhumades no ens aporten gairebé res considerades estrat per estrat, globalment considerades semblen indicar tres moments molt concrets:

a) - El primer el constituïrien les UE-6, UE-17, UE-20 i UE-25 (la UE 27 no la incloem perquè està considerada com un element més que no pas un estrat) que, si bé semblarien indicar un període cronològic aproximant vers el primer quart del segle I d.C., no hi hauria cap mena de problema a atribuir-li la cronologia flàvia que sembla deduir-se de la resta de materials exhumats. Si es té en compte que durant el regnat de Claudi I les monedes de poc valor es feren tan escasseres que varen haver de ser imitades per diversos tallers per paliar-ne l'escassetat (Claudi I gairebé no va encunyar monedes de bronze), tampoc no ens ha d'estranyar que es fessin servir les monedes antigues.

b) - El segon el constituïria l'UE-15, que ja hem indicat que sembla correspondre a la segona meitat del segle IV d.C.

c) - El tercer el constituïria l'UE-4. Aquest tercer moment és el que ens indica una cronologia més segura però moderna (entre 1510/1512 i 1513/1521).

Restaria per últim un possible quart moment que caldria situar vora el 1760, si bé la moneda d'Isabel II ens fa dubtar si li escau aquesta cronologia o no, dependria de com es considerés la UE-1 (on no ha aparegut cap moneda).

Quant a les monedes trobades pel Sr. Ribas, no es corresponen amb cap dels tres moments clars darrerament comentats. Semblarien correspondre al darrer segle d'ocupació i utilització del camp dels Xammar, és a dir, potser no correspondrien tampoc al possible quart moment comentat en l'apartat.

Per últim, quant a les monedes de la campanya de F. Gusi, tenim:

- Les dues monedes que hem considerat superficials tant es poden correspondre amb la UE-4, com amb la UE-7, com amb la UE-2.

- Les monedes dels N-II i N-III es corresponen bé amb el moment que datem d'època Flàvia.

Bibliografia

AUTORS DIVERSOS: «Can Xammar. (Mataró, El Maresme). Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970». LAIETANIA 5. Mataró, 1990.

- BOTET i SISO, Joaquim: «Les monedes catalanes». Barcelona, 1911. (Reimpressió de 1976.)
- BRUUN, Patrick M.: «The Roman Imperial Coinage, vol. VII, Constantine and Licinius, A.D. 313-337». London, 1966. (Reimpressió de 1984).
- CALICÓ, Ferran; CALICÓ, Xavier; TRIGO, Joaquín: «Monedas españolas desde Felipe II a Isabel II, 1556-1868». Barcelona, 1982.
- CALICÓ, Ferran; CALICÓ, Xavier; TRIGO, Joaquín: «Monedas españolas desde 1868 a 1977». Barcelona, 1977.
- CARSON, R.A.G. i KENT, J.P.C.: «Late roman bronze coinage, part II. Bronze roman imperial coinage of the later empire, A.D. 346-498». London, 1978.
- CRUSAFONT i SABATER, M.: «Numismática de la corona catalano-aragonesa medieval (785-1516)». Madrid, 1982.
- GUSI GENER, Francisco: «Hallazgo de dos monedas de los Procuradores de Judea en lluro (Mataró, Barcelona)». NVMISMA año XXVI, núms. 138-143. Enero-Diciembre, Madrid, 1976.
- HILL, P.V. i KENT, J.P.C.: «Late roman bronze coinage, part I. The bronze coinage of the house of Constantine, A.D. 324-346». London, 1978.
- KENT, J.P.C.: «The roman imperial coinage, vol VIII, The family of Constantine I, A.D. 337-364». London, 1981.
- MARTÍ i GARCIA, Carles: «Les monedes de la UE-4 de l'excavació d'urgència al Carrer d'En Xammar, a Mataró». Annex de l'article de Josep Antoni Cerdà i Mellado «Un conjunt de ceràmica del segle XVI procedent de Can Xammar (Mataró)». LAIETANIA 6. Mataró, 1991.
- MURET, E. i CHABOUILLET, A.: «Catalogue des monnaies gauloises de la Bibliothèque Nationale». Paris, 1889.
- PY, Michel: «Etude des trouvailles monétaires effectuées sur l'oppidum de Nages (Gard) de 1958 à 1968». ACTA NUMISMATICA IV. Barcelona, 1974.
- SYLLOGE NUMORUM GRAECORUM: «The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, 43, Spain-Gaul». Copenhagen, 1979.
- DE LA TOUR, Henry: «Atlas de Monnaies Gauloises». Paris 1892.
- VILLARONGA, Leandre: «The aes coinage of Emporion». BAR Supplementary Series 23. Oxford 1977.
- VILLARONGA, Leandre: «Les monedes ibèriques de Tàrraco». Tarragona, 1983.
- VIVES Y ESCUDERO, Antonio: «La moneda hispánica». Madrid, 1926. (Reimpressió de 1980).
- WEBB, Percy H.: «The Roman Imperial Coinage, vol. V part I, Valerian to Florian». London, 1927. (Reimpressió de 1972).

2.11. LES RESTES DECORATIVES ROMANES

ENRIC JUHÉ
CRISTINA MARTÍ

Durant la campanya d'excavacions que es realitzà el mes de maig de 1987 en el solar davant de l'edifici de «Can Xammar» (carrer Espenyas), es va recuperar un conjunt de restes decoratives que passarem a estudiar a continuació. Varen aparèixer trossets i barrejats entre el reblert de terres i altres materials que formaven la unitat estratigràfica núm. 25. Hem pogut separar tres grups a distribuir com segueix:

a) - Fragments pictòrics, restes de la decoració dels murs d'una estança de la qual desconeixem la situació i característiques.

b) - Fragments d'estucat en relleu procedents del sostre, amb empremtes d'entramat de canyes.

c) - Fragments de mosaic pavimental de tessel·les.

Tots tres grups semblen tenir relació. Assenyalem que en el morter de preparació de les pintures hi hem trobat alguna tessel·la negra idèntica a les emprades en el mosaic.

Donat que van aparèixer junts, i tot i que no es trobaven *in situ*, els considerarem com a un conjunt unitari, més tenint en compte que no va ser trobada cap altra resta que pugui ser atribuïda a un conjunt diferent (1).

LA PINTURA MURAL

La pintura mural forma el conjunt de fragments més important i és el que estudiarem en primer lloc. Es conserva actualment als locals de la Secció Arqueolò-

gica, on ha estat objecte d'un procés de consolidació i restauració, encara no completament acabat.

Aquest conjunt mural ja va ser objecte d'un primer estudi (2) que mirarem de desenvolupar i ampliar aquí.

Ja hem dit que les restes no es trobaven «*in situ*», sinó completament remogudes i fragmentades. No hem realitzat una comptabilització de fragments per considerar que no responia a les necessitats d'aquest estudi.

Descripció

Després de fer un muntatge provisional, incloent el major nombre de fragments que ha estat possible, hem definit les línies generals d'una decoració senzilla que es desenvolupa de la següent manera (fig. 1):

Un sòcol de color verd (3) en el qual no hem pogut documentar subdivisions que ens mostrin per quin esquema es regia. A la zona conservada hi veiem part d'un panell rectangular del qual desconeixem les dimensions (4). Presenta dues línies d'emmarcament interior, una de blanca i una de negra perpendiculars entre si i paral·leles a les vores del panell. La blanca és paral·lela al marge dret del panell i la negra, al marge superior (fig. 2-3).

La part mitjana de la paret es trobava dividida en panells rectangulars de color violeta separats entre ells per una estreta motllura simulada (fig. 1), i emmarcats interiorment per una línia blanca. La mateixa motllura s'utilitzà com a separació entre el sòcol i la part mitjana (fig. 3). Es conserven restes de, almenys, dos panells. Cap d'ells no es conserva complet, la qual cosa fa que tampoc no en coneguem les dimensions. Les motlures de separació es redueixen a unes poques línies blanques, grises i negres alternades amb la intenció de suggerir el relleu.

A la part alta de la paret hi havia una franja de color clar, avui molt degradat, que probablement havia estat blanc. A sobre, van intentar simular per mitja de simples línies negres paral·leles un arquitrau de tipus jonic amb tres cares a diferents nivells (fig. 1).

Conservem un fragment corresponent a la part mitjana en què veiem com l'estucat gira formant angle, fet que hauriem de posar en relació amb l'emmarcament d'una obertura -porta o finestra- que devia existir en el mur (fig. 4). Tota la zona de l'emmarcament havia estat pintada de negre. Avui es troba molt gastada. Estava separada dels panells de color violeta per la mateixa motllura simulada que subdividia la part mitjana. Aquest fragment l'hem de posar en relació amb un altre que ens mostra restes del panell verd del sòcol, separades d'un marge idèntic. De tota manera, l'estucat, aquí, és més prim i no arriba a formar angle, que probablement s'ha trencat, encara que veiem com a la zona negra, la superfície es corba lleugerament. El fet que l'emmarcat es documenti tant en fragments de la part mitjana com del sòcol, fa pensar més en una porta que en una finestra, que seria lleugerament abotzinada, i amb una fondària d'uns 10 cm.

Estilística

Malgrat que no ho podem assegurar, suposem que el sòcol estava dividit en panells rectangulars amb línies d'emmarcament interior. Si les divisions del sòcol tenien o no relació amb l'esquema regulador de la resta de la decoració, tampoc ho podem dir. Hi ha també una altra possibilitat, que és la d'un sòcol corregut que, a efectes pràctics, podríem considerar com un sol panell amb les seves línies d'emmarcament interiors, que ocuparia tota la part baixa de la paret.

Tant l'un com l'altre són esquemes molt corrents en pintures de II estil pompeïà, i no modifiquen massa els resultats. Les línies d'emmarcament interior mostren un intent de representar el joc de llums i ombres que resultaria en el suposat que tota la zona central del panell es trobés enfonsada respecte de la vora. En la posició que li hem suposat al panell, la llum figura incidir des de l'angle superior esquerra, fet que podem posar en relació amb l'estructura de l'habitació o possibles obertures. Aquest recurs és similar al que s'utilitza en el II estil pompeïà per a la imitació de paraments de carreus encoixinats, tal i com veiem a Pompeia, a Brescia, o a la ciutat gal·lo-romana de Glanum (5). De tota manera, la relació entre aquests exemples i el nostre és molt relativa, ja que aquí no s'intenta simular un encoixinat sinó un rebuidat amb el marc en relleu. Un recurs molt similar s'empra en els panells i interpanells del sòcol de les pintures del *triclinum* 14 de la Vila de Popea d'Oplontis (6), però, en general, haurem d'esperar a èpoques més tardanes perquè aquest recurs es faci més comú (7).

Les motlures de separació no es conserven massa bé, però no semblen haver estat realitzades amb massa encert ni referir-se a un focus de llum concret. Petites motlures s'havien emprat ja abans, en composicions arquitectòniques de II estil, de caràcter molt

diferent a la pintura aquí estudiada (8). De fet, no es tracta d'un recurs propi d'un o altre estil, sinó d'un complement, en relació a una llarga sèrie de motius emprats amb freqüència en pintures que provaven de representar quelcom més que colors plans. Motlures molt similars a aquestes les trobem en una composició de III estil pompeïà trobada a les Altes-de-Tourny (Bordeaux, França) i en una d'Empúries (9), entre d'altres exemples.

Quant als panells de la paret, no sabem si tots eren de la mateixa amplada, cosa que posaria aquesta pintura en relació a exemples de II estil datables, majoritàriament, en un període tardà, o si es tractava de panells amb interpanells més estrets, fet que la posaria en relació amb exemples més antics (10). De tota manera, la uniformitat de color sembla decantar-nos més aviat cap a la primera hipòtesi.

Aquest tipus de composicions, en el II estil, solien utilitzar-se com a fons per a perspectives arquitectòniques de caràcter monumental, amb columnates en primer pla (11), encara que no manquen exemples de la seva utilització aïllada (12). És amb el II estil esquemàtic o simplificat, sobretot, amb el que es fan comuns aquest tipus d'esquemes (13). De tota manera, aquest utilitza simples línies de color sobre el fons blanc de calç de la paret. Aquest no és el nostre cas, cosa que ens impedeix de situar aquesta pintura dins d'aquest corrent estilístic.

Un esquema molt semblant al nostre el trobem en les pintures d'un *cubiculum* de la «Casa de Ceres», a Pompeia (14) amb panells seguits, sense interpanells, amb sòcol llis amb compartiments rectangulars, i un fris a la part alta. Les fines columnes que divideixen la paret, assenyalant l'alcova, i els angles, així com la decoració en arcada de la paret del fons, ens allunyen aquesta pintura dels exemples de II estil pompeïà, donant més la impressió d'un III estil incipient, encara amb característiques de l'estil anterior.

Una altra pintura molt semblant a la nostra la trobem a Magdalensberg (Austria) (15). L'autor la posa en relació amb les pintures de II estil del *Cubiculum* núm. 4 de la Vila dels Misteris, per la presència de grans figures dins de panells de la part mitjana.

L'esquema del fons és més simple a la pintura de Magdalensberg que a la pompeïana, i s'apropa molt més a la nostra. La datació proposada gira pels volts dels anys 40 del segle I a.C., com a evolució de pintures de II estil de mitjans de segle.

Un altre grup de pintures amb esquema compostiu similar el trobem a la zona de la Lugdunensis (França) (16), dins d'un corrent definit per la doctora A. Barbet, situat als inicis del III estil (*troisième style précoce*). L'autora posa la difusió d'aquest estil en relació a l'estada de l'emperador August i la seva cort a Lugdunum (Lyon, França), entre el 16 i el 13 a.C., que prepararia

el terreny per a una ràpida i precoç difusió del III estil a partir de l'última dècada del segle. El descriu com un estil extremament sobri, amb panells plans, sovint de color vermell o negre, rarament verd. Els sòcols, però, normalment són imitacions de marbres o esquitxats; cap dels exemples assenyalats presenta un sòcol com el nostre. Així mateix, ens fa notar la presència de canelobres. A partir dels anys 10-20 d.C., es desenvolupa, a la mateixa àrea, un corrent del mateix estil (17), resultat de l'evolució d'aquests primers exemples, que inclou ja sòcol amb divisions geomètriques. També presenten com a característica essencial grans panells rectangulars vermells o negres a la part mitjana, i sovint en relació amb decoracions de canelobre.

L'estil canelobre és un corrent de transició entre el II i el III estil pompeïà del qual actualment ja s'han definit les característiques i cronologia (18). A aquest estil pertanyen les pintures de la «Casa de Ceres», abans esmentades, per exemple. Amb un marge cronològic que va aproximadament des del 20 a.C. fins al 15 d.C., aquest estil és l'origen d'una llarga sèrie de composicions posteriors de gran èxit a les províncies, les característiques de les quals es defineixen ja a Itàlia en ple III estil i es consoliden plenament a l'època del IV estil, essent una modalitat especialment difosa en època de Trajà i Adrià, encara que tot això sobrepassa ja els límits d'aquest estudi.

Hem de notar, de tota manera, l'absència de canelobres al conjunt estudiat, i la diferència cromàtica entre aquesta pintura i el que és corrent de veure en les pintures de canelobre, generalment sobre fons negre o blanc. Tornarem a insistir sobre aquest tema quan ens referim a l'estudi dels pigments emprats.

Quant a la part alta de la paret, de caràcter aparentment arquitectònic, directament derivat del II estil, no és una forma corrent en els exemples de III estil, on les parts altes de la paret assoleixen un caràcter ornamental ben diferent. El fris corregut del *cubiculum* de la «Casa de Ceres», abans esmentat, no té relació amb el nostre a causa de la presència de figuracions i la manca d'intenció arquitectònica. Hem de notar, però, que a províncies, la part alta dels murs mai arriba a assolir el caràcter monumental que hi veiem a la pintura de Roma o de Pompeia. És més, sovint es deixava llisa o quedava sense pintar. A la pintura de Magdalensberg, es va pintar de color vermell, sense cap altra decoració.

La presència de caràcters tant de II com de III estil i el seu caràcter tancat, ens relaciona aquest conjunt amb el període de transició entre ambdós estils. L'absència de refinaments decoratius i motius ornamentals complexos ens impedeix d'identificar-lo com un veritable III estil. La datació proposada seria pels volts del canvi d'era, en relació als corrents de gust itàlic difosos, sobretot, pel Sud de França en època de l'impe-

rador August, hipòtesi a la qual contribueix també, com esmentarem més endavant, l'estudi de la policromia.

Tècnica

L'estudi de les capes de preparació revela una relativa homogeneïtat en tots els fragments, cosa que, a priori, els identifica com a pertanyents a un mateix conjunt. Hem pogut documentar cinc capes de preparació, incloent-hi la pel·lícula pictòrica. Les capes de preparació de l'arrebossat són, comptant des de la més propera al mur, les següents:

Una primera de calç i sorra gruixuda, de color grisenc. Només és present en els fragments més grans, i cap d'ells la conserva completa, cosa que fa que no en puguem saber ni el gruix ni el sistema de subjecció al mur, ja que no hi hem documentat cap empremta.

Sobre la capa anterior, una segona capa de característiques físiques idèntiques en què trobem, a més a més, petits fragments de palla (fig. 5). Es conserva a tots els fragments, amb un gruix d'uns 15 mm. Aquesta capa de preparació es troba molt ben adherida a l'anterior, per bé que podem diferenciar-la netament, fet que sembla assenyalar una aplicació realitzada abans del complet asseccament de la primera capa.

Aquestes dues primeres capes formarien el que s'anomena «arriccio» -en llatí *opus tectorium* o *trullisatio*- és a dir, la preparació gruixuda de base, destinada a anivellar les irregularitats del mur.

Per sobre d'aquestes dues capes se'n va estendre una tercera, de calç i sorra, de textura fina i color groguenc, lleugerament porosa, amb un espessor molt variable, sense arribar mai a superar els 10 mm.

Hi ha molts fragments on no la trobem. La cohesió entre aquesta capa i l'anterior és troba molt dèbil, i fa la impressió d'haver estat aplicada quan l'altra ja s'havia assecat del tot.

Troblem una quarta capa, d'espessor variable entre 1 i 8 mm., de calç, sorra i ceràmica trinxada, de color rosat i textura fina. En els fragments que presenta la capa anterior, la cohesió entre ambdues és molt bona, però en aquells fragments on aquella no és present, quedant aquesta en contacte amb la «trullisatio», la cohesió és deficiente. Una prova més que es va deixar assecat les dues primeres capes abans de seguir la preparació. En aquesta última capa hi trobem algunes intrusions, entre les quals, la tessel·la negra de mosaic que al principi s'ha esmentat. Això ens parlaria, potser, d'un treball simultani dels «*musivari*» i els pintors, almenys en les últimes etapes del treball d'aquests, ja que el fragment on trobem la tessel·la pertany al sòcol, que, recordem-ho, era l'últim que es pintava.

Les últimes capes formarien l'anomenat «intonacco» -en llatí *directiones*- que deixaria el mur llest per a ser pintat.

Observem una certa semblança entre la preparació

d'aquest arrebossat i l'ideal descrit per Vitruvi (19), excepció feta del nombre de capes (20), inferior al que es recomana, i a la naturalesa de la càrrega a les últimes capes.

Documentem, també, tres testimonis d'unions entre diferents jornades de treball, dues formades a bisell, a les quals suposem una posició horitzontal, i una de recta, que no forma bisell, a la qual hem suposat una posició vertical. És un detall d'importància si pensem que en la tècnica anomenada «al fresc», donades les dimensions de la superfície a decorar –que desconeixem en aquest cas–, no s'arrebossava tot el mur sencer, sinó que es feia a petites parts o jornades, per evitar l'asseccament de la preparació de calç abans de l'aplicació dels pigments. En totes les unions que hem documentat, la capa pictòrica s'estén d'un costat a l'altre sense interrupció, cosa que fa que no resultin visibles en superfície. Tampoc no hi trobem relació entre les unions i els elements de distribució de l'esquema compositiu, com tan sovint passa. Creiem, doncs, que les jornades de treball no devien ser les mateixes per a les capes de preparació interiors que per les capes externes, fet que, si suposem que varen ser aplicades en moments diferents, té la seva lògica.

Referent a la capa pictòrica, el seu estat de conservació varia molt d'un fragment a l'altre, ja que mentre que en uns quasi bé ha desaparegut i deixa veure la preparació, en altres es conserva perfectament. Generalment, els fragments violeta es conserven millor que els de fons verd. Forma sobre el morter una pel·lícula d'un cert gruix, apreciable a simple vista i clarament diferenciada d'aquest.

Conserva les empremtes del pinzell. Els detalls estan pintats sobre el fons, formant gruix sobre ell, raó per la qual es troben, de vegades, força deteriorats. Referint-nos a la cohesió i resistència dels pigments, sota una capa superficial molt resistent i insoluble a l'aigua, la pintura es conserva poissinosa, de manera que, si s'elimina aquesta capa superficial, el substrat es dissol fàcilment. Malgrat tot, la pintura es troba molt ben adherida al morter. Les anàlisis químiques efectuades al respecte han revelat la presència d'una capa de carbonat càlcic, resultat de la reacció química, producte d'una aplicació dels pigments al fresc. No hi observem, en canvi, penetració dels pigments en el morter, fet que no és, en realitat, característica intrínseca del fresc.

Policromia

D'aquest conjunt queda per estudiar només la policromia.

La policromia d'aquestes pintures, com l'esquema, és ben simple.

Només s'utilitzaren quatre colors: blanc, negre, verd clar i violeta.

Una sèrie d'anàlisis realitzades sobre mostres de pigments (21) han donat els següents resultats:

Per al color blanc s'emprà directament calç, sense cap additiu. Això ens permet de tornar a referir-nos a la part alta de la composició –fris o arquitrau simulat–, que com més enrera s'ha esmentat (22), apareixia amb el color alterat, amb gradacions grises i embrutides.

L'anàlisi ha mostrat que, en origen, es tractava de blanc, també de calç. Les gradacions de to venen donades per intrusions de terres argiloses procedents d'una mala preparació o bé per aportació exterior, filtrades des del substrat on eren enterrades les restes de pintura. Aquest tipus de degradació només ha afectat el color blanc.

La utilització de la calç com a pigment blanc es documenta amplament al llarg de tota la història de la pintura mural romana, per la qual cosa aquesta dada no aporta res de nou.

Per al color negre, amb el qual també s'obtingué la gradació de grisos de les motlures de separació, s'utilitza carbó vegetal. També és un pigment molt corrent, encara que no massa sòlid.

El color violeta ha resultat ser un òxid de ferro, probablement una hematite no relacionable amb els ocres vermells –terres ocres–, del tipus del pigment que avui s'anomena «violeta de Mart» o *caput mortum* (23). És un color freqüent en pintures de ll estil pompeïà; el trobem, per exemple, a la VIlla d'Oplontis (24), a l'*atrium* núm. 7, com a color de fons en zones relativament amples, en una composició arquitectònica on s'utilitza també molt el verd. A més, a la mateixa villa, el trobem al *cubiculum* núm. 22 i a l'habitació núm. 23.

Destaquem, però, el sòcol del *triclinum* núm. 13, amb una composició de panells rectangulars de color violeta alternats amb quadrats verds, amb una imitació de marc ressaltat per filets d'emmarcament interiors, d'un caràcter molt semblant, a petita escala, al de la nostra (25). Un sòcol semblant el trobem a l'ambient núm. 14 de la casa d'August, al Palati, a Roma (26). Esmentarem també unes pintures procedents de Portici, a l'àrea del Vesubi, on als laterals s'utilitzà el color violeta com a fons, sobre un sòcol arquitectònic verd. No és tan freqüent en èpoques més tardanes, on s'utilitzà de forma més restrictiva.

Quan al color verd, A. Barbet (27) ja ens n'assenyala la freqüent associació amb els sòcols i separacions entre sòcol i part mitjana en composicions de ll estil pompeïà, fet que contribueix a reforçar els arguments que exposàvem a l'hora d'identificar els fragments verds com a restes del sòcol del mur. Segons les anàlisis efectuades, aquest color s'obtingué, bàsicament, per mitjà d'una barreja d'argiles o «terres verdes» del tipus anomenat «glauconita» i «celadonita». El caràcter limitat de les anàlisis efectuades fins ara no ens permet de determinar ni el percentatge utilitzat d'aquests produc-

tes ni altres possibles additius. Les característiques i l'origen d'aquestes dues argiles, completament diferents, han estat descrits en detall pels estudis de F. Delamare (28) amb anàlisis de mostres de pintures del Sud de França.

Les terres verdes es documenten per primera vegada a la ciutat macedònica de Pella (29), en pintures de l'anomenat «estil estructural grec», datables en els segles IV i III a.C. La seva utilització a Roma es difon a partir del segle I a.C., primer, segons A. Barbet (30), en grans camps decorats, per a limitar-se posteriorment a petits detalls i vores. És el color que s'anomena actualment com «verd celadon».

D'aquest pigment ens en parla Plini el Vell (31), que ens diu que era un bon substitut de la malaquita, pigment de major qualitat, i per tant, molt més car, que s'utilitzava d'una forma més restrictiva.

Esmenta, entre d'altres, un pigment anomenat *appianum* o *creta viridis*, procedent de la zona de Monte-Baldo, a Itàlia, dient que era dels més econòmics -1 sesterci la lliura-. Tornem als estudis de F. Delamare; les pintures estudiades són, sobretot, fragments procedents de Lero -Ile de Lerins, a França- i a Lyon -Rue des Farges-, ambdues de III estil i datades entre el 10 a.C. i el 10 d.C. Les primeres mostren camps verds i violetes (32) separats per línies blanques, i arquitectures, canelobres, etc... en blancs i grisos sobre fons verd (33). Els exemples de Lyon, grans panells verds a la part mitjana (34).

Les anàlisis d'aquestes pintures han estat portades fins al punt de permetre d'identificar el lloc de procedència del mineral utilitzat. La celadonita procedeix de Bretonico, a la zona de Monte-Baldo (35), que ja hem vist esmentar a Plini. De fet, els jaciments d'aquest mineral, fàcilment explotables, són molt escassos; a més de Monte-Baldo, només en trobem a l'illa de Xipre, al massís de Trodos.

L'arquitecte romà Vitruvi (36), contemporani d'August, ens parlava d'una terra verda de gran qualitat procedent d'Esmirna, Turquia, mentre cap autor esmenta els jaciments xipriotes. Si seguim F. Delamare (37), res no ens impedeix de formular la hipòtesi d'una possible comercialització monopolitzada de terres verdes de Xipre per part de mercaders d'Esmirna, ciutat relativament propera, ja que pels volts d'aquesta no hi trobem rastres de la presència d'aquests minerals.

Per a les glauconites proposem com a possible procedència els jaciments francesos de Vieux Pierrefeu (38). La identificació, però, es fa força més difícil donat el gran nombre de jaciments existents.

Les seves anàlisis van detectar, també, petites quantitats d'un pigment anomenat «blau egipci», que nosaltres no hem pogut detectar.

La raó de la inclusió d'aquest pigment, situat entre els més cars, no la sabem del cert, però ja Plini ens

parlava de la falsificació del pigment de la malaquita a partir de terres verdes. La raó, doncs, podria estar en l'intent d'imitar una mica millor l'aparença física del pigment falsificat, rebaixant, a més a més, una mica, el color original de les terres verdes per apropar-lo més al to de la malaquita, no tan groguenc, cosa d'altra banda difícil donat al poc poder colorant d'aquest pigment (39).

Totes aquestes dades les posen en relació amb un hipotètic taller que treballaria a la zona de la Gàl·lia Narbonensis pels volts del canvi d'era, i actuaria amb criteris tècnics força unitaris. Les pintures de Lero i Lyon no són les úniques que presenten aquest color, que és freqüent, sobretot, en franges situades entre sòcol i part mitjana; les anàlisis, però, en tota la resta d'exemples, no es troben encara prou desenvolupades. Aquest taller caldria relacionar-lo segurament amb el corrent pictòric de III «style incipient» identificat a la mateixa zona per A. Baret (41), que treballa corrents artístics de gust itàlic, i que suposa conseqüència del contacte amb l'emperador August i el seu seguici durant la seva estada a Lyon entre el 16 i el 13 a.C.

Les pintures de Lyon, per exemple, són un dels principals exponents d'aquest estil. Quedaria per resoldre si es tractava d'un taller local que hauria adoptat materials i modes itàlics, o si seria itàlic de procedència, traslladat i assentat en una nova àrea, conservant tècniques i estils propis del seu lloc d'origen.

La relació entre tot el que s'ha dit i la nostra pintura és força clara; estilísticament, la decoració és de gust itàlic; cronològicament, tots els arguments ens la situen en un moment proper, i geogràficament som en una zona no massa allunyada, amb un moment constructiu d'època augustea molt marcat (42) que determinaria l'estètica utilitzada. Tècnicament, encara caldria aprofundir molt en l'anàlisi, de cara a determinar la possible procedència dels pigments, encara que ja és prou significativa la seva semblança. De tota manera, no hi ha cap argument que ens permeti de relacionar-la amb els tallers narbonesos, sinó, en tot cas, situar-la dins d'uns corrents d'expansió paral·lels en un context semblants, fet que també suggeriria l'estudi estilístic.

ESTUCATS DEL SOSTRE

Varen aparèixer en gran nombre. La relació entre aquests fragments i les restes de pintura mural ve donada només pel context, car ja hem dit que van aparèixer barrejats. Aquests fragments es conserven, també, als locals de la Secció Arqueològica, en espera de l'inici del procés de restauració (fig. 6).

Descripció

La major part dels fragments són de mida més aviat petita i molt desfets. Tots presenten una superfície llisa

blanca, on a falta de neteja, no hi hem pogut documentar cap tipus de decoració. Malgrat tot, conservem un petit fragment amb una línia negra d'uns 3 mm. d'ample, que ens fa pensar que potser, un cop netejats, mostraran restes d'algun esquema decoratiu (fig. 8).

Molts dels fragments mostren la superfície lleugerament corbada.

En conservem, també, alguns de més grans on aquesta forma dues cares planes en angle recte (fig. 11) o l'arrencada de la superfície corbada formant angle amb una zona plana perpendicular (figs. 9 i 10).

Això ens fa pensar en un sostre a diferents nivells que combinaria una volta amb dues zones planes a ambdós costats, i probablement (43) una altra zona plana al davant situada a una major alçada (figs. 14-15).

Aquests esquemes de cobertura, que Vitruvi anomenava *camarae* o *camararum* (44), apareixen ja en *cubicula* decorats amb pintures de II estil, datables cap el 70-80 a.C., a les Vila dei Misterii, a Pompeia (45) i Vila de Poppea, a Oplontis (46). Generalment, la zona coberta amb volta indicava la posició de l'alcova, i va acompanyada d'una decoració mural separada de la resta de l'habitació (46). El mateix esquema, a més, a gran escala, s'emprava també, en els *oeci* o sales de recepció contemporanis, amb separació d'ambients -*procoeton* i *triclinum*- indicada pel mosaic del paviment i les pintures murals. Aquí també, el primer ambient era cobert per un sostre pla a un nivell més alt i la zona de disposició dels *lecti* coberta per una volta situada a un nivell més baix. És l'esquema que trobem a l'*oecus* núm. 13 de la «Casa d'August», al Palati (47) o a l'*oecus* de la «Casa delle Nozze d'Argento», de Pompeia (48), on en ambdós casos veiem que la volta era sostinguda per quatre columnes, restant separada dels murs i unida a ells per una estreta zona plana. Les decoracions murals d'aquestes dues cambres són encara de II estil, per bé que força desenvolupats, i d'un moment ja tardà.

Aquest esquema de bipartició, tant en *cubicula*, com en *oeci* o *triclinia*, perdura al llarg de tot el període d'utilització del III estil pompeïà. Esmentem el *triclinum* de la casa anomenada «del Fabro», a Pompeia, amb el mateix esquema d'avantcambra i volta (49).

En *cubicula*, esmentem el núm. 2 de la «Casa del tramezzo di legno» (50), a Herculà, vora Pompeia, o els *cubicula* C i «D» de la «Casa del Salone nero», a la mateixa ciutat (51). En aquesta última casa, trobem també una cubrició del mateix tipus a l'anomenat «oecus negre» (52). Ja dins del IV estil pompeïà podem assenyalar diversos exemples de les cases «de Julius Polybius» i «de Fabius Rufus», a Pompeia.

No coneixem massa bé els esquemes decoratius utilitzats en el període del II estil, encara que sembla que, generalment, o s'utilitzava la simulació de falses arquitectures (53) -casetons, motllures, etc...- o es-

quemés de distribució geomètrica (54). En el III estil eren utilitzats els anomenats esquemes de relació contínua, amb repetició de motius formant un camp uniforme d'estructura reticular (55), per passar a esquemes molt ornamentals, de desenvolupament radial o concèntric (56) en el IV estil.

Totes les voltes emprades en el període del II estil pompeïà són de mig punt, mentre que amb el III estil pompeïà es fa comuna la utilització de voltes d'arc rebaixat.

Si pensem que l'arrencament de volta conservat és gairebé perpendicular a la zona plana, fàcilment podem deduir que, en el nostre cas, es tractava d'una volta de mig punt, a l'estil de les emprades primerament. En desconeixem per ara les dimensions, així com les de la zona plana que li feia d'arrencada.

Reprentem els exemples abans esmentats, veiem que la volta amb zones planes als costats o al voltant no és pròpia dels *cubicula* fins a l'arribada del III estil pompeïà; en el II estil, la cubrició de l'alcova arrencava directament dels murs. En els *oeci*, aquest esquema era utilitzat ja des d'antic, deixant la zona plana dels voltants en correspondència amb el corredor que quedava per fora de les columnes i que permetia la lliure circulació al voltant del *triclinum*.

Referint-nos, finalment, a l'associació entre aquesta cubrició i la pintura mural que li és associada, no hem observat en aquesta última cap forma de bipartició o separació d'ambients paral·lela a la que sembla mostrar la volta, encara que, donada l'exigüitat de les restes conservades, això no és d'estranyar.

Tècnica

El detall més notable que observem és la presència d'empremtes molt marcades d'un entramat de canyes al revers del morter, en la quasi totalitat dels fragments (fig. 6). Les canyes estan disposades paral·lelament, no trenades, i lligades per un filat que documentem en alguns fragments, perpendicular a la direcció de les canyes (figs. 67). Observem una clara diferenciació entre l'entramat de canyes a les zones planes situades perpendicularment entre si, així com respecte de la volta: en el pla del qual arrenca la volta, les canyes es van col·locar paral·lelament a la direcció de la paret, mentre que a la volta són col·locades perpendicularment a l'eix (figs. 12-13).

La utilització d'entramats de canyes per afavorir l'adherència del morter en sostres o voltes col·locades per sota de les bigues i independentment de la teulada de l'edifici és un fenomen àmpliament documentat (57). Generalment, l'encanyat es clavava a les bigues de fusta, i es cobria després amb el morter, que es trobava així una superfície força irregular, a la qual s'adheria bé. Aquest sistema s'utilitza encara modernament. L'atribució que d'aquesta tècnica es fa als enlluïts murals,

generalment és errònia; els exemples són molt escassos, en construccions de poca categoria (participacions afegides, petits envans, estructures de fusta...), i sovint molt poc decorades (58).

El morter aplicat sobre les canyes forma una capa de gruix molt variable segons el lloc, i que constitueix l'única preparació del sostre. És de color blanc grisenc i gra gruixut, en bastant mal estat, mal descohesionat. Sobre aquesta capa se n'estengué una altra de calç fina allisada que constitueix el color de fons de la decoració. El color negre de l'única línia decorativa fins ara documentada és amb el mateix tipus de pigment que a la pintura mural, i aplicat al fresc.

MOSAIC

Van aparèixer molt pocs fragments. El fet d'haver trobat en les capes de preparació de la pintura mural alguna tessella de les mateixes dimensions i material que les emprades en aquest paviment, creiem que és argument suficient per suposar-los pertanyents a un mateix conjunt i contemporanis (59). Aquests fragments es troben actualment en procés de restauració als locals de la Secció Arqueològica.

Descripció

Era un mosaic del tipus *opus tessellatum*. Les poques restes que en quedaven, malgrat tot, van permetre muntar un petit sector que, a desgrat de les llacunes que presenta, ens mostra com es desenvoluparà la decoració:

Una franja ampla de tessel·les blanques seguida d'una banda estreta de tessel·les negres i una nova banda de blanques, amb l'arrencada d'un camp de tessel·les negres del qual desconeixem les dimensions.

Desconeixem l'amplada exacta de la primera franja blanca. La banda negra estreta fa, si la posició dels fragments és correcta 11,50 cm., i la següent banda blanca, uns 65-70 mm.

Estudi estilístic

Suposem que les bandes blanques devien formar l'emmarcament del camp negre central, al qual donarien tota la volta seguint els murs de l'habitació, segons un esquema que trobem documentat a Mataró en una altra excavació, malgrat que està en fase d'estudi, encara que coneguda ja d'antic (60).

Aquesta forma decorativa, amb múltiples variants (61), és una de les més antigues testimoniada en època republicana, i que sembla haver estat pròpia de tallers itàlics o d'influència itàlica molt marcada.

El camp podia presentar-se tant blanc amb bandes negres com negre amb bandes blanques, que és com el veiem aquí. Generalment, tota l'àrea central era des-

proveïda de decoració. Encara que de vegades hi trobem algun quadre central, generalment de tipus geomètric, o el camp és decorat per fileres de tessel·les o creuetes, formes molt comunes a l'època del II estil pompeïà. D'aquesta època en trobem un exemple amb camp blanc i bandes negres, decorat amb fileres de tessel·les a la casa republicana excavada al S.O. del Temple d'Apol·lo, a Roma -l'anomenada «Domus Antonii»- i un altre de molt semblant, encara que una mica posterior, Via Arenula, al «Campo Marzio», també a Roma (62).

Ja d'època augustea, n'esmentarem alguns exemples de la «Casa de Livia», a l'*atrium E*, amb fileres de tessel·les sobre un camp negre emmarcat amb bandes blanques, o al *triclinum*, amb la mateixa disposició cromàtica i fileres irregulars de petits «*scutula*» de marbre sobre el camp central negre. També mostra el mateix esquema, en idèntica disposició, i amb camp llis, el paviment de l'*atrium* de la «villa di Livia» a Prima Porta, als afores de Roma (63).

La forma del camp blanc i bandes negres sobreviu llarg temps com veiem en exemples del segle II d.C. de Settefinestre (64) i de la Villa Spigarelli (65), per esmentar-ne algun.

Tècnica

El *rudus* del mosaic està format per una capa d'uns 20 mm. de morter *opus signinum*, de calç i ceràmica, de textura fina. Per sota d'aquesta capa, en els fragments més grans, n'hi trobem una altra amb fragments de ceràmica i pedretes que es conserva incompleta i bastant descohesionada.

Sobre el *rudus* es va estendre una capa fina de calç -*nucleus*-, que servia per fixar la capa de tessel·les o crusta. El seu gruix varia molt segons les tessel·les que hi ha a sobre, no superant, en qualsevol cas, els 4-5 mm.

Al damunt, les tessel·les de pedra calcària blanca i negra, amb unes mides que oscilen entre 6-8 mm. en quadre. Les de color blanc eren molt ben adherides al *nucleus*, mentre les negres eren gairebé despreses. La disposició de les tessel·les era la següent:

A la vora del paviment, tres fileres de tessel·les col·locades en fileres regulars segons la direcció del mur. A continuació, una franja d'amplada no ben determinada amb les tessel·les col·locades obliquament respecte de la paret, i restant en algunes zones, fins i tot, disposades irregularment.

De nou tres fileres ben arrencades, i seguint, una banda de tessel·les negres en fileres regulars. Desconeixem el nombre de fileres, encara que, si els fragments estan correctament ordenats, devien ser unes tretze o catorze.

La separació entre bandes la formen nou fileres regulars de tessel·les blanques, i el camp negre arren-

ca en fileres regulars que es van desordenant progressivament. La disposició, com veiem, és la que acostumem a trobar en qualsevol dels exemples d'aquest tipus de mosaic.

CONCLUSIONS

L'estratigrafia ens dona un *terminus ante quem* situat a principis de l'època Flàvia, moment en que les restes són amortitzades. Tots tres elements -pintura mural, sostre i paviment- han de ser forçosament anteriors a aquesta època.

A la pintura, la presència de caràcters de II i III estil alhora, ens fa pensar en el període de transició, emmarcat en els primers anys del regnat d'August. També l'anàlisi dels pigments utilitzats, amb una cronologia força definida, ens fa pensar en una datació propera al canvi d'era. Les restes del sostre, amb volta de mig punt, les hem de situar en un moment anterior a la difusió de les voltes d'arc rebaixat presents en els sostres de III estil, cronologia perfectament compatible amb l'exposada per les pintures. També el mosaic, malgrat l'amplitud cronològica que estilísticament presenta, pot ser situat en un moment proper, car és en època tardorepublicana i augustea quan les formes de camp negre, com la nostra, troben una major difusió.

El marcat caràcter itàlic, tant estilísticament com tècnica del conjunt ens permet situar-lo plenament en els corrents de difusió del moment, que culminen el procés de romanització de les nostres terres.

A títol d'avanç, podem associar aquest conjunt amb altres restes de cronologia similar, encara no ben estudiades, procedents d'altres punts del nucli antic de Mataró, com les de la «Casa dels Dofins» a la Plaça Gran, on trobàvem un paviment igual a l'aquí estudiat, i un sòcol de pintura mural de color verd, avui perdut, o a la recent excavació de Can Puig, on van aparèixer restes d'un conjunt mural amb panells de «verd celadon», actualment en curs d'estudi.

Arran d'això, creiem poder formular, a títol d'hipòtesi, la possible existència d'un o més tallers, probablement de procedència itàlica, treballant a la nostra ciutat des dels primers anys del regnat d'August, amb trets estilístics, tècniques i, probablement, materials -pigments- procedents d'Itàlia, fenomen que caldrà aprofundir en posteriors estudis.

Un cop l'estudi ens ha permès reconstruir, hipotèticament, el possible aspecte de la cambra decorada, ens caldria només ubicar-la en el seu context físic: les petites dimensions de les tessel·les, així com les característiques de la cubrició, amb encanyat i partició a diferents nivells, creiem que és suficient per excloure que pugui tractar-se de restes procedents d'un edifici d'ús públic.

Es tractaria, doncs, d'una estança d'una casa privada o *domus*, la funcionalitat de la qual, per ara, no podem conèixer amb seguretat. El tipus de cubrició ja hem vist que ens la relaciona amb *cubicula* o amb sales de recepció-menjadors del tipus *oecus* o *triclinium*. La simplicitat de la decoració, però, ens fa pensar més en el primer.

La utilització de morter de *signinum*, tant en el paviment com en la pintura mural, era força corrent com a mesura de protecció contra la humitat.

Notes

1. Partint d'aquest criteri, hem estudiat les restes com si es tractés d'un sol conjunt unitari. Com veurem, estil i cronologies, si bé no permeten confirmar amb seguretat aquesta hipòtesi, tampoc no la relusen.

2. Juhé, E. i Martí, C.: «Los restos de decoración mural hallados en la excavación de Can Xammar, en Mataró. Estado de la cuestión». Comunicació presentada al «I Coloquio de Pintura Mural Romana en Hispania», València, 1989, pàgs. 87-92.

3. La identificació dels fragments verds com a restes del sòcol l'hem fet en raó al seu menor nombre, partint del criteri que, donat que el conjunt no aparegué «in situ» i el sòcol ocupa una superfície menor que la part mitjana, hi ha menys possibilitats que se'n conservin fragments. No ha estat possible estudiar l'ordre de caiguda dels fragments ja que van ser abocats ja barrejats. Veure també nota 27 referent a la utilització del color verd en sòcols i franjes de transició sobre el sòcol en pintures de II estil pompeïa.

4. Tant pot ser que es tracti de petits panells rectangulars, regits per un esquema que podia dependre de la composició de la resta de la paret, com d'un sol panell que ocupés tot el sòcol, prescindint de les subdivisions de la part alta. No tenim cap argument que ens permeti de decantar-nos cap una o altra possibilitat.

5. A Pompeia i a la seva zona trobem imitacions de carreus encòixinats, per exemple, a la sala num. 7 de la «Casa del Laberint», a la part alta de les pintures de l'oecus de la villa dels Misteris, en algunes pintures de la «Casa de Ceres» -cubiculum C- o a la villa de «Publius Fannius Synistor» a Boscoreale, entre d'altres exemples (Barbet, A., 1985, pàgs. 36-40, figs. 21, 27, 33, pl. IIb-d). És un recurs molt corrent, sobretot en les primeres fases del II estil pompeïa, datables a la primera meitat del segle I a.C. A Roma, en trobem també a la «Casa dei Griffi» (Barbet, A., 1985, pàg. 30, fig. 18, pl. Ia) amb cronologia similar, potser una mica anterior. A Brescia, en trobem en algunes pintures del Capitoli d'època republicana (Stella, C. et alii, 1979, pàgs. 34-42). Per Glanum, pot consultar-se Barbet, A., 1974, passim. Aquests exemples no semblen, en principi, tenir gaire relació amb la pintura estudiada.

6. Veure Barbet, A., 1985, pàgs. 68-70, fig. 37, pl. Ic. L'autora l'anomena Triclinum 13. Pot consultar-se, també, de Franciscis, A., 1975, passim, fig. 17. És una pintura datada cap als anys 60-40 a.C., i la solució adoptada al sòcol és, a petita escala, idèntica a la que s'utilitza a la pintura de Can Xammar.

7. Un sòcol amb imitació de rebuidat damunt d'un fons vermell el trobem a Settefinestre (Carandini, A. et alii, 1985, fig. 106 i 107). Pertany al període II, fase A de la villa, datat cap a l'època de Trajà i Adrià. La relació que puguin tenir amb el nostre exemple no apareix molt clara, especialment considerant el «terminus ante quem» fixat per l'estratigrafia: de tota manera, el recurs utilitzat és el mateix. Els exemples en pintures de IV estil, a Pompeia, són freqüents, lligats generalment a representacions de tipus arquitectònic realista, com a la palestra de la Regió VIII (Barbet, A., 1985, pàg. 198, fig. 139, pòdiom de tipus 5 a la seva classificació) o a la «Casa dels Vetti» (Id. fig. 135).

8. El fet de trobar-les insertades en composicions arquitectòniques

ques de certa complexitat sembla eludir tot paral·lisme. De fet, les fines motlures de la nostra pintura s'assemblen més, tant en aspecte com en funció, a les que s'utilitzen en el III estil o en estils posteriors.

9. Per a les pintures gal·lo-romanes, veure Barbet, A. et alii, 1983, pàgs. 22-24, fig. 14 i 18-21, pl. A. La motlura forma part del marc de tres quadres a la part alta de la paret. Per a Empúries, veure Nieto, F.J. 1979-80, pàgs. 285-292, fig. 3-14. En aquesta pintura, les motlures serveixen tant per al quadre central com d'element separador dels panells de la part mitjana, considerant, però, que aquests panells serveixen aquí com a fons a un esquema de fines columnes vegetals i estriades, amb aparença de canelobre, situades en primer pla.

10. Veure, al respecte, la nota que apareix a Barbet, A. 1987, pàgs. 32-33, en relació a unes pintures trobades en el «Palazzo Corigliano», a Nàpols. Els panells apareixen aquí en relació a un primer pla de columnes i garlandes florals.

11. Esmentem de nou les pintures de Boscoreale, de la «Villa dels Misteris» i les de la «Casa delle Nozze d'Argento», a Pompeia. Els exemples són molt nombrosos en aquesta ciutat. De Glanum se'n pot veure algun exemple a Barbet, A. 1974, pàgs. 85-97, pl. XV i XVI. Dos interessants exemples els trobem també, d'Empúries, a Nieto, F.J. 1979-80, pàgs. 328 i 335, figs. 63-64 i 66-68.

12. Bons exemples pompeians són l'atrium de la «Casa delle Nozze d'Argento», i les avantcambres dels «triclinia» de les cases «de Gavius Rufus» i «dei Epigramii», a Pompeia (Barbet, A. 1985, figs. 34-35). De Roma podem esmentar la «Casa dei Griffi» (Barbet, A. 1985, pàg. 30, fig. 18, sales III i VII), de principis del segle I a.C. i l'avantcambra del gran «oecus» num. 13 de la «Casa d'August» al Palati (Barbet, A. 1985, pàg. 68, fig. 36), de la segona meitat del mateix segle. De Brescia en trobarem algun exemple a Stella, C. et alii, 1979, pàg. 35, foto II 19. Per Glanum, pot veure's Barbet, A. 1974, pàgs. 103-106, fig. 182. Citem, per últim, les parets de la tomba de Montefiore (Barbet, A. 1985, pàg. 81, fig. 44) datada cap el 30 a.C.

13. N'existeixen alguns exemples molt coneguts a Glanum. Veure Barbet, A. 1974, pàgs. 43 i 50-53, fig. 6-8, pl. II. En aquest conjunt alternen panells amples i estrets. A la mateixa obra, pàgs. 107-108, pl. XVIII, una altra pintura reconstruïda hipotèticament com una composició de panells d'igual amplada. De la difusió d'aquest estil a Hispània, ens en parla una pintura d'Empúries (Nieto, F.J. 1979-80, pàg. 325) actualment perduda, que comptava amb un socol de palmetes d'un tipus que podem suposar molt similar al de la pintura de Glanum.

Així mateix, la pintura que es descriu a la mateixa pàgina, conservada a l'habitació núm. 31 de la casa núm. 2, pot relacionar-se, també, amb aquest estil.

14. Veure Barbet, A. 1985, fig. 58 i 81.

15. Kenner, H. 1985, pintura OR/23, pàgs. 14-22, Taf. 5. Socol corregut amb part mitjana de panells plans. Assenyalem aquí la presència de grans figures en alguns dels panells plans.

16. Barbet, A. 1987, pàgs. 13-17.

17. Id. pàgs. 18-19.

18. Barbet, A. 1985, pàgs. 103-104.

19. Vitruvi, M. llibre VII, capítol III, paràgrafs 13-15 (pàgs. 173-174). S'ha utilitzat la versió traduïda per Joseph Ortiz i Sanz, de 1787, en reproducció facsimil de l'editorial Altafula, 1987.

20. El total recomanat per Vitruvi és de no menys de sis capes, tres de calç i sorra i tres de calç i pols de marbre. De tota manera, ja hem dit que la capa més interior conservada no era completa, i ens impedeix de saber si n'hi hagué cap.

21. Anàlisis realitzades a la facultat de Belles Arts (laboratori del departament de Conservació i Restauració), fetes per Cristina Martí sota la direcció del D. Antoni Palet, Barcelona, 1989.

22. Veure descripció, quart paràgraf.

23. Veure Mayer, R. 1985, pàg. 616, i Pedrola, A. 1982, pàg.

84. Veure, també, Delamare, F. 1983, pàgs. 9-43, per a comentaris

sobre anàlisis efectuades en mostres de color violeta amb pigments d'òxid de ferro o hematites.

24. De Franciscis, A. 1975, fig. 4.

25. Id. fig. 17, veure també nota 6.

26. Careltoni, G. 1987, pàgs. 111-114, Tav. V-1.

27. Barbet, A. 1987, pàg. 18. Això avalia, un cop més, la identificació de la zona verda com el socol en la nostra pintura.

28. Delamare, F. 1987, pàgs. 345-373. Delamare, F. et alii, 1990, pàgs. 103-116.

29. Delamare, F. 1987, pàg. 358.

30. Barbet, A. 1987-b, pàg. 163-164.

31. Plini, *Naturalis historia*, llibre XXXV.

32. Delamare, F. 1983, pàgs. 45-74. Delamare, F. 1987, pag. 359.

33. Barbet, A. 1984, pàg. 34.

34. LeBot, A. i Bodolec, J.M. 1984, pag. 36.

35. Delamare, F. 1987, pàgs. 354 i 366.

36. Vitruvi, M. llibre VII, capítol VII, paràgraf 36, pàg. 182, veure nota 19.

37. Delamare, F. 1987, pag. 350.

38. Id. pàgs. 354 i 366.

39. Id. pag. 370.

40. LeBot, A. i Bodolec, J.M. 1984, pàgs. 37-38. Barbet, A. 1987, pag. 17 ss.

41. Veure notes 16-17.

42. Es un fet comú, si repassem la bibliografia sobre les nostres terres. Destaquem, només a títol d'exemple, la urbanització de la colònia de Barcino o, com a cas de ciutat ja preexistent remodelada en aquesta època, la part alta de la ciutat de Tarraco.

43. No conservem restes que puguem atribuir amb seguretat a aquest sector davanter pla. De tota manera, a partir de tots els exemples estudiats, és la hipòtesi més probable. Veure Barbet, A. 1985, figs. 36, 50, 116, 118, 122, 123, 171, per exemple, entre d'altres. És l'estudi de cubricions decorades més complet fet fins ara.

44. Adam, J.P. 1984.

45. Barbet, A. 1985, pàg. 59, fig. 28.

46. Id. pag. 60, fig. 29; pag. 79, fig. 42.

47. pag. 68, fig. 36.

48. Id. pàgs. 85-87, fig. 50.

49. Id. pag. 140, fig. 89.

50. Id. pag. 156-157, figs. 105-106, plate V-C.

51. Id. pàgs. 168-172, fig. 118-123.

52. Id. pàgs. 166-168, 53. Veure els exemples de les cases «dei Misteri», «delle Nozze d'Argento» i d'Oplontis; notes 45, 46 i 48.

54. Veure els sostres de la Casa d'August, per exemple. Pot consultar-se Careltoni, G. 1987, pag. 111-114, figs. 4-5.

55. Veure els esquemes de la Casa del Fabro; nota 49.

56. Veure els esquemes esmentats d'Herculà. Notes 50, 51 i 52.

57. Adam, J.P. 1984.

58. Adam, J.P. 1984. Pot consultar-se, també, Conticello, B. 1990, pag. 296, fig. 5, amb un bon exemple pompeïa de la Regió II, l. IX, núm. 5.

59. De tota manera, cal considerar la possibilitat que els fragments procedeixin d'habitacions diferents. Això, però, no afectaria massa aquest estudi.

60. Es tracta del mosaic de tesselles que aparegué juntament amb el mosaic de *signinum* dels dofins sota Can Guanyabens, a la Plaça Gran (Ribas, M. 1980, pàgs. 372-380). Aquesta excavació, juntament amb dues altres intervencions posteriors a la plaça, ha estat objecte d'un primer estudi publicat al congrés «La Casa Urbana Hispano Romana», celebrat a Saragossa l'any 1988. (Clarà, J.F. et alii, 1988).

61. Segons la mida i proporció de les bandes, i la seva associació o no a motius decoratius complementaris, generalment geomètrics (fileres, camps regulars o de relació contínua).

62. Attilia, L. i Festa, F. 1990, pag. 74, fig. 21, amb nota sobre el període cronològic d'utilització d'aquest tipus de mosaics.

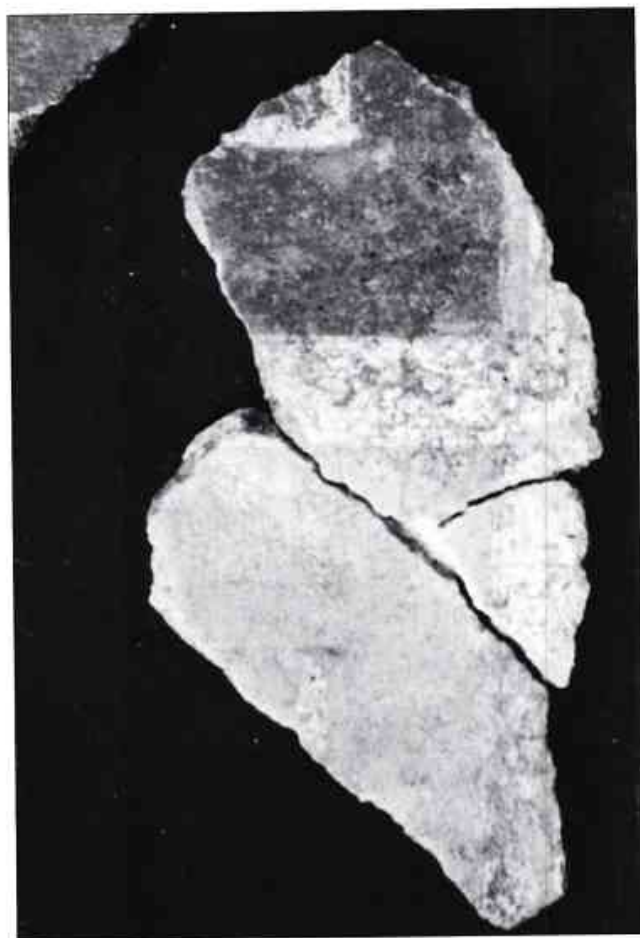
63. Calci, C. i Messineo, G. 1984, pàg. 54-56, figs. 49-51, 64, 66.
 64. Carandini, A. et alii, 1985, pàg. 65. Període II, fase A de la villa, d'època de Trajà-Adrià.
 65. Morricone, M.L. 1975, Tavola IX.

Bibliografia

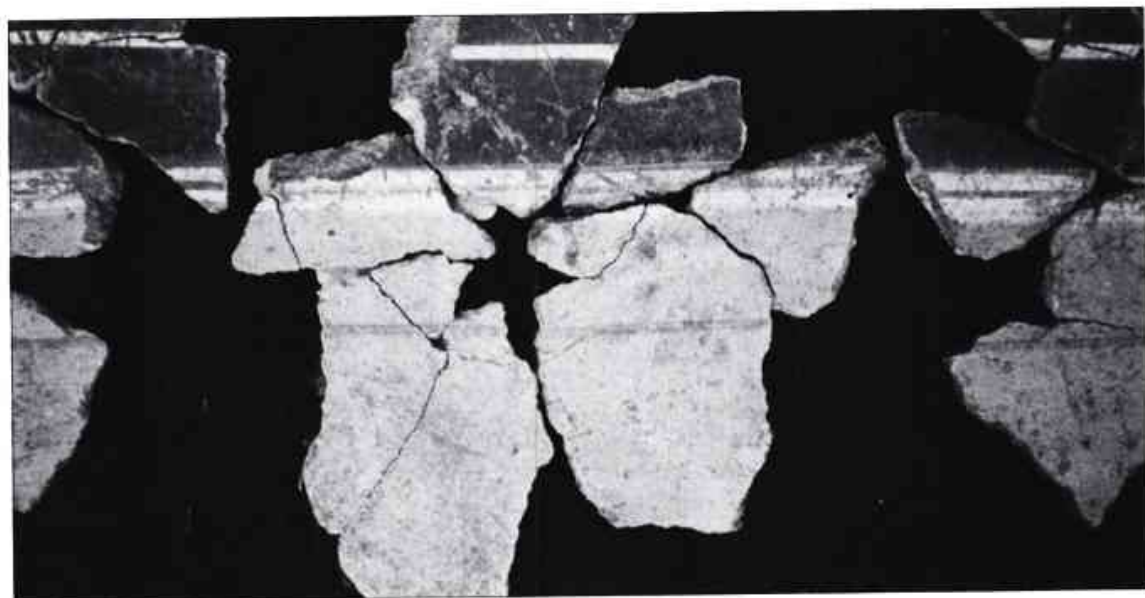
- ABAD, L.: «Pintura romana en España». Universidad de Sevilla, 1982.
 ADAM, J. P.: «La construction romaine: Materiaux et techniques». Picard, Paris, 1984.
 ATTILIA, L.; FESTA, F.: «Via di Sant'Anna; nuove acquisizioni» a *Bolletino di Archeologia. Ministero per i beni culturali e ambientali*. Roma, 1990. Libreria dello Stato.
 BARBET, A.: «Recueil general des peintures murales de la Gaule I. Province de narbonnaise. I. Glanum». XXVII supplement a *Gallia*. Paris, 1974.
 BARBET, A.: «La peinture murale en Gaule», a *Dossiers Histoire et Archeologie. La peinture romaine: le metier du peintre et revolution des styles*. Dijon, 1984.
 BARBET, A.: «Le peinture murale romaine», Picard, Paris, 1985.
 BARBET, A.: «Du releve a la restitution d'ensemble des peintures murales» a *Dossiers Histoire et Archeologie. Le decor romain: les methodes de releve et de Restitution*.
 BARBET, A.: «La difusions des Ier. IIIe. styles pompéiens en Gaule». A *Pictores per Provincias. Aventicum V. Arenches*, 1987.
 CALCI, C.; MESSINEO, G.: «La villa di Livia a Prima Porta». De Luca Editore. Roma, 1984.
 CARANDINI, A.: «Settefinestre: una villa schiavistica dell'Etruria Romana». Ed. Panini, Modena, 1985.
 CLARIANA, J. F.; CLEMENTE, M.; JÀRREGA, R. y JUHE, E.: «Aportación al estudio de la arquitectura doméstica de Illuro (Mataró)» a *La Casa Urbana Hispanorroma* Saragosa, 1991.
 DE FRANCISCIS, A.: «Les fresques pompeiennes de la villa romaine d'Oplontis». Recklinghausen, 1975.
 KENNER, H.: «Die römischen wandmalereien des Magdalensberges» *Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg*. Klagenfurt, 1985.
 LeBOT, A. y BODOLEC, M. J.: «Rhone-Alpes; vers une typologie regionale». A *Dossiers Histoire et archeologie. La Peinture romaine: le metier du peintre et l'evolution des styles*. Dijon, 1984.
 MORRICONE, M. L. y SCRINARI, V.: «Mosaichi antichi in Italia: regione Prima, Antium, roma, 1975.
 MORRICONE, M. L.: «Pavimenti di signino repubblicani di Roma e dintorno», Roma, 1971.
 RIBAS, M.: «Troballes de restes romanes en una casa de la Plaça Gran de Mataró», a *Quaderns de Prehistoria i arqueologia del Maresme*, 11-12. Mataró, 1980.

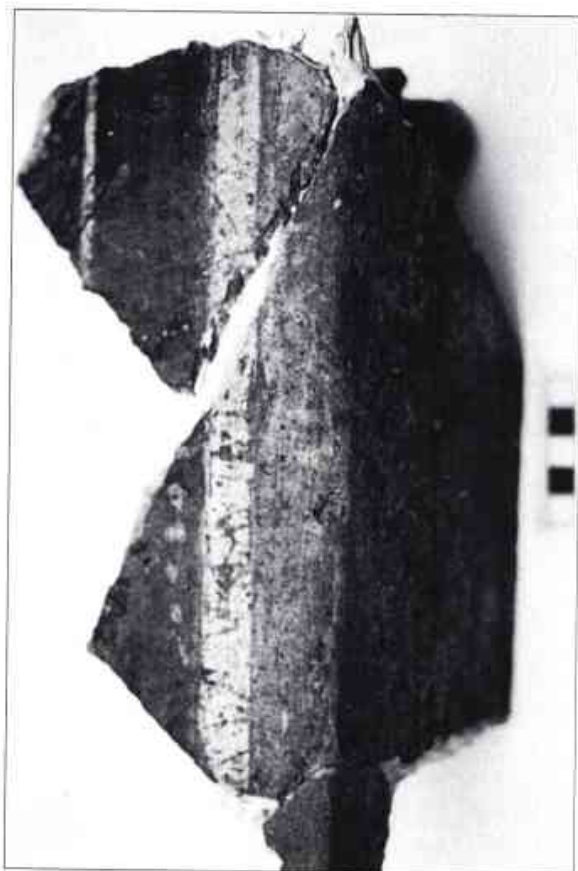
Fig. 1: Fotomuntatge-reconstrucció de l'esquema compositiu de la paret.

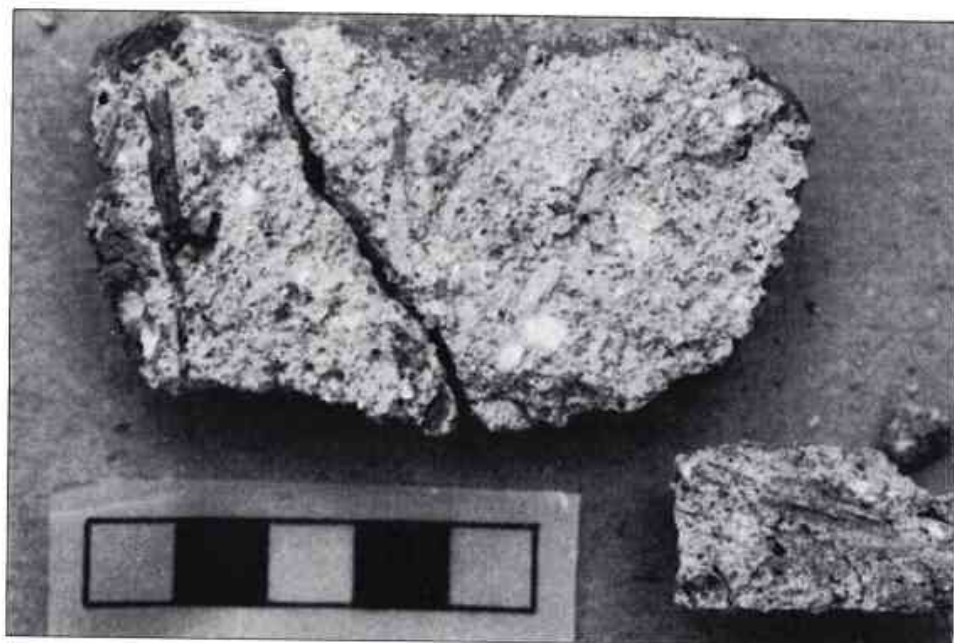
Fig. 2: Zona de contacte entre els angles dels panells del sòcol i la part mitja.

Fig. 3: Separació entre el sòcol i la part mitja, motllura simulada i línies d'emmarcament interior.

Fig. 4: Fragment d'angle de l'emmarcament de la porta.

Fig. 5: Morter de separació amb empremtes de fragments de palla.

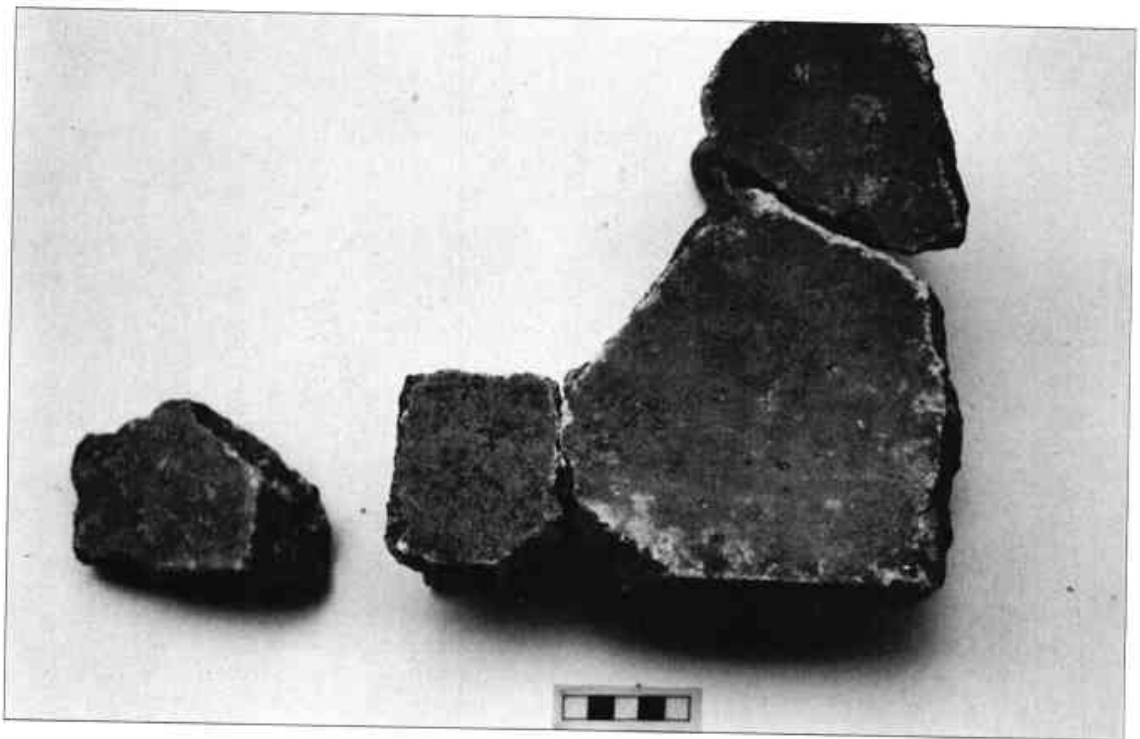

Figs. 6-7: Fragments de sos-
tre amb empremtes de can-
nyes. Les fletxes assenyalen
la trama de l'encanyissat.

Fig. 8: Única resta fins ara documentada de la decoració del sostre.

Fig. 9: Fragments de l'arrencament de la volta, amb la zona plana formant angle.

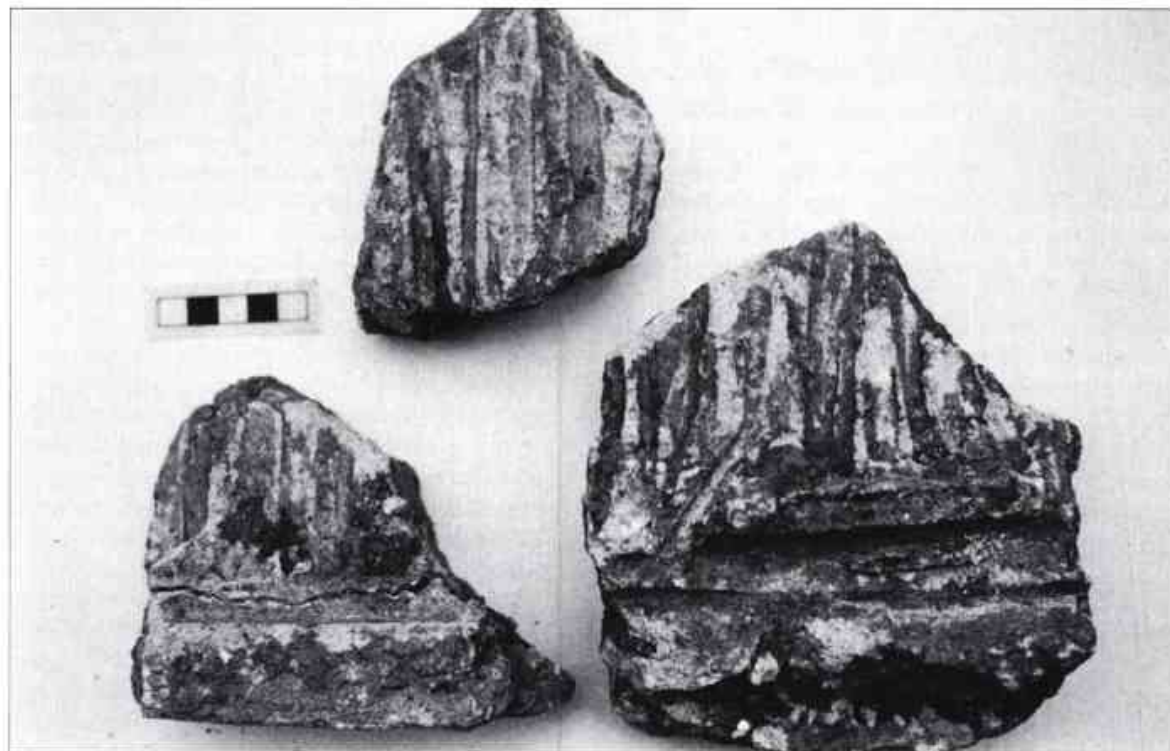

Fig. 10: Fragments de l'arrencament de la volta, amb la zona plana formant angle.

Fig. 11: Cares planes perpendiculars.

Fig. 12: Revers dels fragments d'angle, que mostren el canvi de direcció de l'encanyissat.

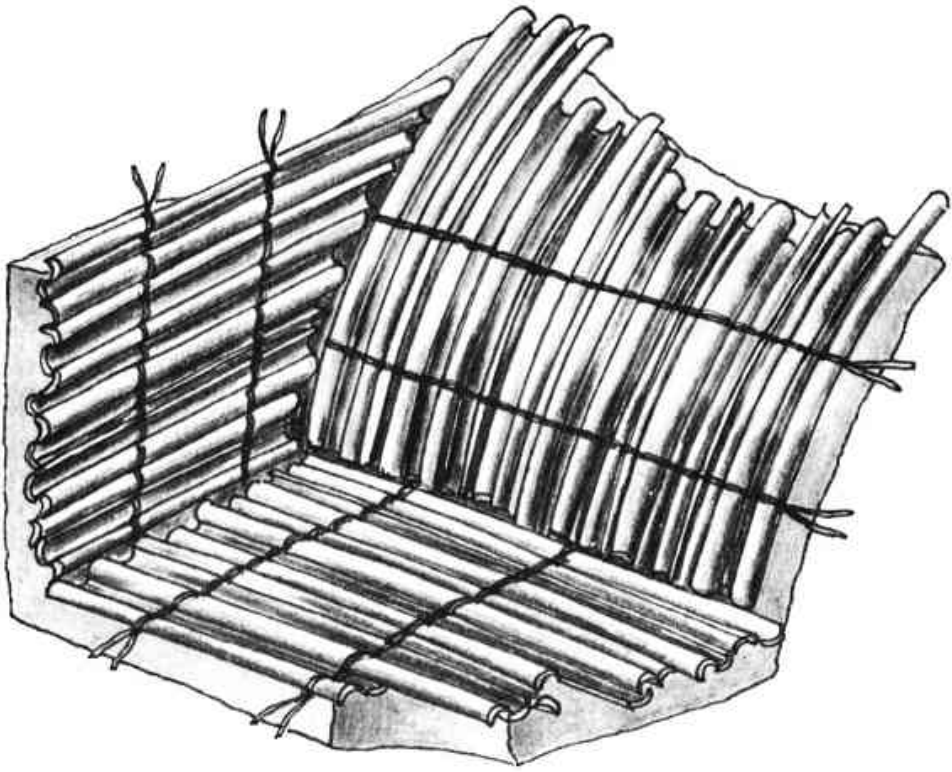

Fig. 13: *Reconstrucció hipotètica d'un sector de la volta, amb la disposició de l'encanyissat.*

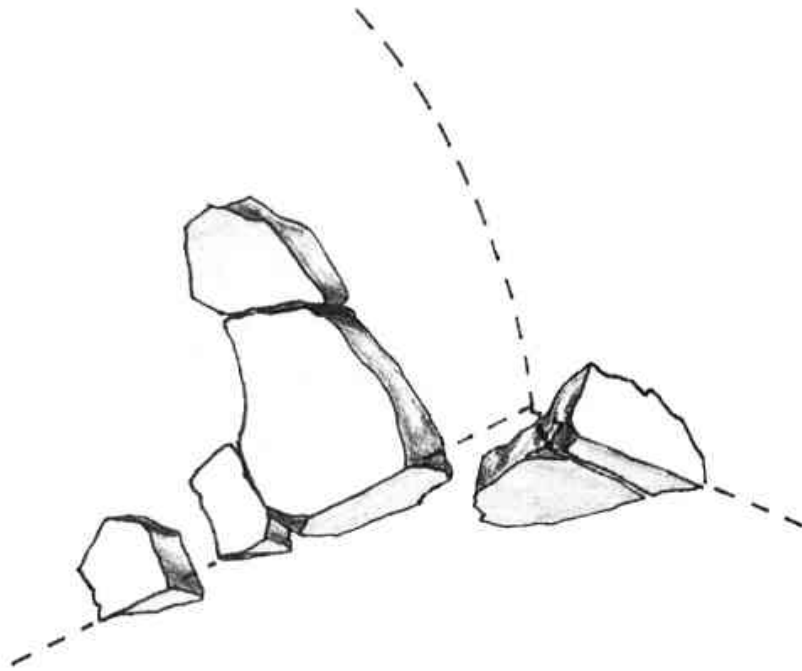
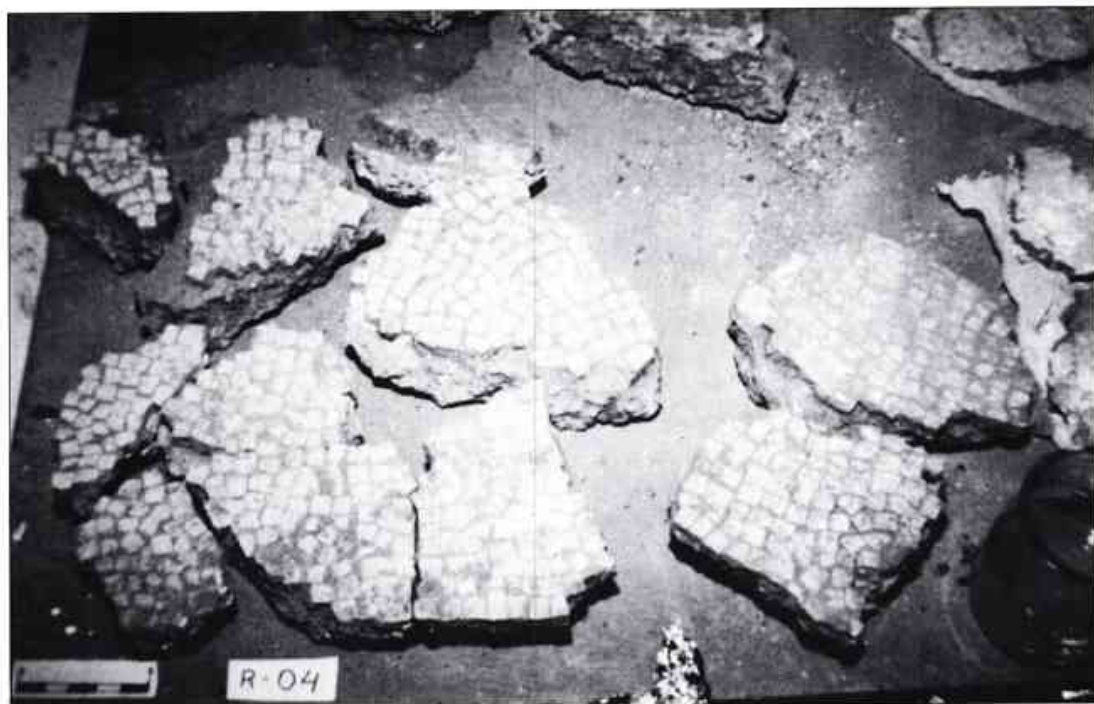

Fig. 14: *Reconstrucció hipotètica parcial d'un extrem de la volta en base a alguns dels fragments clau conservats.*

Figs. 15-16: Mosaic en procés de restauració.

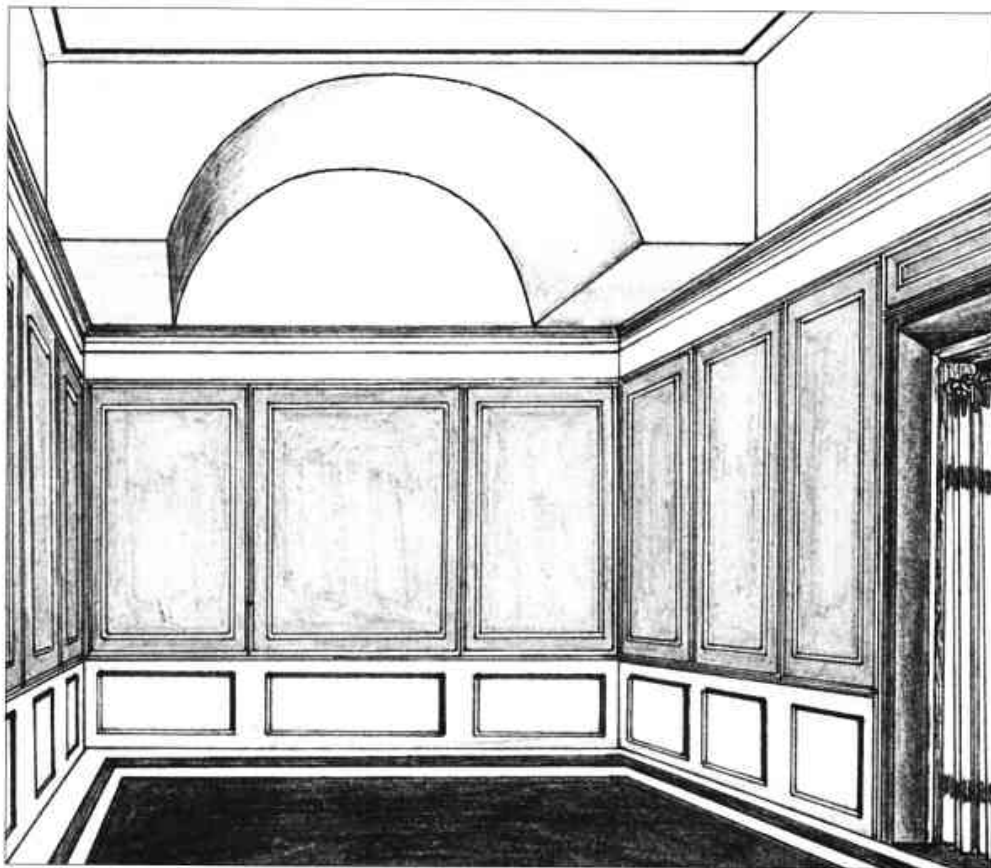

Fig. 17: Mosaic de Can Guanyabens (Plaça Gran). Exempler idèntic a l'estudiat.

Fig. 18: Reconstrucció hipotètica del conjunt decoratiu.

2.12. ALTRES MATERIALS

JOAQUIM PERA

FERRO

L'estació de Can Xammar, en comparació amb altres punts de la ciutat d'Illuro, ha proporcionat una gran quantitat de ferro, atès el poc volum de terres excavat. La major part d'aquest material són claus que, en general, presenten un estat de conservació molt precari, a causa de l'acció de l'òxid.

La relació següent especifica les quantitats aparegudes per estrats i la seva tipologia general.

Sector 1

- U.E.10: 14 claus, 3 anelles i 7 frgs. amorfs
- U.E.6: 18 claus
- U.E.14: 20 claus i 8 frgs. amorfs
- U.E.8: 18 claus
- U.E.13: 13 claus i 7 frgs. amorfs

Sector 2

- U.E.25: 6 claus
- U.E.17 = 20: 19 claus
- U.E.26 = 29: 18 claus i una abraçadora

En els totals s'observa una gran concentració de claus de diferents mides, predominant els de mides grans (de 6 a 10 cm. de llargada), la majoria de cabota semiesfèrica i de secció indeterminable per les concrecions d'òxid. Un volum de claus tan considerable en els estrats fa pensar en la presència, entre els abocaments d'escombreries documentat, de fustes manufacturades i enganxades amb claus; fustes que, tal vegada en els estrats del Sector 1, es podrien relacionar amb la coberta de l'estança U.E.11, que, com havíem exposat, considerem que devia ser de taulons

de fusta. En altres casos els claus formen part de les construccions de rajoleria, com és el cas de les «teglae mamatae» de l'estrat U.E.17 = 20. Una tercera possibilitat la tenim en les mateixes escombreries que colmaten les estructures 11 i 18; en aquest cas l'origen estaria en l'abocament de fustes, o en el cas de les escombreries domèstiques, formant part de les cendres generades per fogons o brasers, que sens dubte devien aprofitar la fusta inservible.

Dels altres objectes com les anelles i fragments indeterminats es fa difícil precisar-ne l'ús; la mateixa abraçadora cilíndrica pot ser algun reforç o part d'una màquina, però pel caràcter fragmentari de l'objecte i pel grau d'oxidació és difícil determinar la seva utilitat concreta.

BRONZE *

La campanya d'excavació d'urgència duta a terme a l'estació de Can Xammar de l'any 1987 va proporcionar objectes romans fabricats en bronze (1) que presenten desiguals estats de conservació. Ordenats per Unitats Estratigràfiques són els següents:

U.E.26 - Una agulla de bronze d'aproximadament 15 cm. de llargada i de secció circular molt prima, acabada amb punxa a la qual falta el cap.

Ref. CE87-26-20

U.E.6 - Un *strigillum* de bronze de secció convexa fent cassoleta, que presenta una decoració a la superfície exterior, consistent en dues franges laterals formades per dues estries paral·leles.

Ref. CE87-6-70 Lám.1 i Foto 3

-Un clau de secció quadrada acabat en punxa, de cabota semiesfèrica; amida 7,6 cm. de llargada.

Ref. CE87-6-61

U.E.10 - Un fragment de fibula molt trencada d'aproximadament 5 cm. de llargada, de la qual es conserva el passador i la molla.

Ref. CE87-10-68

-Un petit aplic d'ús indeterminat Ref. CE87-10-64 Lám.1

U.E.14 - Un clau de bronze de secció quadrada, acabat amb punxa i de cabota semiesfèrica i 10 cm. de largada.

Ref. CE87-14-87

U.E.8 - Un anell de secció triangular, totalment llis de 1,9 cm. de diàmetre.

Ref. CE87-8-47

-Un amulet fàlic (veure estudi a continuació).

Ref. CE87-8-48 Lám.1 i Foto 2

Estudi de l'amulet Ref. CE87-8-48

Descripció: Es tracta d'una peça feta amb la tècnica de fosa amb motlle simple, amb la finalitat d'ésser vist per una sola cara, mentre que la part posterior de l'amulet no està treballada. És de tipus compost, amb anella a la part superior per tal de poder ser penjat; a la part inferior trobem representats uns atributs sexuals masculins al complet, a sobre dels quals hi ha, representat esquemàticament amb incisions i relleus, una zona molt poblada de pèl púbic que alhora serveix per separar els dos braços de la segona representació, del tipus anomenat «creixent lunar», consistent en un fal·lus erecte a la dreta i una mà fent el signe impúdic de la «figa» (2) a l'esquerra. L'estat de conservació és òptim i s'ha deturat l'incipient estat de degradació per òxid que presentava la peça en el moment de la seva exhumació.

Dimensions:

-8 cm. des de la punta del fal·lus fins a l'extrem del dit gros de la mà.

-5,3 cm. de l'extrem de l'anella fins a l'extrem inferior.

Entre 0,5 i 1,3 cm. de gruix segons les parts.

Cronologia: Es troba en un nivell d'escombraries domèstiques (U.E.8) datat en època de Claudi. Aquesta dada esdevé interessant donat que bona part dels amulets publicats fins ara no conserven una adscripció estratigràfica concreta, al procedir bona part d'ells, donada la seva singularitat i connotació, de l'estudi de col·leccions reunides i recuperades d'antic, que havien quedat inèdites en algun fons de museu o en mans de particulars.

Comentari: La troballa, dins el context d'una ciutat romana, d'un amulet fàlic, no és un cas rar; trobem paral·lels en altres ciutats tals com Tarraco, Iuliobriga, Celsa, Empúries, etc., i en fons de museus arqueològics com els de Barcelona, Còrdova, Jaén, Lleó, etc.

Aquest tipus d'objecte tenia a l'antiguitat, no tan sols en època romana sinó que podríem remuntar-nos a cultures prehistòriques, un sentit d'amulet personal amb un doble valor: el de talismà amb una clara funció profilàctica, que protegia contra el «mal d'ull» i altres malalties; fins i tot comptaven amb l'advocació del déu

Fascinus com a divinitat protectora contra aquests mals encomanats per terceres persones. Un segon valor talismànic de l'amulet fàlic era el de proporcionar, al que el duia, bona sort, fortuna, fecunditat, etc; tal com ho proven els exvots trobats en alguns santuaris, o les representacions fàliques fetes en pedra que es troben a les portes d'algunes ciutats (cas d'Empúries per exemple).

La connotació eròtica i sexual del fal·lus segueix una evolució paral·lela dins el marc del culte a déus com Dionis-Baccus, Priap, Bes, Silvà, etc., però amb unes representacions totalment diferents de les que fem referència aquí.

Notes

* Dibuixos Francesc Navarro.

(1) Les monedes aparegudes a l'excavació són estudiades monogràficament per C. Martí, dins aquesta mateixa publicació.

(2) Representa una acció de menyspreu que encara és possible d'observar en l'actualitat, consistent en ensenyar el dit gros, fent-lo sortir entre els dits índex i mig de la mà.

Bibliografia

- Zarzalejos, M.; Aurrecochea, J.; Fernandez, C.: «Amuletos fállicos romanos inéditos en las provincias de Madrid y Toledo». Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad Autónoma de Madrid nº 15. Madrid 1988. (Aquest article aporta una bibliografia extensa i actualitzada sobre el tema de les representacions fàliques en el Món Clàssic.)

MATERIALS DE CONSTRUCCIÓ

En els estrats que amortitzaven l'estança tancada per les parets 11 A-B-C del sector 1, i del sector 2 tancada per les parets 18 A-B, s'han localitzat fragments de: *tegulae* amb vora, *imbrex*, tovot, rajol, pedra, calç i algun fragment de *crusta* de marbre, en quantitats que podem considerar com «normals», si ens fixem en la naturalesa formativa dels propis estrats, bàsicament formats per abocaments continuats d'escombraries domèstiques i runes. No pensem, tal com hem exposat anteriorment en el capítol de la formació dels estrats, que les runes procedeixin de la sobreestructura de les mateixes habitacions amortitzades; per l'estratificació dels diferents nivells, disposats gairebé horitzontalment, i pel propi context material amb què surten aquests elements constructius, podem descartar la possibilitat d'un enderroc *in situ*.

Malgrat aquesta precisió volem subratllar i analitzar més a fons els materials constructius procedents de dos estrats, que per la seva singularitat contrasten amb els altres nivells; ens referirem als estrats U.E.14 del sector 1 i al U.E.20 = 17 del sector 2.

U.E.14

En aquest nivell, juntament amb els materials ceràmics ja estudiats, van aparèixer centenars de fragments de morter de calç, molt trinxats, que presentaven una cara allisada, sempre de color blanc, i a la part posterior s'hi observava l'empremta marcada d'un encanyissat; això, juntament amb el fet que alguns fragments estiguessin motllurats, ha fet pensar de que es pugui tractar de les restes d'un sostre arrencat i llençat com a runa (veure fotografia núm. 7 de l'estudi dels estrats). Acompanyant aquests fragments d'estuc blanc, vam trobar també centenars de fragments de teula, àmfora i *dolium*, que enganxats encara amb morterada i disposats de manera plana, van ser reutilitzats per recobrir alguna paret amb la funció de protegir-la segurament de les humitats exteriors; posteriorment aquest s'hauria reformat o amortitzat, i hauria passat a formar part de les runes de l'estrat U.E.14

U.E.17 = 20

En el contingut d'aquest estrat destaquen els trossos d'un mosaic del tipus blanc i negre, i fragments de plafons de pintura mural, als quals dediquem un estudi monogràfic (1); aquests materials no van aparèixer *in situ*, ja que estaven clarament abocats (29).

Altres materials constructius que ens semblen significatius pel valor intrínsec que aporten són: diferents fragments de *tegulae mamatae* (en total es van recollir 12 mamellons de 5 cm. de llargada, que resulten força significatius si ho comparem amb la petita porció d'habitació excavada); aquestes peces de rajoleria acostumen a tenir unes mides estandaritzades de 53 x 53 x 2 cm. (3). Tenen la funció de recobrir les parets d'algunes estances amb la finalitat de crear una cambra d'aire entre la paret i la superfície interior de l'habitació; per aconseguir aquest espai buit les «*tegulae mamatae*» van clavades a la paret que recobreixen, tocant-la tan sols amb els mamellons; la fixació es fa clavant uns claus de ferro des de la superfície de la teula fins la paret de suport, travessant la teula per l'interior del mamelló (en els fragments recuperats encara portaven els claus a l'interior). Les funcions d'aquesta cambra d'aire es concreten en dues possibilitats: servir d'aïllament entre una paret exterior i la interior de l'estança, prevenint possibles humitats alhora que fent d'aïllament calòric (tenim exemples d'aquest tipus a la Casa del «Fau-no» o a la Casa de «Livia» del Palati); o bé servir també per a la circulació dels vapors calents (4), dins un sistema de calefacció per hipocaust (en tenim exemples a les termes Stabianes o a la Casa de «Julia Felix» a Pompeia); aquest sistema de calefacció a partir de mitjans del segle I d.Jc. va ésser substituït per una nova peça de rajoleria, els *tubuli*. En el nostre cas és molt difícil precisar-ne un o altre ús, car no disposem

de més elements que els propis materials fora del seu context original.

En aquest estrat van aparèixer també com a peces destacables diferents rajols, fragmentats i sencers, en algun cas encara enganxats (veure foto núm. 10 en el capítol de descripció dels estrats); les dimensions que presentaven eren totalment regulars (seguint Vitruvi) de 29,6 x 59,2 x 5 cm., equivalents a un rajol del tipus «bipedal» partit per la meitat (5).

Notes

- (1) Vegi's treball de E. Juhé i C. Martí en aquesta mateixa revista.
- (2) Els fragments sortien de cara amunt o de cara avall indistintament.
- (3) ADAM, J.P.: «La construction romaine. Matériaux et techniques». Paris 1984.
- (4) Cap dels fragments exhumats no presenta mostres d'haver estat en contacte amb fum.
- (5) Un peu romà equival a 29,6 cm.

FRAGMENTS ESCULTÒRICS

Ref. CE87-25-58: Foto 1.

Dit índex de la mà dreta o petit de la mà esquerra d'una escultura representant un personatge adult, esculpida a mida natural. El dit apareix en una posició relaxada, lleugerament flexionat en les articulacions, és molsut i no s'hi fan gaire evidents ni els ossos, ni els plecs de la pell en les articulacions. L'ungla és grossa de forma marcadament convexa i apareix molt arranada, amb la punta lleugerament aplanada i més ampla que la resta (dit palmiforme).

En el costat interior dret té un apèndix sobresortint que serveix de suport d'unió amb el dit del costat (mig dret o anular esquerra), reforçant i donant consistència a l'estructura dels dits de la mà, que esdevenen els apèndix més fràgils de qualsevol obra escultòrica on surti la figura humana; també aquesta zona interior apareix menys treballada, havent-hi una part plana en el punt de fricció amb l'altre dit.

El material amb què s'ha esculpit l'escultura és marbre blanc de l'illa de Paros (1). Les dimensions són de 7,8 cm. de llargada i un gruix que oscil·la entre 2 cm. a l'arrencada fins a 1,5 cm. a l'ungla.

Ref. CE87-25-65:

Petit fragment de dit de mà d'una escultura representant un personatge adult, esculpida a mida natural, que conserva l'apèndix d'unió amb l'altre dit.

El material és marbre blanc de l'illa de Paros, i penso que pertany a la mateixa peça escultòrica que la referència anterior (CE87-25-58).

Amb només un dit conservat es fa difícil poder precisar l'atribució d'aquesta peça escultòrica a un determinat tipus de monument i a una cronologia determinada. Analtzarem, malgrat aquests límits, tots els elements que ens poden aportar informació. Primer la naturalesa

del suport lapidi: el marbre de Paros, fou una de les pedres més utilitzades per l'escultura romana, car la seva textura de gra el feia un material idoni per ser treballat amb òptims resultats.

El dit apareix ben treballat, segurament per ser vist de prop; també el fet d'estar representant una figura a escala natural és un factor que ens pot acostar a la seva adscripció a un determinat tipus de monument.

Proposem com a hipòtesi que el fragment deuria pertanyer a una escultura, segurament honorífica, que coronaria algun pedestal del *forum* de la ciutat (2), que situem aproximadament a 70 mts. del punt on va aparèixer el dit (3).

L'estrat arqueològic, on va aparèixer el dit, l'U.E.25 ha estat perfectament datat de finals d'època juli-clàudia, concretament entre Claudi i Neró, i estava format bàsicament per escombraries domèstiques; és impossible precisar en aquest cas què hi feien dos dits d'estàtua en un nivell d'escombraries que amortitzaven una estança, però cal pensar en que els dits són les parts que primer es trenquen en la manipulació d'una escultura amortitzada, i que per tant és fàcil de trobar en el context d'una ciutat romana com Iluro.

L'interès que tenen aquest elements escultòrics per a Iluro es el de constatar l'existència d'una escultura honorífica en marbre, de la qual no s'han trobat masses indicis fins ara, potser pel fet que el material, al ser una calcàrea, podia ser reaprofitat per a la fabricació de calç; com tants exemples tenim en altres ciutats romanes (4).

Atenent doncs a la seva adscripció estratigràfica, podem establir que es tracta d'un fragment escultòric segurament datable en època d'August o començaments de l'època juli-clàudia, i amortitzat o mutilat a mitjans del segle I d.C.

Notes

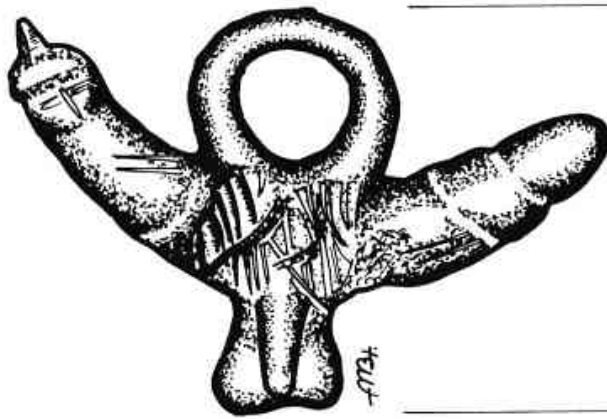
(1) Segons l'anàlisi feta per Aureli Alvarez del Laboratori d'Anàlisi de Materials Lapidis de la U.A.B., a qui agraïm les seves indicacions.

(2) El «forum» el situem a l'entorn de la plaça de Sta. Maria, entre aquesta i El Carreró.

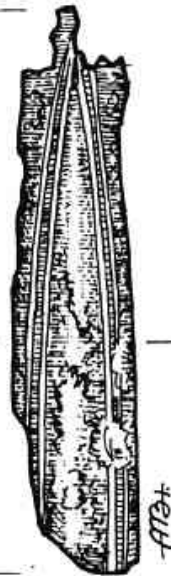
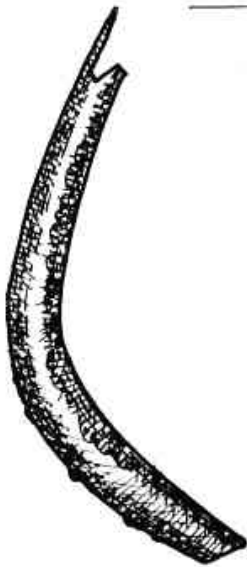
(3) A l'estació de Can Xammar (Campanya C. Espenyas 1987)

(4) Un cas prou conegut és el d'Empúries, però és acceptat que era una pràctica habitual ja des de l'antiguitat i sobretot durant l'edat mitjana, en els jaciments que disposaven de molts elements de marbre com és el cas de les ciutats.

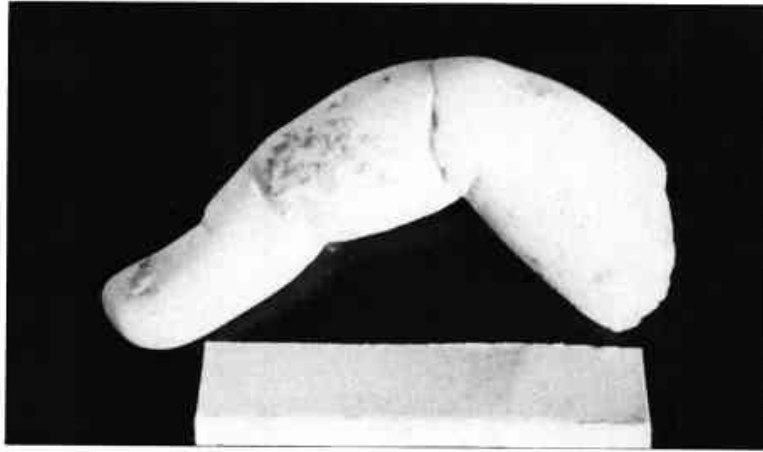
CE87-8-48

CE87-6-70

Lám. 1:

Fot. 1:

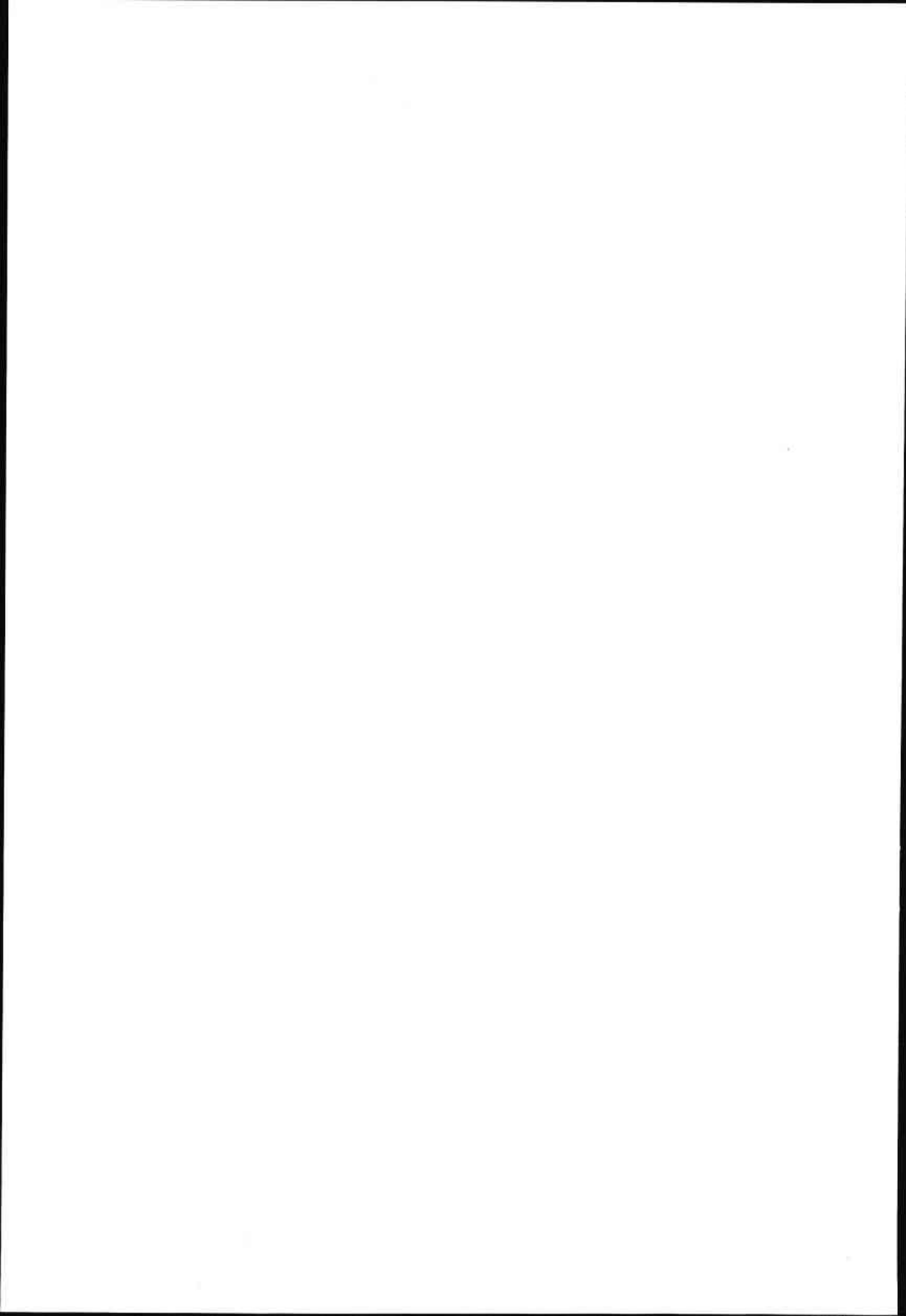

Fot. 2:

Fot. 3:

**EXCAVACIONS A L'AUTOPISTA A-19,
VARIANT DE MATARÓ.**

EXCAVACIONS A L'AUTOPISTA A-19, VARIANT DE MATARÓ. TRES EXEMPLES DEL POBLAMENT DEL MARESME: DE L'IBÈRIC PLE A LA ROMANITZACIÓ.

CODEX SCCL (1)

La construcció de l'Autopista A-19 entre els termes municipals de Cabrera de Mar i Palafolls (El Maresme), en una comarca especialment rica en vestigis arqueològics, ha originat una intensa activitat arqueològica al llarg del seu traçat.

Les actuacions van ésser iniciades l'any 1989 pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya que, en conèixer el projecte, va endegar la prospecció de tot el territori afectat per tal de comprovar l'impacte de la nova construcció. El resultat d'aquests treballs van permetre la identificació de 54 punts d'interès arqueològic, en la major part dels quals es feia necessària una intervenció arqueològica abans de començar l'obra.

L'envergadura dels treballs va aconsellar al Servei d'Arqueologia i a l'empresa concessionària, Autopistas CESA, la divisió del projecte en diverses fases, d'acord amb el procés constructiu de l'obra. L'execució de la primera fase va ésser encarregada a l'empresa CODEX SCCL i comprenia els primers 8 quilòmetres d'autopista, coneguts amb el nom de Variant de Mataró, amb un total de 18 àrees d'interès arqueològic afectades directament pel seu traçat.

Els primers treballs efectuats en les 18 àrees afectades van consistir en l'excavació de diversos sondeigs i rases-guia amb la intenció de comprovar l'existència física de restes arqueològiques i, en cas afirmatiu, determinar-ne l'entitat. Aquests treballs van revelar l'existència de 6 jaciments on ha calgut l'excavació intensiva de les restes, fent especial incidència en aquells sectors més afectats per les obres (Fig. 1). Les excavacions han permès constatar que en tres dels jaciments excavats tan sols es conservaven restes disperses, del

Bronze Antic en el cas del jaciment prehistòric del Morrell, ibèric tardà a Les Sitges de la Por i romà al Torrent de les Piques, mentre que els altres tres, els quals presentem en el nostre treball, destaquen per la seva entitat i transcendència (2).

1. EL CAMÍ DE VISTA ALEGRE: UN ABOCADOR DE L'IBÈRIC PLE

El jaciment del Camí de Vista Alegre pertany al terme municipal de Mataró, a la comarca del Maresme. Es troba situat al costat del camí que va de la riera de Sant Simó (carretera de Valldeix) al barri de Vista Alegre, es a dir, a la part baixa del vessant NE del turó on hi ha l'esmentat barri, al nord de la riera. Les coordenades geogràfiques són 20 26' 52" E i 41 033' 27" N, mentre que en UTM són 45394/46008; l'alçada sobre el nivell del mar és de 95 metres.

El coneixement de l'existència d'aquest jaciment es deu a M. Prevosti (PREVOSTI 1981, vol. I, 469), que va publicar alguns materials recollits per membres de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró que consistien en T.S.Itàlica, T.S.Sud-gàllica, T.S.Hispànica, T.S.Africana A i C i ceràmica comuna. Posteriorment, durant la realització de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de la comarca del Maresme (IPA 1987) es va localitzar novament materials en superfície, així com també en les prospeccions fetes en l'itinerari de la futura autopista (DEFAUS/MARTIN 1989).

La intervenció que presentem ha estat el resultat de les excavacions dutes a terme en el jaciment amb la

realització de diversos sondeigs de delimitació i la posterior excavació d'un quadre de 12 per 10,5 m practicada amb la intenció de recuperar una mostra representativa del jaciment.

1.1. La intervenció arqueològica (Fig. 2)

La fase inicial dels treballs va permetre documentar les restes d'una sitja i diversos nivells d'un abocador d'època ibèrica i romana.

Quant a la sitja, que tan sols conservava el fons, va aparèixer sense context ja que es trobava molt arrasada per les modificacions sofertes pels camps de conreu. Per aquest motiu només ha estat possible establir-ne la data d'inutilització, que s'ha de situar a la primera meitat del segle I a.C. a partir de la presència de ceràmica campaniana A tardana.

Posteriorment, durant la fase d'excavació es realitzaren rebaixos controlats del terreny per tal de determinar l'existència d'altres sitges, però els resultats foren negatius. Això no vol dir que no n'hi hagi en punts propers, o fins i tot que no n'hi hagués més a la zona prospectada, encara que en aquest cas haurien desaparegut totalment.

Pel que fa a l'abocador, aprofitava el curs d'un antic torrent que coincidía amb l'actual camí de Vista Alegre, però amb una major amplitud cap a l'est i amb una profunditat considerable respecte al nivell actual del terreny. Per tant, respecte al funcionament, deduem que l'abocament de residus es produïa des de dalt de la riba dreta del torrent, la qual cosa es comprova de forma clara pel pendent en sentit SO-NE que presenten els successius nivells excavats. La seva extensió és gran, amb una longitud màxima que s'ha de situar entre els 35 i els 40 metres i amb una amplada que varia segons l'amplitud del torrent i l'efecte de les torrentades.

Els nivells de l'abocador, d'una potència màxima de 2 m, contenien gran quantitat de material ceràmic que abasta un ampli horitzó cronològic que s'inicia al segle III a.C. i finalitza al segle IV d.C.

El fet que només es conservin aquestes restes (abocador i sitja) es deu al fet que la topografia de la zona ha estat profundament modificada. El pendent original del terreny ha canviat a causa, sobretot, de l'estructuració del territori en terrasses de conreu, amb la qual cosa l'arrasament ha estat molt important. D'altra banda, la zona on discorria l'antic torrent ha estat terraplenada per tal de fer desaparèixer el desnivell que ocasionava, cosa que ha facilitat així la conservació de l'abocador. Tot això indica que no s'ha de rebutjar la possibilitat que hi hagués altres construccions que haurien desaparegut com a conseqüència d'aquestes modificacions del terreny.

Els resultats dels treballs d'excavació han permès establir, com ja hem apuntat abans, que el torrent fou

utilitzat com a abocador durant un llarg període de temps, si bé possiblement de forma no continuada, que va des del segle III a.C. fins al segle IV d.C. En concret, s'ha pogut distingir dos períodes diferenciats, un d'època romana i l'altre d'època ibèrica, el més important i que caracteritza l'abocador.

1.1.1. Abocaments d'època romana

Aquest període d'utilització és representat per diversos nivells, el primer dels quals (VA-10004), que data de la segona meitat del segle IV d.C. per la presència de T.S.Africana D, es caracteritzava per contenir una gran quantitat de restes constructives, tant de tegulae i imbrices com de fragments de pintura mural. Aquesta densitat sembla indicar que la formació d'aquest nivell fou el resultat de l'abocament de runa procedent d'un enderroc o d'obres de reforma en una construcció propera.

Per sota d'aquest nivell aparegué una successió d'estrats (VA-10012, 10010, 10009, 10008, 10011 i 10004, d'antic a modern), els quals, a partir dels materials que contenien, semblaven presentar una successió cronològica força clara. Aquesta aniria des d'època augustal (representada per l'estrat 10012) fins a un moment anterior a la segona meitat del segle IV d.C., si prenem en consideració la data límit proporcionada per l'estrat 10004.

Malgrat això, hem de manifestar les nostres reserves a l'hora d'entendre els estrats esmentats com a unitats plenament diferenciades. Aquests nivells presenten una característica comuna destacada que consisteix a contenir una quantitat molt alta de ceràmica ibèrica. Tot i admetre que pot perdurar, almenys fins al canvi d'Era, una producció comuna de tradició ibèrica, la proporció no resulta lògica. A més, gran part del material ibèric recuperat presenta les mateixes característiques que el material que contenien els nivells inferiors. Això voldria dir que es produïren alteracions en una part dels nivells més antics o bé que les torrentades varen aportar materials provinents de les zones més altes, on s'ha constatat l'existència de nivells d'abocament ibèrics.

A partir d'aquest fet, de les característiques poc homogènies i de la poca potència d'aquests estrats, pensem que poden haver estat formats per uns abocaments d'escassa importància provinents d'un o més llocs d'habitació propers.

Pel que fa a la data inicial, s'ha de situar en època augustal ja que l'estrat de formació més antiga (10012) conté T.S.Itàlica. Prenent en consideració aquestes dades, doncs, hi hauria hagut una continuïtat d'hàbitat proper i d'ús del torrent com a abocador almenys entre inicis del segle I d.C. i la segona meitat del segle IV d.C. Respecte a aquesta datació inicial cal tenir, però, algunes reserves, ja que l'existència de fragments de

ceràmica Campaniana A i d'àmfora itàlica Dressel 1, tot i que en conjunts amb materials més tardans, podria indicar una ocupació ja anterior. En aquest sentit, cal pensar que la inutilització de la sitja propera durant la primera meitat del segle I a.C. indica algun tipus d'ocupació de la zona.

1.1.2. Abocament d'època ibèrica

1.1.2.1. Característiques i cronologia de l'abocament

Per sota dels nivells abans esmentats es va localitzar l'estrat VA-10007 = 10016 = 10017, que constitueix el primer moment d'utilització del torrent com a abocador. Aquest era d'una gran potència i amb un pendent molt marcat en sentit SO-NE. Estava format principalment per una gran quantitat d'àmfora ibèrica, conservada majoritàriament en fragments grans, entre els quals n'hi havia alguns de recremats i de deformats que cal interpretar com a rebuigs de forn. Cal dir que el material en conjunt presentava una tal acumulació que era freqüent la manca de terra entre els diversos fragments. Alhora, s'observava clarament una major densitat a l'extrem sud de l'abocador, és a dir en el marge dret de l'antic torrent, on els fragments ceràmics s'havien dipositat en posició gairebé vertical, com a conseqüència lògica del procés d'abocament sobre el perfil original del torrent.

Malgrat la potència esmentada, no ha estat possible identificar cap seqüència cronològica referent al seu procés de formació. En aquest sentit, tot i haver distingit la presència de diversos nivells d'abocament (VA-10016 i 10017) a partir de l'aparició d'alguns estrats d'arenas d'aportació al·luvial de formació paral·lela (VA-10013 i 10014), l'anàlisi del material que contenien demostra que formaven part d'un mateix estrat.

La fase definida per aquest nivell d'abocament es pot datar, principalment, gràcies a algunes importacions. Pel que fa a la ceràmica fina, aquestes consisteixen en diversos fragments de ceràmica àtica de vernis negre i, principalment, del taller de les Petites Estampilles (núm. 7). Quant als envasos amfòrics, es verifica la presència de produccions púnico-ebussitanes de les formes PE-13 (núm. 21) i PE-14 (núm. 20), de la forma púnica Maña D (núm. 22), d'àmfora massaliota i un únic fragment d'àmfora greco-itàlica. Tot això ens porta a una datació de primera meitat del segle III a.C. proporcionada pel taller de les Petites Estampilles si s'accepta la cronologia proposada per J.P. Morel (MOREL 1969) i E. Sanmartí (E. SANMARTÍ 1973 i 1978), i que coincideix amb les dades que ofereix també J. Barberà (BARBERÀ 1987).

Finalment, cal dir que per sota de l'estrat 10007 = 10016 = 10017 aparegueren uns nivells d'arenas d'aportació al·luvial anteriors a la utilització del torrent

com a lloc d'abocament (VA10018, 10019 i 10020). Els estrats 10018 i 10019 contenien encara alguns materials arqueològics consistents en ceràmica ibèrica a mà i a torn, sense cap importació. Pensem que aquests han d'ésser de formació anterior ja que no és possible que tot el material es trobi en aquesta situació a causa de simples filtracions. Al mateix temps, la major presència de ceràmica a mà en l'estrat 10019 recolzaria aquesta opinió, tot i que en cap cas es pot precisar una datació.

L'interès de l'abocament ibèric rau bàsicament en el conjunt ceràmic de producció local que ens ha proporcionat, tant pel que fa a les àmfores com pel que fa a la ceràmica comuna. Per aquest motiu, tot esperant un futur estudi més aprofundit, avançarem aquí algunes dades.

1.1.2.2. El material ceràmic ibèric

Les àmfores

Dins les àmfores de producció local incloem les típiques àmfores ibèriques, conegudes també com a Maña B 3. Aquest grup conforma en realitat la major part del material ceràmic extret del nivell d'abocament ibèric (88'85 % del total de fragments) i ha aparegut, en general, en fragments de dimensions relativament grans i amb fractures netes. La pasta és de bona qualitat, fina i de gran duresa, en uns casos de coccio mixta, en d'altres de coccio completament oxidada i en la menor part de coccio reduïda.

Quant a la forma, la gairebé totalitat d'exemplars presenta la vora amb el llavi vertical, si bé amb diverses variacions. En canvi, no ha aparegut cap exemplar de l'anomenada boca plana.

Això pot ésser significatiu donat que si bé s'admet la coexistència dels dos tipus, sembla que la boca plana acaba predominant en el període ibèric tardà (MOLIST 1985). El diàmetre de la vora oscil·la en tots els casos entre els 11 i els 14 cm. (núm. 1).

L'aspecte més destacat és la presència de peces amb marca, sobretot a les nanses, en forma de simples grafitos o d'estampilles. Quant als grafitos, són marques fetes amb algun objecte amb punxa abans de la coccio. El motiu més freqüent és la creu o aspa (coneguda també com a creu de Sant Andreu) (núm. 2), el qual es troba tant en nanses com a la panxa de l'àmfora. De vegades es tracta d'altres signes com són creus dobles (núm. 3) o bé dues o tres línies paral·leles. Per al cas de les creus, cal recollir la idea de M.I. Panosa (PANOSA 1987) segons qui, en realitat, és la lletra ibèrica «ta». Aquest signe és habitual i així, per exemple, E. Sanmartí (E. SANMARTÍ 1978) la detecta sovint a la part inferior de la base de peces de vernis negre i en alguns casos la interpreta com la lletra «ta», ja que en altres exemplars s'identifiquen clarament al-

tres lletres ibèriques. En el nostre cas, ens mostrem contraris a interpretar-ho així donat que no hi ha altres grafitis identificables amb lletres i, alhora, és un dels signes més senzills possibles i clarament constatat en les produccions ibèriques tant en àmfores com en vaixel·la fina o a la part superior dels pondera. Només en un cas, un signe semblant a una «pe» ibèrica o a una «ro» grega ens ofereix alguns dubtes (núm. 5).

Pel que fa a les estampilles, se n'ha localitzat dos únics models. Un consisteix en un trèvol de fulles de forma triangular que se situa a la part superior de la nansa i ha aparegut en un total de cinc peces (núm. 4). Un segon motiu, localitzat només en un exemplar, és un cercle amb quatre línies horitzontals (núm. 6).

Si bé els simples grafitis són testimoniats amb relativa freqüència, les estampilles han aparegut en molt poc nombre i de fet són molt pocs els jaciments dels quals tenim notícia que n'hi hagin aparegut. El que no coneixem és, però, cap exemplar de marca igual a les que s'ha trobat al Camí de Vista Alegre. Aquí hem d'assenyalar, per la proximitat geogràfica i per la contemporaneïtat, l'existència de dos exemplars amb estampilles a la nansa consistents en un cercle amb radis apareguts a les sitges de Can Modolell (ESTEBAN/GARCIA/PUJOL 1981; PUJOL/GARCIA 1982-83).

D'altra banda, no pensem que sigui possible per ara determinar amb seguretat quin és el significat exacte d'aquestes marques i dir a qui corresponen (taller productor, terrissaire, comerciant...). Cal, però, tenir en compte algunes hipòtesis i recordem la interpretació que es fa de grafitis similars als apareguts aquí com a signes comercials grecs i púnics a la nau del Sec, per exemple (DE HOZ 1989). La inclusió en un mateix àmbit de contactes permet no descartar totalment aquesta explicació.

Hem d'assenyalar també l'aparició d'un nombre considerable de fragments que poden ésser considerats com a rebuigs de forn, ja sigui per la seva excessiva coccio o per la seva deformació. Cal dir que aquest nombre representa, no obstant, una proporció molt baixa dintre de la totalitat de fragments d'àmfora ibèrica exhumats.

Ceràmica comuna a torn

La ceràmica comuna ibèrica a torn constitueix el grup més nombrós després de les àmfores i pensem que pot ésser elaborada al mateix centre terrissaire que aquelles, si bé representaria una producció secundària.

Destaca en aquest material, en conjunt, l'estandardització que es comença a produir en la vaixel·la de taula. En aquest grup, i excepte algunes formes d'origen indígena (gerretes bicòniques principalment), es dona la imitació de les peces d'importació que arriben

a través del comerç i es produeix, a més, una uniformitat, de vegades sorprenent, en les mesures de diferents exemplars i, en molts casos, la d'aquests amb les dels materials importats.

Els recipients d'emmagatzematge i reserva es caracteritzen, en canvi, per la perdurabilitat dels models antics autòctons, tot i que hi ha una lògica evolució, la qual no arriba però a una estandardització que permeti la separació clara de diferents tipus.

La vaixel·la fina: Hem considerat que formen part de la vaixel·la fina totes aquelles peces que poden correspondre a un servei de taula, en oposició als recipients contenidors de líquids o aliments. Així, hem inclòs en aquest grup les copes, plats, pàteres, bols, tasses, petits vasos i gerres.

En molts casos es tracta d'imitacions de models grecs. Així, les copes són imitacions dels *skyphoi* àtics en els exemplars en què s'ha pogut documentar el perfil (núm. 8). Aquesta producció es caracteritza pel fet de presentar unes peces molt homogènies tant en la forma com en les mesures. En menor nombre, han aparegut algunes nanses de copes que imiten els *kantaroï*, i en un únic cas, hem identificat un fons que pertany molt possiblement a un *askos*, imitació de la forma grega que és també ben coneguda en ceràmica ibèrica.

Pel que fa als bols, imiten clarament dues formes de les produccions de vernis negre: la Lamboglia 27 (núm. 9) i la 21-25 (núm. 10). Aquesta imitació és molt precisa, no només en la forma sinó també en les mesures, pràcticament idèntiques en tots els casos a les produccions originals.

Entre les pàteres es diferencien diversos tipus. Un d'ells correspon a la típica pàtera de vora còncaua, imitació de les formes de les peces de vernis negre, principalment de la forma Lamboglia 21 (núm. 13). El diàmetre de la vora és gran, havent-n'hi des dels 28 fins als 32 cm.

Els altres tipus presenten també una certa homogeneïtat en tant que hi ha diferents exemplars amb característiques idèntiques. Cal pensar que totes elles deriven d'imitacions de models importats, però l'evidència no és tan clara. En algun cas semblen inspirar-se en la forma Lamboglia 22, sobretot pel que fa a la vora (núm. 12).

Una forma particular és la de les tasses de fons umbilicat (núm. 11). Aquesta forma sembla imitar els vasos mesomfàlics d'origen grec. Es tracta de tasses sense peu, amb el fons pla i una umbilicació ben marcada al centre. La vora és recta o bé amb una suau tendència a obrir-se. Les mesures són pràcticament idèntiques en els diversos exemplars trobats. Cal remarcar que en la quasi totalitat de casos es tracta de peces d'una excel·lent factura, amb pastes fines i depurades i amb un acabat de superfície brunyit que no es dona en general.

També cal incloure en el grup de la vaixel·la fina les gerretes i vasets. Entre aquests destaquen els bicònics que, si bé es produeixen habitualment en ceràmica grisa de la costa catalana, són també relativament corrents en ceràmica comuna. En aquest cas es tracta de formes de tradició indígena.

Al costat de les formes esmentades n'hi ha d'altres de les quals es tenen pocs elements com per descriure-les de forma fiable i menys per agrupar-les.

Els recipients de transport i reserva: Hem englobat en aquest grup els recipients que tenen com a utilitat la de contenir líquids o aliments, deixant de banda els envasos amfòrics.

En la terminologia hem emprat bàsicament les paraules gerra, olla i gran contenidor, tot acceptant les seves limitacions i les confusions que es poden crear. Hem eludit en general la paraula urna per la connotació funerària que aquesta comporta, excepte en casos en què és generalment utilitzada.

S'ha considerat com a gerres els recipients que servirien per a contenir i abocar líquids.

En formen part peces amb un diàmetre que en cap cas supera els 20 cm. Dintre d'aquestes semblen definir-se dos tipus diferents, al marge d'altres exemplars amb característiques pròpies.

En un cas es tracta de gerres amb vora exvasada, coll gairebé vertical ben marcat i dues nanses de secció circular que arrenquen de poc més avall de la vora (en cap cas de la mateixa vora) i s'enganxen a la part superior de la panxa (núm. 14). El cos s'eixampla a partir del coll fins a prendre una forma globular. La vora pot presentar diverses variants. El diàmetre de la vora se situa entre els 14 i els 15 cm. En cap cas se'ns n'ha conservat el perfil complet. Alguns paral·lels fan pensar que el fons devia ser umbilicat i sense peu.

El segon grup consisteix en gerres amb vora exvasada que pot ésser més o menys plana o penjant, que sembla derivada dels colls de cigne, sense coll i amb el cos que s'eixampla directament a partir de la vora (núm. 15). Les nanses són de secció plana amb un acanalat al centre a la cara exterior. El diàmetre de la vora oscil·la bastant, entre els 11 i els 17 cm.

Més diferenciat és el conjunt que hem catalogat com a grans gerres. Aquestes es defineixen pel fet de tenir la vora exvasada, pràcticament plana en alguns casos i amb les parets que baixen molt verticals. Les seves dimensions són grans, trobant-se el diàmetre interior de la vora entre els 23 i 26 cm.

Quant a les olles, hem considerat que hi pertanyen aquells recipients diferenciats de les gerres perquè el seu diàmetre és més gran i que, per les parts dels cossos que en coneixem, devien ser peces de poca alçada amb el diàmetre màxim poc més avall de la vora, essent clarament més amples que altes. Els diàmetres d'aquestes peces no són massa grans i en cap

cas superen els 24 cm, a la vora. La majoria tenen vora exvasada similar a la de coll de cigne i el seu diàmetre es situa entorn als 19 cm.

Hi ha algunes peces que podrien ésser definides com a urnes, tot i que el terme és arriscat ja que si bé està demostrat que poden tenir un ús funerari pensem que no és aquest l'exclusiu. Es defineixen principalment per la vora plana o còncaua, que sembla apropiada per a col·locar-hi directament a sobre una tapadora. El diàmetre de la vora se situa entre els 19 i els 24 cm.

D'altra banda, han aparegut dues peces de dimensions marcadament més petites i que corresponen més a la denominació d'urnes (núm. 17). Són petits recipients de perfil còncau i amb dues nanses. El diàmetre de la vora és de 8 i de 10 cm, respectivament. Només s'ha localitzat un exemplar del tipus conegut com a urna d'orelletes perforades, en concret un fragment de la vora de la tapadora amb una nansa.

Hem diferenciat els grans contenidors, definits per tenir un diàmetre excessivament gran per a ésser considerats gerres o olles (núm. 16). En general, les vores són similars al coll de cigne si bé en alguns casos són més planes i en d'altres més penjants i de secció gairebé triangular. Els diàmetres se situen entorn dels 27 cm. A nivell general, doncs, cal dir que el conjunt de gerres, olles i grans contenidors presenten unes formes no massa definides i el més habitual són les vores penjants del tipus de coll de cigne amb lleugeres variacions.

El conjunt de formes, tant de vaixel·la fina com de recipients contenidors, troba clars paral·lels en jaciments del segle III a.C. o com a molt d'inicis del segle II a.C. Així, sense pretendre ara ésser exhaustius ni aprofundir en coincidències i diferències, hem d'esmentar conjunts estratigràfics ben datats com són el del Turó del Vent de Llinars, d'inicis del segle III a.C. (LÓPEZ/ROVIRA/E. SANMARTÍ 1982), les sitges de Can Miralles-Can Modolell a Cabrera de Mar, que presenten cronologies variants segons la sitja però coincidents, bàsicament, amb les abandonades a la segona meitat del segle III a.C. o a inicis del segle II a.C. (ESTEBAN/GARCIA/PUJOL 1981; PUJOL/GARCIA 1982-83), el poblat de Mas Boscà, amb un context de la segona meitat del segle III a.C. (JUNYENT/BALDELLÓU 1972). Molt similar és també el material de la necròpolis de Cabrera de Mar que J. Barberà va datar entre el 350 i el 250 a.C. (BARBERÀ 1969-70), tot i que en principi l'havia considerada més antiga (BARBERÀ 1968). En el cas del poblat de la Penya del Moro de Sant Just Desvern i en un estrat datat entre el 425 i el 300 a.C., hi ha en canvi algunes coincidències en les peces de reserva i emmagatzematge, però les de vaixel·la de taula són generalment diferents (BARBERÀ/E. SANMARTÍ 1982). Les sitges de Bellaterra, amb una datació de finals del segle IV a.C. o inicis del

segle III a.C., presenten coincidències però també algunes diferències a tenir en compte (GRANADOS/J. SANMARTÍ 1988).

En canvi, les diferències són ben notòries amb els conjunts del segle II avançat i del segle I a.C. com són els casos del dipòsit del sector occidental de Burriac (MIRO/PUJOL/GARCIA 1988) o de l'assentament de Can Balençó que presentem en aquest mateix article.

Ceràmica grisa de la costa catalana

La seva proporció és molt baixa comparada amb les produccions comunes. Cal dir, però, que hem utilitzat el terme en un sentit restringit, intentant la seva diferenciació tant de la ceràmica comuna reduïda com de la grisa emporitana. Les peces aparegudes corresponen a formes de la vaixel·la fina i més concretament als típics vasos o gerres bicòniques, amb vora lleugerament exvasada i la majoria, en aquest cas, sense motlures al coll. En gairebé tots els casos són gerres de petites dimensions, d'uns 8 cm. de diàmetre a la vora. En altres casos es tracta de gerretes de les quals no es pot afirmar amb seguretat que siguin bicòniques.

Ceràmica modelada a mà

La ceràmica modelada a mà és bastant abundant en el nivell d'abocament VA-10007, si la comparem amb els fragments apareguts de ceràmica a torn que no pertanyen amb seguretat a envasos amfòrics. Les pastes són molt grolleres, amb desgreixant abundant i generalment en fragments grans de quars blanc i mica daurada. La superfície no presenta gairebé mai senyals de tractament ja sigui de brunyit o d'espatulat.

Les formes més habituals són les dels vasos (o urnes) que poden tenir la vora recta o exvasada i el fons pla. La majoria tenen nanses que solen ésser simples agafadors plans, però també hi ha exemplars en què els agafadors tenen forma d'orelletes. També han aparegut les tapadores amb agafador que correspondrien als vasos esmentats. Destaca així mateix una petita tassa, únic exemplar localitzat amb aquesta forma.

Quant a les decoracions, comptem amb els motius típics d'aquestes produccions, és a dir amb cordons amb impressions (núm. 18), amb cordons amb incisions, únicament amb incisions o amb mugrons que poden combinar-se amb una altra decoració. També alguns agafadors presenten impressions. En alguns casos, però en menor nombre, la decoració consisteix en simples línies de cercles impresos (núm. 19).

1.2. Origen i significació de l'abocador.

Les excavacions dutes a terme al jaciment del Camí de Vista Alegre han permès constatar l'existència d'un abocador del qual s'ha pogut determinar-ne els límits i,

amb l'excavació d'una part important, documentar la seva estratigrafia i concretar la seva cronologia amb l'establiment de dues fases concretes d'utilització.

La primera fase, d'època ibèrica, es data a la primera meitat del segle III a.C. Cal considerar, malgrat tot, que aquest abocament es pot haver format durant un cert espai de temps difícil de precisar, però que no pot ésser excessivament llarg. Cal dir que l'aparició d'alguns materials amb una cronologia lleugerament més antiga, cas de la ceràmica àtica de vernís negre i alguna forma de les àmfores púnico-ebussitanes, podrien indicar la presència d'abocaments anteriors en d'altres punts de l'abocador que no ha estat possible documentar.

Esdevé difícil interpretar amb exactitud de quin tipus d'assentament prové l'abocador.

El fet que hi hagi una quantitat tan gran de fragments ceràmics, que dintre d'aquest material predomini de forma tan contundent la producció amfòrica local, l'escassa presència d'importacions de ceràmica fina o la manca de restes de fauna i fins i tot d'elements metàl·lics ens porten a pensar que no pot tractar-se en cap cas d'un assentament d'hàbitat o, almenys, no de forma exclusiva.

Entre tot aquest material, han aparegut rebuigs de coccio i algun separador de forn que relacionen l'abocador amb un centre de producció ceràmica. Ara bé, la baixa proporció d'aquests elements sembla indicar que aquest no fou l'únic generador del dipòsit. En aquest sentit, cal considerar la possibilitat de l'existència d'un centre relacionat amb l'emmagatzematge d'aquests contenidors per si mateixos o bé del producte que contenen.

Si per les característiques intrínseques de l'estrat d'abocament VA-10007 s'ha de pensar en la relació amb un assentament relacionat amb la producció i manipulació de recipients amfòrics, cal recordar la ubicació en un lloc proper dels forns de Santa Cecília (PONS MELLADO 1982-83), els quals, segons sembla, poden coincidir en cronologia i també en el material que s'hi va trobar. De totes formes, la distància és prou gran per pensar que l'abocador que hem excavat correspondria als mateixos forns.

El que es posa de manifest de forma clara és la presència d'un poblament ibèric important en aquesta zona, ja que el Camí de Vista Alegre (considerat fins aquest moment com un jaciment exclusivament romà) s'afegeix al grup format pels forns de Santa Cecília (PONS MELLADO 1982-83; BONAMUSA 1973b; SAMM 1977; IPA 1987), les sitges de la propietat del Sr. Farina (BONAMUSA 1973a; SAMM 1977; PREVOSTI 1981; IPA 1987) i les restes de Ca la Madrona (ALUART/BONAMUSA 1972; ALUART 1977; SAMM 1977; PREVOSTI 1981; IPA 1987), estant tots aquests punts dintre d'un radi relativament petit.

Aquests jaciments, malgrat el desconeixement que

en conjunt continuem tenint-ne, mostren una important ocupació en aquesta àrea, és a dir en una vall, al costat d'una riera i amb bones terres de conreu en potència. En aquest sentit és interessant reflexionar sobre la producció amfòrica que tenim testimoniada. Malauradament, seguim desconeixent quin era el producte que contenien les àmfores ibèriques, però, en tot cas, esdevé evident que s'ha de posar en relació amb la producció agrària. A més, però, el gran volum de producció dels envasos fa pensar en una possible comercialització.

A nivell general, esdevé interessant el fet d'un jaciment com aquest, situat a la plana i que implica una important producció amfòrica, i agrícola per tant, en el món ibèric del període ple, perquè trenca alguns dels esquemes més típics sobre aquesta cultura igual com ho han fet altres jaciments excavats en els darrers temps. En aquest sentit, sembla corroborar-se la idea que en el segle III a.C. es dona el període més estable de la cultura ibèrica de la Laietània (BARBERA/DUPRE 1984,39).

Quant al tema del comerç, les importacions predominants al Camí de Vista Alegre són àmfores púnico-ebussitanes, seguides de les púniques d'altres zones (nord d'Àfrica o Sicília) i de les massaliotes. També és significativa la presència d'un únic fragment d'àmfora grecoitàlica. El material fi italià, per la seva banda, és escàs i devia ésser encara complementari.

Així, doncs, semblen dominar els contactes amb el món púnic per sobre dels que pot haver-hi amb altres àrees, la qual cosa sembla que es va mostrant cada vegada més com a generalitzada a Catalunya. El caire de les importacions canviarà fins a inicis del segle II a.C., agafant un clar predomini el comerç amb la península itàlica.

Quant al material recuperat de producció local, la vaixela fina posa de manifest els contactes amb altres cultures i l'evolució de la pròpia cultura ibèrica. Si hi ha imitació en les formes i la producció esdevé acurada i de qualitat, també hi ha d'haver canvis en els costums i en la societat, la qual cosa és recolzada pel desenvolupament i auge econòmic de l'ibèric ple del qual n'és una bona mostra aquest jaciment.

A nivell tipològic, cal destacar la presència entre el material de producció ibèrica, d'algunes formes característiques que poden actuar com a elements definidors d'aquest moment.

D'aquesta manera, cal no menysprear les possibilitats de datació que a la llarga poden proporcionar aquestes ceràmiques davant de les importacions, que sovint són reduïdes en nombre.

En concret els *skyphoi* de peu alt, les tasses de fons umbilicat, o les pàteres i bols que imiten models en vernís negre o fins i tot algunes gerres esdevenen elements característics i definitoris en el conjunt de l'estrat que hem estudiat.

Posteriorment, tenim evidenciada la presència d'un horitzó romà del qual desconeixem la cronologia inicial. No obstant, les dades que ofereixen els estrats de l'abocador apunten vers l'existència d'un tall entre l'ocupació ibèrica i la romana. La datació inicial podria situar-se en època augustal, tot i que alguns materials ceràmics (més antics, però sempre barrejats amb ceràmica d'època d'August com a mínim) fan mantenir el dubte d'un inici anterior. Pensem que aquests nivells degueren ésser produïts per abocaments de deixalles de poca importància provinents de nuclis propers, però poden també ésser el resultat d'aportacions del torrent.

La datació final de l'assentament es pot establir amb més precisió i situar-se a la segona meitat del segle IV d.C. a partir de l'estrat més modern de l'abocador, el qual conté de forma majoritària clars elements d'enderroc procedents d'alguna edificació (*tegulae, imbrices* i pintura mural). Això ens fa pensar en l'existència d'un assentament proper, possiblement una vil·la, que seria enderrocat o sofriria importants reformes en aquest moment.

Finalment, en relació a aquests nivells d'abocament romans, cal recordar que els membres de la SAMM havien dut a terme excavacions en el que ells denominaven jaciment de Roca Fonda, situat molt a prop del Camí de Vista Alegre, entre aquest i la plaça del pintor Cusacs. Existeix doncs la possibilitat que hi hagi una relació entre ambdós punts. A Roca Fonda, segons notícies de la SAMM (IPA 1987) s'hi havia excavat un lacus però no hi ha dades cronològiques clares.

2. EL JACIMENT IBÈRIC DE CAN BALENÇÓ

El jaciment de Can Balençó es troba situat al terme municipal d'Argentona (El Maresme), al peu del turó de Cerdanyola, en un terreny configurat en terrasses de conreu, a 40 m s.n.m. i amb unes coordenades geogràfiques de 20° 25' 11.8" est i 41° 32' 51.8" nord (UTM 4517/45998).

La localització d'aquest jaciment es va produir durant les prospeccions realitzades per J.M. Defaus i A. Martín l'any 1989, en les quals es va detectar la presència de nombroses restes ceràmiques d'època ibèrica en superfície. Aquest fet va motivar la realització de 14 sondes, durant l'any 1991, en aquelles zones on es produïa una major concentració ceràmica i que van permetre una primera delimitació de l'extensió del jaciment, que quedà situat a les tres terrasses superiors de l'àrea intervinguda. A la resta de la zona afectada per la construcció de la nova carretera tan sols es va documentar nivells d'aportació natural amb materials arrossegats.

Els treballs d'excavació iniciats després dels son-

deigs van afectar una extensió de 1022,5 m² en què el jaciment va aparèixer delimitat pel seu costat sud-oest pel curs d'una antiga riera, mentre que el costat nord va quedar definit pels límits d'expropiació de la futura autopista, encara que les restes possiblement s'estenen en aquesta direcció. Pel costat est, més enllà de les darreres construccions, va aparèixer la roca granítica coberta directament per les sorres.

Els resultats de l'excavació han permès documentar les restes d'un assentament ibèric tardà situat a la plana que després del seu abandó, produït al darrer decenni del segle I a.C., es va degradar ràpidament a causa de l'erosió natural, saqueigs dels murs i, recentment, les remocions originades amb la construcció de les terrasses de conreu. L'anàlisi de les estructures va revelar l'existència de dos moments constructius ben definits, el més antic de mitjans del segle II a.C. i el darrer amb una datació de segon quart del segle I a.C.

2.1. La intervenció arqueològica

La totalitat de la superfície excavada es trobava coberta pel nivell vegetal resultat de l'explotació agrícola del terreny i un potent estrat de sorres aportades per l'erosió. Ambdós nivells contenien abundant material ceràmic d'èpoques diverses, testimoniant així l'ocupació del sòl des d'època ibèrica fins els nostres dies.

Aquests nivells es disposaven per sobre de l'estrat d'amortització general del jaciment originat amb la degradació de les estructures i els primers sediments aportats per l'erosió. El conjunt ceràmic recuperat en aquest estrat ens situa el moment final de l'assentament al darrer decenni del segle I a.C., amb l'aparició de diversos fragments de terra sigillata itàlica de les formes 1, 13, 17, 18 i 26 de la tipologia de Goudineau, ceràmica de parets fines dels tipus Mayet II i III, i àmfora tarraconense de les formes Pascual 1, Laietana 1 i un fragment de Dressel 2/4.

Amb l'excavació del nivell d'amortització general del jaciment es van començar a definir en planta les primeres estructures així com els nivells formats amb el seu enderrocament que contenien gran quantitat de tegulae i pedres. La cronologia del conjunt material recuperat en aquests nivells és la mateixa que l'obtinguda en el nivell d'amortització, evidenciant un procés de degradació ràpid a partir de l'abandó de l'assentament.

2.1.1. La darrera fase constructiva (Fig. 3)

Un cop extrets els nivells d'enderroc es definiren les restes de la darrera fase d'habitació de l'assentament. L'anàlisi de les estructures va permetre identificar la planta de 9 àmbits, generalment de proporcions rectangulars i amb un sol espai diferenciat. Aquests àmbits, distribuïts en dues terrasses, es disposaven al llarg d'un mur de contenció que separava l'àrea d'habitació i el curs de la riera. La resta de l'assentament es

trobava molt malmesa ja que les escasses estructures documentades apareixien molt degradades i disperses.

Els murs estaven realitzats amb pedra i teula lligada amb fang i fonamentaven directament sobre els nivells naturals o sobre nivells arqueològics i estructures anteriors. La major part dels àmbits conservaven intacte el nivell de pavimentació original constituït per una capa de terra piconada. En alguns casos, les habitacions van aparèixer proveïdes d'una llar central, construïda a base de ceràmica trinxada o una tegula encaixada en el paviment i disposada sobre una base de sorra que actuava d'aïllant.

L'àmbit A és una habitació de 4,50 per 3,70 m que conservava bona part del seu paviment i una llar de ceràmica trinxada a la part central. L'excavació de la llar va revelar la presència de diverses petxines, fet que es va repetir en moltes de les llars documentades i que podria tenir alguna funció de tipus ritual.

Al cantó sud-est de l'àmbit A varen aparèixer dues estances diferenciades (àmbits B i C) que formaven part d'un mateix conjunt. És una estructura rectangular de dues habitacions de 3,50 per 3,80 m i 3,50 per 2,00 m separades per un mur que deixava un pas de 2 m d'amplada al costat sud. El paviment dels dos àmbits era de terra piconada i es trobava esglaonat. L'entrada principal es trobava situada al cantó sud del recinte, amb les mateixes dimensions i alineació que el pas interior.

Al nord-est dels àmbits anteriors aparegué un gran recinte (àmbit D) de 72 m² que no es va poder excavar en la seva totalitat ja que bona part de l'extensió quedava fora de l'àrea directament afectada per la nova carretera. A diferència dels altres àmbits, el nivell d'enderroc que el cobria no contenia la gran concentració de teules caigudes documentada en la major part de l'establiment. Cal assenyalar també que sota del nivell d'enderroc no es conservava cap evidència de la pavimentació. Aquests dos fets fan pensar que podria tractar-se d'una zona a l'aire lliure entorn a la qual s'obrien algunes de les estances excavades, o bé d'un possible espai d'ocupació comunal.

Cal matisar, però, que aquest espai ens ha arribat en un estat molt fragmentari ja que la seva part superior i les habitacions situades a la banda nord-est havien estat destruïdes per l'erosió natural.

Al sud-est de l'àmbit D es va poder identificar l'àmbit E, una habitació de 15,51 m². Els seus murs fonamentaven sobre estructures d'una fase constructiva anterior i conservava a la part central una llar formada per una teula disposada sobre el paviment. Cal destacar que en el nivell que cobria el paviment es recolliren un gran nombre de pondera que podrien estar relacionades amb l'activitat que podria haver tingut aquesta estança.

Al sud-oest de l'àmbit E, aparegué una petita habitació (àmbit F) de 8,75 m² que, com les anteriors,

conservava el nivell de pavimentació. Les escasses dimensions d'aquesta habitació fan pensar que, juntament amb l'àmbit anterior, podria formar un mateix conjunt.

L'àmbit G, situat al nord-est de l'àmbit E, és una habitació que no quedà ben definida en haver desaparegut la major part dels murs que la formaven; per tant, únicament sabem que devia tenir un espai no inferior a 19,20 m². Malgrat tot conservava restes del nivell de pavimentació i una llar situada a l'extrem est de l'àmbit, de les mateixes característiques que la localitzada a l'habitació A.

A la zona central del jaciment i a l'est de l'àmbit F, es mantenien les estructures d'una habitació irregular de 13,55 m² (àmbit H) que aprofitaven alguns murs de la fase anterior. Per sobre el paviment d'aquesta habitació aparegué un altre fogar de teula com el que hi havia a l'habitació E.

Al sud de l'àmbit G, aparegué una habitació rectangular (àmbit I) de 1,50 m d'amplada i una llargada no definida. En la part superior d'aquest espai hi havia una gran llosa plana de 0,60 x 0,60 m que reposava sobre el paviment de terra piconada. A l'extrem inferior del recinte aparegué una llar que, com les localitzades als àmbits A i G, estava formada per una capa de ceràmica trinxada.

Al sud-est de l'àmbit I i al nord de l'àmbit G, les restes de l'assentament es trobaven pràcticament arrasades conservant tan sols els vestigis de tres estructures molt malmeses. Una d'aquestes estructures estava formada per un mur, d'amplada superior a la resta i orientat de nord a sud, que actuava de mur de contenció de la terrassa superior. Al seu davant, ja a la terrassa inferior, va aparèixer un gran bloc de pedra de 0,80 per 0,85 m falcat amb quatre pedres més petites que l'aïllaven del sòl natural de sorres. A la terrassa superior, l'estat de les restes tan sols va permetre reconèixer de forma molt incompleta la planta dels àmbits J, K i L.

L'excavació dels paviments i la seva preparació va proporcionar un conjunt ceràmic força important que ens situa el darrer moment constructiu de l'assentament al segon quart del segle I a.C. a partir de la presència de ceràmica campaniana A tardana de la forma Lamboglia 5, ceràmica campaniana B de les formes Lamboglia 1, 4 i 5/7, un sol fragment de ceràmica campaniana B-oïde, ceràmica de parets fines de les formes Mayet II i III, i àmfora tarraconense dels tipus Dressel 1 i Laietana 1. Resulta significativa l'escassa presència de produccions de ceràmica B-oïde i àmfora Laietana 1, freqüents en contextos de segona meitat del segle I a.C., motiu pel qual ens decantem per una cronologia lleugerament anterior a l'any 50 a.C.

Per últim, a la part baixa del poblat, en un gran espai on no es localitzaren restes estructurals ni teules caigudes, aparegueren dues empremtes excavades en el terreny natural. Una d'elles era de grans dimensions

i amb bona part d'un dolium in situ al seu interior. L'altre, de petites dimensions, estava revestida de pedres i podria correspondre a l'encaix fet per al sosteniment d'una àmfora. Aquests dos elements poden indicar que es tractava d'una zona destinada a l'emmagatzemament de productes, ja fos comuna a tot l'assentament o bé tan sols als àmbits B i C, ja que són els únics que semblen presentar un accés directe a la zona.

Per sota del mur que tancava la banda oest d'aquesta possible àrea de magatzem i per sobre del mur que delimitava la riba dreta de la riera, aparegué un estrat definit per una gran concentració de material ceràmic barrejada amb acumulacions de llims i sorres d'aportació al·luvial. Per sota aquests nivells se succeïen altres capes de llims aportats i, finalment, el sauló. Per tant, sembla que es tracta d'un abocador on s'acumulaven de forma continuada les deixalles generades durant el període d'habitació de l'establiment. La situació de l'abocador a l'interior de la riera facilitava que els residus fossin arrossegats periòdicament per les rierades, de manera que s'evitaven així acumulacions excessives. No obstant, aquesta acumulació va anar augmentant fins arribar a cobrir el mur de contenció de la riera.

La major part de l'abocament estava format per ceràmica comuna ibèrica, comptant com a elements de datació més significatius diversos fragments de ceràmica campaniana A de les formes Lamboglia 36 i 5, campaniana B de la forma Lamb 5-7, àmfora greco-itàlica, àmfora itàlica del tipus Dressel 1B i àmfora tarraconense de la forma Laietana 1. Aquest conjunt abasta un horitzó cronològic de mitjans del segle II a.C. a mitjans del segle I a.C., període d'habitat de l'assentament.

D'altra banda, cal destacar que un cop abandonat el poblat l'erosió natural va oblitar molt aviat el llit de la riera, fent variar possiblement el seu curs. Això ho demostra el fet que entre aquestes sorres no hi havia materials de datació posterior als que contenien els nivells d'amortització de la segona fase de l'assentament.

La riba esquerra de la riera apareixia reforçada per un apilament de pedres sense lligar que devien protegir les zones properes, que possiblement eren camps de conreu ja que no hi han aparegut restes constructives.

2.1.2. La fase fundacional (Fig. 4)

Per sota els paviments de les habitacions de la darrera edificació apareixien restes de construccions de la fase fundacional, totalment amortitzades tret d'alguns casos en què eren aprofitades, formant part del conjunt del darrer moment. Aquestes estructures es relacionaven amb nivells datats a mitjans del segle II a.C. a partir de l'aparició de ceràmica campaniana A

del tipus Lamboglia 36 i un fragment d'àmfora itàlica Lamboglia 2, motiu pel qual situem en aquest moment la fundació de l'assentament.

Molts dels nivells que amortitzaven aquestes construccions contenien gran quantitat de cendres, en alguns casos grans fragments de fusta cremada que deuriem formar part de l'embigat del sostre, que evidència que una part important del conjunt inicial fou destruïda a causa d'un incendi.

Malauradament, les restes d'aquesta fase es troben molt deteriorades a causa dels treballs de reconstrucció de l'assentament que van comportar el desmuntatge de les estructures i l'anivellació del terreny. Malgrat tot, hem pogut distingir 8 àmbits diferenciats, essent a la zona central de l'àrea excavada on les restes apareixen més ben conservades.

En aquesta zona destaca un gran recinte de 21 m² (àmbit M), sense que conservi restes de cap divisió interna. Existeix la possibilitat, però, que aquest espai hagués estat dividit en diversos àmbits, ja que durant la construcció de la segona fase es va desmuntar part dels murs rebaixant la seqüència estratigràfica i el nivell natural de la meitat superior de l'habitació.

Al sud-est de l'habitació anterior aparegué un altre àmbit (àmbit O) de 13,44 m² amb una llar central de ceràmica trinxada, mentre que a l'oest i adossada a l'àmbit anterior, es definia una petita habitació (àmbit N) de 6,48 m² que conservava un paviment de terra argilosa sobre el qual reposava una llar també de ceràmica trinxada. El mur de tancament oest de l'àmbit presentava una amplada superior a la resta, cosa que ens fa pensar que es tractava del límit inferior d'aquest primer establiment, hipòtesi que ens ve recolzada per la manca d'estructures més enllà del mur.

Al sud-est de l'àmbit O aparegué una altra estança (àmbit P) de forma rectangular de 12 m². En el seu extrem sud es conservava una estructura circular de pedres lligades amb argila disposada sobre el paviment de l'habitació. Al seu voltant es distribuïen quatre pedres col·locades possiblement de forma intencionada. La funcionalitat d'aquesta estructura ens és desconeguda ja que la seva excavació no ha proporcionat cap element significatiu. Quant als paral·lels més immediats, tan sols tenim coneixement al poblat ibèric d'Alorda Park d'una habitació amb una estructura similar al costat de la qual hi havia unes lloses sobre les que aparegué un sacrifici d'una cabra jove (J. SANMARTÍ/SAN-TACANA 1987). Aquesta habitació s'ha interpretat com un recinte sagrat i es data entre finals del s. V a.C. i inicis del s. IV a.C. Hi ha doncs similitud en les estructures però a Can Balençó no ha aparegut cap resta de sacrifici que donés suport a una interpretació similar i, d'altra banda el context cronològic queda llunyà.

Al costat nord-oest de l'àmbit anterior van aparèixer restes d'una habitació molt malmesa que conservava

únicament part del mur que la separava de l'àmbit P i l'arrencament de dos murs perpendiculars (àmbit Q). Al nord-oest d'aquests dos àmbits es va delimitar l'àmbit R, de 16,5 m², que conserva part de les parets, però que dissortadament no presenta cap resta del paviment, ja que en aprofitar-se part de l'estança durant la segona fase, es va destruir el nivell d'utilització corresponent a la fase antiga.

Al sud-est de l'àmbit R aparegueren una sèrie d'elements de funció imprecisa: un forat cilíndric de dimensions reduïdes (0,90 m de diàmetre) i una filada de pedres irregulars amb la seva cara superior plana que fa pensar en un empedrat molt malmès. Aquestes restes no es relacionen amb cap dels murs documentats, fet que en dificulta la interpretació.

Al nord-oest de l'àmbit R es va documentar les restes d'una habitació de forma possiblement rectangular (àmbit T) que recordava l'estructura dels àmbits P i Q. Malauradament, com l'àmbit Q, es trobava parcialment destruïda i encara que coneixem la seva amplada, de 2,10 m, les mateixes mesures que els àmbits P i Q, no és possible establir la llargada total.

A la part alta de l'assentament, molt afectada pels rebaixos més recents, eren visibles les restes de tres murs (àmbit S), dos dels quals únicament conservaven l'arrencada, fet que ens impedeix conèixer les dimensions totals de l'àmbit.

També es detectaren restes corresponents a la primera fase d'habitació per sota del possible mur de tancament oest de l'assentament. Es tractava de dos forats practicats al terreny natural, de forma ovalada i de poca profunditat, que podrien correspondre als encaixos d'algun tipus de gran contenidor.

Finalment, cal mencionar l'aparició a l'extrem nord-est de l'àrea excavada de les restes d'una estança de planta rectangular i amb un dels extrems acabat en forma d'absis. Aquesta presentava una tècnica constructiva diferent a la resta del conjunt ja que els seus murs estaven formats per una sola alineació de pedres lligades en sec. Dissortadament, la manca d'un context estratigràfic prou clar, així com d'elements cronològics, ens impedeix situar en el temps aquesta construcció, encara que sembla clar que no formava part de cap de les dues fases de l'establiment.

2.2. Consideracions entorn a les característiques i evolució de l'assentament

L'excavació del jaciment de Can Balençó ha permès documentar un establiment ibèric tardà que fou ocupat durant uns 150 anys i que presenta dues fases constructives clarament definides.

La més antiga, datada a partir de mitjans del segle II a.C. i que correspon a la fase fundacional de l'establiment, perdurà fins al segon quart del segle I a.C., moment en què fou destruït per un incendi. Tot seguit,

i sense que s'hagi documentat l'existència d'un lapse de temps significatiu, es va procedir a la reconstrucció, que prolongà el seu funcionament fins al darrer decenni del segle I a.C.

Totes les estructures del conjunt presentaven una mateixa tècnica constructiva, amb murs de pedra irregular i fragments de *tegulae* lligats amb argila. Aquestes estructures formaven part de la fonamentació dels paraments, bastits amb tapial, o tovot, protegint-los de l'erosió. Això s'ha pogut apreciar en alguns casos, on per sobre de la darrera filada de pedres es conservaven restes de tapial o per l'aparició d'una darrera filada de *tegulae* disposades de forma plana per tal de regularitzar la superfície dels murs i facilitar l'assentament del tapial o els tovots.

En cap de les dues fases s'ha observat evidències de reformes constructives, encara que en el cas de la primera, l'incendi i el desmuntatge intencionat d'algunes estructures durant la construcció de la segona fase van ocasionar que les restes d'aquest moment ens hagin arribat molt fragmentades. Respecte a la segona fase, aquest fet esdevé lògic si considerem el període de temps relativament curt en què és ocupada.

S'ha d'assenyalar també l'absència de sistemes defensius en ambdós moments. Si bé s'ha pogut determinar algun mur com a possible delimitació de l'assentament, les seves característiques no permeten parlar de construcció defensiva. Aquest fet és lògic si pensem en el caire agrícola de Can Balençó.

Si que s'aprecia diferències en l'esquema constructiu d'ambdues fases. En el moment inicial s'observa una major adaptació al terreny ja que els diferents àmbits apareixien alineats de forma esglaonada al costat del mur de la riera. Així doncs, el primer assentament es disposà al llarg del curs de la riera, protegit d'aquesta per un mur i accedint als diferents àmbits pel costat nord. La fase final de l'assentament, en canvi, obeïa a una idea preconcebuda de la distribució de l'espai, donat que els àmbits presentaven una major regularitat, trobant-se distribuïts al voltant d'espais oberts des d'on s'efectuava l'accés a l'interior. No obstant, moltes vegades es fa difícil determinar la situació dels accessos, ja que si bé alguns murs conservaven acabaments que podrien correspondre als brancals de la porta, en la majoria de les ocasions presentaven la fonamentació continuada. En aquest sentit, cal pensar en la possibilitat que l'entrada es trobés situada a una cota superior a la del nivell de pavimentació, la qual cosa hauria facilitat la conservació de la temperatura interior.

D'altra banda, l'excavació de Can Balençó ha permès recuperar una part important de l'utilatge domèstic emprat pels habitants de l'establiment. Aquest està constituït de forma majoritària per elements ceràmics a més d'alguns objectes lítics -molins- i metàl·lics.

El conjunt ceràmic està format per ceràmiques ibèriques de producció local i, en menor mesura, importacions d'origen italià i púnic (nùm. 38). La ceràmica d'ús comú és molt abundant i encara que continuen utilitzant-se formes antigues, la major part de les peces són formes noves.

Entre les primeres, hi trobem contenidors (nùm. 29), gerres (nùm. 24), olles globulars (nùm. 26), imitacions dels *skyphoi* grecs (nùm. 33), d'algunes pàteres de vernis negre (nùm. 32) i àmfores de boca plana, així com els bicònics, la majoria en ceràmica grisa de la costa catalana, un dels quals és deformat per l'excessiva coccio (nùm. 27). Quant a les formes noves, hi ha bocals, gerres de cos globular amb coll (nùm. 23), grans contenidors de cos globular (nùm. 31), morters (nùm. 40), plats i pàteres que imiten la vaixela fina importada (nùm. 41), gibrelles (nùm. 25), *kalathoi* sense pintar (nùm. 30), tapadores (nùm. 34), embuts, bols i gobelets. En les àmfores ibèriques destaquen un parell d'exemplars amb marca a la nansa (nùm. 35 i 36).

Comencen a aparèixer també les àmfores de producció local que es coneixen com a tarraconenses. D'aquestes són relativament freqüents a la segona fase les formes Dressel 1, un dels exemplars dels quals presenta la marca Q.FABI (nùm. 37), i Laietana 1 (nùm. 28), mentre que la forma Pascual 1 es troba només en els estrats finals d'amortització.

Quant a les importacions, aquestes reflecteixen els corrents comercials del moment amb la presència de produccions amfòriques púnico-ebussitanes, com ho demostra la troballa d'àmfores de les formes Van der Werff 2, PE-15 i PE-26 així com alguns morters, i productes cada vegada més nombrosos de procedència itàlica, representats per ceràmica campaniana A i B i àmfores dels tipus Dressel 1 i Lamboglia 2.

Pel que fa als objectes metàl·lics, la majoria són eines de ferro com ganivets, podalls i una punta d'arada, però hi ha també elements de bronze entre els quals destaca una nansa amb dos caps de cignes (nùm. 39).

2.3 Can Balençó: Un exemple d'hàbitat ibèric tardà

L'època compresa entre finals del segle II i tot el segle I a.C. és un període de canvis profunds que afecten les estructures econòmiques, polítiques i socials del món ibèric. D'aquest moment es coneixen alguns fets històrics, però les dades arqueològiques són encara escasses. Can Balençó, amb una ocupació que va des de mitjans del segle II a finals del segle I a.C. és un dels pocs exemples de jaciments excavats amb aquesta cronologia, de la qual cosa es desprèn la seva importància.

Tradicionalment, s'ha dit que l'arribada de Cató el 195 a.C. a la Península comportà la progressiva inte-

gració del món indígena dins el romà amb l'aplicació d'un conjunt de mesures repressores de tipus militar, administratiu i econòmic. No es coneix, però, quina incidència real tingueren aquestes mesures a la Laietània.

Es a partir de mitjans del segle II a.C. quan es comença a detectar canvis en els assentaments ibèrics. Després d'una lleugera davallada de població a inicis de segle II a.C. documentada sobretot a l'actual comarca del Maresme (BARBERÀ/DUPRÉ 1984), a partir de l'any 150 a.C. sembla començar un període de creixement. Aquest període sembla perdurar només mig segle ja que a partir d'inicis del segle I a.C. es detecta l'abandonaments de diversos poblats i petits assentaments (BARBERÀ/DUPRÉ 1984, GARCIA 1990a), fenomen que continua a la Laietània fins a mitjans o tercer quart del segle I a.C. Una mostra d'això la constitueixen els casos de Torre Roja, el Turó de Montgat o el de Montjuïc (PREVOSTI/J. SANMARTÍ/SANTACANA 1987, 88).

Can Balençó neix en aquest període de creixement i perdura sense canvis fins al segon quart del segle I a.C., en un moment en què arqueològicament es veu una regressió general. Un incendi acaba per primera vegada amb l'assentament, però no tenim cap indici per pensar que fos degut a algun element forani. De fet hi ha una continuïtat d'hàbitat, ja que tomen a aixecar les cases de forma immediata i l'ocupació es prolonga fins al segle I a.C., moment en què s'abandona.

Aquest període d'ocupació de Can Balençó coincideix bàsicament amb el moment d'auge de Burriac (Cabrera de Mar). Els estudis realitzats en aquest poblament documenten un creixement urbanístic important entre el 150 i el 100 a.C. paral·lel a l'aparició de petits hàbitats al pla dedicats a l'explotació agrícola com poden ésser Can Modolell, el camí de la Geganta i Can Bada (GARCIA 1990a, 294). L'estudi d'aquests assentaments encara resta inèdit, però sembla que ja a inicis del segle I a.C. es troben documentats els primers indicis d'abandonament d'alguns d'aquests petits establiments i d'algunes zones de Burriac, tot i que aquest darrer prolonga la seva vida fins entorn del 50-40 a.C. (ZAMORA/GUITART/GARCIA 1991, 353).

Can Balençó podria ésser, doncs, un d'aquests hàbitats tardo-ibèrics situats al pla i construïts en un moment de creixement demogràfic a l'ombra de Burriac. En bona part de la seva ocupació és contemporani a aquest i, encara que perdura algunes dècades, s'abandona definitivament al darrer decenni abans del canvi d'Era. Això situa l'assentament en un moment poc conegut de l'època ibèrica i destaca el fet que encara que incorporà algunes novetats com poden ser l'ús de les tegulae i els dolia, el tipus de vida ibèric és el que continua a l'establiment fins al moment final, la qual cosa es veu reflectida tant en les característiques cons-

tructives com en la distribució de l'espai. En aquest sentit, el més interessant és que aquests elements, descrits anteriorment, reflecteixen alhora un sistema productiu que no és el que correspon a una vil·la romana entesa com a unitat de producció en mans d'un propietari i amb una explotació del terreny de caire intensiu. Així doncs, pensem que Can Balençó s'ha de considerar com un assentament ibèric tardà, englobat dins la tribu dels laietans i construït en un moment previ a la consolidació del domini romà a la zona.

La visió que presentava M. Prevosti en el seu exhaustiu estudi del poblament rural de l'àrea d'Illuro (PREVOSTI 1981) es decanta per un procés romanitzador relativament ràpid i intens.

Això es dedueix del fet que des de finals del segle II o inicis del segle I a.C. documenta d'una banda 26 vil·les, amb un augment considerable d'aquestes al llarg del segle I a.C., i de l'altra de diversos vici situats al peu dels poblats ibèrics, potser abandonats amb l'arribada dels romans. De tota manera, però, la manca d'excavacions fa que desconeguem les característiques d'aquests vici i de les possibles vil·les republicanes.

Cal matisar que les dades de què disposava en aquell moment eren molt escasses i que en una prospecció superficial és difícil diferenciar un assentament ibèric rural a la plana d'una vil·la romano-republicana, ja que els materials ceràmics apareguts en els dos tipus de jaciments tindrien unes característiques molt similars. Actualment, amb les noves dades existents i estudis realitzats, s'incorporen nous elements que permeten pensar en altres hipòtesis que consideren que el procés de romanització no va ésser tan ràpid ni tan homogeni. De fet, molts assentaments ibèrics perduren fins ben entrat el segle I a.C. i en alguns casos és en el segle II a.C., sota el control romà, quan es detecta una etapa pròspera com és el cas del Turó d'en Boscà (ZAMORA/GUITART/GARCIA 1991).

Això pot ésser aplicable a altres zones. A la comarca del Baix Llobregat, per exemple, tenim una aproximació general a l'ocupació d'època romana i en ell tan sols es documenta estructures d'època republicana que es puguin catalogar com a vil·la en el jaciment de la Plaça de les Bruixes 2 (SOLIAS 1989). En tot cas, però, cada zona requereix un estudi particular, ja que el procés pot ésser diferent per diversos motius i de fet sembla que aquestes diferències es constaten, per exemple, entre la zona del Baix Penedès i la situada al nord del Llobregat (MIRET/SANMARTÍ/SANTACANA 1986).

Es, doncs, possible que al Maresme s'hagi de pensar en un altre tipus d'establiments que responguin a les necessitats del moment, però derivats encara dels models ibèrics, sense que això suposi la negació total de l'existència de vil·les republicanes ni, molt menys, la incidència dels esdeveniments militars.

D'altra banda, cal tenir en compte que si hi hagués un alt grau de romanització en el segle II i a inicis del segle I a.C., això implicaria una forta estructuració del territori i la presència de colons itàlics que haurien establert les vil·les i controlat la zona. Quant a la presència massiva d'itàlics, aquesta no es pot demostrar actualment i, en aquest sentit, cal considerar les idees de P.A.Brunt, segons el qual abans de Cèsar no va haver-hi emigracions massives (BRUNT 1971).

Pel que fa a l'estructuració i control del territori, sense emigracions importants i sense l'existència encara de ciutats romanes a la zona, es fa difícil imaginar una romanització ja desenvolupada amb l'establiment de nombroses vil·les. En aquest sentit, S. Keay considera que el procés de romanització a Catalunya no respon a un pla preestablert, sinó que es va adaptant segons el seu propi desenvolupament i la resposta indígena; assenyala Keay que varia segons les zones i que, a la que ens afecta, no es pot parlar de procés de romanització fins a l'aparició de les ciutats ja en el segle I a.C. (KEY 1990).

Cal reprendre aquí la possibilitat que Burriac actués com a centre organitzador del territori o com a «centre distribuïdor dels productes i les idees vingudes de la Península Itàlica» (ZAMORA/GUITART/GARCIA 1991, 352-352). Això pot ésser una mostra que l'actuació romana a la zona no es fa de forma directa en un principi, sinó que ha d'haver-hi un període de tempteig en el qual les idees i el que serà nou sistema de producció i de vida és va infiltrant progressivament.

Can Balençó, doncs, constitueix un molt valuós exemple d'assentament ibèric fundat a mitjans del segle II a.C., aparegut per tant després de la presència militar romana, que segueix patrons ibèrics però que sens dubte està influït per tota una sèrie de canvis, econòmics i estructurals, que s'aniran imposant. Quan aquest nucli es reconstrueix en el tercer quart del segle I a.C., la seva vida no serà ja gaire llarga i s'abandona definitivament a finals de segle.

La causa resideix, probablement, en el fet que en aquest moment la romanització pren cos de forma definitiva. Pensem, per exemple, que els moments finals de Can Balençó poden haver coincidit amb els inicis d'un centre com Can Portell, que mostra de forma clara una implantació romana en el territori demostrada per l'existència de la ciutat romana d'Illuro (GARCIA 1990b, 330), per l'explotació intensiva i possiblement centralitzada, i el comerç a gran escala del vi.

En definitiva, creiem que l'excavació de Can Balençó ha començat a omplir un buit important en el coneixement de la romanització i l'adaptació ibèrica corresponent. Aquí, per ara, l'única cosa que hem pretès és plantejar una sèrie de possibles camins d'interpretació, els quals hauran d'ésser contrastats amb noves evidències arqueològiques i amb la discussió històrica que es pugui establir.

3. CAN PORTELL: UN ABOCADOR D'ÀMFORA TARRACONENSE

El jaciment de Can Portell es trobava situat a la riba meridional de la riera d'Argentona, dins el terme municipal d'aquesta població, a la comarca del Maresme. Les seves coordenades geogràfiques són 20 04' 52" est i 41 0 52' 40" nord que corresponen a les coordenades UTM 4513/45993.

El terreny on se situava el jaciment estava configurat en terrasses de conreu avui en desús. De fet, en el moment de la intervenció eren visibles encara les restes de diverses construccions relacionades amb l'explotació agrícola (canals de rec, basses, safareigs, ...) així com algunes estructures pertanyents a una antiga masia enderrocada.

La intervenció en aquesta àrea va venir motivada arran de les prospeccions efectuades l'any 1989, que van donar com a resultat la localització de nombrosos fragments ceràmics d'època ibèrica i romana i restes d'un forn a les immediacions de la zona (DEFAUS/MARTÍN 1989, 21).

Posteriorment, els treballs de delimitació van permetre ratificar la presència d'un jaciment arqueològic a la zona que corresponia a un abocador d'àmfores, motiu pel qual es va procedir a l'excavació en extensió d'una part de les restes.

3.1. La intervenció arqueològica (Fig. 5)

Les tasques arqueològiques portades a terme han estat orientades vers la comprovació de l'entitat física del jaciment detectat i l'establiment d'un marc cronològic més precís per a la seva formació. Paral·lelament, la realització de diversos sondeigs a la zona van permetre verificar que les restes de l'abocament s'estenien en una àrea d'aproximadament 1.600 m².

Davant d'aquesta situació i donada la impossibilitat d'actuar en tota l'extensió de l'abocador, es va plantejar l'excavació d'un quadre de 117 m² per tal d'obtenir una seqüència estratigràfica prou representativa del jaciment. Donat aquest fet, però, hem d'ésser prudents a l'hora de fer extensibles a la resta del jaciment les dades obtingudes, ja que corresponen a una part molt concreta.

El quadre d'excavació fou situat a la part més elevada de l'àrea intervinguda, ja que es tractava del punt on existien més possibilitats d'haver quedat reservada l'estratigrafia original de la zona. D'altra banda, aquest sector era l'únic on els treballs de construcció de l'autopista suposaven la destrucció dels vestigis, quedant la resta soterrada sota les estructures de la carretera.

La seqüència estratigràfica va aparèixer formada per diversos abocaments superposats que es caracteritzen per la gran abundància de material ceràmic que contenien (CP-10005, 10006, 10007, 10008 i

10009). Aquests nivells es trobaven condicionats pel relleu original del terreny que presentava una inclinació descendent vers el nord-est, en direcció a la riera d'Argenta.

Això explica que la major part del material voluminós es trobés concentrat a la part baixa del quadre mentre que, a la zona intermèdia, el material apareixia més fragmentat.

L'anàlisi del conjunt ceràmic recuperat demostra que es tractava d'un conjunt d'abocaments produïts de forma contemporània, ja que el material que contenen és molt similar. Aquest està format bàsicament per restes amfòriques de producció tarraconense del tipus Pascual 1 i Dressel 2-4, i en menor quantitat, Laietana 1 i Dressel 1. Els fragments són habitualment de grans dimensions i sovintegen els grups atribuïbles a una mateixa peça, tot i que del total d'elements individualitzats resten sense identificar un 47 %, en mancar els elements definitoris (vora, anses o carena). Entre aquest material hem de destacar la presència d'algunes peces deformades i rebuigs de coccio que semblen indicar que l'entitat generadora de l'abocador fou un centre productor d'àmfores. Aquesta possibilitat, malgrat no haver pogut localitzar restes estructurals de cap forn, es veu reforçada amb l'aparició de nombrosos tovots recremats i nivells de cendres molt potents localitzats durant els treballs de delimitació del jaciment.

La resta del material es compon de ceràmica comuna romana, també de producció local, i algunes importacions. Entre aquestes últimes destaca la presència de ceràmica comuna africana de les formes Ostia II, fig. 302 i fig. 306 i nombrosos fragments de Terra Sigillata Itàlica de les formes 27 (núm. 43), 28, 32b i 37 de la tipologia de Goudineau, un fragment del tipus Atlante tav. CXIX, figura X, aquesta darrera amb una marca de terrisser que conserva la inscripció VOL amb una palmeta final (núm. 42), i alguns fragments sense forma, un d'ells amb la marca TETTI IVNI.

Comptem també amb diversos exemplars de ceràmica de parets fines tardo-republicanes d'origen italià i algunes imitacions locals amb les formes Mayet II, III i XXXIII.

Així doncs, el conjunt ceràmic ens situa la formació dels nivells d'abocament documentats entre els regnats d'August i Tiberi, en un context anterior a l'arribada de la Terra Sigillata Sud-gàlica i en què ja s'han produït les primeres importacions nord-africanes.

3.2. Les àmfores de Can Portell

El material recuperat durant aquesta intervenció es presenta com un conjunt força homogeni, compost bàsicament de restes amfòriques i ceràmica comuna de producció local, essent el primer grup el de major presència. Creiem necessari tractar especialment de les àmfores tarraconenses que caracteritzen la producció d'un centre del que abans hem parlat.

Com hem pogut comprovar fins al moment, la majoria d'àmfores recuperades en l'excavació de Can Portell pertanyen al tipus Dressel 2-4 i Pascual 1, a més d'una proporció considerable d'àmfores del tipus Laietana 1. Apareixen també com a elements destacats dintre del context de l'abocador alguns fragments d'àmfora Dressel 1 en pasta local, així com algunes àmfores d'importació (Dressel 2-4 itàlica, Dressel 7-11 bètica), tot i que en nombre molt limitat (un exemplar de cadascuna).

Totes les produccions amfòriques detectades al jaciment presenten el mateix tipus de pasta, catalogat usualment com a tarraconense i caracteritzada per la seva coloració rogenca, la presència de partícules de desgreixant de quars i mica, així com la seva factura rugosa i poc depurada en general. Cal remarcar, però, que en el cas de Can Portell, la factura és força més acurada i no tan irregular com és habitual.

- Dressel 1 de producció local (núm. 49-51). Han estat localitzades diverses vores que pertanyen a imitacions de les variants A i B. Aquestes vores normalment presenten un diàmetre de 16 o 17 cm. a l'interior del llavi i una vora d'uns 6 cm. d'alçada que en algun dels casos es troba lleugerament exvasada. Dins del que coneixem per pasta tarraconense les destaquem per la coloració lleugerament marró i major depuració de l'argila. Dins de la zona excavada de Can Portell la seva presència resulta remarcable, constituint un 7% del volum d'àmfores inventariades.

D'especial interès dintre d'aquest grup és la presència d'una vora amb marca Q.FABI (núm. 48 i 49) apareguda en un dels estrats superficials, de la qual s'ha identificat un paral·lel amb la mateixa estampilla en un nivell d'amortització del jaciment de Can Balençó (núm. 37), localitzada en un context de darrer decenni del segle I a.C.

- Laietana 1. En el cas de Can Portell es fa palesa la diversitat de variants que es poden encabir sota aquesta denominació a partir de la individualitzada per Comas (COMAS 1985 i COMAS 1987, 163) i coincident amb les catalogades per Nolla com a Tarraconense 1 (NOLLA 1987). La pasta és vermellova amb presència de partícules de desgreixant, però, com es deia anteriorment, sense ésser excessivament irregular en la seva factura. En general, es tracta de contenidors de vora diferenciada d'entre 4 i 7 cm. d'alçada, 11 i 13 cm. de diàmetre, i que apareix remarcada per un o dos graons. Usualment, aquelles àmfores que tenen un sol graó presenten un llavi diferenciats, arrodonit i lleugerament exvasat (núm. 53), mentre que les que presenten dos graons no solen remarcar el llavi que, en aquest cas, es pot mostrar sota formes diverses (núm. 52 i 54).

En tot cas, la seva presència a Can Portell, en relació amb d'altres tipus amfòrics, especialment les

Pascual 1 i Dressel 2-4, suposa un fet a tenir en compte. La quantitat de Laietanes 1 localitzades (6% del total) és prou important en un jaciment del tipus que ens ocupa, però no suficient per a assegurar que es portaria a terme la seva fabricació al mateix indret que les ja esmentades anteriorment.

- Pascual 1. La majoria de les àmfores que pertanyen a aquest tipus localitzades al Forn de Can Portell (11% del total) presenten com a característica destacada i diferenciable del prototipus habitual la posició de les anses, que arrenquen de la vora a una distància d'entre 8 i 9 cm. del llavi (núm. 55). També és de remarcar l'obertura de la vora respecte al diàmetre del coll -uns 7 cm. de diàmetre interior a la base del coll per uns 10-11 cm. de diàmetre de la vora-, fet que els dóna una aparença troncocònica força característica. Com els tipus anteriorment esmentats, es tracta d'exemplars fabricats amb pasta tarraconense, força rogenca i poc depurada.

- Dressel 2-4. És el grup més nombrós ja que constitueix el 29% del total. Com en el cas de les àmfores Pascual 1, les localitzades a Can Portell presenten un coll força més troncocònic que el prototipus de la seva forma (núm. 56). Es tracta d'àmfores amb la vora d'uns 10 cm. de diàmetre, mentre que la base del coll mesura entre 5 i 7 cm. de diàmetre interior. El llavi és força arrodonit i, en ocasions, presenta una lleugera motllura. L'alçada del coll oscil·la a l'entorn dels 15 cm. La pasta que les caracteritza és la mateixa que presenten els tipus Pascual 1 i Laietana 1.

- Les marques. D'altra banda s'ha identificat diverses marques de terrisser que se situen habitualment als pivots de les àmfores sense que, per tant, hagi estat possible discernir a quin tipus pertanyen. En total són quatre les marques documentades, que pertanyen a quatre individus, la major part emmarcades en una cartella rectangular, excepte un cas en què la cartella és circular i sense cap motiu visible a l'interior.

BA (retro) (núm. 44): Lectura provable. Posició invertida al pivot. L'estampilla es troba acompanyada d'un grafit en forma de V.

[AB]N (núm. 46): En posició invertida al pivot. Es tracta d'una estampilla de la qual es troben paral·lels a Mataró, en pivots d'àmfores no determinades, en concret al carrer de Sant Pere d'aquesta ciutat (PASCUAL 1977, 64 fig. 15,21; PASCUAL 1991, lám. I/14; MIRÓ 1988, 166; PREVOSTI 1881, 38).

...N (núm. 45): Possiblement es tracta de la mateixa ABN, però el desgast de part de l'estampilla la fa il·legible.

VE (núm. 47): A remarcar que el pivot sobre el que s'ha imprès està recremat. El seu paral·lel es troba a Ostia sobre pivots d'àmfores tarraconenses Dressel 2-4 (TCHERNIA/ZEVI 1972 fig. 5; i PASCUAL 1991, lám. XXVII/543; MIRÓ 1988, 152) i a Glanum (ROLLAND 1944) sobre un pivot d'àmfora no indeterminada.

Ja esmentat anteriorment és el cas de la marca Q. FABI sobre una vora de Dressel 1 de pasta tarraconense i que compta amb un paral·lel al proper jaciment de Can Balençó. A més del cas ja mencionat, ha estat localitzat un altre grafit, en aquest cas en forma de K invertida en un segon pivot de tipus indeterminat.

Com hem pogut comprovar, el conjunt ceràmic recuperat a Can Portell està format fonamentalment per produccions amfòriques amb la presència de diversos tipus que ofereixen cronologies diferenciades dins d'un horitzó cronològic de segle I a.C. fins a començaments del segle I d.C., que mostra així l'evolució del jaciment. Cal destacar, com a tipus més antics, el cas de les formes Laietana 1, que semblen tenir el seu inici en un moment imprecís de la primera meitat del segle I a.C. (COMAS 1989, 582), i la Dressel 1, producció situada entre el 75 i el 50 a.C. (GARCIA 1992, 24), que es podria prolongar fins als anys 40-30 a.C. (COMAS ET ALII 1986, 372; MIRÓ 1988, 60). Més tardà és el moment inicial del tipus Pascual 1, el context més antic del qual s'ha trobat a Badalona, datat entre els anys 40 i el 30 a.C., període en què, probablement, s'inicia la seva producció (COMAS 1987, 162). Per la seva part, l'inici de la forma Dressel 2-4 s'ha de situar entorn del canvi d'Era, possiblement a l'últim decenni del segle I a.C. (MIRÓ 1987, 253).

Les dates finals de les diferents produccions són més confuses. En tot cas, els tipus Pascual 1 i Dressel 2-4 no ofereixen problemes per a la datació que hem donat a l'estrat a partir de les importacions de ceràmica fina, ja que s'ha constatat clarament la seva comercialització en aquest moment. En concret, es troben en el derelict de na Guardis, datat en època de Claudi/Neró (GUERRERO 1985, 228-229). Quant a la Laietana 1, tot i la idea predominant de la finalització de la seva producció en el canvi d'Era (COMAS 1985, 156), J. Miró considera la possibilitat que durant un temps, en època augustiana, la seva producció sigui contemporània a la Pascual 1 i la Dressel 2-4 (MIRÓ 1988, 240).

Documentem també la presència d'àmfores Dressel 1 locals, fet que cada vegada es constata de forma més habitual (COMAS ET ALII 1987, GARCIA 1992), tot i que en contextos més antics que el de Can Portell. Pel que fa a la Laietana 1, s'haurà de tenir en compte de cara al futur la seva aparició relativament important, que podria abundar en la línia de l'opinió esmentada de J. Miró de prolongar-ne lleugerament la producció; en aquest sentit cal recordar que al forn del Roser (DEFAUS/MARTÍN/RIGO 1988) també aparegueren alguns nivells d'abocament amb els tres tipus amfòrics representats. En tercer lloc, sembla constatar-se aquí el predomini del tipus Dressel 2-4 sobre el Pascual 1 en un moment antic del segle I d.C., contrastant amb el que succeeix a Baetulo i que ja M. Comas considera que pot ésser un cas particular (COMAS 1985, 165).

3.3. Aportacions a l'estudi de la producció vitivinícola a la Laietania

La producció d'envasos de les formes Pascual 1 i Dressel 2-4 s'emmarca dintre del fenomen de la producció vitivinícola de la Laietania i la seva massiva exportació, coneguda des de la segona meitat del segle I a.C. i que arriba al moment culminant a la primera meitat del segle I d.C. La presència en aquest jaciment d'un nombre important d'àmfores Laietana 1, tot i amb les reserves expressades anteriorment, apunta vers la possibilitat de l'inici d'aquest procés almenys a mitjans del segle I a.C., a més de facilitar noves dades sobre un tipus amfòric que és en realitat poc conegut. També és d'especial interès la constatació del tipus Dressel 1 de producció local, la qual cosa ve a reafirmar la producció d'un aquests envasos imitant la forma itàlica que s'ha anat coneixent darrerament (COMAS ET ALII 1987, GARCIA 1992) i resulta interessant, tant per a la identificació futura d'aquest envàs com pel que significa en l'estudi de la romanització i de la producció de vi a la zona.

A nivell general, doncs, Can Portell s'insereix dins un esquema força repetit en l'àmbit espacial de la Laietania. Els tipus amfòrics de Pascual 1 i Dressel 2-4 presents a l'abocador de Can Portell són els exemples millor coneguts d'aquest fet i, com a tals, apareixen habitualment a partir d'època augustiana a la costa del Maresme així com a les comarques del Vallès, Barcelonès i Baix Llobregat.

No deixa de ser remarcable el fet que bona part dels jaciments coneguts datats en aquest moment són forns i/o abocadors amfòrics on hi són presents els mateixos tipus amforals que els apareguts a Can Portell. Bona prova d'això són els exemples propers de Torre Llauder (Mataró) (PREVOSTI/CLARIANA 1987), el Morrell (Sant Andreu de Llavaneres), el Sot del Camp (San Vicenç de Montalt), Horta Nova (Arenys de Mar) (IPA 1987), o, ja més distanciat, com el Roser-El Mujal (Calella) (LÓPEZ 1985 i DEFAUS/MARTÍN/RIGO 1988), Can Viader (Malgrat de Mar) (BURJACHS et alii 1987) o Cal Ros de les Cabres (El Masnou) (BURÉS/MARQUÉS 1991). En aquesta àrea del Maresme només en el cas del Roser i en el del jaciment del forn de les Casetes (Mataró) (DEFAUS/MARTÍN 1989) s'ha testimoniat la producció de la forma Laietana 1.

La importància del jaciment de Can Portell, esdevé, doncs, d'una sèrie de consideracions relatives a la seva cronologia i al marc geogràfic en què s'insereix, així com la seva implicació en un model productiu determinat a què fa referència explícita el tipus de material que conté.

A nivell tipològic, es tracta de jaciments situats a la mateixa línia de costa o a poca distància i al costat de la desembocadura d'alguna riera o bè, quan són assentaments més a l'interior, a la vora de rieres importants

que representen zones de plana i bona comunicació. Els materials inservibles s'aboquen en depressions properes als forns en els casos en què coneixem el seu funcionament.

Can Portell es pot incloure, així, dins d'aquesta tipologia d'assentaments ja que es troba prop de la riera d'Argentona, a uns 50 m s.n.m., en un punt on la comunicació amb la costa resulta fàcil i aprofitant el vessant natural del terreny com a abocador del material menyspreat.

D'altra banda, la proliferació de centres de producció d'àmfores a partir de finals del segle I constitueix un clar indicatiu de la implantació d'un model productiu ben determinat com a conseqüència de la colonització romana. Aquest es basa en el conreu de la vinya i de la seva comercialització en forma de vi. Especialment al Maresme es pot considerar que aquesta producció vinària constitueix, segons els indicis fins ara aportats per l'arqueologia, la principal activitat econòmica des de finals del segle I a.C., reflectida a través de la producció d'àmfores de tipus molt estandarditzats per bé que amb variacions locals.

Cal destacar aquí que Can Portell, com altres centres, produeix una gran quantitat d'envasos. Aquest fet, juntament amb la seva situació geogràfica apta per a la comercialització, fa considerar seriosament la possibilitat que no fossin forns destinats a la producció vinària d'una vila de la qual formessin part sinó que poden ésser centres canalitzadors de la corresponent a una àrea més gran. I és en aquest sentit que prenen un paper molt important en el procés de romanització.

L'inici d'aquest nou sistema productiu és el que està plantejant més novetats en aquests moments, ja que la constatació de noves formes anteriors a la Pascual 1 semblen apuntar a una major antiguitat del procés, tot i que seria només el començament del seu desenvolupament.

En relació amb l'inici d'aquests assentaments, s'ha de destacar la seva situació freqüent en un lloc molt proper a un nucli anterior ibèric com en el cas del Morrell o el Sot del Camp (IPA 1987) o fins i tot en el mateix lloc, com passa al Roser (DEFAUS/MARTÍN/RIGO 1987). A Can Portell no sembla haver-hi indicis d'una ocupació anterior, però si que és probable que es trobi molt propera si pensem en el jaciment de les Sitges de la Por (CODEX 1992). També és relativament proper l'assentament de Can Balençó, abandonat l'últim decenni del segle I a.C. i amb el qual no es pot descartar una contemporaneïtat durant un cert període de temps.

Quant a la data que hem considerat com molt possible per al final de l'activitat dels forns (15 -20 d.C.), aquesta pot donar suport a la idea que el moment més important de la producció i l'exportació d'àmfores i del vi que contenien es produeix a la primera meitat del

segle I d.C., més concretament al primer quart, (MIRÓ 1987) tot i que es podria prolongar durant més temps, sense superar l'època làvia (LÓPEZ/BATISTA/ZUCHITELLO 1987). De fet, els derelictes coneguts se situen en la seva totalitat dintre de la primera meitat del segle I d.C. (MIRÓ 1988). D'altra banda, el centre productor del Roser, dels pocs excavats en aquesta zona, sembla abandonar-se durant el regnat de Claudi (DEFAUS/MARTÍN/RIGO 1988).

En resum, Can Portell es configura com un jaciment a considerar cara a la valoració de les formes de penetració romanes i el seu desenvolupament a la Laietània.

4. CONCLUSIONS

La construcció de la Variant de Mataró ha proporcionat l'oportunitat de realitzar una intervenció arqueològica en una extensió geogràfica de grans dimensions, fet que ha contribuït de forma decisiva a un millor coneixement del poblament antic de la comarca amb l'obtenció d'un gran nombre de dades. En aquest sentit, cal destacar que la programació dels treballs, iniciats amb una prospecció superficial del territori afectat, seguida de la delimitació de les àrees arqueològiques detectades i la posterior excavació dels jaciments localitzats, ha facilitat el procés de recollida d'aquestes dades.

Els treballs arqueològics efectuats al llarg dels vuit quilòmetres de la variant han permès documentar la presència de sis jaciments arqueològics de cronologia diversa que testimonien l'ocupació del territori des del Bronze Antic fins època romana. Tres d'aquests jaciments, els quals hem presentat en el nostre treball, destaquen per la seva transcendència ja que permeten un seguiment lineal del poblament de la comarca entre els segles III a.C. i I d.C. Al mateix temps, ha estat possible descartar la presència de vestigis arqueològics en nombrosos punts identificats durant les prospeccions a partir de notícies bibliogràfiques o la localització de materials superficials. Hem de tenir present però, a l'hora de valorar els resultats obtinguts, el caràcter limitat de la intervenció ja que aquesta ha quedat restringida a la franja de terreny directament afectada per les obres de construcció de la nova carretera.

Quant a la distribució espacial, destaca la concentració dels assentaments més importants en les rieres d'Argentona i de Sant Simó, les dues més grans de la zona i que encara avui limiten el nucli urbà de Mataró. Aquest fet no és casual ja que comporta l'ocupació d'unes àrees amb unes característiques concretes, com són unes bones comunicacions, la proximitat d'aigua o la fertilitat dels camps de conreu. Així mateix, és interessant destacar que aquesta ocupació es fa evident ja

des del segle III a.C., és a dir en un moment clarament anterior a la presència romana a la zona.

En l'aspecte cronològic, se'ns presenta la possibilitat de documentar l'evolució gairebé continuada des de la primera meitat del segle III a.C. fins a començaments del segle I d.C. Aquest fet permet aproximar-nos al procés pel qual s'arribà, des d'un poblament de l'ibèric ple, a la plena romanització en aspectes com poden ésser patrons d'assentament, producció econòmica, comerç o romanització i resposta indígena, alguns dels quals han estat tractats ja aquí encara que sense pretendre en aquests moments una síntesi o un aprofundiment de cap d'ells.

En resum, podem dir que hem presentat mostres de tres etapes diferenciades, que evidencien en primer lloc, amb el jaciment del Camí de Vista Alegre, una ocupació important de la plana, amb unes activitats econòmiques importants en el segle III a.C., i vénen a demostrar el grau de desenvolupament a què ha arribat la cultura ibèrica amb anterioritat a l'arribada dels romans.

En segon lloc, hem pogut comprovar com, amb posterioritat als primers contactes romans, a mitjans del segle II a.C. es fundà un assentament ibèric com és Can Balençó, situat a la plana, sense estructures defensives i amb una marcada orientació agrícola. Aquest assentament, malgrat presentar algunes influències forànies -ús de les *tegulae* i recipients d'emmagatzematge ceràmics-, manté uns patrons propis i un model econòmic que no és encara el romà. A finals del segle I a.C., poc temps després d'una reconstrucció, Can Balençó va ésser abandonat de forma definitiva, possiblement com a conseqüència de la major romanització de la zona que feia inviable aquest tipus d'habitat.

Finalment, comptem amb el centre productor d'àmfores de Can Portell, que està en funcionament, de forma segura, en el segon decenni del segle I d.C. Aquest constitueix un exemple del moment en què la romanització està consolidada amb l'expansió d'un nou sistema productiu, basat principalment en l'explotació intensiva de la vinya i la comercialització del vi a gran escala. Alhora, és molt possible que aquest centre funcioni amb anterioritat, coexistint durant un temps amb Can Balençó, cosa que reflecteix un període de canvis ja que s'extingeix un model i se n'imposa un de nou.

Notes

(1) Aquest treball ha estat realitzat per Núria Carreres Vidal, Xavier Fàbrega Maestro, Carme Llobet Tramuns, Carme Puerta López, Anna Rich Abad i Antoni Rigo Jovells (CODEX SCCL).

(2) Les intervencions arqueològiques han estat realitzades per Antoni Rigo Jovells, Carme Puerta López, Carme Llobet Tramuns, Núria Miró Alaix, Núria Carreres Vidal, Anna Rich Abad, Jordi Montlló Bolart i Xavier Serra Roca, i coordinats per Xavier Fàbrega Maestro,

Cristina Benet Arqué, Josep Maria Macias Solé, Josep Antoni Remolà Vallverdú, Eva Subias Pascual i Lurdes Burés Vilaseca (CODEX SCCL).

Bibliografia

- ALUART 1977
M.E. Aluart; «Una vil·la romana a Ca la Madrona en el veïnat de Mata (Mataró)» a Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme núm. 1, pp. 5-7. Mataró, 1977.
- ALUART/BONAMUSA 1972
M.E. Aluart, J. Bonamusa; «Importants troballes arqueològiques en el veïnat de Mata. Vil·la romana de Ca la Madrona», Memòria núm. 4, pp. 25 a 28 i 32b. Mataró, 1972.
- BARBERÀ 1968
J. Barberà; «La Necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Colección Rubio de la Serna)», Ampurias XXX, pp. 97-150. Barcelona, 1968.
- BARBERÀ 1969-70
J. Barberà; «La Necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavación 1968-69)», Ampurias XXXI-XXXII, pp. 169-189. Barcelona, 1969-70.
- BARBERÀ 1987
J. Barberà; «Tràfic comercial a la Laietània al s.III a.C.», Jornades internacionals d'arqueologia romana: De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior, pp. 353-359.
- BARBERÀ/DUPRÉ 1984
J. Barberà, X. Dupré; «Els laietans, assaig de síntesi», Fonaments 4, pp. 31-86. Barcelona, 1984.
- BARBERÀ/E. SANMARTÍ 1982
J. Barberà, E. Sanmartí; Excavacions al poblat ibèric de la Penya del Moro, Sant Just Desvern 1974-1975-1977-1981, Barcelona, 1982.
- BONAMUSA 1973a
J. Bonamusa; «Troballes de fons de sitges ibero-romanes al paratge de Santa Cecília (Mataró)», Memòria núm. 5 pp. 36-37. Mataró, 1973.
- BONAMUSA 1973b
J. Bonamusa; «Forns de ceràmica ibero-romana a la riera de Sant Simó (Mataró)» Memòria núm. 7, p. 43. Mataró, 1973.
- BRUNT 1971
P.A. Brunt; Italian manpower, 226 BC-AD 14. Oxford, 1971.
- BURÉS/MARQUES 1991
L. Burés, A. Marqués; «La vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (El Masnóy, El Maresme). Notícia de les darreres campanyes d'excavació», Laietània 6, pp. 115-117. Mataró, 1991.
- BURJACHS et alii 1987
F. Burjachs, J.M. Defaus, LL. Garcia, M. Miret, J.M. Solias; «Un centre productor d'envasos vinaris a Malgrat (Maresme)», I Col·loqui d'arqueologia romana: El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental, pp. 224-227. Badalona, 1987.
- COMAS 1985
M. Comas; Baetulo les àmfores. Badalona, 1985.
- COMAS 1987
M. Comas; «Importació i exportació de vi a Baetulo: l'estudi de les àmfores», I Col·loqui d'arqueologia romana: El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental, pp. 161-173. Badalona, 1987.
- COMAS 1989
M. Comas; «Nuevas aportaciones para el conocimiento del ánfora Laietana 1: cronología, difusión y producción», Anfore romane e storia economica: un decennio di ricerche, Atti del colloquio di Siena (22-24 maggio 1986). Roma, 1989.
- COMAS et alii 1987
M. Comas, A. Martín, D. Matamoros, J. Miró; «Un tipus d'ànfora Dr.1 de producció laietana», Jornades internacionals d'arqueologia romana: De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior, pp. 372-378. Granollers, 1987.
- CODEX 1992
CODEX; Memòria de les excavacions dels jaciments arqueològics afectats per la construcció de la variant de mataró. Les Sitges de la Por (Argentona, Maresme), 1992.
- DEFAUS/MARTÍN 1989
J.M. Defaus, A. Martín; Memòria de les prospeccions realitzades en l'itinerari de la futura autopista de mataró a Palafròls (juliol-setembre 1989). Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- DEFAUS/MARTÍN/RIGO 1988
J.M. Defaus, A. Martín, A. Rigo; Memòria preliminar de les excavacions d'urgència al Roser (Mujal-Toyca) (Calella, el Maresme). Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- ESTEBAN/GARCIA/PUJOL 1981
R. Esteban, J. Garcia, J. Pujol; «Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar) (II)», Laietània 1. Mataró, 1981.
- GARCIA 1990a
J. Garcia; «La romanització en el territori d'Iluro -I-», Cingles 72, novembre 1990, pp. 293-295. Mataró, 1990.
- GARCIA 1990b
J. Garcia; «La romanització en el territori d'Iluro -II-», Cingles 73, desembre 1990, pp. 329-331. Mataró, 1990.
- GARCIA 1992
J. Garcia; «La ceràmica ibèrica en els contextos republicans de la Laietània litoral», Les ceràmiques de tècnica ibèrica a la Catalunya romana (segles II a.C.-I d.C.). Societat Catalana d'Arqueologia. Barcelona, 1992.
- GRANADOS/J. SANMARTÍ 1988
J.O. Granados, J. Sanmartí; «Les sitges ibèriques de Bellaterra (Cerdanyola, Vallès Oriental)», Fonaments 7, pp. 115-161. Barcelona, 1988.
- GUERRERO 1985
V. Guerrero; «El fondeadero Norte de Nna Guardis: su contribución al conocimiento de la colonización púnica en Mallorca», VI Congreso Internacional de Arqueología sub-marina, pp. 225-264. Madrid, 1985.
- DE HOZ 1989
J. De Hoz; «Les graffites mercantils en Occident et l'épave d'El Sec», Grecs et ibères au IVe siècle avant Jésus-Christ. Commerce et iconographie. Paris 1989.
- IPA 1987 Inventari del Patrimoni Arqueològic. Comarca del Maresme, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- JUNYENT/BALDELLOU 1972
E. Junyent, V. Baldellou; Estudio de una casa ibèrica en el

- poblado de Mas Boscà (Badalona) (provincia de Barcelona). Barcelona, 1972.
- KEAY 1990
S. Keay; «Processes in the Development of the Coastal Communities of Hispania Citerior in the Republican Period», *The Early Roman Empire in the West* pp. 120-150. Oxford, 1990.
- LÓPEZ 1985
A. López; «Excavaciones en la villa romana del Roser de Calella (El Maresme, Barcelona). Campañas de 1981 y 1982», *Ampurias* 47, pp. 162-208. Barcelona, 1985.
- LÓPEZ/ROVIRA/SANMARTÍ 1982
A. López, J. Rovira, E. Sanmartí; Excavaciones en el poblado layetano del Turó del Vent, Llinars del Vallés. Campañas 1980 y 1981. Barcelona, 1982.
- LÓPEZ/BATISTA/ZUCCHITELLO 1987
A. López, R. Batista, M. Zucchitello; «La producción vitivinícola de la Tarraconense, algunos ejemplos sintomáticos». I Col·loqui d'arqueologia romana: El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. pp. 319-326. Badalona 1987.
- MIRET/J. SANMARTÍ/SANTACANA 1986
M. Miret, J. Sanmartí, J. Santacana; «La evolución y el cambio del modelo de poblamiento ibérico ante la romanización: un ejemplo», *Los asentamientos ibéricos ante la romanización* pp. 79-88. Madrid, 1986.
- MIRÓ 1987
J. Miró; «Vi català a França (segles I a.C.-Id.C.). Una síntesi preliminar», I Col·loqui d'arqueologia romana: El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental, pp. 249-269. Badalona, 1987.
- MIRÓ 1988
J. Miró; La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (s. I a.C.-Id.C.). BAR, International Series, 473. Oxford, 1988.
- MIRÓ/PUJOL/GARCIA 1988
J. Miró, J. Pujol, J. Garcia; El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de mar, El Maresme). Una aportació al coneixement de l'època ibèrica tardana al Maresme (s.I a.C.), *Laietania* 4. Mataró, 1988.
- MOLIST 1985
N. Molist; La ceràmica ibèrica del Camí Vell del Llor (Sant Boi de Llobregat). Evolució tipològica. Segles IV a.C.-I d.C., Memòria de llicenciatura, Universitat de Barcelona 1985. Inèdit.
- MOREL 1969
J.P. Morel; «Études de céramiques campaniennes. L'atelier des petites estampilles», *Mélanges de l'École Française de Rome LXXXI*, pp-59-117. Roma 1969.
- NOLLA 1987
J.M. Nolla; «Una nova àmfora catalana: la Tarraconense 1», I Col·loqui d'arqueologia romana. El vi a l'antiguitat: economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. Badalona, 1987.
- PANOSA 1987
M.I. Panosa; «Recull d'epígrafs ibèrics al Vallès Oriental. Aportació al significat de l'estructura indígena en el procés de Romanització», *Jornades internacionals d'arqueologia romana: De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, pp. 76-84. Granollers, 1987.
- PASCUAL 1977
R. Pascual; «Las ánforas de la Layetana». *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, Coll. de l'École Française de Rome 32, pp. 46-96. Roma, 1977.
- PASCUAL 1991
R. Pascual; Index d'estampilles sobre àmfores catalanes. *Cuadernos de Arqueología* 5. Barcelona, 1991.
- PONS MELLADO 1982-83
E. Pons Mellado; «Acerca de unos hornos ibéricos en la riera de Sant Simó (Mataró)», *Laietania* 2-3, pp. 185-200. Mataró 1982-83.
- PREVOSTI 1981
M. Prevosti; Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Illuro, Mataró 1981.
- PREVOSTI/CLARIANA 1987
M. Prevosti, J.F. Clariana; «El taller de ánforas de Torre LLauder: nuevas aportaciones». I Col·loqui d'arqueologia romana: El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. pp. 199-209. Badalona, 1987.
- PREVOSTI/SANMARTÍ/SANTACANA 1987
M. Prevosti, J. Sanmartí, J. Santacana; «Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya», *Jornades internacionals d'arqueologia romana: De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, pp. 85-96. Granollers, 1987.
- PUJOL/GARCIA 1982-83
J. Pujol, J. Garcia; «El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme). Un jaciment d'època ibèrica situat en la rodalia del poblat de Burriac», *Laietania* 2-3, pp. 461-45. Mataró, 1982-83.
- ROLLAND 1944
H. Rolland; «Inscriptions antiques de Glanum», *Gallia*, 2, pp. 167-223, 1944.
- S.A.M.M. 1977
Secció Arqueològica del Museu de Mataró; Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró. Mataró, 1977.
- E. SANMARTÍ 1973
E. Sanmartí; «El taller de las pequeñas estampillas en la Península Ibérica», *Ampurias* 35, pp. 135-173. Barcelona, 1973.
- E. SANMARTÍ 1978
E. Sanmartí; La ceràmica campaniense de Emporion y Rhode. Barcelona, 1978.
- J. SANMARTÍ/SANTACANA 1987
J. Sanmartí i J. Santacana; «Un recinte cultural al Poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)». *Fonaments* 6, pp. 157-169. Barcelona, 1987.
- SOLIAS 1989
J.M. Solias; «La romanització del curs inferior del Llobregat», I *Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat*, vol. II, pp. 57-117. Castelldefels, 1989.
- TCHERNIA/ZEVI 1972
A. Tchernia, F. Zevi; «Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostia». *Recherches sur les amphores romaines*, pp. 35-67. Roma, 1972.
- ZAMORA/GUITART/GARCIA 1991
D. Zamora, J. Guitart, J. Garcia; «Fortificacions a la Laietania litoral: Burriac (Cabrera de Mar) i el Turó d'en Boscà (Badalona)», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple (segles IV-III a.C.)*, pp. 337-353. Manresa, 1991.

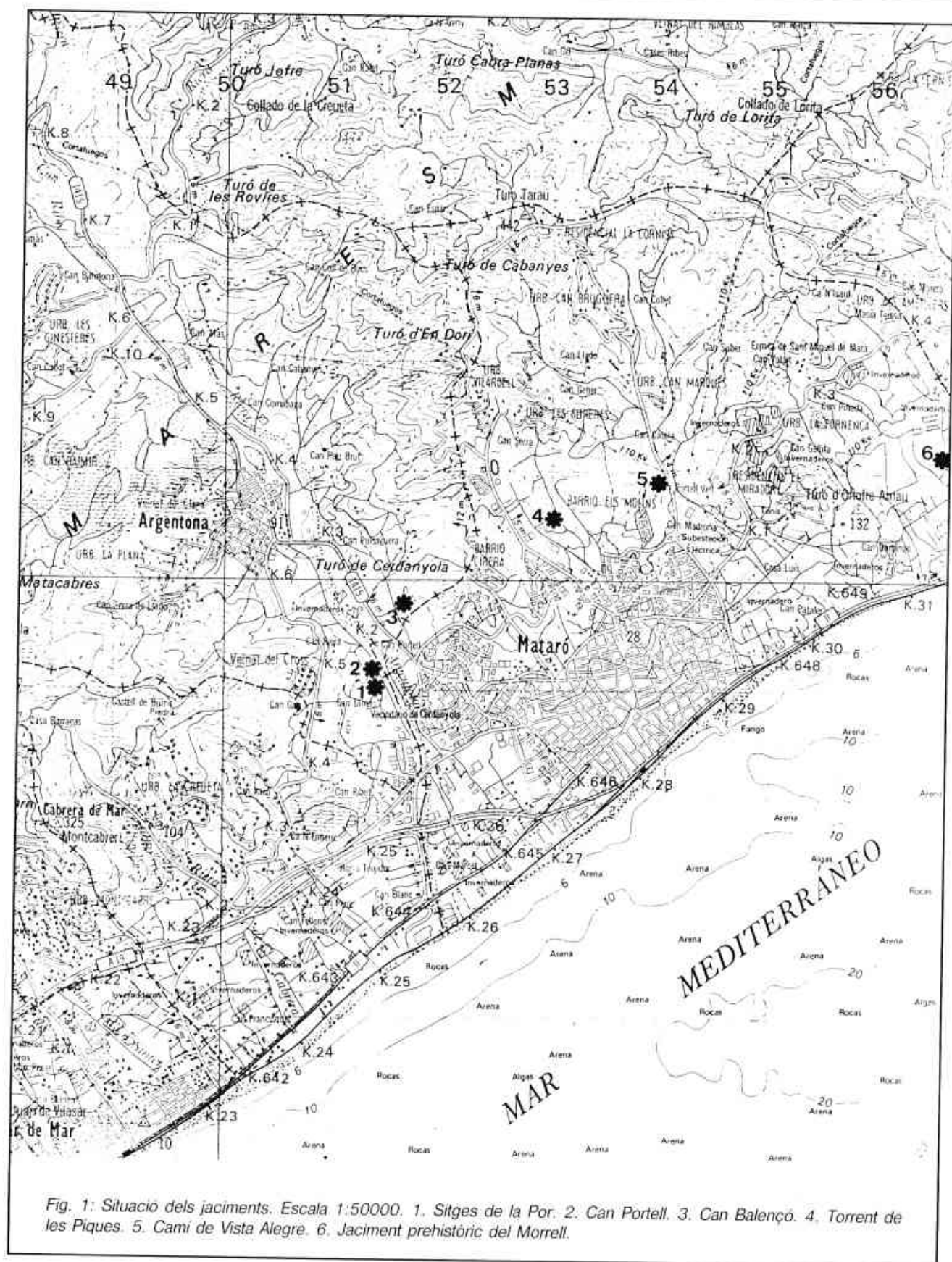

Fig. 1: Situació dels jaciments. Escala 1:50000. 1. Sitges de la Por. 2. Can Portell. 3. Can Balencó. 4. Torrent de les Piques. 5. Cami de Vista Alegre. 6. Jaciment prehistòric del Morrell.

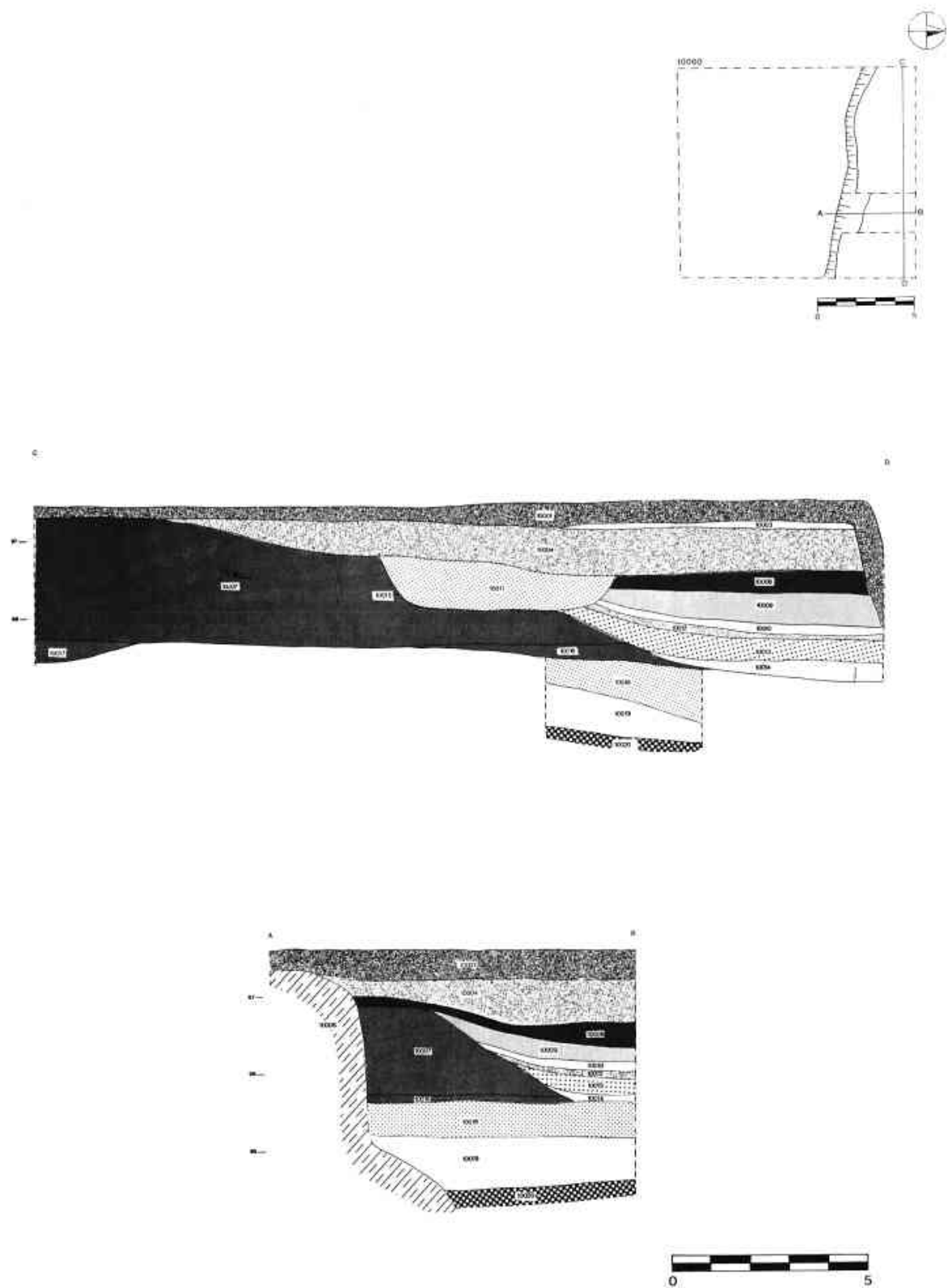

Fig. 2: Cami de Vista Alegre. Seccions estratigràfiques de l'abocador.

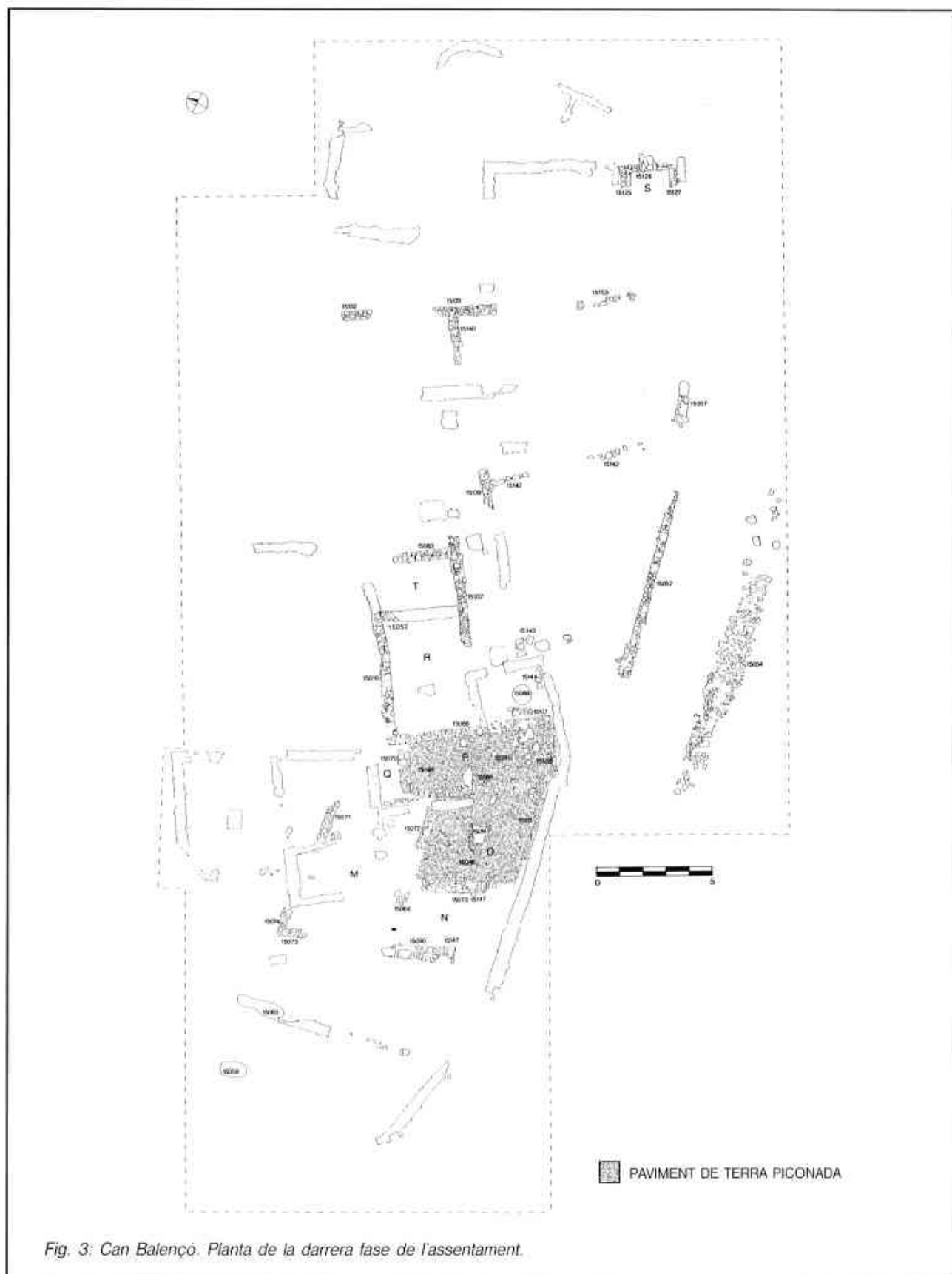

Fig. 3: Can Balençó. Planta de la darrera fase de l'assentament.

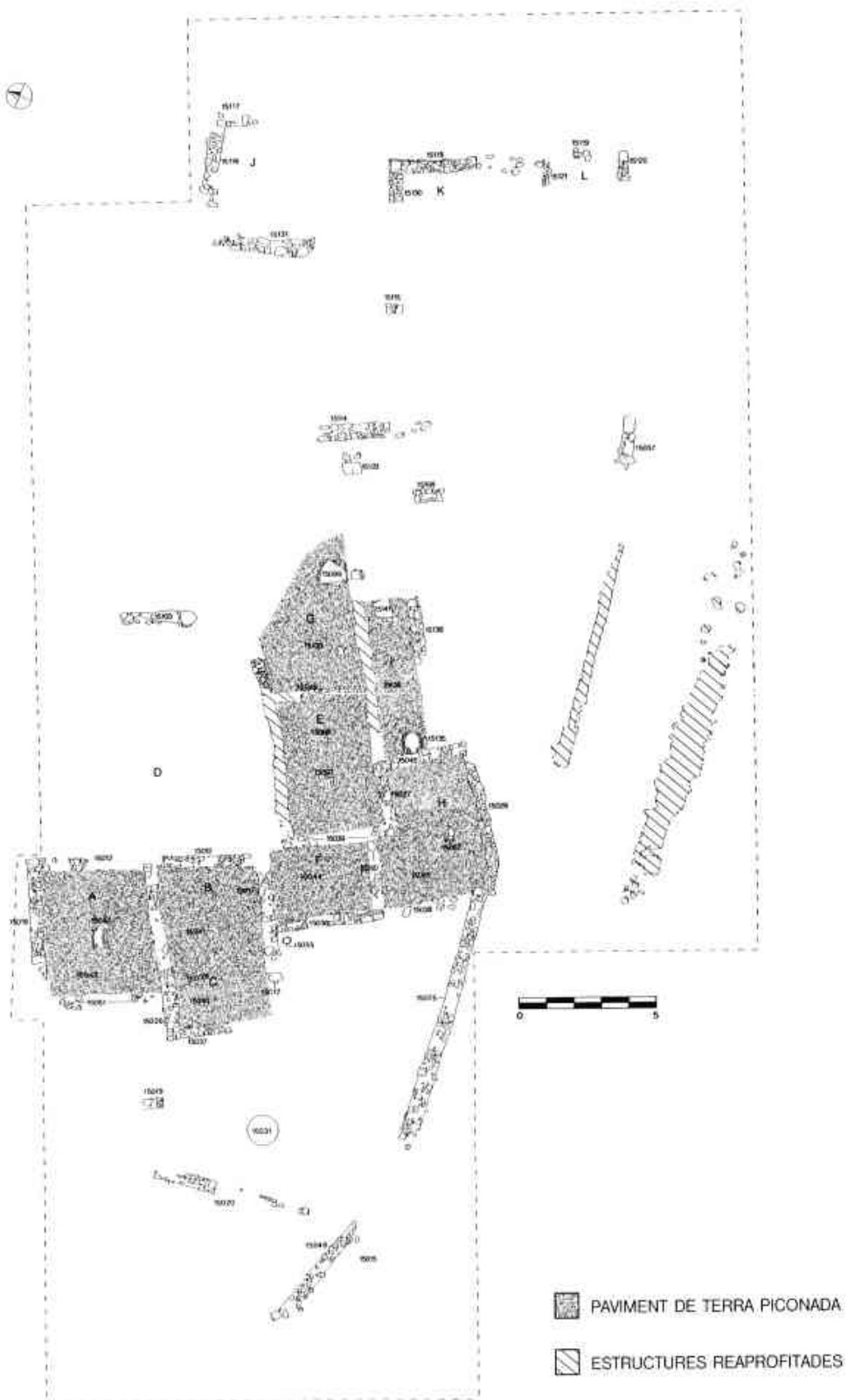

Fig. 4: Can Balençó. Planta de la fase fundacional de l'assentament.

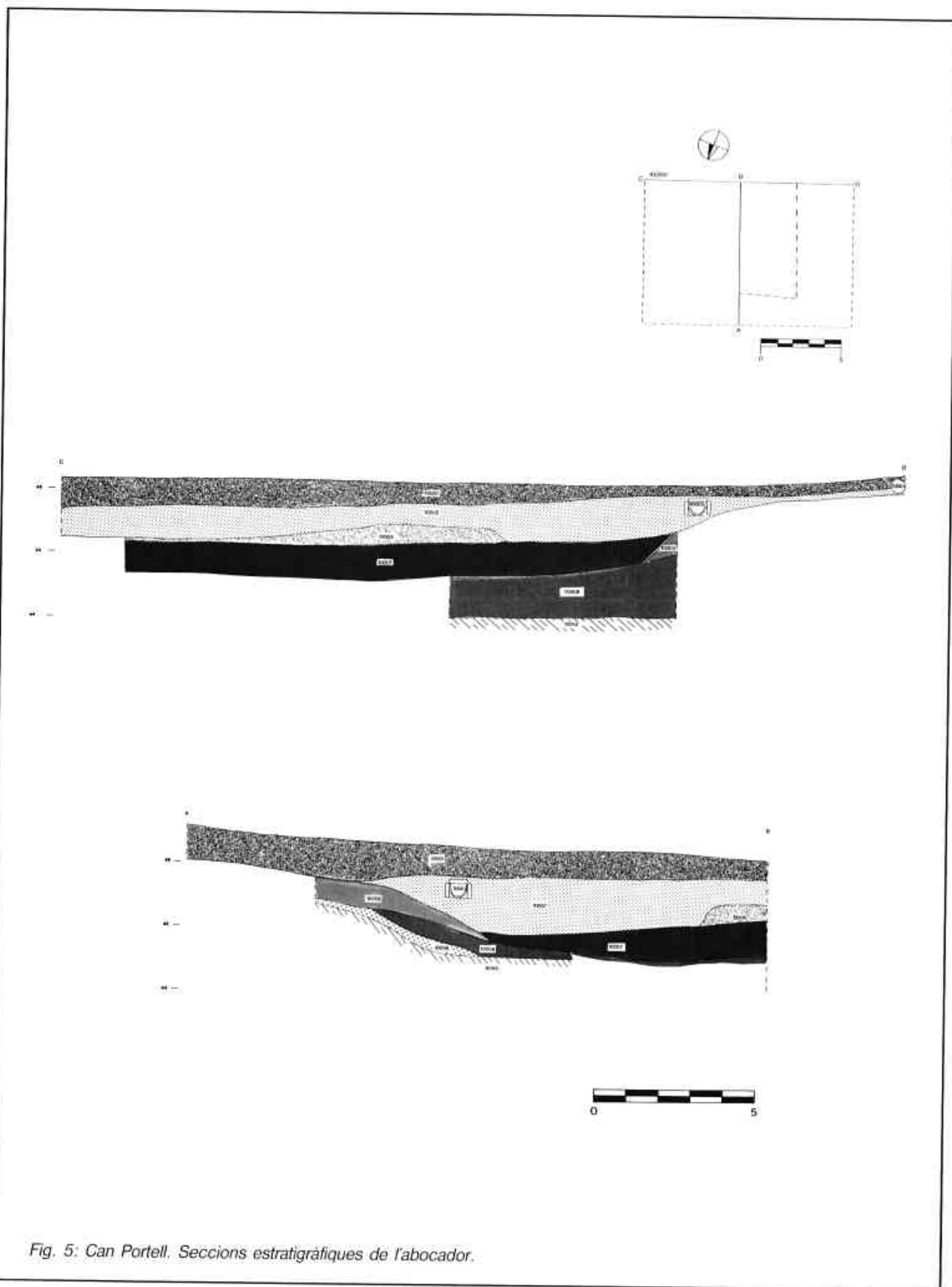

Fig. 5: Can Portell. Seccions estratigràfiques de l'abocador.

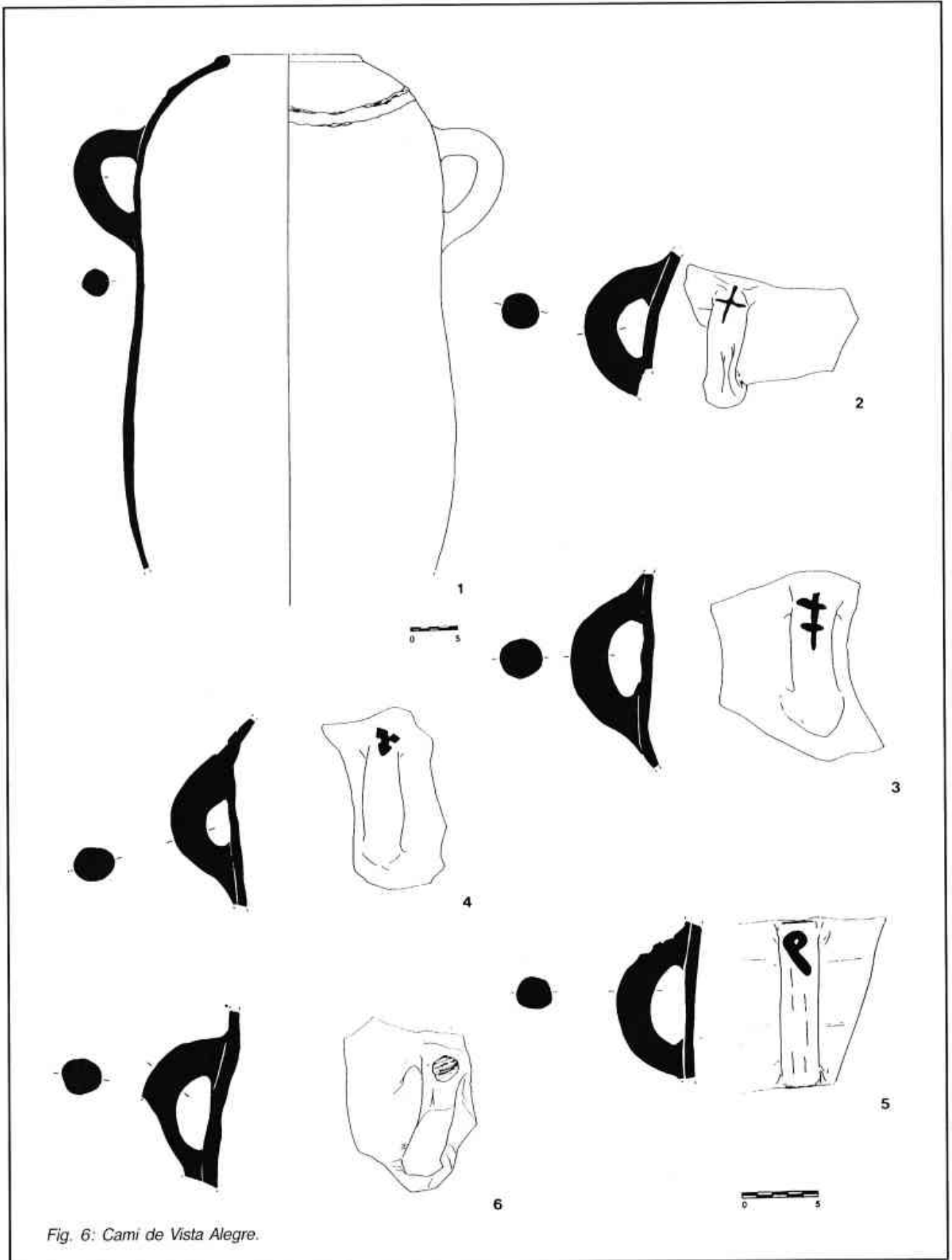

Fig. 6: Camí de Vista Alegre.

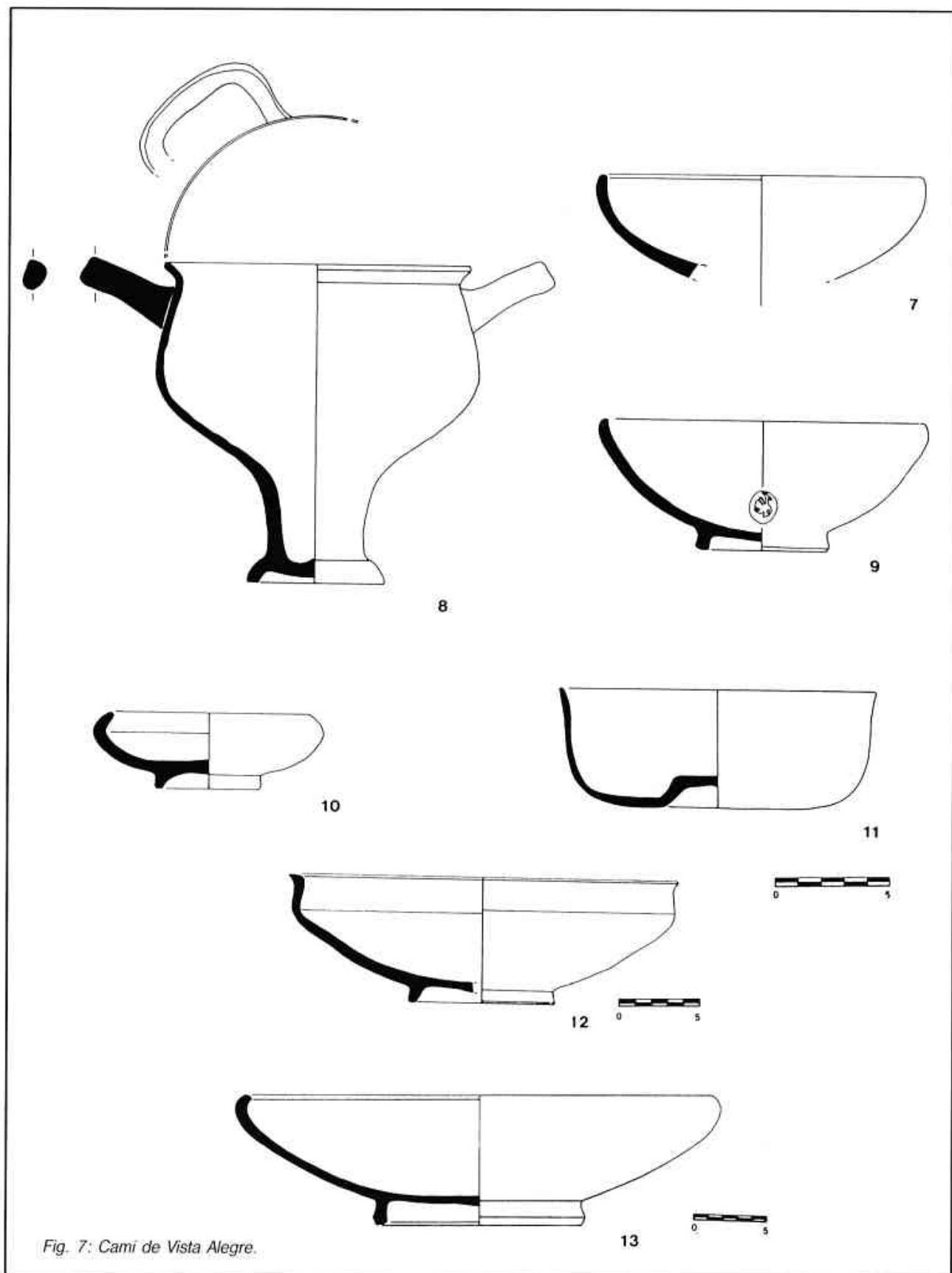

Fig. 7: Camí de Vista Alegre.

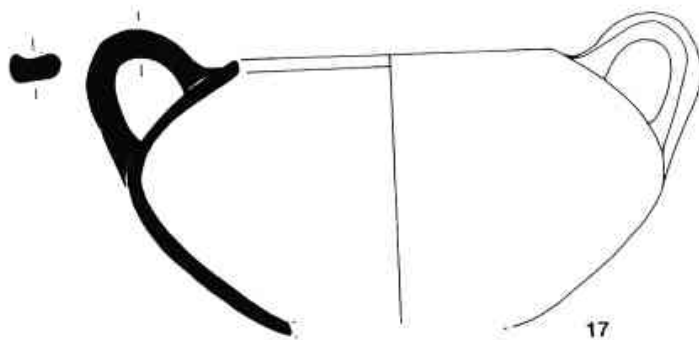
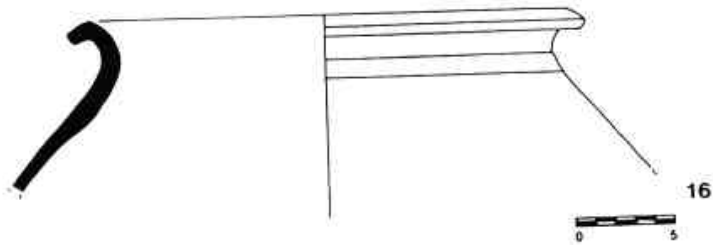
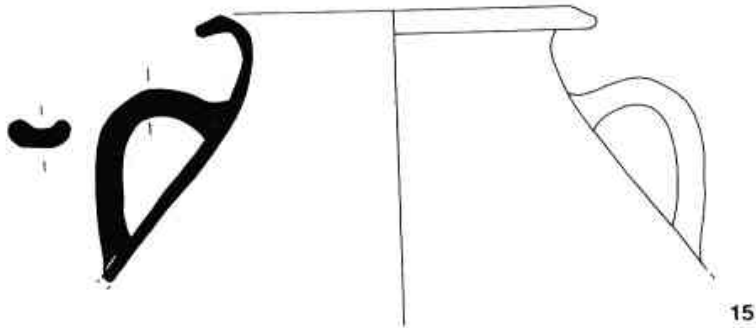
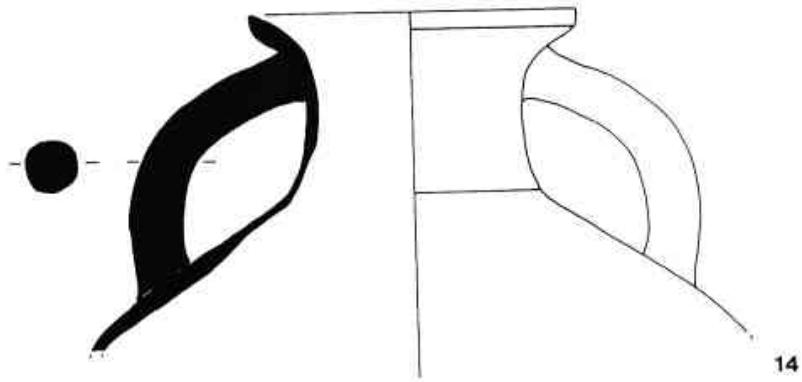

Fig. 8: Cami de Vista Alegre.

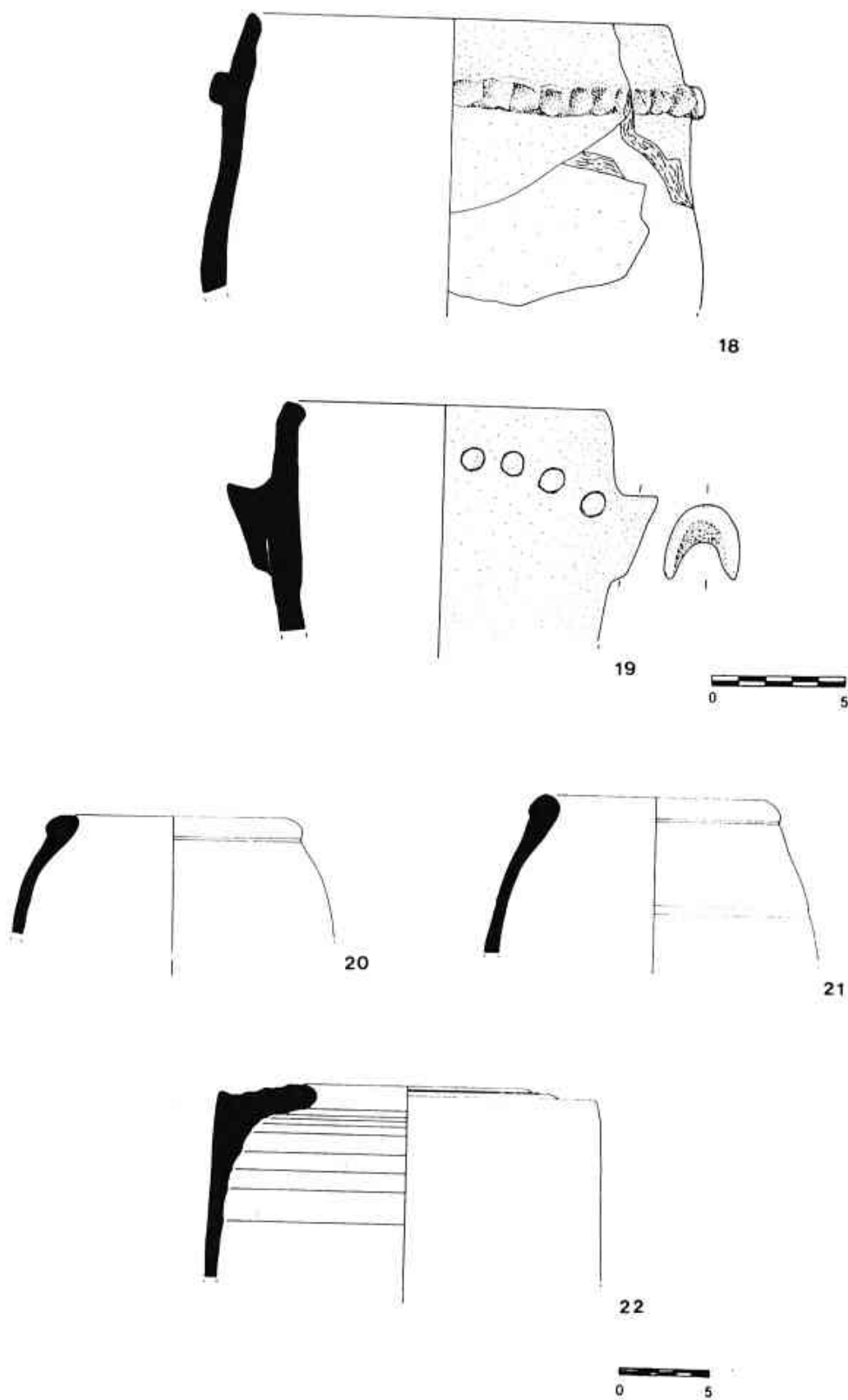

Fig. 9: Camí de Vista Alegre (núms. 18 i 19); Can Balenço (núms. 20-22).

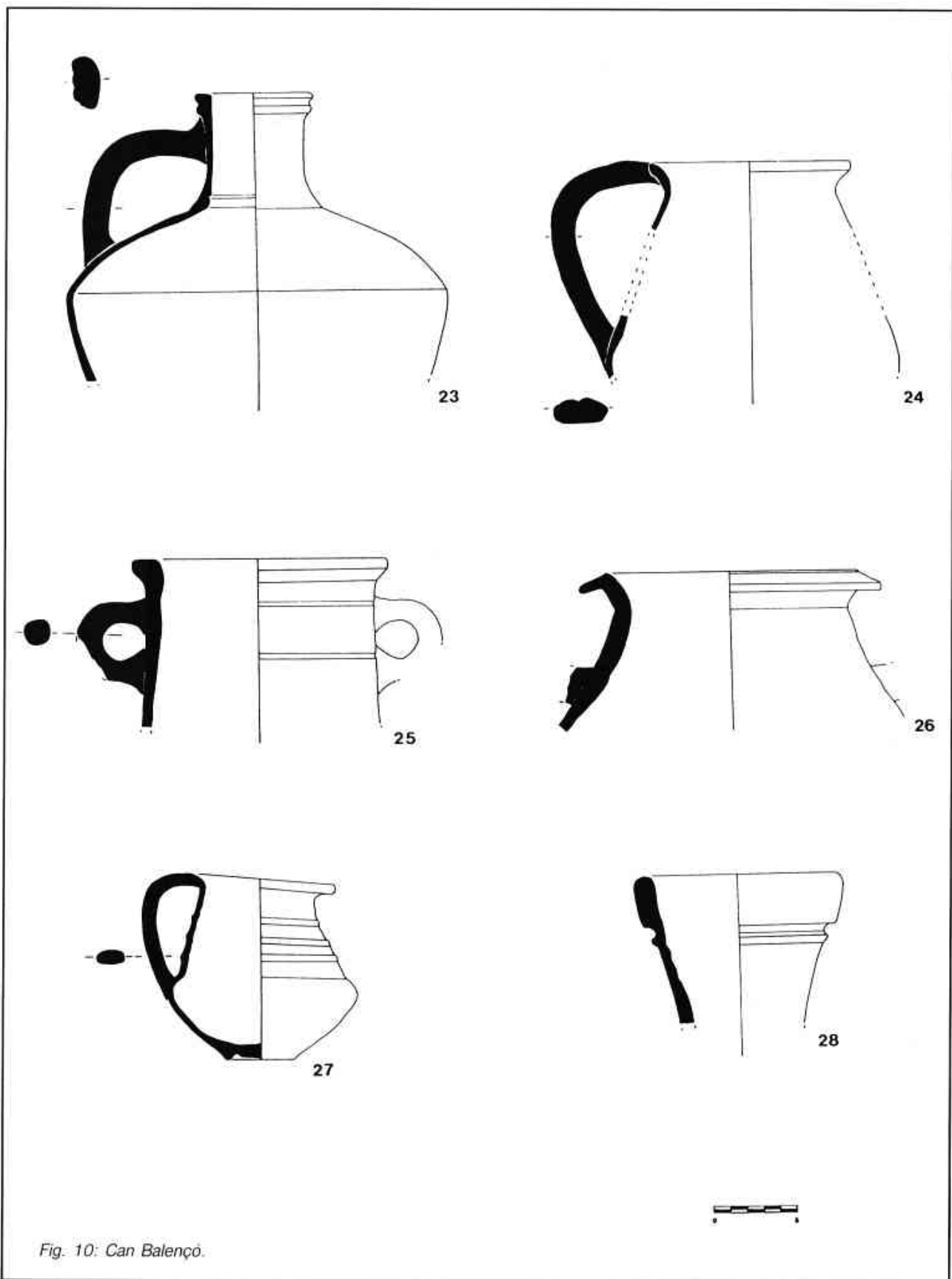

Fig. 10: Can Balençó.

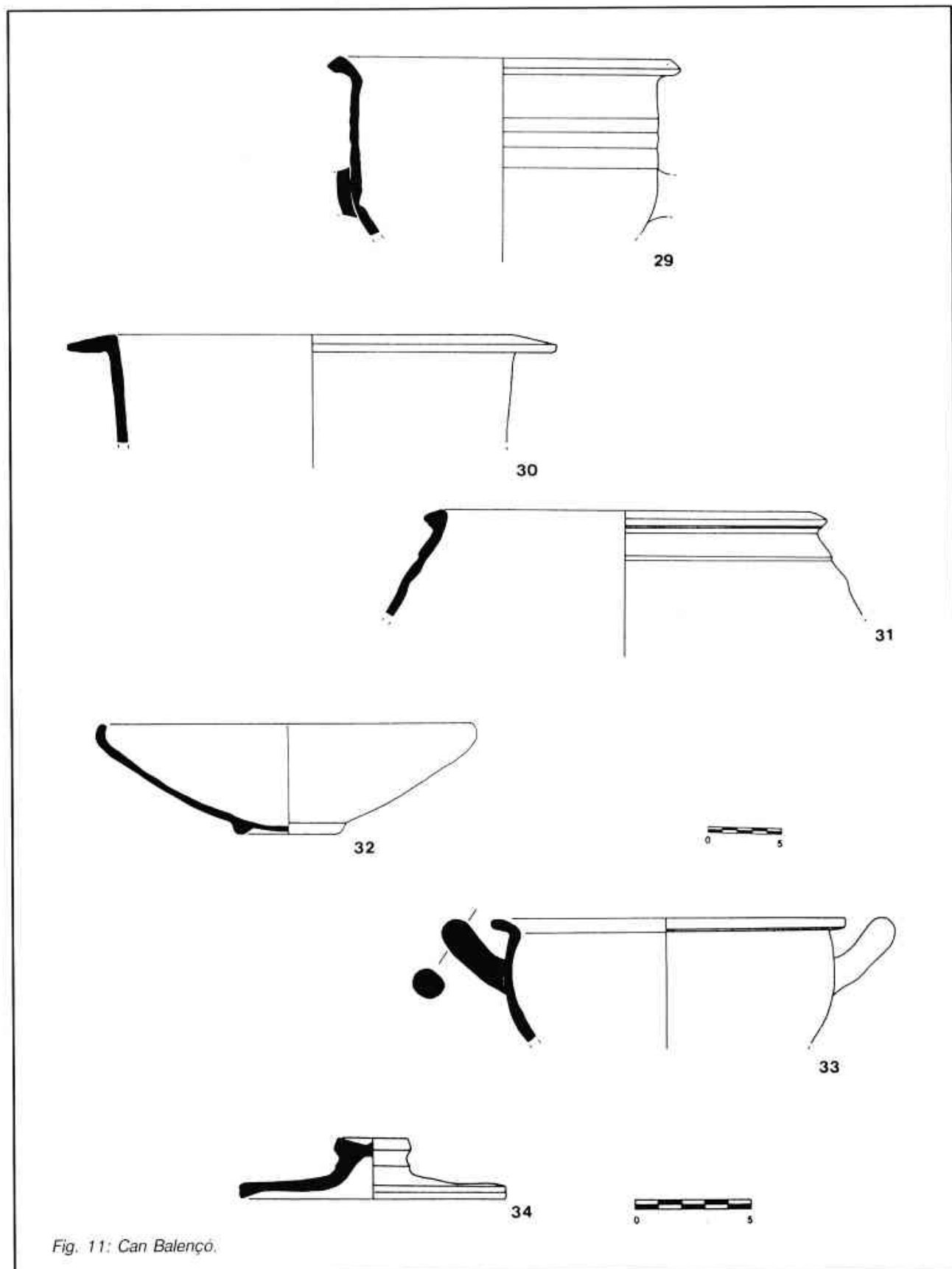

Fig. 11: Can Balençó.

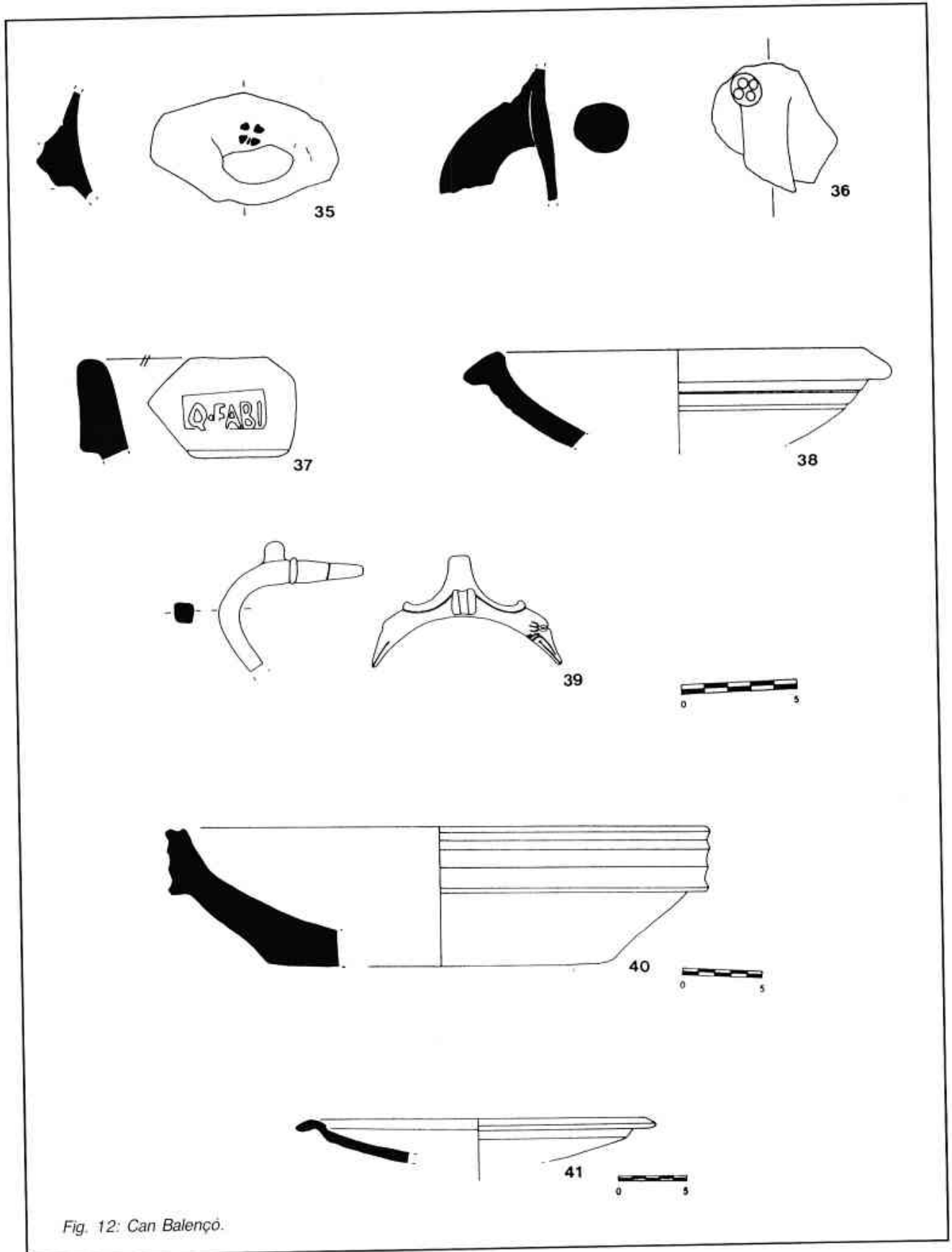

Fig. 12: Can Balençó.

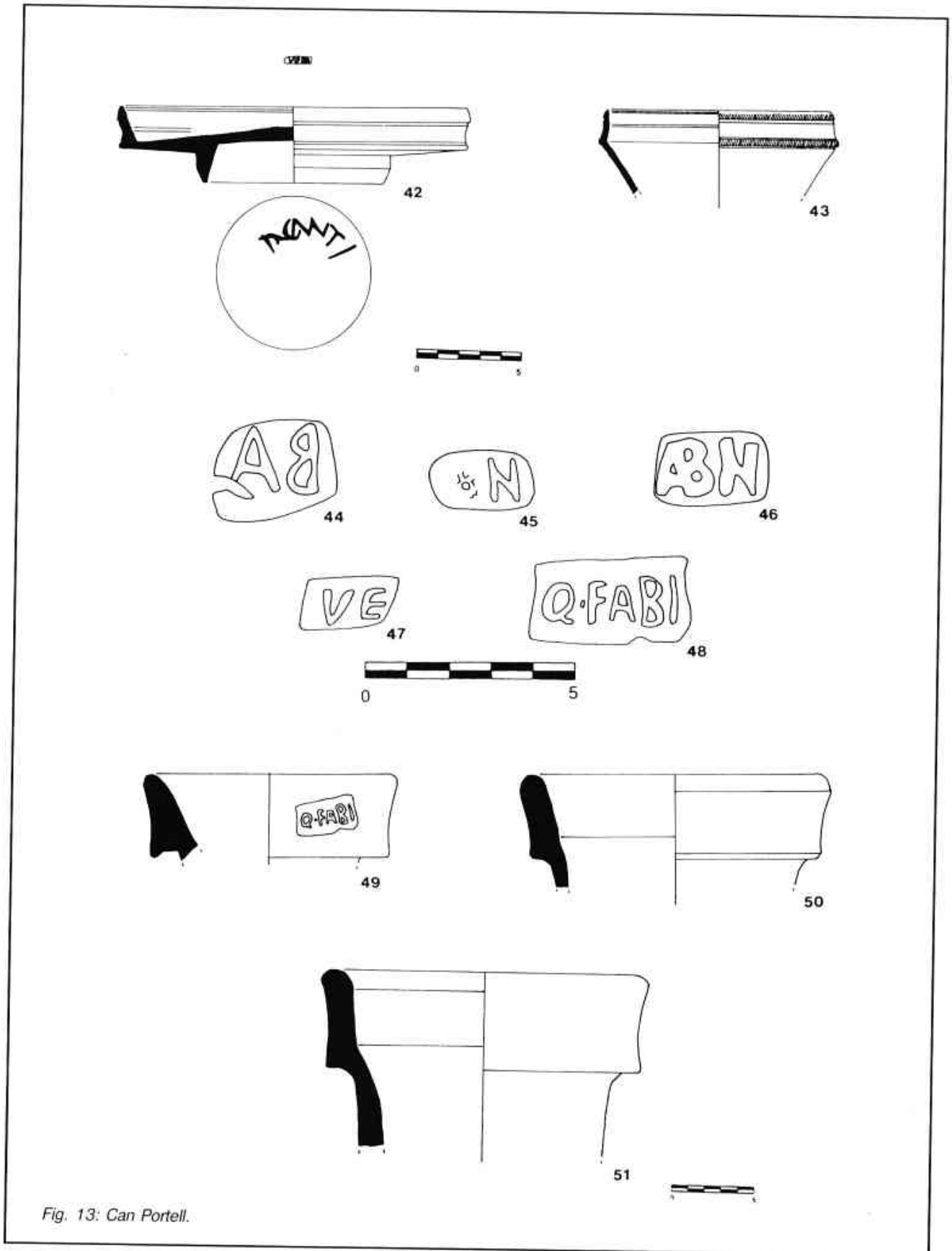

Fig. 13: Can Portell.

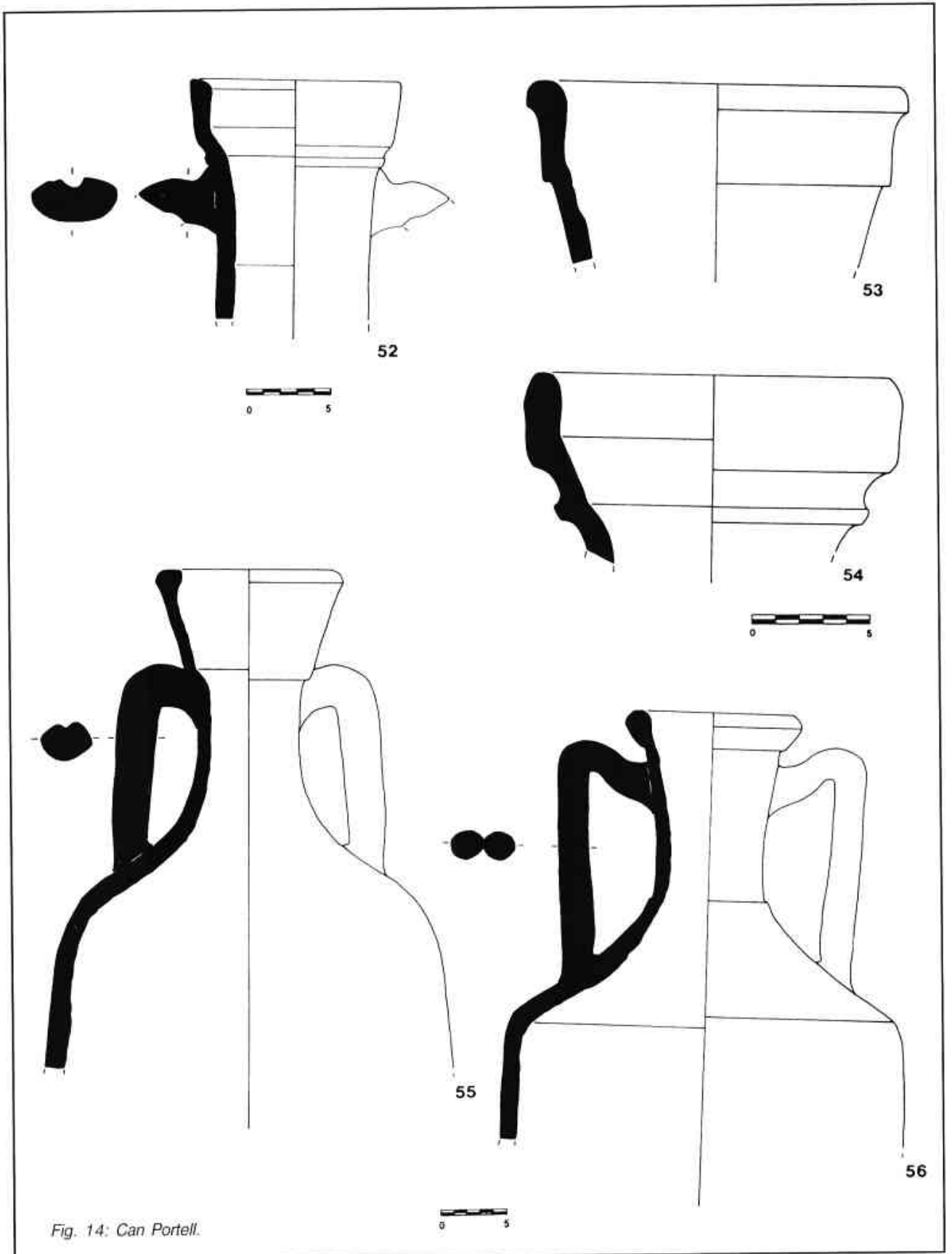
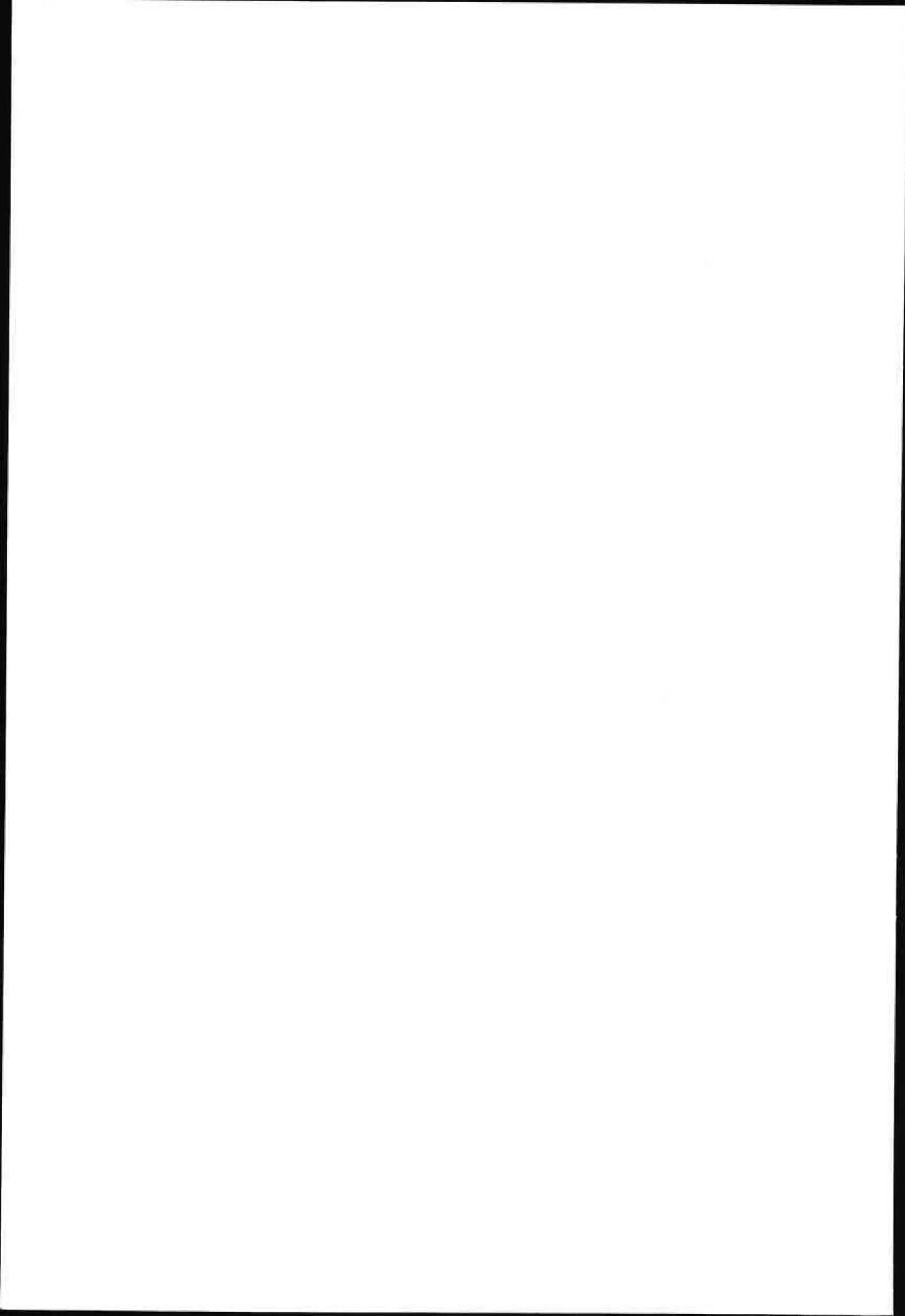

Fig. 14: Can Portell.

ÍNDIX

CAN XAMMAR (Mataró, El Maresme). CAMPANYA D'EXCAVACIÓ DE 1987	3
1.- APORTACIÓ DE L'EXCAVACIÓ DE CAN XAMMAR AL CONEIXEMENT DE L'URBANISME D'AQUEST SECTOR D'ILURO (Joaquim Pera i Isern).....	5
1.1. INTRODUCCIÓ	5
1.2. L'EXCAVACIÓ	7
1.3. CONCLUSIONS GENERALS	29
2.- ESTUDI DELS MATERIALS	35
2.1.- La Ceràmica Grisa de Tradició Ibèrica (J. Banús)	35
2.2.- La Ceràmica Comuna Itàlica (J. Pera).....	43
2.3.- La Terra Sigilata (J. F. Clariana).....	48
2.4.- La Ceràmica de Parets Fines (C. Puerta-M. Ruiz)	81
2.5.- La Ceràmica Comuna Africana (J. Pera).....	94
2.6.- La Ceràmica Comuna Local (C. Puerta).....	101
2.7.- Les «Lucernae» (J. Pera)	113
2.8.- El Vidre (R.Juncosa-J. F. Clariana).....	118
2.9.- Els Materials Lapidis (A. Álvarez-M. Mayer-J. Pera).....	121
2.10.- Les Monedes (C. Martí).....	124
2.11.- Les Restes Decoratives Romanes (E. Juhé-Cristina Martí).....	130
2.12.- Altres Materials: Ferro, Bronze, Material Construcció, Fragments Escultòrics (J. Pera)	149
EXCAVACIONS A L'AUTOPISTA A-19, VARIANT DE MATARÓ. (Codex S.C.C.L.)	155
1. El Camí de Vista Alegre: un abocador de l'ibèric ple.....	157
2. El jaciment ibèric de Can Balençó.....	163
3. Can Portell: un abocador d'àmfora tarraconense	169
4. Conclusions	173

**MUSEU
COMARCAL
DEL MARESME
MATARÓ**

SECCIÓ ARQUEOLÒGICA